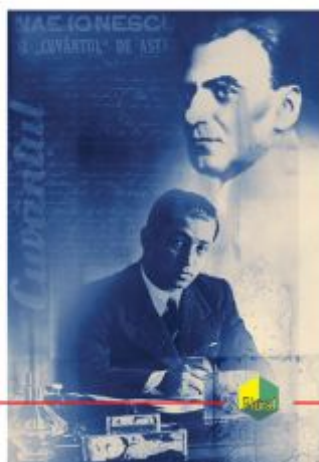

Marta Petreu

POLITICOM

Diavolul
și ucenicul său:
Nae Ionescu –
Mihail Sebastian

Ediția a II-a

Marta Petreu

Diavolul și ucenicul său:
Nae Ionescu – Mihail
Sebastian

Ediția a doua, revăzută și adăugită

Editura Polirom

2010

© 2010 by Editura POLIROM

www.polirom.ro

Editura POLIROM

Iași, B-dul Carol I nr. 4; P.O. BOX 266, 700506
București, Splaiul Unirii nr. 6, bl. B3A, sc. 1, et. 1;
sector 4, 040031, O.P. 53, C.P. 15-728

ISBN ePub: 978-973-46-2105-7

ISBN PDF: 978-973-46-2353-2

ISBN print: 978-973-46-1780-7

Redactor: Virgil Leon

Această carte în format digital (e-book) este protejată prin copyright și este destinată exclusiv utilizării ei în scop privat pe dispozitivul de citire pe care a fost descărcată. Orice altă utilizare, incluzând împrumutul sau schimbul, reproducerea integrală sau parțială, multiplicarea, închirierea, punerea la dispoziția publică, inclusiv prin internet sau prin rețele de calculatoare, stocarea permanentă sau temporară pe dispozitive sau sisteme cu posibilitatea recuperării informației, altele decât cele pe care a fost descărcată, revânzarea sau comercializarea sub orice formă, precum și alte fapte similare săvârșite fără permisiunea scrisă a deținătorului copyrightului reprezintă o încălcare a legislației cu privire la protecția proprietății intelectuale și se

pedepsește penal și/sau civil în conformitate cu legile în vigoare.

Lectura digitală protejează mediul

Versiune digitală realizată de elefant.ro

MARTA PETREU este scriitor și profesor. S-a format în ambianța intelectuală a mișcării literare *Echinox*, de la Universitatea „Babeș-Bolyai” din Cluj. Profesor de istoria filosofiei românești la Universitatea „Babeș-Bolyai” și redactor-șef (din 1990) al revistei *Apostrof*, publicație mensuală editată de Uniunea Scriitorilor din România și de Fundația Culturală Apostrof. Doctor în filosofie al Universității din București, cu lucrarea *Valențele estetice ale anamorfozei logice* (1992).

A debutat editorial în 1981, cu volumul de poeme *Aduceți verbele*. Alte volume de poezie: *Dimineața tinerelor doamne* (1983); *Loc psihic* (1991); *Poeme nerușinate* (1993); *Cartea mâniei* (1997); *Apocalipsa după Marta* (1999); *Falanga* (2001); *Scara lui Iacob* (2006). O culegere lirică, *Poèmes sans*

vergonne, i-a apărut în 2005 în Franța, la Editura „Le Temps qu'il Fait”.

Ca eseist și istoric al filosofiei românești, a publicat următoarele volume: *Teze neterminate* (1991); *Jocurile manierismului logic* (1995); *Un trecut deocheat sau „Schimbarea la față a României”* (1999; ediția a doua, 2004; carte apărută în S.U.A., în 2005, cu titlul *An Infamous Past: E.M. Cioran and the Rise of Fascism in Romania*); *Ionescu în țara tatălui* (2001; ediția a doua, 2002); *Filosofia lui Caragiale* (2003); *Filosofii paralele* (2005); *Despre bolile filosofilor. Cioran* (2008, volum apărut întâi în Serbia, cu titlul *O bolestima filosofa. Cioran*; ediția a doua, 2010).

A publicat, sub titlul *Conversații cu...* (2004 și 2006), două volume de interviuri cu personalități ale vieții intelectuale românești. A gândit și alcătuit mai multe volume tematice de confesiuni (*În lumea taților*, 2004; *Cele 10 porunci*, 2007; *Scriitorul și trupul său*, 2007). A prefăcut și îngrijit ediții de carte de filosofie și de literatură (Nae Ionescu, Bucur Țincu, Arthur Dan, Constantin Rădulescu-Motru, Radu Stanca, D.D. Roșca, Alexandru Vona, Zaharia Boilă, Radu Petrescu ș.a.). Alte volume, în colaborare: *Vlad Mugur, spectacolul morții* (2001), *Sadovaia 302 bis* (2006). Prezentă în numeroase antologii de poezie din țară și din străinătate. Prezentă cu studii de filosofie românească și cu eseuri în numeroase volume colective din țară și din străinătate.

Premiul Uniunii Scriitorilor din România (1981, 1997), Premiul Filialei Cluj a Uniunii Scriitorilor (2003, 2005, 2006), Premiul pentru eseu al Uniunii Scriitorilor din Republica Moldova (2003), Premiul revistei *Poesis* (1993, 2001), Premiul „George Bacovia” al revistei *Contemporanul* (1993), Premiul „Nichita Stănescu” (1997), Premiul „Henri Jacquier” (2001), Marele Premiu „Lucian Blaga” (2002), Premiul „Tudor Arghezi” (2008), Premiul Salonului de Carte Oradea (1993), Premiul Salonului Național de Carte Cluj

(1997), Trofeul Societății „Eugen Ionescu” (Slatina, 2001), Premiul Asociației Revistelor, Imprimeriilor și Editurilor Literare „Cartea anului 2009”, Premiul internațional „Lillian Hellman/Dashiell Hammett Grant” pe 2001, acordat de Human Rights Watch.

Face parte din gruparea literară *Echinox*; este membră a Uniunii Scriitorilor din România și a Fundației Culturale Apostrof.

Cuvânt-înainte

Comentariile despre Sebastian încep de obicei cu anul 1934 și cu marele scandal care a însoțit romanul *De două mii de ani*. Peste ucenicia lui Sebastian la *Cuvântul* se trece ușor și vesel, cu formula „Descoperit de Nae Ionescu la bacalaureat, Sebastian a lucrat la *Cuvântul*”. E o afirmație adevărată, de fapt, dar cam lapidară pentru a acoperi cu adevărat șapte ani de publicistică – inclusiv politică – permanentă. În cartea mea, mă ocup amănunțit de cei șapte ani ai lui Sebastian din „casa *Cuvântului*”: de cei șapte ani de-acasă, altfel spus; apoi, de anul 1934, al fracturii; și, pentru a verifica dacă peripețiile din 1934 i-au schimbat sau nu lui Sebastian ideile și convingerile, și de anul 1935. Studiul meu este centrat pe publicistica politică, ignorată până acum cu totul, și pe psihologia tânărului scriitor, fixat afectiv, ca o iederă, de Nae Ionescu și de Eliade.

Pentru această carte nu m-am bazat pe antologiile selective din publicistica lui Sebastian, ci am mers la

colecțiile de presă. Astfel, am citit colecțiile ziarelor: *Cuvântul*, *Adevărul*, *Dimineața*, *Facla*, *Rampa*, *Dreptatea* ș.a., precum și colecțiile revistelor: *Tiparnița literară*, *Adam*, *Renașterea noastră*, *Revista Fundațiilor Regale*, *Vremea*, *Cuvântul liber*, *Contemporanul*, *Azi*, *România literară*, *Index*, *Cuvântul studentesc*, *Criterion*, *Reporter* etc. Jurnalele, memoriile și volumele de corespondență din epocă, ba chiar și romanele, fie ele ale unor colegi de generație de-ai lui Sebastian, fie ale unor oameni politici, mi-au fost de mare ajutor pentru a lua pulsul timpului.

Documentarea pe care am făcut-o acoperă în detaliu perioada 1927-1935. Am obținut o imagine clară a formării lui Sebastian în redacția *Cuvântului* și a influențelor imediate care l-au marcat. Nu cred că există vreun document care să poată infirma descrierea pe care i-am făcut-o pentru această perioadă sau care să poată să pună sub semnul întrebării concluziile la care am ajuns. De fapt, singurul care ar putea schimba concluziile acestei cărți (dar nu și partea ei factuală) ar fi Sebastian însuși: dacă, printr-un noroc neașteptat, ar ieși de undeva la lumină mărturia lui, de genul *Istoriei secrete* a lui Procopius din Caesarea, că în toată perioada de la *Cuvântul* a scris pe dos de cum a gândit.

Cartea mea ar fi putut fi mai scurtă, mai sintetică și mai ușor de citit. Din curiozitate și din prudență însă, în primăvara anului 2008 am testat „piața”, publicând un fragment din studiul meu în revista *România literară*, căreia profit acum și-i mulțumesc pentru riscul pe care și l-a asumat. Rezultatul mi-a întrecut toate așteptările. Autoritățile puneri la punct ale unor neduși la bibliotecă, obrăznicii unor ignoranți care n-au citit publicistica politică a lui Sebastian, dar au decretat pe bază de revelație că eu greșesc, sofismele unor amatori care, la probe ce poartă data 1933, au crezut că pot răsturna lucrurile cu

citare din 1935 etc., toată această indignată agitație sentimental-diletantă m-a hotărât să fac o carte cu citate multe, înșirate academic unul după altul.

Am obținut descrierea completă și documentată a evoluției politice a lui Sebastian între anii 1927 și 1935. La fel, avantajată de faptul că l-am citit pe Sebastian în paginile *Cuvântului*, am reconstituit influența formatoare pe care Nae Ionescu a avut-o asupra lui. Dintre toți discipolii lui Nae Ionescu, Sebastian a fost cel mai iubitor, cel mai imitativ, cel mai impregnat de ideile și de stilul profesorului său. În mod paradoxal, el a fost cel mai „năist” dintre „elevii” lui Nae Ionescu, și asta pentru o foarte lungă perioadă de timp. Într-o Românie care se sincroniza frenetic cu Europa, și anume cu o Europă cuprinsă de febra colectivistă a revoluțiilor de extremă stângă sau de extremă dreaptă, Sebastian a fost „copilul epocii lui”, crescut și format în mult îndrăgita de el „casa *Cuvântului*” și purtând reflexele educației naeionesciene pe care a asimilat-o.

Tot ceea ce a scris Sebastian în paginile *Cuvântului* a fost, ce tristețe!, *normal* pentru *locul* unde se afla și pentru *timpul* în care trăia, și numai faptul că a fost mai ales citat, dar nu și citit, a făcut ca opțiunea lui politică de extremă dreaptă să rămână, până astăzi, ascunsă. De asemenea, doar maniheismul nostru, care împarte inteligența interbelică în „buni” și „răi” și care l-a plasat inerțial pe Sebastian în tabăra celor „buni”, a împiedicat ca această descoperire, făcută acum de mine, să fi fost făcută mai devreme, de altcineva.

Pentru tema cărții mele, mi s-a părut de prisos să merg cu documentarea amănunțită în ziare și reviste dincolo de limita anului 1935: pur și simplu, pentru a dovedi că Sebastian a fost, până în 1933, în siajul lui Nae Ionescu, un comentator politic de extremă dreaptă, nu am avut nevoie și de publicistica de după anul 1935 a celor doi. Așa că anii

1936-1945 i-am refăcut sintetic și mai ales dintr-o perspectivă psihologică.

Cartea mea nu îl epuizează pe Sebastian – despre el se pot scrie multe și felurite alte studii, literare și politice. În momentul când am încheiat-o, eu însămi aș mai fi putut, cu o minimă documentare suplimentară, să-i mai adaug câteva capitole. Atâta cât este mi s-a părut însă de ajuns.

6 oct. 2008

Post-scriptum

Am profitat de șansa unei a doua ediții a cărții mele în primul și-n primul rând pentru a corecta propriile mele erori de culegere și de machetare, care mi-au scăpat la prima ediție. Cu speranța, întotdeauna utopică, de a-mi face cartea cât mai clară, am adăugat noi informații și surse bibliografice, cum ar fi extrase din *Jurnalul* integral și încă inedit al lui Mircea Eliade, fragmente din unele scrisori ale lui Benu Sebastian către Mircea Handoca, texte din presa anilor 1930 pe care le-am trecut cu vederea la prima ediție etc.

Le mulțumesc tuturor necunoscuților și cunoscuților care m-au ajutat trimițându-mi diverse materiale documentare, de care această ediție a beneficiat. Nu mai puțin le mulțumesc acelor cititori și comentatori ai cărții mele care au văzut în *Diavolul și ucenicul său: Nae Ionescu – Mihail Sebastian* o carte pur și simplu, iar nu o crimă.

26 febr. 2010

Capitolul 1

Toamna anului 1927

După ce în anul 1926 a fost remarcat, în timp ce își susținea examenul său de bacalaureat, de Nae Ionescu, care era în comisia de examen, Sebastian a devenit, în august 1927, colaborator la *Cuvântul*. La două luni după debutul în ziar îi cerea sfatul lui Camil Baltazar, dacă n-ar putea transforma această colaborare regulată într-o sursă de venit care să îi permită să se mute din Brăila în București: „scriu de două luni foiletoane la *Cuvântul*. Se publică regulat. Dta trebuie să știi. Nu aș putea găsi acolo de lucru, nu mi s-ar plăti suficient pentru a trăi prost [...]?”; iar „dacă da”, mai apărea o întrebare, foarte neliniștitoare: „și dacă da, calitatea mea de evreu (necunoscută celor de la *Cuvântul*) nu ar fi o piedică?”¹ Răspunsul lui Baltazar, pe care din păcate nu îl cunoaștem, l-a „necăjit puțin”:

„Informația d-tale despre *Cuvântul* m-a necăjit puțin. Aștept să-mi termin ciclul început și nu am să mai trimit nimic. Poate am să fac același lucru altundeva [...]”².

Noi știm că Sebastian nu și-a încetat, nici în toamna anului 1927, nici mai târziu, colaborarea la *Cuvântul*, el lucrând aici până în chiar ultima zi de apariție a ziarului, adică până în 1 ianuarie 1934. Foarte curând după acest schimb epistolar cu Baltazar, la sfârșitul lunii octombrie – începutul lunii noiembrie 1927, Mihail Sebastian, student de un an deja la Facultatea de Drept din București și colaborator la *Cuvântul*, s-a mutat din Brăila în București. La această mutare l-a asistat, moralmente vorbind,

prietenul său Camil Baltazar. Odată stabilit în capitală, Sebastian a încercat să se introducă în lumea literară. După cum povestește el într-o nostalgic-autoironică evocare din *Rampa*, primul om la care s-a dus a fost Eliade:

„venind la București și înainte de a mă duce la ziar [...], am căutat să-l cunosc pe Mircea Eliade”.

Dat fiind faptul că Sebastian debutase în *Cuvântul* exact printr-o polemică cu Eliade, nu e de mirare că autorul *Itinerariului spiritual* l-a primit cu o „ostilitate netă, pe care nici nu se ostenise s-o ascundă”³.

Al doilea pelerinaj literar important l-a făcut, în 12 noiembrie 1927, la Lovinescu – „Tot în acea vreme l-am cunoscut pe d. Lovinescu”⁴ –, unde știm precis că l-a introdus Camil Baltazar. Deși a fost bine primit și amfitrionul i-a dovedit că îi reținuse numele din *Cuvântul*, lui Sebastian nu i-au plăcut nici atmosfera de la „Sburătorul”, nici Lovinescu, așa că s-a ales cu „o groaznică deziluzie”, transformată curând într-o sistematică ostilitate la adresa mentorului din strada Câmpineanu.

Abia după aceste eșecuri, tânărul brăilean „transplantat” la București s-a dus în locul despre care avea „impresia că trebuie să fie un mediu amețitor prin noutate”: „la ziar”⁵, adică la *Cuvântul*. Așa cum știm din *Cum am devenit huligan*, el a intrat în sediul ziarului îndoit de temeri („Îi țineam minte privirea [lui Nae Ionescu] și mă temeam”⁶) și amuțit de emoție. A fost însă foarte bine primit de către Nae Ionescu, care l-a acceptat din start drept ceea ce era, „fără surpriza de a descoperi în Mihail Sebastian pe fostul său elev de la examenul de bacalaureat, Hechter M. Iosef”⁷, de la Liceul „Nicolae Bălcescu” din Brăila; și, fapt important, a fost el însuși vrăjit de Nae Ionescu.

În toamna anului 1927, când, ca un personaj balzacian, a luat în piept Bucureștiul, Sebastian avea la activ aproximativ un an și jumătate de la debutul său revuistic absolut (23 aprilie 1926)⁸ și abia două-trei luni de la debutul său în *Cuvântul* (14 august 1927). Tocmai împlinise 20 de ani și nu știa că trecuse deja de jumătatea vieții sale, că mai avea de trăit numai 18 ani (sau, mai exact, 17 ani și jumătate).

Avea deci 20 de ani, era student la Drept, deținea o rubrică permanentă în ziarul *Cuvântul*⁹, în a cărui redacție a fost apoi angajat și unde s-a simțit foarte bine, deoarece fusese primit cu brațele deschise de Nae Ionescu și de restul echipei. Avea, de asemenea, o uimitoare siguranță a scrisului – care îl va face pe E. Lovinescu să-l salute cu cuvintele: „un copil aproape, d. Mihail Sebastian, obiect de bucurie și de dezolare, căci e o dezolare să vezi un copil atât de îmbătrânit, vorbind în ton peremptoriu despre lucrurile cele mai abstracte, plutind deasupra contemporanilor [...], evadând din cazul concret pentru a nu argumenta decât în absolut”¹⁰. Era informat, chiar cult, evident talentat și avea o cutezanță pe măsură – ca dovadă, primul său text trimis la *Cuvântul* și publicat de ziar a fost unul polemic: *Sentimentalul Gourmont*, în care și-a încrucișat spada cu Mircea Eliade.

Eliade, Lovinescu, Nae Ionescu... Avem, încă din zorile vieții de publicist a lui Mihail Sebastian, câțiva dintre principalii pioni ai dramei lui de maturitate. Dramă nu doar de evreu în România interbelică, precum s-ar putea crede după lectura numai a *Jurnalului* său, ci dramă general-umană, de ins prins și în hazardul fluid al timpului său istoric, și în carapacea propriei sale personalități, cu nălucirile și predeterminările ei. Un episod al dramei, misterios – acela de la șaptesprezece ani și jumătate, cu

urmări asupra multora din relațiile sale erotice¹¹ –, se consumase deja.

În cultura română, cazul lui Sebastian este clasat la victimele extremei drepte. El a fost, din păcate pentru el și pentru noi, victima extremismului de dreapta din România de la sfârșitul anilor 1930 și din timpul celui de-al Doilea Război Mondial. Atâta doar că a fost victima foștilor săi camarazi, a foștilor săi complici. Așa că scurta lui viață și opera sa – enormă ca întindere, deoarece cuprinde mii de articole de presă – aruncă o insolită lumină asupra ispitelor extremismului de dreapta din România interbelică.

¹ Sebastian, scrisoare către Camil Baltazar, Brăila, 10 oct. 1927, in *Scrisori către Camil Baltazar*, p. 108.

² Sebastian, scrisoare către Camil Baltazar, Brăila, 15 oct. 1927, in *ibidem*, p. 109-110. Din păcate, aceste scrisori, apărute în anii socialismului, sunt cenzurate. Croșeta, poate într-un punct fierbinte al scrisorii, este a editorului.

³ Sebastian, „Cum i-am cunoscut!...”, in *Rampa*, anul 18, nr. 5389, 30 dec. 1935.

⁴ *Ibidem*.

⁵ *Ibidem*.

⁶ Sebastian, *Cum am devenit huligan*, p. 78.

⁷ *Ibidem*, p. 79.

⁸ Vezi Cornelia Ștefănescu, „Tabel cronologic”, in Sebastian, *Opere*, I, p. XXXI. Sebastian a debutat ca poet, în publicația ieșeană *Lumea, Bazar săptămânal*.

⁹ În 1927 ziarul era condus de proprietarul său, Titus Enacovici. După moartea acestuia (în 26 mai 1928), Nae Ionescu a cumpărat ziarul, devenindu-i proprietar și director.

¹⁰ E. Lovinescu, *Istoria literaturii române contemporane*, VI, p. 206.

¹¹ Sebastian, *Jurnal*, p. 25.

Capitolul 2

Nae Ionescu, "directorul nostru de conștiință"

Recunoscând în Mihail Sebastian pe elevul evreu „Hechter M. Iosef” de la Liceul „Nicolae Bălcescu” din Brăila¹², Nae Ionescu l-a primit la *Cuvântul* fără nicio ezitare. După proasta primire pe care o îndurase din partea lui Eliade (pe care Sebastian îl plăcea, dar nu-l plăcea Eliade pe el), după dezamăgirea pe care a resimțit-o la „Sburătorul” (unde a fost bine primit, dar unde nu i-a plăcut lui), buna primire de care s-a bucurat din partea profesorului Nae Ionescu a fost întâmplarea care i-a pecetluit, în bine și în rău, soarta. El s-a dus la redacție „neliniștit, nesigur, plin de întrebări” (din care măcar una era, cum putem să presupunem, despre compatibilitatea/incompatibilitatea evreității sale și ziar, întrebare pe care, intimidat fiind, nu a pus-o, cum nu a pus nici altele); iar primirea cordială din partea lui Nae Ionescu a reprezentat răspunsul. Tratându-l firesc, cu deferența cuvenită unui partener real de discuție („Mi-a spus foarte multe lucruri în seara aceea”), acesta l-a copleșit:

„toate mi se păreau mari, decisive, copleșitoare, ca într-un ceas în care se pecetluiește o soartă sau se deschide un drum”.

La sfârșitul întrevederii, tânărul publicist era nu doar „uluit”, ci vrăjit, adică sedus și îndrăgostit de personajul care îi adusese nu numai o mare ușurare în privința temerilor lui, ci și o „revelație”¹³ de proporții. Întâlnirea,

atent reconstituită în adevărul ei psihologic în *Cum am devenit huligan*, este cheia prezenței tânărului scriitor la *Cuvântul* și în cercul lui Nae Ionescu.

Portretul pe care i-l face în 1934 „directorului nostru de conștiință” ne dă o idee despre fascinația în care a trăit ucenicul. Și trebuie spus că, dintre toate portretele de care a beneficiat Nae Ionescu din partea admiratorilor și discipolilor săi – Vulcănescu, Eliade, Cioran, Noica, Arșavir Acterian și alții –, acela al lui Sebastian este cel mai puternic și cel mai pasional. Numai uluitoarea descriere pe care i-a făcut-o Maruca Cantacuzino lui Nae Ionescu – ca damnat și ca diavol¹⁴ – mai are o forță pe măsură. Întâlnirea primă de la redacție, din 1927, a „pecetluit” la propriu „soarta” lui Sebastian. La sfârșitul ei, tânărul de douăzeci de ani era copleșit de „revelația pe care o trăisem”. În toamna târzie a anului 1934, când a scris *Cum am devenit huligan* (apărută în 1935), el nota:

„Am coborât în stradă uluit, absent, cu sentimentul că toată strada – lumini, vitrine, trăsurile, femeile – trecea pe lângă mine, stinsă, cu vocile acoperite de strigătul revelației pe care o trăisem. [...] Îmi plâng pe tinerii care n-au întâlnit la timp, în viața lor, un astfel de om în care să creadă, un om în stare să-i pasioneze, până a le modifica viața. E un noroc, pe care merită să-l plătești cu toate entuziasmele, oricât ar părea ele de excesive, imprudente, sau ridicule în ochii străinilor”¹⁵.

Într-adevăr, pentru Sebastian, Nae Ionescu a fost un „noroc”: unul în sensul deplin și original al termenului, deci așa cum îl definește Aristotel: drept „cauză prin accident”, așadar „ceva contrar rațiunii” și având două fețe, „norocul bun” și „norocul rău”, adică „norocirea” și „nenorocirea”. Sebastian a avut parte de amândoi versanții norocului,

primind, prin Nae Ionescu, întâi marile bucurii ale destinului, apoi o drastică notă de plată pentru ele.

Nae Ionescu avea o extraordinară capacitate naturală de a seduce, iar Sebastian s-a lăsat sedus. El i-a atribuit lui Nae (și nu complet fără motiv) un summum de calități: inteligență, cultură, o extraordinară cunoaștere a filosofiei; pe deasupra, l-a considerat un gânditor original și un inspirat, „purătorul unui mesaj personal, purătorul unor experiențe capabile să lumineze nu numai propria sa viață, ci și viața celorlalți”¹⁶. Drept comparație, Sebastian îi numește pe Paul Claudel, Péguy și Gide. Pentru el, Nae Ionescu a fost omul care i-a clarificat „unele lucruri esențiale”¹⁷ și care i-a favorizat – lui, precum și celorlalți „vreo douăzeci de tineri, care veniserăm spre «profesor»” – autocristalizarea. „Prezența lui ne ajuta să ducem până la capăt un control intim, care altfel ar fi fost lipsit de criterii”¹⁸, scrie Sebastian, mărturisind categoric prin asta că pentru el Nae Ionescu era *etalonul* de autoapreciere.

În termeni hegelieni vorbind, relația lor poate fi descrisă de la bun început drept una de recunoaștere reciprocă: dar, date fiind diferența de vârstă și statura diferită a partenerilor, nu o recunoaștere în egalitate, ci una în inegalitate. Sebastian l-a recunoscut pe Nae Ionescu ca superior, ca pe o autoritate, iar Nae Ionescu l-a recunoscut drept un tânăr promițător, care merită ajutorat, căruia merită să-i acorzi libertate de acțiune – i-a spus: „scrie ce vrei” – și în care poți să ai încredere. În acest ultim sens, Sebastian își amintea cum stătea, „pironit de perete, în biroul lui [Nae Ionescu], la *Cuvântul*”, și, servindu-i drept oglindă, îi asculta destăinuirile. Între ei s-a cristalizat deci o recunoaștere reciprocă în inegalitate: Nae, sus, Sebastian, jos; Nae, director de conștiință, Sebastian, învățăcel; Nae, profesorul, Sebastian, ucenicul iubitor; o relație clasică, una dintre cele

trei situații care pot să rezulte din mișcarea universală a recunoașterii: relația stăpân-slugă¹⁹.

Pentru ucenic, a-l cunoaște este „un noroc poate nemeritat”²⁰, repetă discipolul, iar valoarea lui (asupra căreia Sebastian va reveni, în anii 1935-1940, cu serioase revizui, pe bază de probe) este apreciată hiperbolic: „mi se pare excepțională în toate domeniile în care a lucrat”²¹. În noiembrie-decembrie 1934 (adică *după* marele scandal al prefeței lui Nae Ionescu la romanul său, *De două mii de ani*), Sebastian încă mai era cu totul fascinat de „tensiunea” și „temperatura interioară” ale acestui mentor fabulos²², în care vedea și un „pasionat cercetător al spiritului iudaic”²³.

Depoziția patetică a lui Sebastian din toamna anului 1934 este a unui om care nu mai putea să se conceapă pe el însuși în absența celor aproape șapte ani de influență formativ-deformativă a lui Nae Ionescu asupra sa.

Doctrina politică naeionesciană. Schiță

În toamna anului 1927, când Sebastian ajunge la *Cuvântul*, doctrina lui Nae Ionescu era aproape în întregime cristalizată și expusă la vedere în articolele sale de presă. Liniile ei de forță sunt vizibile încă din publicistica timpurie, din deceniul al doilea al secolului al XX-lea. Nae Ionescu a fost de la bun început un organicist care a acuzat democrația, vinovată de-a confunda societatea cu „o sumă (aritmetică) de indivizi, a căror asociație are o origine contractuală”²⁴. Pe urmele organicismului german, inclusiv ale lui Spengler (a cărui operă o cunoștea măcar din 1922²⁵), el a considerat națiunea un organism: unul etnic, având un „suflet” sau „sâmbure” propriu, și anume unul de natură religioasă; în cazul concret al națiunii române, o religiozitate originară și originală ortodoxă. Încă foarte devreme, tânărul

teoretician a afirmat că „ortodoxismul nostru [...] corespunde unei necesități organice sufletului nostru național” și că, prin urmare, trebuie „să fie păstrat în formele lui originare și autentice”²⁶. Prin aceste observații, Nae Ionescu și-a prefigurat filosofia culturală și politică ortodoxistă din anii 1930, când a respins prin definiție din corpul națiunii române atât etnicii neromâni, cât și românii neortodocși, pe motiv că *rumânia* și ortodoxia se presupun obligatoriu și reciproc. De asemenea, prin aceste observații de la începutul anilor 1920, filosoful își prefigurează ortodoxismul intransigent și autohtonismul antieuropean. Presupoziția sa (de inspirație filosofică spengleriană) este că „există un creștinism al nostru”, a cărui valorificare este „singura cale”²⁷ creatoare de cultură originală.

Într-o epocă de criză generală, europeană și românească, a raționalismului cartezian și de eforturi filosofice generale de a remodela conceptul de rațiune, Nae Ionescu, în ton cu epoca, are o serie de observații anticarteziene. Printre ele, aceea că Descartes stă, prin individualismul său și prin metoda matematic-raționalistă, la temelia „democratismului nostru contemporan” și a „crizei care frământă astăzi omenirea”²⁸. Pe parcurs, filosoful român a explicat bolile congenitale ale democrației: ea este „negarea tradiției și a eredității”, atrage „atomizarea, aritmetizarea societății” și „anularea trecutului pur și simplu”, este o mentalitate „ametafizică” și „ahistorică”²⁹; în plus, democrația este sterilizantă: ca dovadă, „Marii oameni de cultură, marii creatori în ordinea spirituală nu au fost niciodată democrați”³⁰ (această ultimă idee a trecut în anii treizeci, spre stupoarea nemotivată a lui Sebastian, care se înfruptase la rândul lui din ideile vehiculate de Nae Ionescu, la Eliade³¹).

Ca gânditor politic, Nae Ionescu îl continuă, în ultimă instanță, pe Eminescu (și, direct, pe Rădulescu-Motru); ca

stil de argumentare, are ceva din vioiciunea personajelor lui Caragiale, în special din ingeniozitatea celui mai reprezentativ erou caragialian, Mitică; iar combinația aceasta insolită de posteminescianism și postcaragialism dă, adesea, rezultate uimitoare. În calitatea lui de filosof organicist, Nae Ionescu este din start antiliberal și antiburghez. În anul 1922, în timpul dezbaterilor pentru noua Constituție a României întregite, precizând că existența acesteia este specifică „organizării democratic-burgheze a statului”, remarcă inutilitatea ei de principiu: „Fără «reforma omului», orice *Constituție* e zadarnică; iar cu această reformă, ea devine inutilă”³², scrie viitoarea eminență cenușie a legionarilor, și ei obsedați de „omul nou”.

Tot foarte timpuriu, în anii studenției, Nae Ionescu ia act de problema evreiască din România; marcat de simpatia inițială a lui Rădulescu-Motru față de evrei (simpatie ce a durat până în preajma celui de-al Doilea Război Mondial), tânărul publicist de la revistele lui Rădulescu-Motru nu creditează nici el soluția antisemită³³. În 1919, deci după studiile sale germane, enunță pentru prima dată ideea că asimilismul este o „imposibilitate” și sugerează soluția sionistă:

„Mai natural ar fi deci să se înlesnească întoarcerea la iudaism a tuturor elementelor degenerate, a căror activitate funestă rezultă în bună parte tocmai din conflictul dintre tradiția organică și înconștientă a rasei cu formele de viață europeană”³⁴.

De precizat că, în acest articol, termenul „rasă” nu are semnificație rasistă, cum n-are de altfel nici formula „elemente degenerate”, pentru Nae Ionescu oricine, de orice

neam, care încearcă un proces de asimilare ajungând finalmente la „degenerare”.

În plus, Nae Ionescu diagnostichează contemporaneitatea drept o epocă de criză și de schimbare, de revoluție inclusiv „sufletească” și de venire a „vremurilor noi”³⁵.

Dintre aversiunile sale ideologice, din 1911 se declanșează aceea contra lui E. Lovinescu.

*

Pe parcurs, Nae Ionescu și-a dezvoltat acest nucleu de idei, accentuându-și nu numai antiliberalismul, ci și ortodoxismul. În 1930 el a stabilit „o relație directă și exclusivă”, după cum a observat Z. Ornea, „între românități și ortodoxia de tip răsăritean”³⁶. „Suntem, ca atare, ortodocși pentru că suntem români, și suntem români pentru că suntem ortodocși”³⁷, enunță Nae Ionescu, precizând că în românități intră numai cine întrunește simultan amândouă aceste note, etnicitatea și ortodoxia. (Să observăm în treacăt că el anulează, prin asta, poziția lui Maiorescu din 1879, enunțată cu ocazia discutării articolului 7 din Constituție: „Religiunea [...] este o notă accesorie a naționalității”³⁸.) În articolele dedicate problemei naționale, Nae Ionescu scoate în afara românității: cetățenii români de altă etnie, fie ei ortodocși sau nu; etnicii români de altă religie decât cea ortodoxă³⁹. La fel, stabilește net că „*A voi să fii român nu însemnează însă și a fi român*”⁴⁰ (poziție prin care îl contrazice, cel mai probabil în cunoștință de cauză, pe E. Lovinescu). Iar asimilarea nu este cu puțință, scrie Nae Ionescu, repetând o mai veche idee de-a sa din 1919 și argumentând-o spenglerian, deoarece o cultură are un „sâmbure”, un „element esențial și caracteristic generator”, care este „netransmisibil, netransformabil” și, în consecință, „neasimilabil”⁴¹. (Liderul legionar Vasile Marin va pleda

cauza antisemită într-un mod asemănător.) La fel, argumentându-și ideea autohtonistă, arată că „promoția” sa, numită a lui „Neculai Iorga”, are datoria să repună statul românesc pe baze românești, să unifice instrumentul politic (statul) cu realitatea culturală a națiunii române (aceasta din urmă, gândită în termenii precizați mai sus)⁴². Abia așezarea statului și a națiunii pe baze autohtone și pe țărănime, împreună cu eliminarea „transplantului” de forme apusene care s-a făcut la noi în ultima sută de ani, va permite ca „neamul nostru” să se reculeagă și să devină „creator în ordinea spirituală”⁴³.

Tot acum, la sfârșitul anilor '20 și începutul anilor '30, organicismul naeionescian îmbracă definitiv expresia de ultimă modă – europeană, în fapt! – a colectivismului. „Nu există în univers decât colectivități”⁴⁴, enunță directorul *Cuvântului* (și trebuie să observăm că aceasta este una din puținele idei importante care l-au pus la un moment dat, târziu de altfel, pe Sebastian în dificultate). El recomandă pentru colectivitatea românească, drept „politică net revoluționară”, autarhia antieuropeană:

„o decuplare a noastră de la politica mondială; o închidere a noastră, *cât mai departe împinsă*, în granițele noastre; o luare în considerare a realităților românești; [...] și așezarea temeiurilor unui stat românesc de structură țărănească, singura formă [...] care poate îngădui o adevărată și completă rodire a puterilor rasei noastre”⁴⁵.

Nae Ionescu a avut convingerea că editorialele și articolele sale din *Cuvântul* sunt „numai reflexul unei stări de fapt”⁴⁶. Cu alte cuvinte, el a pretins continuu că nu face decât să descrie realitatea, că vede semnele timpului și cursul fatal al istoriei, care îi indică direcțiile viitoare; și, în

numele marilor necesități sau fatalități istorice, Nae Ionescu a uzat de tonul propriu, pe de o parte familiar, pe de altă parte sentențios și complet lipsit de considerente morale sau „sentimentale”. Au rezultat comentarii politice scrise de undeva foarte de sus, pe un ton apodictic și care, în fapt, au justificat a priori – în numele fatalității istorice pe care el a avut pretenția că o descrie – orice crimă și orice oroare. Bazată în fapt pe o selecție de fapte din realitatea întreagă, selecție firește subiectivă, această pretenție a lui Nae Ionescu a generat un stil oracular sec, asertoric, fascinant, care a funcționat în sine, cu o logică internă autonomă; abia când compari comentariile lui despre un eveniment politic cu articolele altora, din alte ziare, de altă culoare politică, îți dai seama că stilul lui Nae Ionescu, aparent ancorat în realitate și în logică, este un enorm artificiu, care îl face pe acesta să prevestească sau să consemneze, fără nicio tresărire, orice crimă. E de discutat (mai ales pentru ultimele două luni ale anului 1933, când Nae Ionescu a prevestit aproape zilnic crime și sânge) în ce măsură anunțarea continuă a unor catastrofe ce se vor produce cu necesitate influențează sau nu producerea lor în fapt, fiind oarecum o apriorică legitimare a lor⁴⁷.

Acesta este mediul de idei pe care l-a găsit în 1927 Sebastian la *Cuvântul* și în care a trăit până în 1934, deci vreme de aproape șapte ani, apreciindu-l, în *Cum am devenit huligan*, drept revoluționar (ceea ce, în logica din 1934 a lui Sebastian, era un lucru valoros în sine), cu inițiative politice la care orice „om de stânga” ar fi fost moralmente „obligat” să subscrie⁴⁸. Să precizăm că toate ingredientele doctrinei naeionesciene erau deja prezente și că unele probleme – teoria revoluției, teoria națiunii, ortodoxismul, teoria regelui „stăpân”, teoria unei Româнии autarhice etc. – au fost dezvoltate de directorul *Cuvântului* chiar sub ochii plini de admirație ai tânărului său discipol. Singurul element care,

până în toamna anului 1933, a lipsit a fost antisemitismul, deși toate premisele lui existau, expuse limpede din 1926 până în 1930.

Sebastian a lucrat la *Cuvântul* din noiembrie 1927 până în ianuarie 1934, când ziarul a fost suspendat. El a scris aici de toate, de la cronici de carte la articole politice: după calculul Dorinei Grăsoiu, 883 de articole⁴⁹. De la bun început, Nae Ionescu i-a acordat libertate deplină: „scrie ce vrei”⁵⁰. În vara anului 1928, Nae Ionescu a devenit proprietarul ziarului⁵¹; iar Sebastian s-a aflat mereu sub protecția și sub autoritatea directă a acestui „maestru charismatic” – cum l-ar numi George Steiner pe Nae –, asimilând complet, „psihosomatic”, influența lui „totalitară”⁵².

¹² Sebastian, *Cum am devenit huligan*, p. 79.

¹³ *Ibidem*, p. 79-80.

¹⁴ Maruca Cantacuzino-Enescu, *Umbre și lumini*, p. 270-277.

¹⁵ Sebastian, *Cum am devenit huligan*, p. 80.

¹⁶ *Ibidem*, p. 81.

¹⁷ *Ibidem*, p. 83.

¹⁸ *Ibidem*.

¹⁹ Termenii sunt descriptivi, tipologici, iar nu moral-axiologici.

²⁰ Sebastian, *Cum am devenit huligan*, p. 84.

²¹ *Ibidem*, p. 85.

²² *Ibidem*, p. 86-87.

²³ *Ibidem*, p. 101.

²⁴ Nae Ionescu, „Regionalism și democrație”, 28 sept. 1919, in Nae Ionescu, *Opere*, VI, p. 201.

²⁵ Nae Ionescu, „Friedrich Muckle...”, ian. 1922; idem, „Ideile”, 1923; v. *ibidem*, p. 390, 432.

²⁶ Nae Ionescu, „Reforma bisericească. Problema autonomiei”, 7-15 febr. 1920, in *ibidem*, p. 255.

27 Nae Ionescu, „Forme românești ale problemei religioase”, 1 febr. 1923, in *ibidem*, p. 438.

28 Nae Ionescu, „Descartes – părinte al democratismului contemporan”, 8-15 mai 1921, in *ibidem*, p. 342-343.

29 Nae Ionescu, „Tradiționalism și democrație”, 14 aug. 1926, in Nae Ionescu, *Roza vânturilor*, p. 359-360.

30 Nae Ionescu, „Cultură și democrație”, 11 sept. 1926, in *ibidem*, p. 370.

31 Sebastian, *Jurnal*, nota din 27 nov. 1935, p. 41.

32 Nae Ionescu, „Problema Constituției”, 5-12 nov. 1922, in *Opere*, VI, p. 426.

33 Nae Ionescu, „Din literatura sionistă”, 8 mai 1911; idem, „Evoluția naționalismului la «Neamul românesc»”, 3 iul. 1911; v. *ibidem*, p. 43, 45.

34 Nae Ionescu, „Evreii și socialismul”, 14 sept. 1919, in *ibidem*, p. 196.

35 Nae Ionescu, „Descartes – părinte al democratismului contemporan”, 8-15 mai 1921; idem, „Țărănism și sovietism”, 9-16 oct. 1921; idem, „Ideile”, 1923; v. *ibidem*, p. 343, 358, 432-433

36 Z. Ornea, *Anii treizeci*, p. 91.

37 Nae Ionescu, „A fi «bun român». Sortii de isbândă a noiei ofensive catolice”, in *Cuvântul*, anul VI, nr. 1991, 5 nov. 1930.

38 T. Maiorescu, „Asupra declarării pentru revizuirea art. 7”, 24 febr. 1879, in Titu Maiorescu, *Discursuri parlamentare*, II, p. 170.

39 Nae Ionescu, „A fi «bun român»”, in *Cuvântul*, anul VI, nr. 1987, 1 nov. 1930; idem, „Noi și Catolicismul”, in *Cuvântul*, anul VI, nr. 1988, 2 nov. 1930; idem, „A fi «bun român». Sortii de isbândă a noiei ofensive catolice”, in *Cuvântul*, 5 nov. 1930; idem, „Iluziile catolicizanților”, in *Cuvântul*, anul VII, nr. 1995, 9 nov. 1930; idem, „La închiderea unei discuții. Între catolicism și ortodoxie”, in *Cuvântul*, anul VII, nr. 2033, 17 dec. 1930; idem, „«Internaționala» sub glugă”, in *Cuvântul*, anul VII, nr. 2034, 18 dec. 1930. Vezi și răspunsurile lui Iosif Frollo, care definește națiunea prin „loc” și „limbă” (Iosif Frollo, „Cum s-ar putea defini noțiunea de român”, in *Cuvântul*, anul VII, nr. 2005, 19 nov. 1930).

40 Nae Ionescu, „A fi «bun român»”, 1 nov. 1930.

41 Nae Ionescu, „«Internaționala» sub glugă”, 18 dec. 1930.

42 Nae Ionescu, „De la «Sămănătorul» la noul stat românesc”, in *Cuvântul*, anul VI, nr. 1907, 13 aug. 1930.

43 Nae Ionescu, „«Internaționala» sub glugă”, 18 dec. 1930.

44 Nae Ionescu, „Eroarea filantropică”, 15 oct. 1931, în *Roza vânturilor*, p. 282.

45 Nae Ionescu, „Problema politicii noastre de stat”, 27 ian. 1932, în *ibidem*, p. 286-287.

46 Nae Ionescu, „Biserica țăranilor”, 8 nov. 1926, în *ibidem*, p. 36.

47 Un reproș similar i-a adresat Charles Maurras lui Chauteaubriand. V. Charles Maurras, „Chateaubriand ou l'anarchie”, în Charles Maurras, *Œuvres capitales*, vol. II, Paris: Flammarion, 1954, p. 67-68.

48 Sebastian, *Cum am devenit huligan*, p. 68-71.

49 Dorina Grăsoiu, *Mihail Sebastian sau ironia unui destin*, p. 22, nota 47. Îmi pare rău că am descoperit această monografie numai după apariția primei ediții a cărții mele; căci, deși nu analizează orientarea politică a lui Sebastian, monografia, structurată cronologic și plină de observații ingenioase, mi-ar fi economisit o mulțime de timp. Rămâne pentru mine nedumerirea de ce, după 1990, autoarea nu și-a completat lucrarea cu un capitol despre publicistica politică a lui Sebastian.

50 Sebastian, *Cum am devenit huligan*, p. 75.

51 Nae Ionescu, scrisoare către Elena-Margareta Ionescu, București, 5 aug. 1928, în Nae Ionescu și Elena-Margareta Ionescu, *Correspondența de dragoste*, 2, p. 335.

52 George Steiner, *Maeștri și discipoli*, p. 38-39.

Capitolul 3

Sebastian și dezbaterea despre generația '27

În foarte scurtă vreme de la debut, prin comentariile sale literare și prin articolele de actualitate culturală, Sebastian și-a făcut un nume în lumea literară bucureșteană. Scria bine, nervos, era informat în literatura franceză și emitea, pe un „ton peremptoriu”, judecăți

categorice, incomode și polemice despre literatura română. Pentru interbelici, existența a două orientări filosofico-politice adverse cu privire la realitatea românească a fost un fapt de evidență. Numite „naționalismul burgheziei” și „naționalismul reacțiunii” de către Șt. Zeletin; „forțe revoluționare” și „forțe reacționare”, de către E. Lovinescu; „liberalism și raționalism” al „europenilor”, respectiv „naționalism constructiv”, de către Basil Munteanu (cu specificarea că din prima orientare fac parte Ralea, Camil Petrescu, Zeletin și Lovinescu, iar din a doua, Iorga, Simion Mehedinți, A.C. Cuza, Octavian Goga, Rădulescu-Motru, Nae Ionescu, Nichifor Crainic, Lucian Blaga)⁵³, cele două curente despre specificul nostru național erau bine conturate și în permanent conflict. Situat, prin hazard biografic, în miezul curentului „naționalist constructiv” și sub tutela „filosofului creștin” Nae Ionescu, cum l-a numit Basil Munteanu, Sebastian a tras consecințele. Locul unde s-a plasat din start – *Cuvântul*, la care în acea vreme colaborau scriitori importanți, precum Ion Vinea, Al. Kirițescu, Perpessicius, N. Davidescu, N.M. Condiescu ș.a. – l-a influențat adânc, așa că Sebastian a preluat cu naivitate și entuziasm multe dintre aversiunile „casei”, ale lui Nae Ionescu în particular, plătind, cu sau fără știință, măcar câteva dintre polițele acestuia. De pildă, ostilitatea timpurie a lui Sebastian contra lui Lovinescu și a „Sburătorului”, disprețul la adresa lui G. Ibrăileanu, Mihai Ralea, polemicile cu G. Călinescu, războiul contra *Vieții românești* ș.a. de aici își au izvorul. Apartenența la generația '27, care și-a lansat primul manifest în *Cuvântul* – *Itinerariul spiritual* al lui Eliade –, a fost a doua condiționare care i-a determinat poziția publică, adică simpatiile și antipatiile. Sebastian și-a recunoscut din start apartenența la generație și, deși s-a delimitat instantaneu de unele din trăsăturile ei (de misticismul programatic al lui Eliade, de pildă), din 1928 a

combătut în presă⁵⁴ pentru locul ei în viața culturală românească.

*

Sebastian a fost, de la bun început, o figură de vârf a generației sale. Constituită aproape ca un corp de luptă sau, cum observa cu tâlc G. Călinescu, ca o „legiune”⁵⁵, generația '27 s-a caracterizat, în momentul startului, printr-o atitudine „paricidă” față de antecesorii, ortodoxism (condimentat cu mistică sau, mai exact, cu dorința de-a ajunge la trăirea mistică), autohtonism, antimodernism, spirit antifrancez, apolitism inițial („corectat” întâi prin antiliberalism și antidemocratism, iar apoi prin angajarea politică extremistă a multora din generație, ba mai mult, prin pendularea unora de la o extremă la cealaltă), antijunimism, antiraționalism (manifestat adesea ca anticartezeianism), vitalism (convertit în dorința de experiență, trăire, aventură), prețuire pentru cultură și „spiritualitate”. De asemenea, generația '27 a fost preocupată din start, la fel ca aceea precedentă, a lui Blaga și D.D. Roșca, sau ca „promoția Neculai Iorga” din care făcea parte Nae Ionescu însuși, dar mai zgomotos decât acestea, de plasarea culturii românești pe orbita universalității.

Fără să împărtășească toate ideile și „valorile confuze”⁵⁶ aruncate în dezbateri de generația sa, Sebastian a fost totuși un reprezentant tipic al acesteia. Părerile lui despre generație au stat mereu sub semnul autorității lui Nae Ionescu, ale cărui afirmații le-a invocat aproape maniacal. Odată intrat în dezbateri despre generație, el a urmat respectuos calea de discuție trasată de directorul său – care, în 1928, a scris repetat pe tema generației tinere⁵⁷, afirmate și la *Cuvântul* –, începându-și mai toate articolele prin

invocarea magistrului: „articolul domnului Nae Ionescu...”⁵⁸. De pildă, în 5 iunie 1928, Sebastian scrie:

„Recenta discuție între d-nii Nae Ionescu și I. Petrovici – purtată asupra caracterelor tinerei generații românești – se vedește depășind actualitatea unui articol de gazetă”.

Simplă fandare de complezență? Nu. Pentru că în 15 iulie 1928, Sebastian revine și îi muștră cu convingere pe colegii de generație și pe ceilalți publiciști intrați în discuție că nu au înțeles mesajul directorului său: „Destinul articolului domnului Nae Ionescu e ingrât”, scrie el, și se apucă să îl explice celor care nu l-au priceput cum trebuie. Iar în 28 octombrie 1928 revine cu articolul *Polemica noastră*:

„Îmi place să-mi amintesc punctul de plecare al discuției. Articolul d-lui Nae Ionescu proceda simplu și clar: oferea șase nume, stabilea anume relații de gândire între ele și amenda încrederea arătată lor cu o învinuire grea. *Schwärmerei*. Toate discuțiile care au urmat s-au însărcinat s-o verifice și s-o ilustreze. [...] tot ce s-a scris de atunci în marginea subiectului a vădit confuzia, nesiguranța, dibuirea, aproximativul și lipsa de proprie înțelegere, pe care cuvântul nemțesc al d-lui Nae Ionescu o presupunea”⁵⁹.

Pentru Sebastian, considerațiile directorului său despre noua generație s-au fixat într-un șablon de gândire, la care a recurs apoi ori ce câte ori s-a redeschis discuția. De pildă, în mai 1932, cu ocazia înființării revistei *Azi*, scria, dubitativ:

„O generație? Este ceva contradictoriu, incert, contestabil la urma urmelor, *Schwärmerei*, cum a spus mai demult, dojenitor, profesorul nostru Nae Ionescu”⁶⁰.

Iar în ianuarie 1933, constatând că „Se încearcă o repunere în discuție a problemei generației tinere”, și-a reactualizat reflexele condiționate și a dat sentința:

„În definitiv, cele mai juste lucruri despre această «generație tânără» le-a spus atunci [cu cinci ani în urmă, la *Cuvântul*, n.n., M.P.] cu dragoste și severitate tot profesorul Nae Ionescu: *Schwärmerei*”⁶¹.

El însuși a intrat în discuțiile despre noua generație sau noua „spiritualitate” relativ devreme, în 1928, ca membru de drept al acesteia. Uneori, țăfnos, s-a complăcut să spună că nu i-ar fi aparținut („Din ceea ce s-a chemat, prin 1927-1928, «generația tânără», eu n-am făcut propriu-zis parte”), argumentându-și pretinsa neapartenență prin conflictul cu „echipa”⁶² de la *Ultima oră* (Petru Comarnescu, Noica, Ionel Jianu). În fapt, a participat la discuțiile despre noua generație ca membru cu drepturi depline și recunoscute, scriind, adesea pe un ton ușor plictisit, căci „știutor”, ceea ce învățase de la directorul său, și anume că tinerii fac prea multă zarvă, în loc să deprindă „disciplina cercetării”⁶³. Iar din 1932, când generația sa și-a autoconstituit elita, adică Asociația „Criterion”, Sebastian, în calitate de criterionist, i-a făcut publicitate în presă, în *Cuvântul* și în *România literară*; și, de asemenea, a făcut reclamă colegilor săi din alte arte, pictori, dansatori ș.a.

Sebastian a crezut că generația sa este îndreptățită să intervină, „cu violente articole de critică și revizuire”, pentru

a face *ordine* în cultura română, care ar fi dominată de „mari confuzii”. Așa cum observă Dorina Grăsoiu, „în această perioadă «contestatară», de început, el simțea o secretă plăcere (datorată, în mare parte, vârstei) să arate «ce știe», să admonesteze, să facă ordine, să dea «note» tuturor”⁶⁴. Instrumentul de intervenție este chiar activitatea critică: „Critica este făcută să disciplineze”⁶⁵, scria, autoritar, Sebastian. Când s-a lansat Asociația „Criterion”, el i-a atribuit același rol: „Grija lor [a criterioniștilor] comună este să pună oarecare ordine în viața culturii românești de astăzi”⁶⁶. Chiar și în 1935 – când, în urma marelui scandal cu *De două mii de ani*, se îmblânzise până la aplatizare – Sebastian justifică „ecarisaj[ul] moral” pe care generația sa a fost nevoită să-l facă în cultura română, ce arăta „intolerabil”:

„Culisele acestei culturi erau intolerabile. Un consens unanim de infamie metodică organiza succesele, stabilea reputațiile, menținea falsele valori”⁶⁷,

denunță aspru Sebastian, justificându-i pe „junii justițieri” ai generației sale. Iată deci că ideologia „paricidă” a generației sale i-a venit lui Sebastian, temperamental vorbind, ca o mănășă și s-a motivat în cazul său chiar prin acest ideal de „ordine”, de „disciplinare”, de „ecarisaj” în satul cu câini vagabonzi al culturii române. Poporanismul și *Viața românească* cu scriitorii ei, „Sburătorul” și E. Lovinescu, „modernismul avangardist”, *Gândirea* și gândiriștii, apoi sămănătorismul sunt, din punctul său de vedere, „falsele valori” ce trebuie înlăturate.

Dintre aceste ținte, cel mai puțin au avut de suferit Iorga și sămănătorismul – pentru că marele istoric, ca model declarat al lui Nae Ionescu, era greu de criticat în *Cuvântul* –

și șeful revistei *Gândirea*, Nichifor Crainic. Temperamental, Sebastian a avut mereu gustul polemicii – poate că acesta este principalul său talent –, ca dovadă că a debutat în *Cuvântul* printr-o polemică, aceea cu Eliade. Iar în momentul în care șeful generației a dat semnalul de înlăturare a „bătrânilor inteligenți”⁶⁸, Sebastian s-a pus pe treabă și și-a început propriul său război de exterminare: Ionel Teodoreanu, Demostene Botez, Topârceanu, Minulescu, E. Lovinescu, Felix Aderca, Ralea, Ibrăileanu, plus câteva instituții (editurile Ancora și Casa Școalelor, Societatea Scriitorilor Români) au fost primele lui victime, țintite, ca la tir, într-o singură „ședință”: anul 1928. Până în 1933, Sebastian a continuat pe aceeași linie, din ce în ce mai sigur pe el și din ce în ce mai arogant. Pe rând, *Viața românească* și echipa ei – Ibrăileanu, Ralea, Al. O. Teodoreanu, la un moment dat și G. Călinescu –, apoi „Sburătorul”, cu Lovinescu și cu diverși cenaclieri, i-au căzut victime. După modelul său cel mai apropiat – Nae Ionescu –, Sebastian a scris pamflete și atacuri la persoană, în care a fost indiscret cu dezinvoltură. Și, așa cum s-a mai observat, multe dintre atacurile sale sunt partizane, adică făcute de pe linia ideologică a *Cuvântului*.

Deși avea sentimentul de apartenență la tânăra generație, Sebastian s-a delimitat instantaneu de dimensiunea ei religios-mistică. La început, în momentul lansării generației, când „mistic” și „raționalist” erau „două insulte reciproce”, pe care „combatanții și le aruncau reciproc peste bară, de la o tabără la alta”⁶⁹, Sebastian a refuzat „misticismul domnului Mircea Eliade”, în numele „dorului nostru de luciditate”⁷⁰. În noua orientare spirituală, sublinia Sebastian în ancheta din *Tiparnița literară*, „misticismul știut nu înfățișează decât o singură latură”⁷¹, care lui îi este străină. Rezerva sa, observată și reținută de criticii mai maturi intrați în dezbatere, a devenit un fel de

notă distinctivă a lui Sebastian în cadrul generației '27, în perioada ei de început.

Asta nu însemna însă că Sebastian ar fi fost un raționalist. Perioada afirmării generației '27 a fost una de criză europeană (simultan, și de criză românească) a raționalismului cartezian. Iar Sebastian, deși a fost o minte structural carteziană, avea un suflet vitalist. Faptul a fost de altfel observat în epocă de Șerban Cioculescu:

„Disprețuitor teoretic al inteligenței, aderent mai ales teoretic al vieții biologice, după doctrine sau numai aspirații temperamentale romantice, d-sa prezintă, într-un seducător contrast, una din cele mai lucide inteligențe ale momentului”⁷².

Iar acest diagnostic se verifică pe toată opera sebastianescă, inclusiv pe proza sa. De pildă, alter egoul lui Sebastian din *Fragmente dintr-un carnet găsit* (1932) se leapădă de Descartes: „Păstrez totuși din vechile mele pasiuni o mare aversiune: Descartes. [...] îl urăsc”⁷³. Tot așa, naratorul din *De două mii de ani*, care este proiecția lui Sebastian însuși, își mărturisește „vehemența întâiei mele lecturi din Descartes”⁷⁴. Respingerea lui Descartes și dimensiunea vitalistă țin nu numai de particularitățile lui Sebastian, ci și de moda culturală: acesta era timbrul generației și, firește, al mentorului ei, Nae Ionescu⁷⁵; și mai ales aceasta era moda europeană și românească a timpului.

Sebastian a sperat că generația sa, pe care o credea scăpată „de diletantismul sceptic” și plină de „dor de muncă”, va fi aptă să corijeze marele viciu al culturii românești, adică „mentalitatea literară”, printr-o infuzie etică. Ideea morală pare a fi de altfel contribuția cea mai

originală a tânărului scriitor la pachetul ideatic și programatic al generației sale:

„Generația precedentă era construită pe un tip de mentalitate literară. Ceasul acesta însă întemeiază o etică, adică întâiul și cel mai de seamă element al unei culturi”⁷⁶.

El visa „o etică a noastră și mai ales o solidaritate intelectuală”⁷⁷. E de prisos să observăm că s-a înșelat. Nici generația lui, nici el însuși, prin scrisul și prin exemplul său personal, nu au devenit model etic: ascensiunea postbelică a colectivismului sau a „totalităților” s-a făcut inclusiv în numele ideii morale, al unei noi etici; iar contaminarea României de ideea colectivistă a spart relativa unitate inițială a generației '27, tinerii intelectuali intrați în aventura extremistă de dreapta sau de stânga ajungând, în numele noii etici, la culpă, iar nu la exemplaritate morală. Ideea etică însă, pe care Sebastian s-a încăpățânat s-o socotească viitoare realizare a generației sale („am crezut, mărturisesc, într-o nouă etică intelectuală”, scria el în martie 1935 în *Rampa*), este – ca aspirație sau ca obsesie, nu ca realizare – definitorie pentru propria sa personalitate. O mare parte din suferința lui Sebastian înregistrată în *Jurnal* are motive etice, mai ales inexistența „incompatibilităților” în viața publică românească; el însuși, în anii de la *Cuvântul*, a fost compatibil cu incompatibilul, într-un grad pe care nimeni nu i-l poate bănuși până nu-i citește textele în colecția ziarului. La început însă, pe vremea când confunda redacția cu o familie și *Cuvântul* cu realizarea pe viu a moralei, credea că la temelia unei culturi și la baza unui ins trebuie să stea un fundament etic: „Cred cu îndârjire și cu orgoliu că un om corupt nu poate fi un creator”⁷⁸. Iluzie frumoasă, la care a renunțat numai în anii '40, când a notat cu

amărăciune că „Ratarea nu se scuză niciodată, cu nimic. Izbânzile – chiar când sunt rodul infamiei morale – tot izbânzi rămân”⁷².

Perioada interbelică a adus în prim-plan, în Europa și în România, „colectivitățile” sau „totalitățile”, în detrimentul insului sau al individualității. Extrema dreaptă și extrema stângă au mizat deopotrivă pe „totalități”, ca să folosească formula lui Rădulescu-Motru. Pornită din Uniunea Sovietică și din Europa la începutul anilor '20, ideea de colectivitate a atins și România, iar oamenii în cercul cărora se învârtea Sebastian s-au contaminat rând pe rând de colectivism (fie de acela de stânga, fie de acela de dreapta). Simptomatic pentru epoca sa și sincron cu ea, Nae Ionescu a propagat, prin articolele sale din *Cuvântul*, colectivismul naționalist, corelat cu ideea unei personalități autoritare în fruntea colectivității. Din ecuația colectivitate-conducător, Sebastian, ca ziarist, a fost sensibil mai ales la apariția spectaculoasă în istoria contemporană a figurilor autoritare, a individualităților excepționale, adică la conducătorii absoluți. Așa a ajuns să facă elogiul lui Mussolini, de pildă, sau al altor figuri europene de „revoluționari”. El a comentat problema colectivității mai mult (dar nu exclusiv!) în forma, moderată și localizată, a organicismului și autohtonismului românesc, pentru care a pledat până în 1933 inclusiv. Abia după 1934, după marele scandal care i-a fracturat biografia intelectuală și afectivă, Sebastian a devenit alergic la colectivism, la masificarea și la înregimentarea pe care acesta le aduce.

Traectoria lui Sebastian în generația '27 a devenit atipică numai după 1934. Până atunci, el a fost, cu toate particularitățile sale – cu spiritul său filofrancez, cu distanța sa față de „mistică”, cu dorul lui complementar după „luciditate” etc. –, unul din tinerii cei mai vizibili și cei mai războinici ai generației ieșite din incubatorul *Cuvântului*.

53 Șt. Zeletin, *Burghezia română: Origina și rolul său istoric*, 1925, cap. V; E. Lovinescu, *Istoria civilizației române moderne*, I-III, 1924-1925; B. Munteano, *Panorama de la littérature roumaine contemporaine*, 1938, p. 172-197.

54 Sebastian, „Între bătrâni și tineri”, in *Cuvântul*, 5 iun. 1928; idem, „Considerații preliminare la o discuție”, in *Cuvântul*, 15 iul. 1928; idem, „Noua spiritualitate”, in *Tipărița literară*, 30 nov. 1928; v. *Opere*, I, p. 172, 199, 304.

55 G. Călinescu, „[Un autor prea puțin însemnat]”, in *Adevărul literar și artistic*, 16-17 iul. 1933; v. *Mihail Sebastian interpretat de...*, p. 100.

56 Sebastian, „Constantin Noica: Mathesis sau bucuriile simple”, in *Rampa*, anul 18, nr. 5311, 27 sept. 1935.

57 Nae Ionescu, „Ce gândește tinerețea”, in *Cuvântul*, anul IV, nr. 1087, 4 mai 1928; idem, „Între generații”, in *Cuvântul*, anul IV, nr. 1247, 11 oct. 1928.

58 Sebastian, „Considerații preliminare la o discuție”, 15 iul. 1928; v. *Opere*, I, p. 199.

59 Sebastian, „Între bătrâni și tineri”, 5 iun. 1928; idem, „Considerații preliminare la o discuție”, 15 iul. 1928; idem, „Polemica noastră”, in *Cuvântul*, 28 oct. 1928; v. *Opere*, I, p. 172, 199, 270-271.

60 Sebastian, „«Azi»”, in *Cuvântul*, anul VIII, nr. 2530, 9 mai 1932.

61 Sebastian, „O generație încă tânără”, in *Cuvântul*, anul IX, nr. 2767, 6 ian. 1933.

62 Sebastian, „Cum i-am cunoscut!...”, in *Rampa*, anul 18, nr. 5389, 30 dec. 1935.

63 Nae Ionescu, „Ce gândește tinerețea”, 4 mai 1928.

64 Dorina Grăsoiu, *Mihail Sebastian sau ironia unui destin*, p. 96.

65 Sebastian, „Document, critică și actualitate”, in *Azi*, anul I, nr. 1, mart. 1932, p. 80.

66 Sebastian, „«Idoli» și prezentări”, in *România literară*, nr. 35, 15 oct. 1932.

67 Sebastian, „«Totul e în regulă»”, in *Rampa*, anul 18, nr. 5149, 11 mart. 1935.

68 Mircea Eliade, „Itinerariu spiritual, I, Linii de orientare”, in *Cuvântul*, 6 sept. 1927; v. *Dreptul la memorie în lectura lui Iordan Chimet*, IV, p. 460.

69 Sebastian, „Idoli» și prezentări”, 15 oct. 1932.

70 Sebastian, „Considerații preliminare la o discuție”, 15 iul. 1928; v. *Opere*, I, p. 203.

71 Sebastian, răspuns la ancheta „Noua spiritualitate”, în *Tiparnița literară*, anul I, nr. 2, 30 nov. 1928.

72 Șerban Cioculescu, „Aspecte epice contemporane”, în *Revista Fundațiilor Regale*, anul I, nr. 10, oct. 1934, p. 159.

73 Sebastian, *Fragmente dintr-un carnet găsit*, p. 35.

74 Sebastian, *De două mii de ani*, p. 9.

75 Nae Ionescu, „Descartes – părinte al democratismului contemporan”, 8-15 mai 1921; v. *Opere*, VI. Discipolii lui Nae Ionescu așteptau de altfel de la el o carte în care „să-l privească în ochi pe Descartes”, cum se pare că „promisese”. În același timp, trebuie să precizăm că anticartezianismul se întâlnește la mulți alți filosofi români, care, în anii 1920, fac tentativa de a lărgi conceptul de rațiune. Criza cartezianismului este o trăsătură a filosofiei europene de după Primul Război Mondial, iar filosofia românească nu a făcut altceva decât să se sincronizeze cu această punere în discuție a lui Descartes.

76 Sebastian, „Considerații preliminare la o discuție”, 15 iul. 1928; v. *Opere*, I, p. 203.

77 Sebastian, răspuns la ancheta „Noua spiritualitate”, 30 nov. 1928.

78 Sebastian, „Între gazetărie și literatură”, în *Contemporanul*, anul VIII, nr. 84, 3 nov. 1929.

79 Sebastian, *Jurnal*, 27 mai 1942, p. 455.

Capitolul 4

1929. Sebastian, comentator politic

La *Cuvântul*, Sebastian a scris la început numai articole culturale: texte despre scriitori francezi, comentarii despre scriitori români și literatura română. În 1928, în contextul lansării generației tinere, pe care o credea destinată să facă

ordine în cultura română, el și-a început seria de articole polemice cu *Viața românească* și scriitorii săi, cu „Sburătorul” și cu Lovinescu, cu alți scriitori consacrați, și de asemenea cu unii dintre colegii săi de generație. Tot atunci, Sebastian a început, așa cum s-a mai arătat⁸⁰, să colaboreze la alte publicații, la revistele *Universul literar*, *Tiparnița literară*, *Vremea*. Campania politică pe care ziarul său o făcea în 1928 pentru Partidul Național Țărănesc și pentru Iuliu Maniu nu l-a implicat în niciun fel.

În 1929, Sebastian a devenit om de bază al ziarului său, scriind și publicând aici de toate, de la revista revistelor la faptul divers, de la comentarii literare la cronici plastice, de la fragmente intitulate *Jurnal de roman* la articole politice. Paleta lui jurnalistică era foarte largă, scria la fel de dezinvolt despre prietena sa Floria Capsali⁸¹ (pentru care ar fi vrut să fie creată o catedră de dans ritmic), despre Premiul Nobel (pe care l-a socotit neinteresant și „demonetizat”⁸²), despre cât de proastă este literatura lui Voronca⁸³ și cât de minunată „arta de adevăruri” și de „reconstituiri sufletești” a „Principesei Bibesco”⁸⁴ – iar la polul opus, despre stupiditatea liberalilor, despre dezastrul pașoptismului remanent sau despre calitățile îmbătătoare ale „conducătorilor absoluți”.

Saltul lui Sebastian de la cultural la politic a fost grăbit de plecarea lui Ion Vinea și a altora (C. Gongopol) din redacția lui Nae Ionescu; în criza pasageră de oameni de la *Cuvântul*, Sebastian, cu talentul lui proteic, a ajuns să publice curent la *Cursiv*, rubrică ținută până atunci de Vinea, de Nae Ionescu sau de alți colaboratori importanți ai cotidianului.

Trebuie spus de la bun început că articolele politice ale lui Sebastian au avut culoarea ziarului său: dacă *Cuvântul* ar fi fost un organ de presă liberal și dacă Nae Ionescu ar fi fost un ideolog liberal, Sebastian ar fi fost și el un

comentator politic liberal. Dar *Cuvântul* a fost un cotidian de dreapta, iar Nae Ionescu a fost un ideolog de dreapta, apoi de extremă dreaptă, așa că Sebastian s-a pigmentat, inevitabil, în culorile locului unde s-a aflat și ale mentorului care l-a format și l-a influențat. Vehiculând ideile locului și ale mentorului său, Sebastian nu a fost un comentator politic cu idei originale, ci doar unul cu un ton mai alert. Dacă-i citești toate articolele, culturale și politice, pe care le-a publicat în *Cuvântul* până la suspendarea acestuia, în ianuarie 1934, rămâi cu impresia că funcția lui la ziar era în primul rând să persifleze, să distreze, să ridiculizeze, adică să atace țintele obișnuite ale *Cuvântului*, dar nu oricum, ci amuzant. Firește, asta era în general, în presa interbelică, funcția rubricii *Cursiv*. Dar Sebastian a căpătat, la *Cuvântul*, o înclinație specială în direcția aceasta, mutând, cu un talent remarcabil, în registru derizoriu aproape toate problemele comentate.

Trecerea lui de la cultural la politic s-a făcut pe nesimțite, tânărul ziarist atacând sistemul politic românesc la început dinspre realitățile culturale. De pildă, el a scris despre sistemul școlar și, din observație critică în observație critică, a ajuns la politizarea problemei: în mai 1929 constata că sistemul este „îmbătrânit” (și visa o masivă pensionare pentru „toți bătrânii inutili ai buchei vechi”⁸⁵), pe parcurs i-a arătat cusururile – de pildă, obiceiul profesorilor de la Drept de a-și vinde manualele pentru studenți⁸⁶, proasta organizare a înscrierilor la Facultatea de Drept⁸⁷ sau faptul că universitatea adăpostește profesori „imbecili” (un „universitar imbecil” este Mihail Dragomirescu⁸⁸) –, iar în august și-a politizat critica, punând „deplorabila babilonie” a învățământului pe seama „reformei liberale a dlui Angelescu”⁸⁹. Propriile sale probleme – în acest an, de student la Drept – devin subiect de articol de ziar, ocazie cu

care acuză gratuitatea învățământului și „democrația didactică”:

„Până la un punct, nenorocirea învățământului nostru secundar și superior, cauza socială a supraproducției de intelectuali a fost gratuitatea școlii: această stupidă democrație didactică ne-a dus la dezorganizarea lumii școlare; la catastrofa bacalaureatului, la nivelul de barbară ignoranță pe care – fără excepție – orice școală românească îl desemnează”⁹⁰.

După învățământ, Sebastian a atacat firesc și în general politicianismul românesc, „galeria demnitarilor noștri politici” și „imbecilitatea tradițională a omului politic «român»”⁹¹. Iar pe parcurs, atacul s-a precizat ca antiliberal. De pildă, în vara anului 1929, după ce a asistat la o ședință de parlament, a ironizat „cugetarea d-lui Duca”, „stilul lui Vintilă [Brătianu]” și a încheiat batjocoritor, îndemnându-i pe oamenii politici să-i citească (ceea ce e „un martiriu”⁹²) și să-i citeze „pe acești iluștri prozatori”, cu „inepțiile lor competente”, ca să se convingă de „stupiditatea prezumțioasă a celui mai ignorant și mai plat partid românesc”⁹³, Partidul Național Liberal. Cu acest îndemn, Sebastian practic își inaugurează seria atacurilor explicit antiliberales, ce va dura până în decembrie 1933, deci practic până la interzicerea *Cuvântului* (sau până în 1934-1935, dacă ne gândim ce a scris Sebastian despre liberali în *Cum am devenit huligan*). Ziarul său era antiliberal prin excelență, iar atacurile la adresa lui Duca erau monedă curentă, așa că Sebastian nu a făcut decât să se conformeze tonalității obișnuite a *Cuvântului*. În toamna anului 1929, de exemplu, el îi ridiculizează pe Vintilă Brătianu, pentru că face pe cenzorul la Teatrul Național, și pe I.G. Duca, „tipul

politicianului incult și necreator”, care a scris „un articol prost”: dar „Că dl. Duca a scris o pagină absolut proastă – nimic de mirare”⁹⁴, comentează sec tânărul jurnalist. „Nu se poate ceva mai trist” ca Partidul Liberal și precum cel al lui Averescu⁹⁵, exclamă Sebastian, care descrie o „demonstrație averescană” din timpul guvernului Maniu în cel mai pur stil autoritar-năist:

„Dar să lăsăm gluma. Chiar dacă manifestația de ieri nu ar fi fost o simplă parodie, chiar dacă Bucureștii ar fi vuit de strigătele unei imense mase de opozanți averescani, toate acestea ar fi sunat sec și inutil. Pentru că nația a lipsit. Și d. general [Averescu] știe acest lucru simplu și evident”⁹⁶.

Tot în 1929, în ton cu politica ziarului său, care în 1928 făcuse campanie pentru venirea la guvernare a Partidului Național Țărănesc, Sebastian îl flatează pe primul-ministru, pe Maniu (cu care Nae Ionescu mai era încă aliat și căruia îi făcea mereu recomandări imperative în editoriale): pentru tânărul jurnalist, Maniu este un adevărat „bărbat de stat”, la care „prestigiul și sobrietatea” sunt firești, așa că se declară bucuros de „frumusețea lui etică și ținuta lui intelectuală”⁹⁷.

Nae Ionescu aștepta de la guvernarea național-țărănistă o „revoluție”, adică o „dictatură a maselor”, în frunte cu un „rege reîntors pe față sau în ascuns”; mai mult, directorul *Cuvântului* imagina o „monarhie absolută”, ce coincide cu dictatura de masă⁹⁸; tot așa, aștepta, ca parte a revoluției din România, o reformă administrativă⁹⁹ radicală, care să descentralizeze România. El a dedicat acestor probleme, pe care le vedea conexe, un număr mare de editoriale. Cum guvernul prezidat de Iuliu Maniu nu s-a grăbit să realizeze niciunul din proiectele lui Nae Ionescu, *Cuvântul* a fost, încă

foarte devreme după instalarea cabinetului Maniu, critic cu executivul, pe care l-a acuzat că, în loc să rupă cu trecutul democrat-liberal al țării, face o politică de simplă continuitate: „Guvernul Maniu începe [...] să simtă dificultățile politice de continuitate, și să înregistreze consecințele lipsei de curaj din pricina căreia a refuzat să fie guvernul categoric revoluționar pe care îl aștepta țara și îl indică precis necesitățile vremii”¹⁰⁰. De asemenea, în 1929 Nae Ionescu a declanșat campania de presă pentru întoarcerea principelui Carol din exil.

Comentator politic începător, Sebastian s-a ocupat în 1929 de temele mai ușoare, cum ar fi atacurile contra liberalilor ori reforma administrativă a țării; de exemplu, în 1929 – dar și în anii următori, când tema va căpăta la el o nuanță autarhică – el pledează patetic pentru valorile provinciei și pentru descentralizarea administrativă a României.

„«Capitala» este un district politic, străin și de spiritul și de structura statului român. E o prejudecată pașoptistă, ce s-a suprapus unui șir lung de realități simple, inițiale, definite și puternice. Viața principatelor nu a fost niciodată în funcție de un centru. Ea s-a organizat dimpotrivă pe necesități locale”¹⁰¹,

scrie Sebastian, cu un suflu antipașoptist la vedere și în numele unui organicism explicit. Și adaugă că suntem o țară de răzeși, a cărei „structură socială” „a fost bruscată de schema centralistă a tipului de stat modern”, adică burghez, că suntem o țară în care „Un factor convențional a încercat să se substitue unui factor organic”. Bucureștiul – în care în 1927 jinduse cu disperare să se mute, pentru că se sufoca în provincia natală – îi pare acum o construcție

administrativă artificială, căci „a fost desemnat să împlinească o funcție, pe care viața socială românească nu o cunoaște și nu o asimilează”, funcția de centru și de capitală. Ideea aceasta, surprinzătoare măcar în a doua ei jumătate – că țara nu „asimilează” o capitală și nu acceptă funcția pe care o reprezintă capitala într-un stat modern –, este și ea una din lecțiile lui Nae Ionescu, care scrisese că necesara reorganizare administrativă pe regiuni va duce la „decapitarea capitalei. Vă dați seama ce revoluție se realizează printr-o asemenea lege? [...] toată schelăria statului liberal democrat, perimat la noi înainte să-și fi putut da măsura, se prăbușește pentru a lăsa drum liber forțelor reale ale națiunii”, care nu are „nimic de a face cu lumea veche”¹⁰². În 1929, din punctul de vedere al lui Sebastian (ca și din acela al lui Nae Ionescu), singura realitate a țării este „provincia”; dar, datorită pașoptismului, care a „falsificat” viața României, scrie Sebastian, provincia este condamnată la atrofie:

„Din nenorocire, viața noastră de stat, așa cum a fost pornită de la premisele false ale pașoptismului, a compromis-o”¹⁰³.

În toamna aceluiași an, relațiile dintre *Cuvântul* și primul-ministru Maniu s-au deteriorat definitiv, iar Nae Ionescu a întors ziarul contra premierului, pe care l-a acuzat că, în loc să realizeze „o dictatură a maselor”, se comportă catolic-imperial și că, practicând o „retorică democratizantă” de tip „apusean”, vrea să se instaureze ca „imperator” sau „mandarin”¹⁰⁴. Tot Nae Ionescu îi descrie pe național-țărăniști ca îndatorați ziariștilor și *Cuvântului*:

„...ca democrați, s-au frecat toată ziua de noi, au urcat mereu scările redacțiilor noastre, ne-au solicitat sprijinul, ne-au băut cafeaua adusă de la sichirgiu, ne-au cerut sfatul, le-am făcut discursuri pe care le-au învățat pe dinafară și le-au spus în parlament; îi știm pe dinafară; și nu ne mai pot spune nimic”¹⁰⁵.

Peste numai două zile, Sebastian, care oricum ar fi dorit ca gazetăria să fie obligatorie pentru clasa politică¹⁰⁶, duce ideea lui Nae Ionescu la bun sfârșit: el povestește că a fost la un minister, fapt rar pentru el, căci:

„Aștept mai bucuros timpul când reveniți în opoziție eroică oamenii zilei de azi vor urca iar scările noastre. E mai comod și mai simplu, și pentru noi și pentru ei: se știe doar că gazetarii sunt amfitrioni simpatici”¹⁰⁷.

Odată ce ziarul său a trecut la ofensiva contra guvernului Maniu, și Sebastian trece, în mod automat, ca toți redactorii de la *Cuvântul*, la atac; el arată că situația internă e agitată, „o viață de cârpeli, eforturi ratate, consolări modeste”, un „maidan de întâmplări și situații”, dar care nu justifică termenul de „revoluție”; se declară dezamăgit că revoluția pe care o aștepta – la fel cum o aștepta Nae Ionescu, de altfel – nu a venit: „Să păstrăm vorba [revoluție]. Să o păstrăm pentru consolările noastre intime și pentru visurile înscrise în marginea îngustă a dezamăgirii”¹⁰⁸. El consemnează că „național-țărăniștii” și-au dezamăgit electoratul¹⁰⁹, deci „coarda încrederii [în guvernul Maniu] a plesnit”; și se întreabă, într-un puseu revoluționar-vitalist, dacă „n-ar fi preferabilă acestei indiferențe și acestei neîncrederi paralizante, o avalanșă neorganizată de elan

civil, fără utilitate, fără obiect, fără sens chiar, dar în sfârșit eliberat de toropeală și pus să trăiască spre nădejdi, ce urmează să fie iar desmințite și iar recreate?...¹¹⁰.

Tot din 1929, anul când Sebastian primește dreptul de a scrie articole de fond, îl găsim pe tânărul ziarist comentând viața politică externă. Așa a ajuns să descrie, mai mult pe bază de imaginație decât pe bază de informații, situația din Rusia Sovietică („Rusia nu cunoaște noțiunea sentimentală a individului. Noi judecăm numai din acest punct de vedere însă. Noi trăim în ins, ea în masă. Noi în an, ea în ev” etc.)¹¹¹. Tot așa a ajuns să comenteze, jucăuș, în *Cuvântul* și în *Contimporanul*, fascismul mussolinian, căruia îi reproșează câte ceva – de pildă, cenzurarea, din rațiuni educative, a faptului divers –, găsindu-i totodată merite importante¹¹²; în Italia, el admiră „procesul brusc de încadrare pe care l-a trăit”¹¹³, observând, în schimb, că în România acest proces „de încadrare” lipsește: „Intellectualul român e neîncadrat!”¹¹⁴. Din 1929, Sebastian a fost un admirator – la început prudent, apoi mai înflăcărat – al lui Mussolini. Într-un articol din *Cuvântul* din octombrie 1929, *Reflexii nepolitice la o temă politică*, comentând doi „conducători absoluți” din Europa, pe generalul Piłsudski al Poloniei și pe Mussolini al Italiei, observă, din ecuația colectivitate-conducător, numai termenul ultim, conducătorul. Drept urmare, remarcă despre Mussolini, pe un ton ambiguu, că

„E ceva de orgoliu uman în spectacolul unui ins, care peste cadre și impulsii contrare, peste realități sau intenții multiple, menține o singură intenție, care are privilegiul de a fi a sa. [...] Organizarea țării îl exprimă pe el, mecanica politică îl reprezintă și formalitățile îl ascultă”.

Apoi conchide, cu un entuziasm sesizabil:

„Dar tocmai în această concentrare, în această supunere totală sub o mână și sub o minte, în această încordare sufletească de fiecare ceas stă îndemnul și orgoliul faptului”¹¹⁵.

Acest elogiu al „conducătorului absolut” Mussolini este și pe linia *Cuvântului*, și pe linia vitalismului lui Sebastian, și consună cu o amintire a lui Felix Aderca: în 1934, în timpul scandalului cu *De două mii de ani*, Sebastian i-ar fi mărturisit lui Aderca una din dorințele lui tainice (cu un cod psihologic ușor de înțeles în condițiile în care se afla Sebastian atunci):

„ – Cinci minute, înțelegi? Cinci minute (îmi spunea) aș dori să fiu și eu un huligan, să mă simt Stăpân! Trebuie să fie o voluptate nietzscheană”¹¹⁶.

La fel, în vasta și diversă lui publicistică am descoperit un elogiu al fascismului italian, tot din 1929, elogiu provocat de comentarea cărții *Fascisme an VII*, de Maurice Bedel; după ce deploră „lipsa de încadrare” din România, tânărul scriitor declară:

„Ceea ce admir de aceea în istoria tânără a Italiei este tocmai procesul brusc de încadrare pe care l-a trăit. Revoluția fascistă a trecut linii și hotare, a diferențiat și a stabilit raporturi de viață distincte pentru oameni distincți. Evident, o asemenea ordonare colectivă și salutară nu e fără riscuri și injustiții. Dar când înseși resursele de viață ale unui popor

sunt în joc, aceste riscuri și aceste nedreptăți sunt neglijabile”¹¹⁷.

Pentru că probabil nu citise cartea pe care pretindea că o recenzează, tânărul comentator bate câmpii și își ascunde înșelătoria sub perdeaua de fum a comparației dintre deplorabila Românie și minunata Italie mussoliniană. În această notiță, raționamentele sale colectiviste și apelul la „resursele vitale ale unui popor” seamănă grozav de bine cu raționamentele pe care le vor face, în anii treizeci, tot pentru elogiarea extremei drepte și a colectivismului în creștere, Cioran și Noica; autorul, care are numai 22 de ani, mai adaugă și câteva vagi considerații despre carte, afirmând că a găsit-o „agreabilă” ca lectură, dar „detestabilă” ca „reflexie politică”. Mussolini însă îi va plăcea și mai târziu, dintr-un motiv pe care îl putem înțelege: Sebastian e fascinat de politica lui culturală.

Comentator politic și al situației externe, cum ajunsese, Sebastian își dă cu părerea despre diverse congrese internaționale; misiunea lui la *Cuvântul* fiind să persifleze evenimentele politice, Sebastian și-a inventat acum, în 1929, pe seama congreselor internaționale, un laitmotiv de derâdere – banchetul; pentru el, întrunirile politice internaționale sunt și vor fi „o excursie de agrement” având ca punct culminant un copios „banchet de rămas bun”¹¹⁸.

Sebastian era conștient că tabletele sale sunt articole politice și era mândru de ascensiunea sa, de la comentator cultural la comentator politic. Mărturisind cum își alege subiectele – „îmi place să le găsesc pe stradă”, spune el, sau, mai explicit: „Din punct de vedere politic, mie îmi place să mă documentez pe uliță, nu în birou” –, adaugă, foarte semnificativ:

„Cum însă aceste perspective eterne se transformă într-o temă de actualitate politică – e aici un secret pe care îl păstrez”¹¹⁹.

În anul 1929, de pe urma articolelor sale el a devenit, cum singur a recunoscut, o celebritate de cafea, începând „să polemizez prin gazetă, să frecventez «Capșa», să cunosc actrițe și să mă salut cu diverși domni la «Modern»”¹²⁰. Iar în toamnă, Nae Ionescu a intervenit la G.G. Mironescu, atunci ministru de externe, și i-a obținut redactorului său o bursă de studii în Franța:

„nu uit că prin el [prin Nae Ionescu] l-am cunoscut pe ministrul Mironescu, a cărui protecție e discretă, înțelegătoare și... profitabilă”¹²¹,

recunoștea Sebastian într-o scrisoare către Camil Petrescu. Subita lui admirație pentru Mironescu, despre care a scris la sfârșitul anului 1929, subliniindu-i unicitatea în guvernul „de agitați” al lui Maniu – „V-ați întrebat vreodată de ce în acest guvern de oameni agitați și spontani, opera dlui Gh. Mironescu pare singura pornită pe un drum cert și într-un ritm ordonat?”; „pretutindeni în orice împrejurare, domnul Mironescu aduce un aer de fermitate și curaj”¹²² –, are, așadar, o explicație foarte terestră: bursa pe care Mironescu i-a acordat-o.

⁸⁰ Vezi Cornelia Ștefănescu, „Tabel cronologic”, în Sebastian, *Opere*, I, p. XXXIV.

⁸¹ Sebastian, „Economii culturale”, în *Cuvântul*, anul VI, nr. 1662, 5 dec. 1929.

82 Sebastian, „Premiul Nobel”, in *Cuvântul*, anul V, nr. 1623, 27 oct. 1929.

83 Sebastian, „Cronica literară...”, in *Tiparnița literară*, anul I, nr. 4, febr. 1929, p. 96.

84 Sebastian, „Principesa Bibesco”, in *Cuvântul*, anul V, nr. 1627, 31 oct. 1929.

85 Sebastian, „Schimbări mărunte”, in *Cuvântul*, anul V, nr. 1451, 7 mai 1929.

86 Sebastian, „Procedee universitare”, in *Cuvântul*, anul V, nr. 1465, 22 mai 1929. În alt *cursiv*, „Cursuri universitare”, din 6 mai 1929, Sebastian promite că va cita „perle” din cursurile universitare.

87 Sebastian, „Facultatea biurocrației”, in *Cuvântul*, anul V, nr. 1384, 27 febr. 1929.

88 Sebastian, „Cazul Mihail Dragomirescu”, in *Cuvântul*, anul V, nr. 1457, 14 mai 1929.

89 Sebastian, „«Reforme școlare»”, in *Cuvântul*, anul V, nr. 1547, 12 aug. 1929. Vezi și idem, „Nevoi universitare”, in *Cuvântul*, anul V, nr. 1471, 28 mai 1929.

90 Sebastian, „Pentru d. decan al Facultății juridice”, in *Cuvântul*, anul V, nr. 1594, 28 sept. 1929. Pe tema supraproduției de intelectuali, vezi și idem, „8 clase”, in *Cuvântul*, anul V, nr. 1600, 4 oct. 1929; idem, „Un reformator și un interview”, in *Cuvântul*, anul V, nr. 1602, 6 oct. 1929.

91 Sebastian, „Inteligența și politica”, in *Cuvântul*, anul V, nr. 1562, 27 aug. 1929.

92 Sebastian, „Martirii presei”, in *Cuvântul*, anul V, nr. 1510, 6 iul. 1929.

93 Sebastian, „Citați, domnilor!...”, in *Cuvântul*, anul V, nr. 1495, 21 iun. 1929; pe tema antiliberală, vezi și idem, „O lichidare cu tâlc”, in *Cuvântul*, anul V, nr. 1565, 30 aug. 1929.

94 Sebastian, „«Continuitate» artistică sau d. V. Brătianu, om de teatru”, în *Cuvântul*, anul V, nr. 1621, 25 oct. 1929; idem, „Un literat: D.I.G. Duca”, in *Cuvântul*, anul V, nr. 1628, 1 nov. 1929.

95 Sebastian, „Martirii presei”, 6 iul. 1929.

96 Sebastian, „«Marea demonstrație»”, in *Cuvântul*, anul V, nr. 1625, 29 oct. 1929.

97 Sebastian, „«Voinicii» în Cameră”, in *Cuvântul*, anul V, nr. 1511, 7 iul. 1929. Titlul trimite la „cetele de voinici”, un fel de trupe paramilitare ale Partidului Național Țărănesc, pe care Nae Ionescu le dorea în locul

poliției de stat. Vezi Nae Ionescu, „Voinicii”, in *Cuvântul*, anul V, nr. 1447, 3 mai 1929; idem, „Ordinea gărzilor țării”, in *Cuvântul*, anul V, nr. 1451, 7 mai 1929; idem, „Deosebiri”, in *Cuvântul*, anul V, nr. 1453, 9 mai 1929.

98 Nae Ionescu, „Dictatura?”, in *Cuvântul*, anul V, nr. 1497, 23 iun. 1929.

99 Nae Ionescu, „Numai jertfe?”, in *Cuvântul*, anul V, nr. 1513, 9 iul. 1929.

100 Nae Ionescu, „Umilințele împrumutului”, in *Cuvântul*, anul V, nr. 1342, 16 ian. 1929; vezi și idem, „Dar autoritatea?”, in *Cuvântul*, anul V, nr. 1360, 3 febr. 1929; idem, „Între abstracțiuni și realități”, in *Cuvântul*, anul V, nr. 1421, 7 apr. 1929; idem, „Perspective”, in *Cuvântul*, anul V, nr. 1471, 28 mai 1929; idem, „Ce nu știu anti-regionaliștii”, in *Cuvântul*, anul V, nr. 1473, 30 mai 1929; idem, „Dictatura cu paravan?”, in *Cuvântul*, anul V, nr. 1501, 27 iun. 1929 ș.a.

101 Sebastian, „Brăila, meridian al unei noi Românii”, in *Cuvântul*, anul VI, nr. 1673, 16 dec. 1929.

102 Nae Ionescu, „Numai jertfe?”, 9 iul. 1929. Pe aceeași temă, a descentralizării, vezi și idem, „Ce nu știu anti-regionaliștii”, 30 mai 1929; „Unde sunt cugetătorii?”, in *Cuvântul*, anul V, nr. 1523, 19 iul. 1929; idem, „Descentralizare sau federalism?”, in *Cuvântul*, anul V, nr. 1525, 21 iul. 1929; idem, „Directoratul ministerial Galați”, in *Cuvântul*, anul V, nr. 1640, 13 nov. 1929; idem, „Partid și federație”, in *Cuvântul*, anul VI, nr. 1767, 23 mart. 1930.

103 Sebastian, „Brăila, meridian al unei noi Românii”, 16 dec. 1929. Alte articole ale lui Sebastian, din 1929, pe aceeași temă, a reformei, sunt: „Un reformat și un interview”, 6 oct. 1929; „Pentru un minister pierdut...”, in *Cuvântul*, anul V, nr. 1656, 29 nov. 1929. Ideea va reveni în articolele lui Sebastian și în anii următori.

104 Nae Ionescu, „Între imperialism și democrația țărănească”, in *Cuvântul*, anul V, nr. 1628, 1 nov. 1929; idem, „De unde isvorăște autoritatea”, in *Cuvântul*, anul V, nr. 1633, 6 nov. 1929.

105 Nae Ionescu, „Sarea pământului”, in *Cuvântul*, anul VI, nr. 1679, 22 dec. 1929.

106 Sebastian, „Gazetăria obligatorie”, in *Cuvântul*, anul V, nr. 1569, 3 sept. 1929.

107 Sebastian, „Cinste și onoare”, in *Cuvântul*, anul VI, nr. 1681, 24 dec. 1929.

- 108 Sebastian, „«Revoluție»", in *Cuvântul*, anul V, nr. 1626, 30 oct. 1929.
- 109 Sebastian, „Reflexiuni politice pe drum...", in *Cuvântul*, anul V, nr. 1654, 27 nov. 1929.
- 110 Sebastian, „Manifeste, ligi, congrese...", in *Cuvântul*, anul VI, nr. 1670, 13 dec. 1929.
- 111 Sebastian, „În Rusia", in *Cuvântul*, anul V, nr. 1629, 2 nov. 1929.
- 112 Sebastian, „Drepturile pasiunii", in *Cuvântul*, anul V, nr. 1583, 17 sept. 1929; vezi și idem, „Reflexii nepolitice la o temă politică", in *Cuvântul*, anul V, nr. 1599, 3 oct. 1929; idem, „Povestea vorbii", in *Contimporanul*, anul VIII, nr. 83, 27 oct. 1929.
- 113 Sebastian, „Povestea vorbii", 27 oct. 1929.
- 114 Sebastian, „0,03%", in *Cuvântul*, anul V, nr. 1614, 18 oct. 1929.
- 115 Sebastian, „Reflexii nepolitice la o temă politică", 3 oct. 1929.
- 116 Felix Aderca, „Secretul lui Mihail Sebastian", in *Revista Fundațiilor Regale*, serie nouă, anul XII, nr. 4, dec. 1945; v. *Mihail Sebastian interpretat de...*, p. 53.
- 117 Sebastian, „Povestea vorbii", nota *Fascisme an VII*, 27 oct. 1929, p. 3. În textul lui Sebastian, titlul notiței și cel al cărții sunt culese greșit: *au*, în loc de *an*.
- 118 Sebastian, „Un congres internațional", in *Cuvântul*, anul V, nr. 1604, 8 oct. 1929.
- 119 Sebastian, „Un oficiu sentimental", in *Cuvântul*, anul V, nr. 1612, 16 oct. 1929; idem, „Reflexii politice pe drum...", 27 nov. 1929.
- 120 Sebastian, scrisoare către Camil Baltazar, 31 iul. 1930, Annecy, in *Scrisori către Camil Baltazar*, p. 117.
- 121 Sebastian, scrisoare către Camil Petrescu, 27 iul. 1930, Franța, in *Scrisori către Camil Petrescu*, II, p. 239.
- 122 Sebastian, „Ministrul Mironescu", in *Cuvântul*, anul VI, nr. 1672, 15 dec. 1929.

Capitolul 5

Perioada franceză (decembrie 1929- iulie 1931)

Tânărul scriitor a stat în Franța cam un an și jumătate, de la sfârșitul anului 1929¹²³ și până prin 10-12 iulie 1931¹²⁴; avea de gând să rămână mai mult, să își ia „doctoratul în drept” și chiar „o licență la Sorbona”¹²⁵; în fapt, s-a întors în prima jumătate a lunii iulie 1931 și, în buna tradiție a studioșilor români, de la Eminescu la Cioran, fără niciunul din aceste titluri. În toată perioada lui franceză, ca s-o numim așa, a continuat să publice în *Cuvântul*, dar mai rar. În general, a scris articole literare sau note de interes cultural mai larg, de pildă despre serata literară futuristă a lui Marinetti¹²⁶. Uneori, abandonând evenimentele culturale, descrie cu ochi de prozator Parisul moravurilor ușoare, strada „amorului” profesionist, inclusiv a celui pederast etc. Ceea ce se întâmpla în România îl preocupa însă în continuare, el comentând de la Paris cărți ale autorilor români; a scris de pildă despre scriitorul care l-a obsedat din start, Eliade¹²⁷, despre romanul românesc, despre Hortensia Papadat-Bengescu (pe care o admira vădit), despre Ion Barbu etc. După ce în țară se desfășurase din plin ca polemist și pamfletar contra scriitorilor de la „Sburătorul”, *Viața românească* și *Adevărul literar și artistic*, acum, în mediul francez, constată că moda polemică este cu totul neoccidentală, fapt reflectat de terminologia literară, ce n-are expresii de genul „temutul polemist”¹²⁸.

Sebastian a ținut permanent contactul cu redacția sa. Din Franța, el nu avea cum să participe la marea campanie procarlistă a lui Nae Ionescu, dar s-a implicat în alte dezbateri politice, mai puțin importante. De pildă, a

participat, cu un amplu articol, în discuția politică declanșată de un apel al generalului Averescu, pentru „dictatura intelectualilor”. Lansat în 4 aprilie 1930, la Turnu Severin, publicat și în *Cuvântul* în 7 aprilie, unde a fost comentat în 13 aprilie de N. Davidescu, *Apelul către intelectuali...* al generalului Averescu¹²⁹ l-a scos pe comentatorul politic Sebastian din tăcere. *O dictatură a intelectualilor?*, se întreabă el în titlu, răspunzând pe larg provocării. În stilul obișnuit al *Cuvântului*, adică al lui Nae Ionescu, care avea pretenția de a fi metodic și de-a ști să distingă între diferitele fațete ale unei probleme, tânărul comentator politic avertizează că va analiza chestiunea în mod profesionist: „Suntem obișnuiți să despărțim, în paginile acestei gazete, o idee de contingentele ei trecătoare”. Tema ridicată de Averescu e sistematizată de Sebastian în două întrebări:

„1. Poate fi o dictatură a intelectualilor o realitate? Sau în cuvinte mai precise: este intelectualul o forță socială caracterizantă? 2. Nu contrazice dictatura intelectualului ideea unui stat organic (vrem să spunem, ideea unui stat, care să exprime sintetic activități specializate)?”

Cu vocabular și idei recognoscibil năiste, Sebastian pune diagnosticul bolii românești: nicio categorie socială din România nu a reușit în viața publică: „Nici burghezia românească (ipotetic reprezentată prin partidul liberal și mai târziu prin partidul poporului), nici țărănimea (ipotetic reprezentată prin partidul național-țărănesc) n-au izbutit să-și creeze cadre de viață proprii”. Liberalii, prin legile lor, prin „legea apelor, legea minelor etc. etc.” (legi care, să notăm, traduceau în practică principiul politic liberal „prin noi înșine”, de consolidare a economiei naționale de tip

burghez¹³⁰), au aplicat „o adunare pestriță de principii disparate”, care au dus spre „un fel de socialism de stat, absolut contradictoriu”. Iar național-țărăniștii, prin „trădarea lor ideologică” (adică prin politica de continuitate cu trecutul liberal, pe care o acuzase și Nae Ionescu¹³¹), de asemenea.

În pasul următor, tânărul ziarist intră în tema propriu-zisă a dezbaterii și discută problema intelectualilor. Definind intelectualul – din nou pe tipic naeionescian¹³² – drept „un om, care știe să gândească organic, care știe adică să înțeleagă lucrurile în raporturile lor firești, să degajeze tendințele unui fenomen de viață [...]. Un intelectual este un om care gândește organizat”, el este de părere că „dictatura intelectualilor” e, de fapt, „nerealizabilă”. Impregnat de particularitățile organicismului naeionescian, Sebastian visează un stat care „trebuie să înțeleagă necesitățile ascunse ale națiunii și să se supună lor”, unul ce „nu inventă legile, ci le descoperă”. Apoi dă soluția:

„Dar dacă statul se reduce la acest rol de coordonare a funcțiunilor sociale, atunci el exclude orice altă dictatură decât aceea a categoriilor sociale înseși, a categoriilor și organismelor de viață colectivă. «O dictatură a masselor», formulă pe care a definit-o aici domnul Nae Ionescu, devine singura posibilă. Ea duce către specializarea activităților, către gruparea caracterelor distincte, către valorificarea manifestărilor locale, către constituirea unor corpuri sociale definite, cu rosturi și străduinți deosebite. «Statul corporativ și sindicalist», termen curent în drept public și economie politică, poate constitui formula unei dictaturi a maselor, deși nu este cea mai exactă expresie a sa”¹³³.

Deci, Sebastian crede, în 1930, că e oportună o dictatură a maselor, adică un regim colectivist, un stat organizat pe meserii, pe bresle de fapt, un stat corporativ și sindicalist (cu rezerva citată). Este vorba de fapt despre modelul mussolinian, care nu-și dezvoltase încă toate potențialitățile totalitare, fiind deocamdată „doar o dictatură naționalistă obișnuită”¹³⁴; un model admirat de Sebastian (ca și de alții de la *Cuvântul*) și propus, în acel moment, și de Nae Ionescu – care credea că în lume s-a terminat cu democrația și cu individualismul și s-a trecut la colectivism – ca soluție politică.

Cuvântul, ziarul regelui

Sebastian nu a fost de față la marele triumf al lui Nae Ionescu și al ziarului său, și anume la întoarcerea principelui Carol, în 8 iunie 1930. După ce începuse, în 1929, campania de presă pentru revenirea acestuia, Nae Ionescu continuase și în 1930 să arate că țara are nevoie de „un stăpân”¹³⁵, iar Carol este singurul indicat să aplice în țară „politica omului excepțional”, a conducătorului absolut, de tip Mussolini¹³⁶. Deoarece Carol n-a uitat serviciile reale pe care i le-a făcut Nae Ionescu¹³⁷, Restaurația din 8 iunie i-a adus acestuia funcția de consilier politic al suveranului și a transformat *Cuvântul* în „ziarul regelui”. În această calitate, Nae Ionescu și-a accentuat, imediat, teoria absolutismului monarhic, a țării conduse de „regele stăpân”, de preferință în absența partidelor politice, deoarece ele sunt un simplu „parazit” între rege („marele meșter constructor”) și țărănime (aceasta, „singura realitate românească în construcție”), ba, mai mult, „aceste partide nu există realmente”¹³⁸.

În timp ce directorul său intrase în cea mai glorioasă etapă din viața sa și explica tuturor că regele e stăpânul absolut, că statul românesc creat „de liberali”, adică „de mitocani”, este în criză, iar partidele politice nu există, Sebastian, turmentat de vară și de frumusețea provinciei franceze, își savura vacanța, salutând adolescentin brazilii¹³⁹. Tânărul ziarist a stat în Franța cu convingerea că se bucură de protecția lui Nae Ionescu (care, din iunie 1930, a făcut parte din camarilă) și a ministrului de externe G.G. Mironescu (devenit, în octombrie 1930, premier pentru a doua oară). În 27 iulie 1930, plănuiind să stea la studii „încă cel puțin doi ani”, i se confesa într-o scrisoare lui Camil Petrescu:

„Sper că Nae Ionescu nu mi-i va refuza. Se poartă admirabil cu mine. Chiar dacă uneori sau de cele mai multe ori întârzie, sau uită, sau amână, în fond îmi poartă o afecțiune pe care nu știu cărui lucru o datorez!; nu uit că prin el l-am cunoscut pe ministrul Mironescu, a cărui protecție e discretă, înțeleghătoare și... profitabilă”¹⁴⁰.

Cu toată protecția, nu se scălda în bani, dimpotrivă, „Nu duc o viață prea largă”¹⁴¹, recunoaște el; iar după întoarcerea în țară, întâmplată mult mai curând decât a plănuit el, s-a plăns, în mai multe articole din *Cuvântul*, că statul român nu poartă de grijă studenților români din străinătate¹⁴².

Tabletele pe care le-a trimis din Franța în 1930 și 1931 au fost mai ales culturale, el scriind dezinvolt despre orice subiect, de la Camil Petrescu la Pascin, de la metroul parizian la Expoziția Colonială.

În 1931, în străinătate fiind încă, Sebastian a fost preocupat de proiectul unei legi care îl privea direct, „legea

advocaților", și de situația Facultății de Drept, scriind despre aceste subiecte mai multe articole indignate¹⁴³. A continuat campania contra Legii avocaților și după întoarcerea din Franța, până în februarie 1932. La 1 ianuarie 1932 era stupefiat că Legea avocaților stagieri a fost votată și exclama din titlu: *S-a votat totuși...*¹⁴⁴. Mai ales după întoarcerea din Franța, pătruns de importanța publică a *Cuvântului*, Sebastian are la rândul lui un ton important, el neezitând să-l interpeleze prin ziarul său pe Nicolae Iorga, care era prim-ministru, pentru problema – publică, firește, dar și foarte personală – a statutului avocatului stagiar. *Domnul Iorga știe?*, întreabă din titlu tânărul ziarist. Și argumentează:

„Domnul Iorga, nu primul ministru, ci profesorul și rectorul Universității din București, știe că noua lege a avocaților se află în treabă și modifică de capul ei o întreagă rânduială universitară?”

Considerând că legea (care condiționa, în mod excesiv, avocatura de doctoratul în drept, doctorat pe care Sebastian nu îl avea) a fost „clandestin votată în Senat”, tânărul ziarist pledează: „Domnul Iorga știe toate acestea? Poate că da. În orice caz, dacă le știe, domnia-sa nu va îngădui această nedreptate și această siluire. Pentru că este profesorul Iorga”¹⁴⁵.

Firește, Sebastian avea grijă să își potrivească tirul în funcție de adresant: dacă lui Iorga i se adresează respectuos, autorul legii este interpelat cu o insultă mascată: „Este un senin acest domn Naumescu”¹⁴⁶.

Șederea în străinătate i-a permis mici călătorii (la Geneva, de pildă) și i-a dat tânărului intelectual „sentimentul omenesc” al „realității continentului nostru”¹⁴⁷;

iar cunoașterea de dinăuntru a Franței, atâta cât a dobândit-o, l-a făcut să spulbere într-un mod insolit mitul românesc al Parisului drept „centru al lumii”. „Nu ni s-a spus la școală, n-am cetit în cărți, nu ni s-a repetat în gazete, că destinele Europei se fac și se desfac în Franța? A fi francez nu este pentru noi, în mare măsură, a fi european?”, se întreabă retoric Sebastian; apoi răspunde, în numele „experienței personale”, că, din Paris, Europa „*nu se vede*”, deoarece francezul elimină din preocupările lui tot ceea ce nu-l privește direct, lăsându-se dominat doar de „spiritul local”¹⁴⁸. De pe urma acestei suficiențe (tipică pentru o mare cultură, ca să folosesc categoriile spengleriene), Sebastian rămâne cu imaginea unei Europe fără Franța – „Dacă mi-ar fi îngăduit o mică fantezie geografică, aş desemna o hartă a Europei în care Franța ar lipsi” – și a unei Franțe ce nu are nimic de a face cu Europa, una ca „un nou continent, izolat, îndepărtat”¹⁴⁹. Tot așa, sensibil la alteritate și fără nicio veleitate europocentristă, după ce vede la Paris Expoziția Colonială, exclamă: „să nu se vorbească despre «opera civilizatoare a Europei»”¹⁵⁰, pentru că aceasta nu există.

¹²³ Data am obținut-o pe baza corespondenței lui Sebastian cu Camil Petrescu: din moment ce Sebastian îi scrie „maistrului” său, la 31 ianuarie 1930, că „răgazul minim” pentru a se instala la Paris este de cinci săptămâni, probabil că el se afla acolo de acest timp (vezi *Scrisori către Camil Petrescu*, II, p. 321). Am coroborat această informație și cu primul articol al lui Sebastian în care vorbește despre călătoria spre Franța, apărut în *Cuvântul* în 17 ianuarie 1930 („Breviar de călătorie”, în *Cuvântul*, anul VI, nr. 1702, 17 ian. 1930).

¹²⁴ Camil Petrescu, *Note zilnice*; v. nota din 12 iul. 1931, p. 54.

¹²⁵ Sebastian, scrisoare către Camil Petrescu din 27 iul. 1930, Annecy; v. *Scrisori către Camil Petrescu*, II, p. 237.

¹²⁶ Sebastian, „O seară futuristă la Paris”, în *Cuvântul*, anul VI, nr. 1766, 22 mart. 1930.

127 Sebastian, „Cartea dlui Mircea Eliade”, in *Cuvântul*, anul VI, nr. 1833, 31 mai 1930.

128 Sebastian, „Dicționar de termeni literari”, in *Cuvântul*, anul VI, nr. 1804, 1 mai 1930.

129 Generalul Al. Averescu, „Un apel către intelectuali pentru schimbarea sistemului politic și cadrului legal al vieții publice”, in *Cuvântul*, anul VI, nr. 1782, 7 apr. 1930, p. 4.

130 Pentru tentativa liberalilor de a consolida structura burgheză a economiei românești și burghezia națională, precum și despre efectele (mai degrabă echivoce) ale Legii minelor și ale Legii apelor (energiei), vezi: Z. Ornea, *Tradiționalism și modernitate în deceniul al treilea*, p. 74; Florin Constantiniu, *O istorie sinceră a poporului român*, p. 312; Keith Hitchins, *România, 1866-1947*, p. 404; Mihai Bărbulescu, Dennis Deletant, Keith Hitchins, Șerban Papacostea, Pompiliu Teodor, *Istoria României*, p. 359.

131 Vezi Nae Ionescu, „Umilințele împrumutului”, 16 ian. 1929; idem, „Voinicii”, 3 mai 1929; idem, „Ordinea gărzilor țării”, 7 mai 1929; idem, „Deosebiri”, 9 mai 1929; idem, „Perspective”, 28 mai 1929; idem, „Unde sunt cugetătorii?”, 19 iul. 1929; idem, „Descentralizare sau federalism?”, 21 iul. 1929; idem, „După închiderea parlamentului”, 31 iul. 1929; idem, „Vechea ierarhie”, 20 oct. 1929; idem, „De unde isvorăște autoritatea”, 6 nov. 1929; idem, „Tactica basmului cu cocoșul roșu”, 15 nov. 1929; idem, „Nemulțumire generală”, 1 dec. 1929; ș.a., toate publicate în *Cuvântul*.

132 Pentru Nae Ionescu, „funcțiunea intelectualului” este „să vadă realitatea sub specia ideii”, sesizând „ideile fecunde” care decurg din desfășurarea realului, a „vieții”. Vezi Nae Ionescu, „Cazul Stere și partidele politice. Intelectualii în politică”, in *Cuvântul*, anul VI, nr. 1791, 16 apr. 1930.

133 Sebastian, „O dictatură a intelectualilor?”, in *Cuvântul*, anul VI, nr. 1815, 13 mai 1930.

134 Hannah Arendt, *Originile totalitarismului*, p. 323.

135 Nae Ionescu, „«Anticarliști», mâna sus!”, in *Cuvântul*, anul VI, nr. 1813, 10 mai 1930.

136 Nae Ionescu, „Politica omului excepțional”, in *Cuvântul*, anul VI, nr. 1759, 15 mart. 1930.

137 Carol II, *Între datorie și pasiune*, I, p. 137-139.

138 Nae Ionescu, „Statul partidelor politice”, in *Cuvântul*, anul VI, nr. 1903, 9 aug. 1930; idem, „Și despre «dictatura»... noastră”, in *Cuvântul*, anul VI, nr. 1916, 22 aug. 1930; idem, „«Anticarliști», mâna sus!”, 10

mai 1930; idem, „«Revoluția» românească”, in *Cuvântul*, anul VI, nr. 1890, 27 iul. 1930; idem, „Criza partidelor politice”, in *Cuvântul*, anul VI, nr. 1893, 30 iul. 1930; idem, „Hotarul jertfei”, in *Cuvântul*, anul VI, nr. 1912, 18 aug. 1930.

139 Sebastian, „Jurnal de vacanță. Prima zi”, in *Cuvântul*, anul VI, nr. 1895, 1 aug. 1930; idem, „Colmyr la Puya”, in *Cuvântul*, anul VI, nr. 1901, 7 aug. 1930.

140 Sebastian, scrisoare către Camil Petrescu, 27 iul. 1930, in *Scrisori către Camil Petrescu*, II, p. 239.

141 *Ibidem*.

142 Sebastian, „Despre delictul de a nu fi bursier”, in *Cuvântul*, anul VII, nr. 2248, 25 iul. 1931.

143 Sebastian, „Legea avocaților. Preliminarii”, in *Cuvântul*, anul VII, nr. 2094, 19 febr. 1931; idem, „Legea avocaților. Advocații stagieri”, in *Cuvântul*, anul VII, nr. 2095, 20 febr. 1931; idem, „Legea avocaților. Tot despre stagieri”, in *Cuvântul*, anul VII, nr. 2100, 25 febr. 1931; idem, „Este doctoratul în drept o necesitate practică?”, in *Cuvântul*, anul VII, nr. 2101, 26 febr. 1931; idem, „Legea avocaților. Fals punct de vedere”, in *Cuvântul*, anul VII, nr. 2107, 4 mart. 1931; idem, „Legea avocaților. Reforma învățământului juridic”, in *Cuvântul*, anul VII, nr. 2108, 5 mart. 1931; idem, „Un regulament la Facultatea de Drept”, in *Cuvântul*, anul VII, nr. 2282, 28 aug. 1931; idem, „Albă, neagră...”, in *Cuvântul*, anul VIII, nr. 2367, 21 nov. 1931. Apoi, în general pe tema învățământului și a reformelor lui Iorga, vezi idem, „O măsură bună și un adversar prost”, in *Cuvântul*, anul VIII, nr. 2377, 1 dec. 1931.

144 Sebastian, „S-a votat totuși...”, in *Cuvântul*, anul VIII, nr. 2405, 1 ian. 1932. Vezi și idem, „Advocatul stagiar”, in *Cuvântul*, anul VIII, nr. 2418, 15 ian. 1932; idem, „«Argumentele» dlui Naumescu”, in *Cuvântul*, anul VIII, nr. 2443, 9 febr. 1932; idem, „Un ultim cuvânt”, in *Cuvântul*, anul VIII, nr. 2453, 19 febr. 1932.

145 Sebastian, „Domnul Iorga știe?”, in *Cuvântul*, anul VIII, nr. 2434, 31 ian. 1932.

146 Sebastian, „«Argumentele» dlui Naumescu”, 9 febr. 1932.

147 Sebastian, „Scrisoare din Geneva”, in *Cuvântul*, anul VI, nr. 1953, 28 sept. 1930.

148 Sebastian, „Francezul, un tip ne-european”, in *Cuvântul*, anul VII, nr. 2169, 7 mai 1931.

149 *Ibidem*.

¹⁵⁰ Sebastian, „La Expoziția Colonială. Spectacole, oameni și dobitoace”, în *Cuvântul*, anul VII, nr. 2238, 15 iul. 1931.

Capitolul 6

1931, acasă

În prima jumătate a lunii iulie 1931, Sebastian se întoarce, prin Viena, în patrie și are ocazia să constate, mirat: *Nimic nou*¹⁵¹. E obligat însă să intre repede în ritm și, măcar pentru *cursivele* obligatorii din gazetă, să găsească noutăți. Viața mondenă internațională a fost un subiect la îndemână. În 26 august scrie o tabletă alertă și neimplicată despre cum s-a lansat Mussolini la Paris ca dramaturg¹⁵². În septembrie își intrase însă în mână și compara oamenii politici români cu „guzganii” din groapa de gunoi a New Yorkului: și unii, și alții „s-au înmulțit”, iar „Când ne-am trezit să punem capcane și să le oferim șoricioaică, a fost prea târziu”¹⁵³, scrie „amabil” Sebastian.

Cu modelul francez încă viu în minte și cu temele de la *Cuvântul* imperfect făcute, în 11 septembrie 1931 Sebastian comentează succesele politice externe ale Franței, care a împiedicat proiectul de unire a Austriei cu Germania, observând, nu fără satisfacție, că „politica Franței din septembrie 1931 tot René Descartes o face”¹⁵⁴. A doua zi, din motive pe care nu le cunoaștem, dar le putem presupune, schimbă tonul cu 180 de grade: nu mai e indiferent față de unirea Austriei cu Germania, nu mai felicită Franța care a împiedicat *Anschluss*-ul, ci notează că aceasta refuză discuțiile pe tema austriacă, apoi conchide funebru că *Anschluss*-ul a fost „înmormântat. Da. Dar înmormântat de

viu”¹⁵⁵. Din acest moment, ori de câte ori își va da cu părerea despre chestiunea austriacă, inclusiv în romanul său *De două mii de ani*, Sebastian va fi, la fel ca Nae Ionescu, pentru unirea Austriei cu Germania, pe motiv că, singură, Austria este „neviabilă”.

Sebastian și modelul său, Nae Ionescu

Așa cum Sebastian era conștient că scrie tablete politice, el este perfect conștient și că se află în tabăra antidemocratică. „N-am crezut niciodată în democrația partidelor noastre. Dar am crezut în democrația presei lor. Oricât am fi de deosebiți noi și oricât ni s-ar părea poziția adversă de falsă”, scrie Sebastian în septembrie 1931, recunoscând limpede că pentru el democrația (de partid, de presă) este „poziție adversă” și, pe deasupra, o poziție „falsă”; or, dacă democrația e poziția adversă, rezultă clar că Sebastian știa prea bine că el, la *Cuvântul*, aparține antidemocraților. De data asta, delictul democraților, adică al lui Averescu, Duca și Maniu, este intenția de a se alia, iar Sebastian atacă „ziare[le] democrate” care susțin o „asemenea unire”¹⁵⁶.

Ca antidemocrat vioi și pe față cum se afla, Sebastian ironizează politicianismul românesc, ușurința cu care „îmbogățiții de guvern” își abandonează partidele când sunt în opoziție, convertirea rapidă a democraților de toate culorile la „revoluție”, conduita lui Maniu, ideile politice „radicale” ale țărănistului Lupu¹⁵⁷ etc. Cu plasticitatea spontană a omului foarte tânăr, el a adoptat, în continuare, temele, ideile, părerile, stilul, limbajul, simpatiile și antipatiile mentorului său. Articolele sale au stat sub semnul autorității insidioase a acestui model spiritual, având tonul sfătos și sentențios al lui Nae Ionescu. Uneori,

cei doi se indignază în cor pentru unul și același viciu democratic: de pildă, asistă – și unul, și altul – la discuțiile din parlament, constată că I.G. Duca critică guvernul, dar nu vrea să dea soluții, pentru că așteaptă vremea când va fi el la guvernare. Drept urmare, Nae Ionescu ricanează: „una din poruncile democrației spune că este interzis unui partid să indice soluții pentru alții”¹⁵⁸; iar Sebastian, la fel, ar vrea ca vorbitorul să nu mai enunțe „abstracții trufașe și sărace”, ci să spună „ce propune să se facă, practic, imediat”¹⁵⁹.

Uneori, contaminarea ucenicului de la maestru este până la expresie. De pildă, Nae Ionescu discută în ce măsură represiunea „de mână tare” e sau nu legitimă în anumite împrejurări (cu ocazia grevelor din februarie 1931 ale ceferiștilor). Metafizicianul regelui, aflat pe cai mari, credea că forța poate fi legitimată, și pentru asta aducea următorul exemplu didactic:

„Iată de pildă agitația pe care o fac de o bucată de vreme câteva cucoane iresponsabile. Poți să le spui ce vrei; ele nu se astâmpără. Ce s-ar întâmpla însă dacă într-o bună zi un subcomisar de poliție ar lua pe una din ele «în cercetare» și i-ar aplica o bună corecție la anumite părți ale corpului? Așa-i că s-ar astâmpăra toate cucoanele cari se prăpădesc astăzi de grijă pentru binele țării? Represiunea ar fi violentă. Dar credeți că ar fi primejdioasă? Vă închipuiți că s-ar supăra cineva? Aida de!”¹⁶⁰

Sebastian, care se specializase treptat în scenarii crude, alerte ca-n lumea cărților de joc a lui Lewis Carroll, a indicat la rândul lui cum ar trebui tratați funcționarii recalcitranți de la ghișeele diverselor instituții din România: prin decapitarea cu oblonul ghișeului:

„Și când te-om scoate din fotoliul dumitale de la ghișeu și te-om pune cu capul sub oblonul acestui ghișeu, un șir întreg de mari tragedii se va sfârși. Sunt sigur”¹⁶¹.

Și, ca să nu se spună că suprainterpretez o „glumă” nevinovată de-a lui Sebastian, să mai dau un exemplu de contagiune întru cruzime. Sebastian, intransigent cu politicienii ce schimbau des partidele, dă soluția pentru acești „pezevenghi” și „fripturiști”:

„Ce-ar spune acești găinari cu «sufletul curat» dacă într-o bună zi [...] noi, adică d-ta care mă citești, eu care scriu [...], i-am aduce în piața Teatrului Național, le-am da pantalonii jos și le-am trage o strașnică bătaie la organul cu care cugetă?”¹⁶²

Medoda de „corecție” a lui Nae Ionescu trecuse fără probleme la ucenic.

În 1931, Sebastian s-a mai ocupat de învățământ, mai ales de acela superior, pledând (ca și înainte, ca și în continuare, ca om de dreapta ce era) pentru limitarea accesului tinerilor în facultăți, deoarece numărul mare de studenți nu face decât să mărească „numărul [...] șomeurilor” din țară; el crede că „Năvala spre universitate a dezorganizat cu totul învățământul nostru superior și organizarea profesională. Această năvală trebuie oprită”; iar de vină pentru această situație sunt liberalii, cu concepția lor prea permisivă¹⁶³.

În calitate de comentator politic al situației externe, a scris, nu fără simpatie, despre „căpitanul Franco”, fratele viitorului dictator; recunoscându-i calitatea de om politic („A luptat pentru o anumită rânduială politică. Ea s-a realizat”)

și de „revoluționar” (de altfel, republican și antimonarhic), Sebastian îl descrie mai ales într-un registru estetic, ca pe un neliniștit: „oamenii de firea lui nu se luptă împotriva unui sistem politic sau a unui regim sau a unei clase. Ci ei duc un neîntrerupt război cu ei înșiși, cu pasiunile, cu orgoliul și cu nimicnicia lor”¹⁶⁴.

Tot din toamna anului 1931, el începe să scrie despre Germania și despre fenomenul hitlerist. Sebastian (în decembrie 1931) și Nae Ionescu (în ianuarie 1932) au fost sceptici față de fenomenul hitlerist, pe care l-au considerat „contrarevoluția” ce îngroapă pseudorevoluția germană, social-democrată și vag comunistă, din 1918¹⁶⁵. Rezerva lui Sebastian față de Hitler este reală, cei care îl aclamă pe cancelarul rasist sunt diagnosticați ca „dezorientați politicește” și „inconștienți”¹⁶⁶; în același timp, plăcerea lui de a face pe filosoful istoriei și de a analiza pe-ndelete, pe baza ultimelor sale lecturi, mecanismele care l-au adus pe Hitler la putere este evidentă. În privința Germaniei, el își declară optimismul față de „viața nouă” ce crește aici; de pildă, comentând câteva fotografii descoperite într-o carte despre Germania, conchide: „Aceste câteva scene răzlețe vorbesc mai mult inimilor decât toate marile meetinguri populate de zeci de oameni, peste care se înalță figura agitatorului. O viață nouă crește sub agitația zănatecă a zilei. A trecut curentul raționalizării, furia industrializării, epoca de comercializare, va trece desigur și epoca asta de rasism violent și de comunism”¹⁶⁷.

„Cazul judecătorului Sebastian”

Sebastian scria permanent și articole politice, și articole culturale, el ducându-și în *Cuvântul* războaiele și campaniile sale culturale, foarte violente. De pildă, a elogiat-o

permanent pe Floria Capsali¹⁶⁸, cu care se învârtea în același cerc de prieteni – viitoarea Asociație „Criterion” –, dar l-a admonestat public nu numai pe Mihail Dragomirescu („Blegomirescu”, îl numea delicat Sebastian, socotindu-l „imbecil” și „servitor” al Partidului Liberal¹⁶⁹), ci și pe mai vechiul său prieten, pe Camil Baltazar.

Ocazia pentru ultima ispravă s-a ivit când Baltazar, traducând romanul *Der Abituriententag* al lui Franz Werfel (în românește, *Cazul judecătorului Sebastian*) și publicându-l la Cultura Națională, l-a rugat („am fost rugați”, scrie cu emfază Sebastian) să-l prezinte în *Cuvântul*. Important cum ajunsese – era redactor la *Cuvântul*, adică la „ziarul regelui”, se afla sub protecția lui Nae Ionescu și toate îi mergeau din plin –, Sebastian a denunțat instantaneu editurile românești pentru că publică traduceri, și asta în detrimentul scriitorilor români, care rămân veșnic nepublicați. Deși ușor stânjenit de situație – fusese rugat de un prieten să-i prezinte traducerea –, Sebastian atacă: „sub pretextul unei amabilități politicoase, noi nu ne putem face complicitii acestei tactici” editoriale. Apoi cere „protecționism literar” pentru scriitorii români, invocând, avocățeste, precedentul francez: „dacă este îngăduit unui scriitor francez să ceară a fi apărat împotriva confrăților săi de peste graniță, cu atât mai mult îi e permis unui scriitor de aici de la noi să-și reclame, cu hotărâre, dreptul lui de a exista. E o chemare la ordine, pe care editurile care dezertează azi trebuie să o audă”¹⁷⁰.

Răbufnirea aceasta, ce s-ar putea să aibă dedesubturi personale pe care nu le pot reconstitui, este destul de ciudată, dacă ne gândim că traducătorul cărții era prietenul său, că Sebastian îi era îndatorat și că autorul tradus este un scriitor austriac, însă evreu. Dar la această dată, Sebastian nu manifestă niciun fel de sensibilitate față de condiția evreiască. El era redactor la *Cuvântul*, ziar care

făcea de ceva vreme, prin proprietarul și directorul său, adică prin Nae Ionescu, și teoria românismului (adică a națiunii române neaoșe), și teoria autarhismului românesc (adică a statului român autarhic, decuplat de la realitatea europeană¹⁷¹). Să acopere oare acest refuz al traducerilor o simplă furie a lui Sebastian, care, străduindu-se să debuteze, se izbea de refuzul editorilor români? Sau ascunde și semnele unui autarhism cultural? Pentru că, foarte curând, după modelul lui Nae Ionescu, Sebastian va trece la argumentarea publică a autarhiei României.

În toamna anului 1931, Sebastian s-a mai răfuit (în continuare, de altfel) cu avangarda românească, pe care de la început n-o avea la inimă:

„Modernismul lichidează. Revoluția a îmbătrânit, proclamațiile incendiare în literatură s-au perimat, căpitaniii trupelor dadaiste, cubiste, constructiviste au trecut, pe rând, la pensie”¹⁷²,

constată, în satisfacut limbaj năist, Sebastian.

Și e destul de straniu să-l vezi, începând din 1928, în război perpetuu cu avangarda, cu Lovinescu, cu *Viața românească*, dar comentând, cu precauție și seriozitate, propunerile de politică culturală dirijată ale lui Crainic. Adept al dirijismului de stat în domeniul culturii, dar dezamăgit de ceea ce se întâmpla din acest punct de vedere sub „voivodatul cultural al regelui Carol II”, Crainic a cerut, în numărul pe septembrie 1931 al *Gândirii*, ca „Elita creatoare a acestei țări [...] să se organizeze în corp compact pentru a da [...] un program de acțiune funcțiunii culturale în stat”¹⁷³.

Rivalitatea dintre Crainic și Nae Ionescu a fost un fapt bine cunoscut în epocă¹⁷⁴, și ea a fost cu atât mai

încrâncenată cu cât cei doi (împreună cu un al treilea, cu Pamfil Șeicaru) concurau pe același spațiu politic, al dreptei extreme. Din cauza concurenței strânse pe același spațiu al extremei drepte, *Cuvântul* nu ataca gândirismul și pe Crainic, căci ar fi însemnat să prejudicieze chiar poziția lui Nae Ionescu. Nici acum, cu ocazia *Apelului*, Sebastian nu l-a atacat pe Crainic, ci l-a comentat de două ori, pe larg, respectuos, deși sceptic. „Dl Nichifor Crainic adresează prin revista *Gândirea* un manifest către «elita creatoare». Orice apel sună bine azi, în acest ceas dezorientat. Și dl Crainic spune o serie de adevăruri simple, pe care toată lumea le știa, dar pe care nu se obosia nimeni să le rostească”, începe reverențios Sebastian. „Fapte, cifre, comparații servesc drept material convingător acestui manifest. Va fi greu să i se răspundă...”, cugetă Sebastian, prevăzând că „Fără îndoială, manifestul dlui Crainic va fi îndelung discutat”. Apoi adaugă, cu (reținută) ironie la adresa trecutului de ministru al lui Crainic: „Și nu vor lipsi probabil din aceste discuții câteva obiecții «ad hominem». Căci s-ar putea găsi un domn uricios care să-l implice puțin și pe dl Crainic în cauzele dezastrului, pe care tot d-sa îl denunță astăzi. Noi înșine vom trebui să facem, cu toată băgarea de seamă, dar fără reticențe, acest proces personal. Și dl Crainic va fi desigur mulțumit, căci dacă e să îndreptăm ceva, nu sacrificiile individuale contează”. Și, cu o răsucire de ton tipic naeionesciană, conchide ironic: Crainic face „procesul statului cultural”, dar îl face „în numele unei ficțiuni. «Elita creatoare»? Nu cunosc”¹⁷⁵. Peste câteva zile revine însă, ca să protesteze că *Apelul* unei „reviste cu trecutul și cu ținuta *Gândirii*” a fost criticat de un polemist de la dezagreabila publicație *Adevărul literar și artistic*¹⁷⁶.

În comparație cu tonul cu care i-a pus la punct pe Lovinescu, Ibrăileanu, Ralea, Călinescu etc., „animat” cum era atunci „de un adevărat demon al polemicii, ce-l

îndeamnă să ațâțe, să zgândăre, să asmută"¹⁷², cele două articole ale lui Sebastian despre Crainic sunt totuși un elogiu.

¹⁵¹ Sebastian, „Nimic nou”, in *Cuvântul*, anul VII, nr. 2237, 14 iul. 1931.

¹⁵² Sebastian, „D. Mussolini dramaturg”, in *Cuvântul*, anul VII, nr. 2280, 26 aug. 1931.

¹⁵³ Sebastian, „Guzganii din Riker”, in *Cuvântul*, anul VII, nr. 2289, 4 sept. 1931.

¹⁵⁴ Sebastian, „Un apogeu politic”, in *Cuvântul*, anul VII, nr. 2296, 11 sept. 1931.

¹⁵⁵ Sebastian, „Pe marginea «Anschluss-ului înmormântat»”, in *Cuvântul*, anul VII, nr. 2297, 12 sept. 1931.

¹⁵⁶ Sebastian, „Pe frontul democrat”, in *Cuvântul*, anul VII, nr. 2300, 15 sept. 1931.

¹⁵⁷ Sebastian, „Am găsit!...”, in *Cuvântul*, anul VII, nr. 2301, 16 sept. 1931; idem, „Și arolul și arișca”, in *Cuvântul*, anul VII, nr. 2312, 27 sept. 1931; idem, „Lăsați-l să treacă!...”, in *Cuvântul*, anul VII, nr. 2334, 19 oct. 1931; idem, „«Radical-țărănism»”, in *Cuvântul*, anul VII, nr. 2341, 26 oct. 1931.

¹⁵⁸ Nae Ionescu, „Pentru ce guvern de partid?”, in *Cuvântul*, anul VIII, nr. 2384, 8 dec. 1931.

¹⁵⁹ Sebastian, „Ca tot românul să fie bine”, in *Cuvântul*, anul VIII, nr. 2384, 8 dec. 1931.

¹⁶⁰ Nae Ionescu, „Chestiuni de metodă”, in *Cuvântul*, anul VII, nr. 2082, 7 febr. 1931.

¹⁶¹ Sebastian, „Domnul de la ghișeu”, in *Cuvântul*, anul VII, nr. 2342, 27 oct. 1931.

¹⁶² Sebastian, „Vivat solidarismul social”, in *Cuvântul*, anul VIII, nr. 2588, 7 iul. 1932.

¹⁶³ Sebastian, „Pentru studenții respinși”, in *Cuvântul*, anul VII, nr. 2333, 18 oct. 1931; idem, „O măsură bună și un adversar prost”, 1 dec. 1931; idem, „Selecția studenților”, in *Cuvântul*, anul VIII, nr. 2429, 26 ian. 1932.

¹⁶⁴ Sebastian, „Revoluționari și răzvrătiți”, in *Cuvântul*, anul VIII, nr. 2355, 9 nov. 1931.

165 Sebastian, „După treisprezece ani”, in *Cuvântul*, anul VIII, nr. 2386, 10 dec. 1931. Vezi și Nae Ionescu, „Hitler sau saltul în gol”, in *Cuvântul*, anul VIII, nr. 2419, 16 ian. 1932.

166 Sebastian, „O carte studențească”, in *Cuvântul*, anul VIII, nr. 2395, 19 dec. 1931.

167 Sebastian, „Câteva fotografii”, in *Cuvântul*, anul VIII, nr. 2404, 31 dec. 1931.

168 Sebastian, „Recitalul dnei Floria Capsali”, in *Cuvântul*, anul VIII, nr. 2374, 28 nov. 1931.

169 Sebastian, „O măsură bună și un adversar prost”, 1 dec. 1931; idem, „Renegatul”, in *Cuvântul*, anul VIII, nr. 2402, 29 dec. 1931.

170 Sebastian, „Cu prilejul unei traduceri”, in *Cuvântul*, anul VII, nr. 2345, 30 oct. 1931.

171 Nae Ionescu, „A fi «bun român»”, in *Cuvântul*, anul VI, nr. 1987, 1 nov. 1930; idem, „Noi și Catolicismul”, in *Cuvântul*, anul VI, nr. 1988, 2 nov. 1930; idem, „A fi «bun român». Sortii de isbândă a noiei ofensive catolice”, in *Cuvântul*, anul VI, nr. 1991, 5 nov. 1930; idem, „Iluziile catolicizantilor”, in *Cuvântul*, anul VII, nr. 1995, 9 nov. 1930; idem, „La închiderea unei discuții. Între catolicism și ortodoxie”, in *Cuvântul*, anul VII, nr. 2033, 17 dec. 1930; idem, „«Internaționala» sub glugă”, in *Cuvântul*, anul VII, nr. 2034, 18 dec. 1930; idem, „În zodia autarhiilor”, in *Cuvântul*, anul VII, nr. 2308, 23 sept. 1931; idem, „«Prin noi înșine». Autarhismul rumânesc și partidul liberal”, in *Cuvântul*, anul VII, nr. 2310, 25 sept. 1931.

172 Sebastian, „Deznodământul modernismului”, in *Cuvântul*, anul VII, nr. 2350, 4 nov. 1931.

173 Nichifor Crainic, „Stat și cultură. Apel către elita creatoare a României”, in *Gândirea*, anul XI, nr. 9, sept. 1931, p. 325-330.

174 Tudor Teodorescu-Braniște, „Lămuriri”, in *Cuvântul liber*, anul II, nr. 35, 6 iul. 1935, p. 1.

175 Sebastian, „Câteva cuvinte despre «elita creatoare»”, in *Cuvântul*, anul VII, nr. 2329, 14 oct. 1931.

176 Sebastian, „Adaos la «elita creatoare»”, in *Cuvântul*, anul VII, nr. 2333, 18 oct. 1931.

177 Dorina Grăsoiu, *Mihail Sebastian sau ironia unui destin*, p. 55.

Capitolul 7

Anul 1932

Conferențiar la „Forum” sau „falsa mea profesie de burghezie”

La începutul anului 1932, Sebastian era un tânăr scriitor năucitor de ocupat: scria câteva articole pe săptămână la *Cuvântul*, ținea cronica literară în nou-înființata revistă *România literară* a lui Rebreanu, colabora și la alte publicații ale tinerilor (la revista lui Zaharia Stancu, *Azi*) etc. Tot acum, Sebastian a început să țină și conferințe publice.

Datorită lui Comarnescu, Sebastian a conferențiat, la începutul lui februarie 1932¹⁷⁸, la „Forum” (în ciclul „Explicația timpului nostru”), unde s-a dovedit un orator „simpatîc și abil”, deși îl „imita pe Nae Ionescu”¹⁷⁹. (Într-adevăr, pentru cineva familiarizat cu fraza abruptă și autoritară a lui Nae Ionescu, articolele lui Sebastian, nu numai din perioada de început, sună foarte naeionescian. Or, se pare că retorica magistrului i-a trecut și în vorbire...) Conferința, despre care s-au păstrat câteva indicii în presa vremii, a fost pe tema „incompatibilității între noțiunea de «individ» și cea de «colectivitate»”¹⁸⁰, spune Comarnescu. În *Cuvântul* din 7 februarie, a apărut o relatare, nesemnată, a conferinței, din care rezultă că Sebastian a vorbit într-adevăr despre individ și colectivitate, dar apăsând pe „procesul de dezagregare” sau „perimare a individualismului”, cauzat de „revoluția bolșevică din 1917”, care „a deplasat accentul istoric de la individ la

colectivitate"; în notiță se mai spune că Sebastian a schițat și „un vag elogiu al individului”¹⁸¹.

În 15 februarie 1932, Sebastian însuși a descris în *Cuvântul* un incident stârnit de conferința sa: și anume, el ar fi afirmat în conferință că este burghez, dar, precizează Sebastian, afirmația era numai „o glumă”; însă, „la falsa mea profesie de burghezie”, ascultătorii marxiști din sală au vociferat, unii au părăsit sala, iar un altul mai binevoitor (poate Belu Zilber?) l-a căutat ulterior la redacție să-l avertizeze că a făcut o imprudență¹⁸² etc. Și, rău impresionat de intransigența ascultătorilor, remarcă premonitoriu: „Ei bine, vor fi triste aceste timpuri ce vin [...], ale celor *puri*”.

Cu titlul schimbat în *Modernism artistic și revoluție socială* și probabil prelucrat, textul conferinței poate fi găsit în revista lui Zaharia Stancu, *Azi*, în numărul pe aprilie 1932. Aici, Sebastian descrie contemporaneitatea ca trecere de la individualism la colectivism: „individul ca element creator de istorie cedează în fața colectivității”; „La stânga și la dreapta, ideologii politici sunt mai mult sau mai puțin colectivști”. E o observație corectă, comună în perioada interbelică, repetată în articolele lui Nae Ionescu până la banalizare și reluată de Sebastian în conferința sa. Cu un aer știutor, Sebastian pune acest diagnostic, accentuând fatalitatea procesului și faptul că, pentru sfârșitul individualismului, „Regretele [...] sunt futile”. Modernismul artistic (adică avangarda), continuă Sebastian, în măsura în care acuză valorile estetice considerându-le „valori burgheze”, la rândul lui „este o anexă a revoluției sociale, instrumentul ei pe planul artistic”. Nici Nae Ionescu nu afirmase, cu ceva vreme în urmă, altceva, ci diagnosticase modernismul artistic ca expresie a revoluției spirituale și ca pregătire a revoluției politice, care va aduce lumea nouă și „spiritualitatea nouă”¹⁸³. Singurul element sebastianesc din

această conferință publicată ca articol este crezul său explicit antimodernist (adică antiavangardist):

„Noi nu suntem, după cum se știe poate, moderniști. Dimpotrivă, activitatea noastră critică s-a îndreptat precis împotriva redutelor moderniste de la noi și de aiurea”¹⁸⁴.

În același număr din *Azi* în care apare conferința lui Sebastian, există și o notă a lui Comarnescu despre generația tânără, în care marele organizator al generației '27 subliniază înrudirea de idei dintre Sebastian și Cioran și arată că primul, în conferința de la „Forum”, a afirmat „iraționalitatea existenței, futilitatea oricărei tentative omenești de a îmbunătăți realitatea precum și caracterul de răscruce biologică al clipei de față. Pentru primul mai ales individul apune...”¹⁸⁵.

Dacă punem cap la cap toate informațiile, rezultă că, la „Forum”, Sebastian a conferențiat într-adevăr despre înfruntarea contemporană dintre colectivism și individualism, dar nici ca adept al individualismului burghez și democrat, cum a lăsat să se înțeleagă în *Cum am devenit huligan*, nici ca adept al colectivismului, ci ca... filosof de dreapta. Sau, mai degrabă, putem spune că Sebastian, încântat de sine însuși și de geometria demonstrației (care, de altfel, nu-i aparținea), a avut un ton atâteștiutor și fatalist, de profet. Unul care descrie apusul individului și al individualismului și creșterea colectivismului, dar fără să manifeste nicio rezistență și niciun sentiment față de procesul descris, pentru că îl socotește drept fatal, iar el s-a împăcat cu fatalitatea. Sebastian era, să recunoaștem, tânăr – și, pe deasupra, încântat de importanța mesajului său (de altfel, preluat de la Nae Ionescu). Neplăcându-i misticismul, îi plăcea, în

schimb, geometrismul demonstrațiilor lui Nae Ionescu și credea în fatalitatea previziunilor acestuia. Nu-și imagina – era în cea mai fericită perioadă a vieții sale – că ceva din conținutul acestei fatalități colectivistice pe care o prevestește l-ar putea atinge și pe el.

Conflictul cu Petre Marcu-Balș Pandrea

Dacă la conferința de la „Forum” „s-a trezit” declarând în „glumă” că este „burghez”, într-o polemică pe care a purtat-o, în primăvara aceluiași an, cu un coleg de generație, Sebastian a avut grijă să spulbere încă o dată bănuielile că ar fi burghez și să-și arate crezul antiburghez și revoluționar, „nou”. E vorba de polemica lui cu Petre Marcu-Balș Pandrea, care a „trădat” și s-a dus în tabăra „burgheză”.

În articolul său din 4 mai 1928, despre *Ce gândește tinerimea*, Nae Ionescu numise șase tineri care ar reprezenta o promisiune a noii generații; între acestea figura și numele lui Petre Marcu-Balș Pandrea, care avea năravul (tipic pentru generația '27, de altfel, dacă ne gândim că mai toți membrii ei au trecut de la o extremă la alta) de a schimba culorile politice, fiind inițial naționalist și autohtonist, apoi, după studiile sale germane, marxist. Așa se face că la sfârșitul anului 1931 și începutul anului 1932 Petre Pandrea se afla în tabăra revoluției comuniste; și, cum îl frecventa în continuare pe Nae Ionescu, i-a cerut influentului consilier regal să-l scoată pe Belu Zilber din închisoare:

„Venia să-i ceară profesorului Nae Ionescu – reacționar după cum se știe, tiran și hapsân – să scoată de la ananghie un revoluționar dintre cei mai sângeroși”,

narează Sebastian (dovedind, cu această ocazie, și că era la curent cu renumele de „reacționar” al directorului său). Foarte curând după această întâmplare, Petre Marcu (cum semna atunci) a trecut la Partidul Național Țărănesc, cu care Nae Ionescu se afla, în acel moment, în mare dușmănie politică.

Sebastian i-a sancționat instantaneu trecerea în tabăra „burgheză”, la un „partid burghez”; în 2 aprilie 1932, în articolul *O poveste*, el își mărturisește stupoarea că „alaltăieri”, deschizând oficiosul țăranist *Dreptatea*, a dat de semnătura lui Petre Marcu acolo. Cu mare vervă, Sebastian povestește pentru toată lumea viața și cotiturile politice ale lui Petre Marcu-Balș (dar, în treacăt, și peripețiile politice ale „sângerosului revoluționar” marxist Belu Zilber; discreția nu a fost, cel puțin în această perioadă, capitolul tare al lui Sebastian), care, dezertând din tabăra revoluției, „s-a înscris într-un partid burghez”. Apoi Sebastian dă sentința: „E un păcat sufletesc pe care nu i-l iert”¹⁸⁶.

Polemica s-a întins pe mai multe numere din *Cuvântul* și din *Dreptatea*, căci „trădătorul” a îndrăznit să critice teoria naeionesciană a „Regelui Stăpân”, atingându-se astfel de marele tabu al lui Sebastian, de Nae Ionescu.

„Extrăgând frumoasa frază «Regele al țării și țara a Regelui» dintr-un frumos articol redacțional [...], Nae Ionescu se grăbește s-o atribuie lui Ion Mihalache, interpretând-o astfel ca să-i folosească probabil la întărirea teoriilor sale originale și personale asupra raporturilor dintre Coroană, guvern și țară”¹⁸⁷,

scrie Petre Marcu, atingându-se de cele sfinte și contrazicându-l pe Nae Ionescu exact pe terenul pe care acesta socotea că deține monopolul: teoria politică. Drept urmare, directorul *Cuvântului* a reacționat într-un nimicitor pamflet, intitulat „*Hai tată, să-ți arăt moșia!*”. Pe un ton autoritar și calm, profesorul se bucură că fostul său „elev” a învățat câte ceva de la el:

„Cineva, care desigur a urmat pe vremuri cursurile mele la universitate [...], încearcă [...] să mă învețe ce e aia țărănim [...]. Băiatul ăsta va fi fost pe la mine la cursuri, a auzit ceva, a asimilat ceva; dar de înțeles tot, nu a înțeles; și mai ales nu a înțeles *metoda*”,

scrie, sfătos și „cumsecade”, directorul *Cuvântului*. Apoi cere oficiosului țărănist

„un alt [...] preopinent. Băiatul care a scris ieri, e bun. Dar mai trebuie lăsat să se coacă. Să mai învețe ceva carte, că cu atâta câtă știe e cam costeliv”¹⁸⁸.

Petre Marcu i-a replicat lui Nae Ionescu în 10 aprilie, contestându-i violent competența („Nae Ionescu – care e incompetent în problemele juridice și în filosofia statului”) și, în ansamblu, superioritatea intelectuală: „am învățat tot atâta carte ca și el”. Mai mult, observând că Nae „își mai îngăduie să revendice o paternitate spirituală nedemonstrabilă”, Petre Marcu Pandrea îi amintește că „Pe când mă nășteam eu, el se scobea în nas”, așa că „pretenția de «paternitate» mi se pare curioasă și excesivă”¹⁸⁹.

Dacă Nae Ionescu a fost nimicitor, dacă Petre Marcu a fost enervat și brutal, următorul care a reintrat în conflict, Sebastian, s-a dat de ceasul morții să distrugă „licheaua”. Ca și cum ar fi vrut să strângă rândurile generației sale în jurul „directorului nostru de conștiință”, Sebastian și-a dedicat articolul unor colegi de generație: Eliade, Ion Călugăru, G. Racoveanu (aceiași care îl va urmări nemilos în 1934, când cu scandalul romanului), Paul Sterian și Mircea Vulcănescu. Apoi a început *ad verecundiam* și de la facerea lumii:

„La 4 mai 1928, profesorul Nae Ionescu semna în *Cuvântul* următoarele rânduri, între altele: «Există în orice generație exemplare reprezentative. [...] Sunt, de bună seamă, și umbre»”.

După acest citat respectuos din autoritatea sa supremă, citat pe care Sebastian l-a dat *in extenso*, dar pe care eu l-am prescurtat, tânărul jurnalist a ilustrat „umbre” profetic bănuite de Nae Ionescu:

„Cât de mari au fost aceste umbre, și-a luat sarcina tristă de-a dovedi, patru ani de la prevestire, unul din rândurile noastre”,

adică Petre Marcu-Balș Pandrea. Acesta este la origine un „ideolog terorist” și un amator de chilipiruri sub formă de burse în străinătate, iar el, Sebastian, prevăzător, „am suspectat autenticitatea acestui ideolog terorist” de la bun început. Drept care îi mai face o dată traseul periplelor politice (i-l mai făcuse în 2 aprilie, i-l va mai face în 1934, cu

ocazia scandalului cu *De două mii de ani*), insistând că Pandrea era „ortodox, naționalist, radical și fascist” în 1928, „liber-cugetător, revoluționar de stânga, comunist [...] marxist” la întoarcerea din Germania, iar acum este țărănist. Pentru că Petre Pandrea, care a fost acceptat în preajma lui Nae Ionescu, nu a știut să respecte „această tovarășie”, Sebastian trage concluzia: „Băiatul era o secătură”, este „prima lichea a generației”, un „trădător”, despre care el însuși scrie cu „melancolie”. Pe lângă locul unde s-a refugiat dezertorul – național-țărăniștii, cu care acum *Cuvântul* era la cuțite –, pe Sebastian îl indignează că Pandrea, „prima lichea a generației”, adăpostit în „tabăra burgheză” și devenit „nou ideolog madgearist”, mai și vorbește – a se citi: polemizează cu Nae Ionescu.

„Un singur lucru mai putea face omul acesta, în lazaretul sufletesc în care intrase pentru totdeauna și de bunăvoie: să tacă [...]. Anonimatul, atâta doar, mai era în stare să acopere trădarea și moartea spirituală a noului ideolog madgearist. Petre Marcu n-a vrut să-și impună această ultimă rușine”,

drept care delicatul Sebastian își declară „dezgustul” față de „trădător”¹⁹⁰.

Nu are sens, reconstituind dosarul acestui conflict, să ne întrebăm dacă Sebastian a scris articolele anti-Pandrea și pro-Nae Ionescu din inițiativă proprie sau la comandă: el și-a asumat ca al său tot ceea ce a publicat vreodată în *Cuvântul*, ba, mai mult, și-a asumat, cu un gest demn, dar perfect riscant, responsabilitatea pentru tot ceea ce s-a publicat în ziar pe durata prezenței lui în redacție, mai puțin în ultimele 45 de zile ale *Cuvântului*:

„*Cuvântul* era o faptă mai mare decât condeiele noastre personale. Mi-ar fi lesne să-mi limitez responsabilitatea la propria mea semnătură. Dar nu vreau. Prezența mea acolo nu era un accident. Poate o eroare, dar nu un accident”¹⁹¹,

scrie el cu trufie. Cu alte cuvinte, el și-a declarat public solidaritatea cu întreaga doctrină naeionesciană (mai puțin ultimele 45 de zile), ceea ce nu e puțin lucru. Sebastian și-a asumat, așadar, și pamfletele anti-Pandrea ca pornind din proprie inițiativă, iar în 1934 și le-a reasumat, adăugând, cu o superioritate morală întemeiată pe nimic, că Petre Pandrea este un „lamentabil caz”¹⁹².

Repeziciunea și mai ales violența cu care a sărit Sebastian în apărarea lui Nae Ionescu și a taxat „trădarea” lui Pandrea ne arată fără niciun echivoc că directorul *Cuvântului*, cu Sebastian alături, nu putea fi atins nici cu o floare. Faptul că Sebastian îl încolțește pe Pandrea pentru delictul lui „burghez” este de asemenea semnificativ pentru sincronizarea lui Sebastian cu dominantă „revoluționară”, antiburgheză prin excelență, a epocii.

Alte ținte politice ale lui Sebastian

După ce și-a început anul 1932 atacând violent Legea avocaților stagiari, care îl afecta direct, și după ce nu a avut, cu ea, câștig de cauză, Sebastian, al cărui rol la *Cuvântul* era să facă bășcălie de lumea politică, a continuat să ridiculizeze viața politică românească și europeană, politicianismul românesc, liberalismul, partidele burgheze (sau democrate, termenii sunt, la Sebastian și în epocă, sinonimi). Motive existau, firește, destule și serioase. Atacul lui Sebastian nu este însă o critică nici din interiorul lumii

democrate, nici dinspre extrema stângă spre centrul democrat, nici dinspre stânga moderată spre centrul burghez-democrat, ci o critică dinspre extrema dreaptă spre lumea democrată, burgheză. În perioada interbelică, fascismul și comunismul, ca frați gemeni, au atacat violent, dar din direcții opuse, statul burghez sau democrat. Iar Sebastian, repet, a făcut critica democrației românești de pe o poziție de extremă dreaptă¹⁹³.

Din lumea politică românească, victima sa preferată a fost I.G. Duca, pe care, la sfârșitul anilor 1920 și începutul anilor 1930, nu numai *Cuvântul*, ci multe alte ziare l-au avut ca țintă permanentă. În plus, cum am mai spus, *Cuvântul* a fost din start un ziar antiliberal într-o perioadă istorică antiliberală, iar Nae Ionescu, de asemenea. Devenit proprietarul și directorul *Cuvântului*, Nae Ionescu a atacat, permanent și sec, *doctrina* liberală. Sebastian, colaborator și apoi redactor la *Cuvântul*, s-a ocupat mai ales de aspectele circumstanțiale ale liberalismului, făcând o permanentă bășcălie antiliberală.

„Poate nu știți ce e aia un *spaltist*, deși știți foarte bine ce e aia dl Duca”, își începe Sebastian un articol. Apoi explică: „un *spaltist*” este unul care doarme la căminul studentesc între două paturi, dar sfârșește prin a-l da afară din așternut, din locul său, pe proprietarul de drept al patului, căruia îi ia locul; or, tot așa este și Duca, „*spaltist*” între Iorga și Argetoianu¹⁹⁴. Duca, „așa-zisul șef al așa-zisului partid liberal”, este și „omul care înghite orice”¹⁹⁵. Când acesta convoacă o adunare și lansează un manifest, Sebastian se grăbește să-l ridiculizeze, atribuindu-i ca ultimă invenție „*revoluția cu orar*”¹⁹⁶; când, în timpul propagandei electorale, un liberal se încaieră cu un țărănist, Sebastian consemnează voios faptul, iar când Duca e acuzat că ar fi făcut un bilanț fals, el jubilează¹⁹⁷. Pentru Sebastian,

liberalii „își poartă moartea în sân”, iar partidul lor este „mort [...] din necesitate istorică”¹⁹⁸.

Dacă vreodată cineva va face antologia pamfletului antiliberal din perioada interbelică, Sebastian va trebui să figureze în ea la loc de cinste, și obligatoriu alături de modelul său, de Nae Ionescu; cu precizarea că acesta din urmă ataca doctrina, iar Sebastian se ocupa numai de zeflemeaua *ad personam*. Iată câteva fragmente dintr-un pamflet al lui Sebastian din 1932, intitulat *Templul național-liberal*:

„D.I.G. Duca, bunul nostru amic din zile grele, muza noastră perpetuă și humoristul nostru preferit, a «zis» miercuri seara un discurs. Se adunaseră toți cugetătorii partidului liberal să mănânce și să bea, lucru care se știe – este foarte prielnic ideilor generale. / O veche perversiune a d-lui Duca este idealismul. / Gata oricând să intre în funcțiune, acest idealism se exercită încă cu deosebire când e stimulat de o baterie cu vin și sifon. Asta creează o atmosferă propice pentru speculații abstracte. [...] Așadar D.I.G. Duca a vorbit. Avem în fața noastră corpul delict. 64 de centimetri de discurs. Fiecare centimetru este un «trouvaille»; trei imagini pe fiecare centimetru, ceea ce face exact 192 (una sută nouăzeci și două) figuri de stil. / D-I Duca a vorbit bunăoară despre «templul național liberal». Nu știm de când d-sa are asemenea predilecții mozaice de stil. Se pare că de la Oradea Mare, când șeful partidului național liberal a dovedit certe înclinații rabinice”¹⁹⁹.

Sebastian nu avea de ce să-i simpatizeze pe liberali, responsabili în anii 1920 de diversiunea antisemită. De altfel, el și face trimitere la un episod al antisemitismului, întâmplat la Oradea la sfârșitul anului 1927 (când studenții creștini au devastat sinagogile din oraș), sub oblăduire

liberală. Așa că nu e de mirare că, în ambianța original antiliberală a *Cuvântului*, Sebastian dă drumul unor asemenea producțiuni. Atmosfera acestei perioade a fost general antiliberală, partidul Brătienilor plătind din greu fosta putere a „dinastiei” lor și lunga guvernare liberală din anii 1920.

Lui Sebastian nu îi plăceau însă nici celelalte partide „burgheze”, Partidul Poporului al lui Alexandru Averescu sau Partidul Național Țărănesc al lui Iuliu Maniu. Pe Averescu l-a ironizat pentru declarațiile sale despre „partidele de idei” – prilej de-a atinge în treacăt și „lăudabilul zel democratic cu care presa noastră de stânga” se ocupă de problemă –, considerând că el și oamenii lui nu știu „pe ce lume trăiesc”²⁰⁰. Discuția declanșată de Averescu despre „partidele de idei” i se pare „teribil de hazlie la noi”, așa că punctează: „Partide de idei? Ce e aia? Avem noi asemenea mostre? unde sunt și care sunt?”, căci noi avem numai „fracțiuni politice”²⁰¹, nu partide propriu-zise. Pentru ideea că ar trebui să guverneze cei care au mai guvernat, Sebastian îl ia la rost pe Averescu pe un ton deloc protocolar:

„Nu știe mareșalul de la Aquî că noi am fost aduși aici unde suntem prin complicitatea partidelor «care au mai guvernat»? Nu știe el că dacă tezaurul e deșert, dacă datoriile sunt barbare, dacă anarhia politică e culminantă, toate acestea le datorăm tuturor guvernărilor de până acum, tuturor fără excepție? Dacă nu știe, să se ducă să se culce”,

Îl somează jurnalistul pe mareșalul Averescu.

Tot așa, ironizează guvernul țărănist, care e constrâns de criza economică să facă „reforme liberal-bancare”²⁰².

Critic cu întreaga lume politică românească, Sebastian jubilează la știrea că parlamentarii s-au bătut în parlament²⁰³ sau ricanează când oamenii politici se declară „fără profesiune”²⁰⁴. Viața politică românească din perioada interbelică a fost într-adevăr dominată de politicianism, pe care Sebastian l-a ridiculizat – atâta doar că dinspre extrema dreaptă, din perspectiva „lumii noi”. Folosindu-se de formula lui Caragiale (pe care îl indică printr-o aluzie: „cum s-a spus odată la loc înalt”) din 1907, *din primăvară până-n toamnă*, el numește partidele din România simple „fracțiuni politice”²⁰⁵, pe care „fripturiștii”, într-un „dezmăț politic” și o „nerușinare publică”²⁰⁶, le schimbă continuu. Înaintea alegerilor din 1932 scrie, pe un ton serios de data asta, că nu erau necesare, întrucât țara are de fapt numai „câteva chestiuni de gospodărie și câteva probleme de finanțe”²⁰⁷, care nu pretindeau alegeri, apoi revine la tonul lui normal și ironizează propaganda electorală, automobilele care „sburdă” prin țară în timpul campaniei electorale, conchizând logic și tăios (în stilul editorialelor lui Nae Ionescu, care dădea ca titlu: „Ei, și?” sau încheia cu întrebarea „Și mă întreb – în beneficiul cui?” sau „pe socoteala cui?”²⁰⁸): „pe socoteala cui?”²⁰⁹

Sebastian a pus politicianismul românesc în legătură cu structura democratică a țării (și nu cu lipsa de tradiție și de exercițiu a acestei democrații care n-a apucat să se rodeze). La noi, spune el, partidele nu sunt partide, ci „fracțiuni” fără idei proprii, ineficiente și îmbătrânite²¹⁰. Atins și el de moda europeană a tinereții (modă care a acordat tinerilor o mare încredere și importanță, așteptând de la ei „lumea nouă” și „ritmul nou”), tânărul ziarist observă că, „În regimul democrat cu deosebire, unde ucenicia electorală și statele de serviciu în partid îl întârzie pe individ până încărunțește”, tinerețea „este înlăturată de la posturile de comandă ale statului”²¹¹. Pe un ton

precioranian, el invectivează contra „bătrânilor”: „Lenea, frica, mărginirea care împotmolește politica internă a fiecărui stat în parte și a tuturor la un loc nu se datorește pur și simplu anemiei, sclerozei, gutei și diabetului, care au ocupat toate fotoliile ministeriale din lume, prin reprezentanții autorizați ai senilității?”, se întreabă retoric Sebastian. Și răspunzând: „Ba da”, adaugă că această „supremație a bătrânilor” nu poate fi „spartă” decât „o dată într-un veac, în perioadele revoluționare, când tinerii luptă și înving”²¹². Punctul său de vedere, expus clar atât la conferința de la „Forum”, cât și în articole, este că omenirea se află într-o asemenea perioadă:

„Că o lume nouă se pregătește în stadioane, în uzine și pe străzi, că un sens se va alege odată din frenezia parcurilor de sport, poate și din deznădejdea localurilor de noapte, că din imoralismul nouilor generații se poate cristaliza o nouă morală, sinceră, tânără, liberată de obsesii, scăpată de prudențe întunecate, curagioasă și vitală, că din acest mare vârtej pe care îl trăim cu toții de un deceniu, într-o zi [...] omenirea se va afla la începutul unui nou ev creator”²¹³.

Or, „noul ev creator” sperat de Sebastian nu are nicio legătură cu lumea democrată în care trăia. Dimpotrivă. În ochii lui, democrația este vinovată de toate neîmplinirile. De pildă, de starea presei: comentând cazul unui ziar (e drept, din Franța), conchide în mod general:

„Adevărul este că democrația a ucis presa, oricât de paradoxală ar părea această afirmație”.

Apoi, tânărul redactor descrie ziarul ideal, pe care democrația cea crudă și nedreaptă l-a pus în pericol:

„Ziarul de idei, foaia scrisă cavalierește, pentru o credință, de trei, patru sau cinci oameni uniți prin ceea ce gândesc și prin ceea ce vor, ziarul care trăiește eroic și îndârjit împotriva forțelor obscure coalizate este un episod eroic pe care democrația l-a ucis”²¹⁴.

După cum ne putem da seama din alte texte ale sale, pentru el un asemenea ziar eroic a fost *Cuvântul*. Când scria aceste rânduri patetice și ridicole, Sebastian era redactor la „ziarul regelui”, iar directorul său (căruia alte ziare îi reproșau că „scrisul d-sale angajează foruri mai înalte”, adică pe rege²¹⁵) făcea, până la sațietate, apologia anacronică a absolutismului și „misticismului” monarhic.

Tot democrația e de vină în ochii comentatorului politic Sebastian pentru numărul mare al funcționarilor. Într-un articol despre Franța, dar cu trimitere la situația din România, Sebastian scrie:

„După socoteala noastră, cauza acestei «supraproducții» de funcționari este pur și simplu de natură politică. Este în firea unui stat democrat, chiar când el se cheamă Franța, să nu creeze un aparat de conducere adaptat necesităților sale reale. Organism artificial, exterior, convențional și suprapus, statul democrat n-are cum să-și reguleze organele de acțiune după funcțiunile sale de viață. Pentru că între acest aparat și aceste funcțiuni este un iremediabil hiatus. *Adevărul acesta la noi sare în ochi*” (s. n., M.P.).

Și adaugă, sarcastic, că Franța democrată nu este „scutită până la urmă de rănille adânci și etern necicatrizate ale unui sistem” – cel democratic – „care este mai tare decât toate virtuțile neamurilor”²¹⁶. Cu acest articol, putem să spunem că Sebastian și-a însușit din mers esența argumentelor naeionesciene contra democrației.

O altă culpă a democrației este diagnosticată în domeniul, mereu criticat de Sebastian, al învățământului. Dacă în 1929 acuza, în spirit antiluminist, gratuitatea învățământului, în 1932 acuză democrația că generează „supraproducția” de licențiați. Și din acest punct de vedere, el urma școlărește poziția lui Nae Ionescu, care credea că la noi sunt prea mulți studenți, din care se naște o „pletoră de intelectualitate”²¹⁷ foarte incomodă pentru stat. Una din cauzele crizei economice este, după Sebastian, chiar această „supraproducție universitară”. „Obișnuiți să judece pe criterii de «progres», «cultură democrată», «luminare a maselor» etc. etc. oamenii noștri politici s-au bucurat de acest asalt dat școlilor înalte”, denunță Sebastian. Și, salutând faptul că la Cluj sunt cu 50% mai puțini studenți față de 1924, crede că putem „spera” la o ieșire din criza economică numai „dacă inflația culturală se apropie de sfârșit”. Ca mai înainte, el pledează și acum pentru *numerus clausus* (fără însă a folosi sintagma), dar fără a-l condiționa de vreun criteriu, de rasă sau altul:

„Nimeni nu mai poate contesta necesitatea de a se bara drumul spre universitate”²¹⁸,

scrie limpede Sebastian. Câteva luni mai târziu revine:

„Sunt prea mulți bacalaureați, sunt prea mulți studenți, sunt dezastruos de mulți profesioniști liberi. Primejdia a fost înțeleasă târziu, căci până mai acum vreo cinci-șase ani trăiam într-un fel de desfrâu cultural”²¹⁹.

Aspirația – de origine luministă – spre învățământul generalizat, spre accesul neîngrădit la școală și cultură nu a găsit, așadar, un partizan în Sebastian. Fapt uimitor, dacă ne gândim că, prin evreitate, aparținea „poporului cărții” sau că debutul tulburărilor antisemite în România întregită s-a produs, în 1922, sub pretextul accesului nelimitat al evreilor în universități. Or, în publicistica sa de până în ianuarie 1934, Sebastian, susținând *numerus clausus*, numărul *închis* sau *limitat* de școlarizați, se întâlnește cu poziția antisemiților, care cereau restricționarea accesului evreilor în școlile superioare românești. A.C. Popovici, la începutul secolului al XX-lea, apoi antisemiții (de la A.C. Cuza la legionari), în epoca interbelică, au susținut același lucru, dar condiționat de rasă. Sebastian, repet, nu a indicat criteriul după care să fie limitat accesul la învățământ, mulțumindu-se numai să ceară categorica lui îngrădire. În numele aceluiasi puseu antiluminist și elitist, Sebastian și-a bătut joc și de cărțile de popularizare a cunoștințelor, de calendarele „pentru popor”, de cultura „pentru popor”:

„«Cultura pentru popor» este una din cele mai mănoase tâmpenii din câte au bătuit și băntuie în România mare”²²⁰,

decreta el, ignorând sau numai disprețuind acțiunea de „luminare” a „clasei de jos”.

Sebastian, adept al autarhiei

Opiniile politice și culturale ale lui Nae Ionescu i-au fost lui Sebastian un permanent îndreptar de gândire. Promotor al autohtonismului cultural de nuanță ortodoxă, Nae Ionescu a susținut, în 1929, că ar trebui să ne întoarcem, din punct de vedere spiritual, în secolul al XI-lea²²¹. În condițiile crizei economice care atinsese grav și România, Nae Ionescu, partizan al autarhiei țării și al „dezarticulării noastre de sistemul european”, de „superstructura «civilizată»” a Europei burgheze²²², a făcut din nou o pledoarie autarhistă, în registru economic de data asta. În editorialul *La potecă*, din 2 iunie 1932, el a propus „rumânilor” (între timp, ajunsese și la formula *rumân, rumânesc* etc.) soluția sa:

„o politică pornind de la realitățile noastre rumânești, și tendința noastră, *astăzi*, de a ne decupla pe cât posibil de la complicațiile europene, sprijinindu-ne, pentru o bucată de vreme cel puțin, pe organizarea sărăciei noastre”; „Politica lui «Ei, și?» ne îndeamnă ca atunci când vine potopul să ne tragem la corabia noastră; să-i ungem bine încheieturile cu păcură și colofon, să ridicăm punțile și să închidem ferestrele. Și să trăim acolo închiși în sărăcia noastră, până când va trece puhoiul. Iar după ce vor începe să se retragă apele, vom trimite și noi pe un Titulescu oarecare, în chip de porumbel, să ne aducă vești”²²³.

Iar Sebastian l-a urmat. În vreme ce basul cânta *La potecă*, tenorul îl îngâna voios *La Balinț...*; în vreme ce pe coloana întâi a paginii întâi Nae Ionescu persuadea pentru autarhia țării, pe coloana ultimă a aceleiași pagini întâi ucenicul sugera autarhia satelor. Concret, ucenicul se referă

la problemele țăranilor din satul băănățean Balinț, unde țăranii, amenințați de proasta organizare a statului român, de „sistemul debil de gândire al liberalismului ducist, ardelean sau averescan”, s-au hotărât, în urma sfaturilor unui agrarian (Alexandru Radian), să se organizeze autarhic în sărăcia lor:

„Dacă în numele unor interese strâmbe ni se refuză dreptul la viață [...] noi vom găsi [...] puterea de a rezista singuri, dar de a fi stăpâni în casa noastră săracă»”²²⁴.

Adică, ceea ce Nae Ionescu teoretizează pe plan extern, Sebastian pune în evidență zelos pe plan intern, exemplificând teoria decuplării sau a autarhiei cu un sat din cuprinsul țării și arătând, firește, beneficiile unei asemenea practici. Ucenicul aprobă punctul de vedere pe care și l-au însușit țăranii din Balinț și critică încă o dată poziția celor trei mari partide democrate cu care se războia de multă vreme:

„Unei înțelegeri atât de netede, robuste, clare a vieții noastre de stat ce îi poate opune sistemul debil de gândire al liberalismului ducist, ardelean sau averescan? Constituția, desigur. Constituția pe care toți au călcat-o pe rând”²²⁵.

Pe aceeași linie autarhică – a unui autarhism cultural, de data asta – poate fi interpretat și atacul lui Sebastian la adresa Operei Române, pe care o categorisește drept instituție neromânească, la care nimic nu e românesc, cu excepția banilor²²⁶ (dar unde sugerează angajarea prietenei sale, Floria Capsali).

Tot comentând viața politică internă, Sebastian ajunge în 1932 să își declare un „dezgust adânc” față de politică, care este „cea mai abjectă formă a umanității”²²⁷, iar „pe scara funcțiunilor intelectuale cea mai trivială”²²⁸. Pentru că avea „prostul destin de a ne ocupa de ea”²²⁹, se simțea, cum a scris undeva, un „martir”. Cu toate acestea, nu s-a lăsat nici de comentariul politic, nici de *Cuvântul*, nici de jurnalism în general, care toate își aveau, probabil, avantajele lor.

Comentator politic extern

Nici politica externă n-a rămas pe dinafara preocupărilor lui Sebastian în anul 1932. Pe un ton excedat, el constată mulțimea conferințelor politice internaționale:

„N-a trecut anul, ce zic? nu a trecut luna fără ca o nouă conferință, un nou acord, un nou protocol să nu fi pecetluit armonia acestei Europe, care într-o bună zi are să moară dintr-un exces de pacificare”.

Conferințele sunt pentru el „toate aceste jocuri de-a pacea”, de-a „camuflajul” care „amăgește” opinia publică și dă „revoltei generale direcții intenționate false”²³⁰. Uneori se indignează cu trucată naivitate: „Dvs. știți că există actualmente și funcționează o conferință a dezarmării? Dvs. știți că vreo două sute de domni cu joben, plătiți copios, se plimbă la Geneva spre a pune la cale... pacea lumii?”²³¹

Ca unul ce avusese un stagiul francez, comentează alegerile din Franța, unde problemele sunt „aceleași” ca în urmă cu 30 sau cu 50 de ani, adică „Laicitate, școală unică, republicanism, clișee care au fost furtunos depășite de

timpul nostru", dar pe care francezii, încăpățânați, le păstrează; iar el, Sebastian, care știe bine Franța, care știe precis că „Toată politica internă franceză se reduce la un democratism vag socializant”, nu așteaptă nimic de la aceste noi alegeri²³².

Dacă alegerile din Franța sunt comentate sceptic, fenomenul sovietic este comentat naiv (sau, poate, inventat). Citind declarațiile făcute de E. Zamiatin la Paris, Sebastian se entuziasmează de multitudinea performanțelor pe care le obțin artiștii sovietici:

„Declarațiile lui Zamiatin ne ajută să întrevădem o societate în care artiștii încetează a fi niște visători [...] și devin lucrători în rând cu toți, lucrători pe șantier și în fabrici, unde imaginația, inteligența, spiritul lor aduce posibilități noi realizând și realizându-se”.

Mișcat că scriitorul sovietic a declarat: „Opera mea preferată, spune el, este vaporul Lenin”, Sebastian adnotează: „O asemenea bucurie, fără să descalifice întru nimic puritatea activității spirituale, o înnobilează și o legitimează a doua oară”, pentru că „scriitorul proletar Zamiatin construiește vapoare”, în vreme ce întru „apărarea Occidentului” nu poate fi adus decât cazul lui Valéry, care compune „prospecte comerciale pentru o întreprindere farmaceutică”²³³.

Conform liniei politice a lui Nae Ionescu, care deocamdată socotea că hitlerismul nu este o „unitate doctrinară organică” și că Hitler nu reprezintă „adevărata” revoluție germană²³⁴, și Sebastian critică (la fel ca alți redactori ai ziarului), în *cursivele* sale pline de nerv, „comedia politică”²³⁵ hitleristă. El este conștient că hitlerismul, ca orice „regim opresiv”, este lipsit de „ironie” și

că intervine în „viața particulară” a oamenilor; de altfel, după părerea sa, prezența ironiei este singurul punct în care democrația este superioară dictaturii:

„Un dram de ironie le-a lipsit totdeauna dictaturilor. Și acest dram de ironie este singura superioritate pe care o are asupra lor democrația”.

Apoi, teribilist, diagnostichează că „hitlerismul și nudismul sunt două simptome ale aceluiași proces istoric”²³⁶, de criză postbelică.

Deși Mussolini, spre deosebire de Hitler, îi stârnea admirația, Sebastian l-a ridiculizat, când s-a ivit ocazia, și pe acesta. În martie 1932, incitat că fasciștii au interzis cuvintele de origine străină, notează acid:

„de îndată ce o colectivitate trece printr-un proces de «redeșteptare națională», o apucă un dor furios de purism. Nu mai vrea să mănânce decât naționalmente, să se îmbrace, să umble și să vorbească decât autohton”²³⁷.

La fel, Sebastian știe că Mussolini nu suportă spiritul critic, că ar condamna la moarte pe oricine ar îndrăzni să facă „o istorie a Italiei în [...] spirit de control intelectual sever”²³⁸. Dar forța fenomenului Mussolini îl fascinează, așa că în august 1932, citind cartea lui Emil Ludwig despre Duce (carte care există și în traducere românească), este emoționat de figura „umană” a acestuia:

„Un nou Mussolini mult mai uman, mai nuanțat și mai complex”.

Tânărul ziarist este conștient că figura Ducelui contrariază democrația, care „n-o fi creat un regim politic, dar a creat o mentalitate socială. Mentalitate socială la care silueta morală a Ducelui contravine”. În această perioadă a vieții sale, Sebastian este însă el însuși de partea dictaturii și contra democrației, iar prezența evreilor în fascismul italian (ce, până în 1938, nu a fost antisemit²³⁹) reprezenta, probabil, pentru el, un element liniștitor. El se fălește că, fiind în Franța și văzându-l pe Mussolini într-un jurnal de cinematograf,

„am bănuیت că în dosul acestei figuri grandilocvente se poate ascunde un suflet de om neliniștit și înțelegător”,

căci „Ducele era de nerecunoscut” în sobrietatea cu care se adresa publicului francez. Or, conchide el, „Acest profil inedit, pe care ni-l oferise cinematograful, îl regăsim astăzi în cartea lui Ludwig, mult mai bine desenat și mai ferm”²⁴⁰.

Ducele devine cu adevăr colosal în ochii lui Sebastian în decembrie 1932, datorită unei mici întâmplări cu valoare de parabolă: Axel Munthe, în prefața celebrei sale *Cărți de la San Michele*, s-a plâns că localnicii împușcă frumoasele păsări migratoare care vin pe insula Capri. Mussolini – care, observă Sebastian, „conducând o duzină de ministere, mai are timp și de citit literatură” – a citit cartea și a reacționat, punând în mișcare pârghiile puterii („magia totalitară”, cum ar spune Ion Vartic): „De îndată, guvernul italian a publicat o lege, prin care interzice cu desăvârșire vânatul de păsări pe întinderea insulei Capri”. Protejate prin lege de puștile vânătorilor, păsările migratoare au umplut insula. Întâmplarea, ce pune perfect în evidență mecanismul

capricios și discreționar al statului totalitar, îl extaziază însă pe Sebastian, care exclamă încântat:

„Toată istoria asta pentru că un om, un poet, le-a iubit [păsările] și pentru că un alt om, care era dictator, a înțeles. În ziua în care se va judeca opera fascismului, această mică poveste va cântări cred greu în registrul justificărilor. Cu atâta lucru, se poate scuza nu numai un regim, dar o istorie”²⁴¹.

Anul răsfățului

Literar vorbind, Sebastian era bine plasat. În 1932, tânărul scriitor debutează editorial cu *Fragmente dintr-un carnet găsit*, iar în diverse reviste își anunță, prin aluzii, prin „jurnale” de creație sau chiar prin fragmente publicate, viitoare cărți de proză. Pe lângă posibilitatea de a comenta în *Cuvântul* orice fenomen cultural (literar), în 1932 Sebastian deține cronică literară permanentă în *România literară*, abia înființată, a lui Rebreanu. A fost, aici ca și la *Cuvântul*, un comentator autoritar, care nu a acceptat că s-ar putea să nu aibă dreptate; de exemplu, diagnosticând un roman al lui Ludovic Dauș ca „sămănătorist” și primind răspunsul acestuia, cum că nu e, Sebastian și-a apărat ferm și sofistic autoritatea, repetându-și în forță diagnosticul într-o replică la replică²⁴².

Scriind permanent la două publicații și intrat și într-un birou de avocatură, Sebastian era un om foarte ocupat. Drept urmare, face, cu nedisimulat răsfăț, comentarii la cărți necitite de el: în decembrie 1931, recunoscând că „nu am cetit cartea”, saluta *Cartea cu jucării* a lui Arghezi²⁴³ drept „evenimentul cel mai de seamă al săptămânii

acesteia". Pentru că-i merge și așa, pe necitite, își anunță nelectura încă din titlu: „Fișe” pentru o carte necitită, Despre altă carte necitită²⁴⁴.

„Exercițiul acesta de a scrie fișe pentru cărți necitite mă distrează cu adevărat. Joc de probabilități critice pe care câțiva cetitori atenți au avut bunătatea să-l observe și să-l urmărească odată cu mine. Cu atât mai bine. Cărțile sunt scumpe, timpul e tulbure. În orele libere de lectură – atâtea câte sunt – ne ocupăm cu economia politică²⁴⁵. Vechea noastră pasiune literară să se mulțumească deocamdată cu aceste excursii critice repezi, sumare și lipsite de strictețe”²⁴⁶,

scrie, sigur și încântat de sine, tânărul jurnalist. Iar peste ceva vreme îi recompensează pe îngăduitorii săi cititori făcându-le o cronică la „o carte pe care n-ați cetit-o dvs., dar pe care am cetit-o eu”, și anume la un manuscris al lui F. Aderca²⁴⁷.

După cum se vede, în această scurtă perioadă, când *Cuvântul* și Nae Ionescu erau ai regelui, Sebastian se simțea în lume la el acasă. A activat în asociațiile culturale ale tinerilor – la „Forum”, iar din mai 1932, la nou-înființata Asociație „Criterion”, care reprezenta elita sever autoselectată a generației '27 –, cărora le-a făcut generoase prezentări atât în *Cuvântul*, cât și în *România literară*. După cum povestește Margareta Sterian, scriitorul își petrecea fericit vremea cu prietenii său criterioniști, adesea în grădina – intrată în mitologia criterionistă – a Floriei Capsali²⁴⁸. Muncise mult pentru asta, trecuse prin frecușurile și războaiele generației sale, iar acum se vedea clar: câștigase partida.

Sebastian văzut de colegii săi de generație

În foarte scurtă vreme de la debut, prin articolele și prin polemicile sale autoritare, prin afirmarea unor puncte de vedere proprii inclusiv în problema generației, tânărul publicist devenise vizibil. Criticile, ironiile, reacțiile la articolele lui, inclusiv din partea unor colegi de generație, nu au lipsit (pentru că, să nu uităm, la start generația '27 fusese departe de-a se prezenta omogenă ideatic sau unită în jurul unui program general acceptat, acesta fiind făcut din mers și obiect veșnic de dispută, mai ales cu aripa ei comunistă).

Pentru Noica, de pildă, Sebastian era, în 1929, „aristocratul foiletonist” și „Amicul lui Proust”, pe care îl ironizează, dar pe care îl urmărește „măcar din curiozitate”²⁴⁹. Ionel Jianu i-a ridiculizat „prețioasa competență” cu care scrie despre „ultimele lecturi franceze”, despre Proust și alți autori moderni, pe care i-ar cunoaște de fapt din „anumite reviste străine”, iar în final l-a întrebat „Ce-ar fi dacă ai scrie d-ta, domnule Mihail Sebastian, comedia parvenitismului intelectual?”²⁵⁰; abia mai târziu i-a recunoscut „rafinamentul prețios” al conferinței susținute la „Forum” în 1932²⁵¹.

Și relația cu Petru Comarnescu a început printr-un dezacord, de fapt printr-o cotonogeață. Indignat de pamfletul lui Sebastian, *Triumful suficienței*, la adresa lui Ralea²⁵², Comarnescu i-a răspuns sever în *Ultima oră*, descriindu-l ca „un tânăr student și în primii ani de drept și lector asiduu de cărți franceze” și numindu-l „tânăr detractor” fără simț critic și cu o „viziune de struț”²⁵³. Sebastian i-a răspuns pe-ndelete în *Cuvântul* din 11 ianuarie 1929:

„spre deosebire de manierele d-sale de factor poștal, plecat în dimineața anului nou cu orez și cărți de vizită pe la casele oamenilor, eu nu m-am făcut vinovat de nici cel mai ocolit compliment la adresa d-sale”.

Apoi i-a acuzat moravurile de „agent secret”:

„După ce m-a denunțat a fi student, descoperă că semnez cu pseudonim. Acestor moravuri de agent secret li s-ar cuveni o justă retribuție”.

Iar în final, obosit să mai fie „elegant” cu apărătorul lui Ralea, Sebastian a lovit în „Grația obeză și pirueta împiedicată” ale lui Comarnescu²⁵⁴. Mai târziu, după întoarcerea lui Sebastian din Franța, cei doi s-au apropiat totuși, lucrând împreună la mai multe proiecte publice ale generației, pentru care Comarnescu era neobosit: la conferințele „Forum”, la revista *Azi*, la „Cercul Analelor Române” sau la „Criterion”. Relația lor a cunoscut spectaculoase suișuri și coborâșuri, de la „Sebastian nesincer”²⁵⁵ sau „Om schimbăcios, despre care nu știi ce să crezi”²⁵⁶, la apropieri amicale și schimburi de confesiuni.

Datorită lui Comarnescu, așa cum am arătat, Sebastian a conferențiat (în ciclul „Explicația timpului nostru”) în februarie 1932 la „Forum”, unde s-a dovedit un orator „simpatic și abil”, deși, după cum a observat foarte exact Comarnescu, îl „imita pe Nae Ionescu”²⁵⁷. Cum Petru Comarnescu se îndrăgostea și reîndrăgostea etern de băieții din generația lui, făcând din ei „dragostele mele intelectuale”²⁵⁸, la un moment dat i-a venit și lui Sebastian rândul să fie adorat și admirat, și nu oricum, ci împreună cu Mircea Eliade, care-i devenise între timp prieten

nedespărțit: în martie 1932, Comarnescu, geniul organizator al generației, își nota în jurnal „nevoia de a comunica cu Sebastian sau Eliade, singurii la care țin sentimental acum”²⁵⁹.

Deși inteligența lui Sebastian, alături de aceea a lui Eliade și Vulcănescu, a reprezentat mereu pentru Comarnescu etalonul calității intelectuale²⁶⁰, ceva din personalitatea lui îl agasa aproape permanent, așa că în toamna anului 1932, tocmai când se lansau glorioasele simpozioane „Criterion”, Comarnescu se plânge în însemnările sale de „prezumțiosul și îngâmfatul de Mihail Sebastian, care face pe pontiful ajuns la definitivă înțelepciune”²⁶¹. Altfel, cei doi și-au comentat reciproc cărțile: Comarnescu a scris în *România literară* despre romanul *Femei*, iar „pontiful” a comentat, tot aici, grațios și superficial, *Homo americanus*. Amintind cu falsă modestie neînțelegerile lor din trecut, Sebastian și-a subliniat „obiectivitatea” de cronicar, care îl determină să comenteze cartea; dar l-a ironizat pe Comarnescu pentru poziția lui politică, adversă cu a sa:

„Pe planul faptelor politice, criteriul ideal al dlui Comarnescu este Geneva, iar pe planul problemelor spirituale, o altă Genevă, imaginară aceasta, dar la fel de gentilă”.

Cu toată rezerva ideologică la adresa democratismului europeanist al lui Comarnescu, Sebastian îl elogiază însă pe colegul său în calitate de „adversar intelectual decis”²⁶². Mai târziu, a scris și despre *Chipurile și priveriștile Americii*²⁶³.

Ceva din apariția publică a lui Sebastian stârnea în general iritarea congenerilor săi. Dacă Leny Caler ni-l descrie – pentru anul 1935 – drept un tânăr „timid,

stângaci, cu o înfățișare insignifiantă"²⁶⁴, dacă avem în chiar *Jurnalul* lui Sebastian dovezi numeroase că diverse doamne doritoare să-l cunoască se minunau de tinerețea și de timiditatea lui, în schimb, pentru băieții din generația sa, Sebastian, înfățișat în armura autorității, apărea arogant și dezagreabil. Mai ales la început, în anii 1928-1929, el stârnea iritarea colegilor de la celelalte publicații. De exemplu, Șuluțiu l-a socotit „ambitios, lipsit de simțul nuanțelor”²⁶⁵, iar prietenia lor ține de anii 1935-1936, când Sebastian devenise împăciuitor și pornirea lui polemică se atrofiase până la anulare. Nedespărțitul prieten al lui Șuluțiu, Eugen Ionescu, l-a considerat pe Sebastian o autoritate critică, dar un imperfect romancier, care, în *De două mii de ani*, a adus în proza românească o problemă ce „în fond, în esență, în absolut, este total ininteresantă, minoră”²⁶⁶ – problema evreiască. Ulterior, pe măsură ce s-a copt și pe măsură ce istoria l-a lovit, prin chestiunea evreiască, în chiar carnea sa, Eugen Ionescu a revenit și asupra părerii despre Sebastian, și asupra aceleia despre evreitate, iar Sebastian i-a fost confesor și sprijin moral în anii 1940-1942.

În primii ani de închezare a generației, relațiile lui Sebastian – un tânăr debutant cu înfățișare de licean astenic²⁶⁷, dar care, arogant, își etalează în orice ocazie adevărurile sale categorice – cu colegii săi au fost destul de accidentate. Pentru Lucian Boz (care, probabil, nu uitase că Sebastian i-a desconsiderat studiul despre Eminescu, socotindu-l „pueril” și nedemn de-a fi discutat²⁶⁸), Sebastian a fost un simplu imitator al lui Cioran, preocupat „de a părea adânc și subtil”²⁶⁹ în romanele sale. Lui Ieronim Șerbu, Sebastian i-a părut, în toamna anului 1932, când l-a cunoscut cu ocazia apariției revistei *Discobolul*, „distant, fără efuziuni”, cu „o oarecare pedanterie”, căruia „nu i s-ar putea reproșa decât aerul ușor infatuat, superior, considerat

totuși legitim”²⁷⁰; iar Sebastian, care pornise de aproape cinci ani războiul său contra indezirabililor din literatura română, i-a reproșat admiratorului său cu privire la revista *Discobolul*, în mod simptomatic, „lipsa unei atitudini critice mai ferme, așa cum se aștepta de la o revistă tinerească”²⁷¹. În acești ani, tânărul Sebastian, cu spatele apărat de *Cuvântul*, era de fapt pornit să se războiască cu toată lumea, și nu din exces ludic, ca Eugen Ionescu, ci din dorința de-a „disciplina” cultura română.

Bunul său prieten Camil Baltazar l-a socotit la rândul lui „oareșcum pedant” și purtând veșnic „o mască”, „o fațadă olimpiană”, care îi ascundea „frenetica instabilitate” și pesimismul²⁷². Iar Geo Bogza, care s-a apropiat de Sebastian târziu, în 1935, când a beneficiat, cu ocazia „scandalului pornografiei”, de serviciile lui de avocat și de acelea de presă²⁷³, a observat că sub crusta lui „aparent rece” se ascundea de fapt „un mare sentimental”²⁷⁴.

O impresie covârșitoare i-a făcut-o Sebastian lui Arșavir Acterian. Pentru bunul Arșavir, Sebastian – la egalitate și împreună cu Eliade – este un reper de personalitate la nivelul lui... Socrate, așa că tânjește să-i cunoască toate detaliile vieții:

„Mă gândesc la îndreptățirea oricui de a scrie un jurnal al existenței cotidiene. Actele intime ale lui Socrate, Cezar, Novalis, unui Mircea Eliade, Emil Cioran, Stendhal, Sebastian, Horia, Gide, Eugen, Amiel, Stan și Bran, Ilie, X, Y și Arșavir îmi sunt mai prețioase decât cele mai impresionante și formidabile creații ale lor și ale altora”²⁷⁵,

scrie, într-o turmentare vădită, Arșavir Acterian. Peste ani, el l-a numit pe Sebastian „unul din străluciții discipoli și protejați ai lui Nae Ionescu” și a amintit „semeția” lui aparte, amestec de „îngâmfare” și „timiditate”, datorită căreia „Aștepta să fie salutat sau răspundea greu la salut”²⁷⁶.

Pe măsură ce publicistica literară și polemică a lui Sebastian a crescut, el a fost perceput ca un critic important. „Când după întortocherile agramate ale d-lui Pompiliu Constantinescu citești rândurile clare ale d-lui Mihail Sebastian, începi să te mai întrezezi”, observa G. Călinescu, deplângând însă partizanatele acestuia²⁷⁷. Pentru Gib I. Mihăescu și pentru Camil Petrescu, autoritatea critică a lui Sebastian era la fel de mare ca a lui Perpessicius, Călinescu și Șerban Cioculescu²⁷⁸. Unul din marii critici interbelici, pe atunci încă tânăr, Pompiliu Constantinescu, îi semnala „spiritul informat” și „autoritatea fără grimase”²⁷⁹. Noica era încântat de polemistul Sebastian, care cuteza să-l critice, într-un „articol plin de vervă, dar mai ales de adevăr”²⁸⁰, pe Iorga însuși, iar peste ani și-l amintea pe fostul său coleg ca „mult mai cuceritor pentru noi în articolele și critica sa, ca și în însemnările sale complete, decât în încercările sale literare”²⁸¹. Totuși, în 1934, când a izbucnit scandalul cu *De două mii de ani*, Noica s-a recunoscut și el cucerit de roman, sărindu-i colegului său în ajutor: „n-am cetit de multă vreme o carte atât de frumoasă ca această poveste a unei vieți”²⁸². Iar Holban, care a fost un marginal al generației, era încântat de comentariile critice de care beneficiase din partea foiletonistului Sebastian și se simțea solidar cu admirația acestuia față de Hortensia Papadat-Bengescu²⁸³.

În 1932, când Sebastian a debutat ca prozator, cota lui valorică în generația sa – înaltă, deși, cum s-a văzut, adesea contestată – a crescut și mai mult. Zgomotosul Mihail Ilovici a crezut că Sebastian și Eliade, ca romancieri ai „generației experiențialiste”, au adus, prin cărțile lor de debut – *Fragmente dintr-un carnet găsit* (1932) și *Isabel și apele diavolului* (1930) –, „contribuții serioase pentru definirea spirituală a tinerei generații”; ba chiar socotea că romanul *Femei* al lui Sebastian „este un argument experiențialist”; și

tot el a savurat faptul că în 1933, la „Expoziția cărții”, volumele tinerilor au fost în centrul atenției publicului, vânzându-se mai bine decât ale autorilor clasicizați²⁸⁴.

Cele mai generoase și mai exacte observații despre Sebastian le-au avut însă Vulcănescu și Pompiliu Constantinescu, care, amândoi, au intuit una din trăsăturile lui de personalitate: individualismul. Comentând al doilea roman al lui Sebastian, *Femei* (1933), Pompiliu Constantinescu a remarcat luciditatea, „mândra singurătate morală” și reacția „individualistă față de viață”²⁸⁵ ce îl caracterizează pe autor, iar romanul cu scandal, *De două mii de ani*, i-a întărit diagnosticul: el a observat că „d. Sebastian înțelege să nu solidarizeze cu masa”, deoarece el caută și are o „atitudine unitar individualistă”²⁸⁶.

Vulcănescu – pătrunzătorul diagnostician al tragicului din *Nu-ul* lui Ionescu – l-a socotit pe Sebastian „un om simțitor și un cap subțire”, un individualist care își experimentează „drama sau, dacă vreți, tragedia individualității”, intuind, totodată (numai pe baza volumașului de debut!), vitalismul regresiv al lui Sebastian: „Liniștea, pentru Sebastian [...] e o dulce cufundare, prin instinct, în universalitate”²⁸⁷. Împărțindu-și generația pe curente și dominante, Vulcănescu l-a plasat pe Sebastian – e de discutat cât de exact – în grupul „idealului cultural neoclasic, umanist, echilibrat și spiritualist”, alături de Dan Botta, Comarnescu, Ion I. Cantacuzino și Noica, atribuindu-le drept precursori afini pe Tudor Vianu, Camil Petrescu și Cioculescu²⁸⁸.

¹⁷⁸ Data conferinței pare a fi 4 februarie 1932, conform jurnalului lui Petru Comarnescu (*Pagini de jurnal*, I, 4 febr. 1932, p. 25); după „Tabelul cronologic” al Cornелиei Ștefănescu (în Sebastian, *Opere*, I), pare a fi vorba de 3 februarie 1932. Sebastian a făcut referiri repetate la conferința sa, fără însă a preciza data.

179 Comarnescu, *Pagini de jurnal*, I, 4 febr. 1932, p. 25.

180 *Ibidem*.

181 „Ciclul «Explicația timpului nostru». Conferința Dlui Mihail Sebastian despre «individ și colectivitate», in *Cuvântul*, anul VIII, nr. 2441, 7 febr. 1932 (articol nesemnat).

182 Sebastian, „... și eu sunt burghez”, in *Cuvântul*, anul VIII, nr. 2449, 15 febr. 1932. Textul a fost republicat în *Cum am devenit huligan*.

183 Ideea că epoca contemporană este una a revoluțiilor, a trecerii de la individualism spre colectivism, a fost pentru prima dată schițată de Nae Ionescu în 1921, în „Descartes – părinte al democratismului contemporan” (v. Nae Ionescu, *Opere*, VI, p. 340-343). Ulterior, această afirmație, de altfel la ordinea zilei, poate fi regăsită repetat, chiar obsesiv, în foarte multe dintre articolele sale; iar dacă la început afirmația era o constatare, ulterior a devenit program politic. Pentru ideea revoluției spirituale, foarte clar este articolul „Tot despre «revoluție»”, în care Nae Ionescu afirmă că simbolismul, impresionismul și alte curente contemporane sunt revoluția în spirit care pregătește revoluția politică, „lumea nouă” și „spiritualitatea nouă”; vezi *Cuvântul*, anul VII, nr. 2285, 31 aug. 1931. Această idee poate fi regăsită și în publicistica interbelică a lui Eugen Ionescu; vezi Marta Petreu, *Ionescu în țara tatălui*, p. 51-52.

184 Sebastian, „Modernism artistic și revoluție socială”, in *Azi*, anul I, nr. 2, apr. 1932, p. 115 sq.

185 Petru Comarnescu, „Observații provizorii asupra mentalității tinerei generații”, in *Azi*, anul I, nr. 2, apr. 1932, p. 199 sq.

186 Sebastian, „O poveste”, in *Cuvântul*, anul VIII, nr. 2496, 2 apr. 1932.

187 Petre Marcu [Pandrea], „Țara și coroana”, in *Dreptatea*, anul VI, nr. 1352, 4 apr. 1932.

188 Nae Ionescu, „Hai tată, să-ți arăt moșia!» – sau: cum se face doctrina țărănismului”, in *Cuvântul*, anul VIII, nr. 2501, 7 apr. 1932. Pentru ideile lui Nae Ionescu, vezi și: idem, „Erezii de «nobilă formație apuseană»”, in *Cuvântul*, anul VIII, nr. 2497, 3 apr. 1932; idem, „Despre idei cari nu mai sunt «absurde»”, in *Cuvântul*, anul VIII, nr. 2496, 2 apr. 1932; idem, „Țărănismul și materialismul istoric”, in *Cuvântul*, anul VIII, nr. 2504, 10 apr. 1932.

189 Petre Marcu [Pandrea], „Epilog la «teoria Stăpânului»”, in *Dreptatea*, anul VI, nr. 1357, 10 apr. 1932.

190 Sebastian, „Cuvinte la o trădare”, in *Cuvântul*, anul VIII, nr. 2507, 13 apr. 1932.

191 Sebastian, *Cum am devenit huligan*, p. 74.

192 Sebastian, „Puțină gramatică pentru un «marxist»”, in *Vremea*, anul VII, nr. 353, 2 sept. 1934, p. 7. Textul a fost republicat de autor în *Cum am devenit huligan*.

193 În anii regimului socialist, unele texte politice ale lui Sebastian au fost republicate în antologia M. Sebastian, *Opere alese*, ediție îngrijită și prefăcută de V. Mândra, vol. II, București: Ed. pentru Literatură, 1962. Ele au fost prezentate drept o convenabilă critică a regimului burghez. Și chiar sunt o critică a regimului burghez, dar una făcută nu în numele stângii moderate sau extreme, nici în numele centrului democrat, ci în numele crezului de extremă dreaptă al lui Sebastian.

194 Sebastian, „D. Duca «spaltistul»”, in *Cuvântul*, anul VIII, nr. 2436, 2 febr. 1932.

195 Sebastian, „Omul care înghite orice”, in *Cuvântul*, anul VIII, nr. 2483, 20 mart. 1932.

196 Sebastian, „Duminică, 17 aprilie, orele 11...”, in *Cuvântul*, anul VIII, nr. 2513, 19 apr. 1932.

197 Sebastian, „La Buzău!”, in *Cuvântul*, anul VIII, nr. 2591, 10 iul. 1932; idem, „A semnat? N-a semnat”, in *Cuvântul*, anul VIII, nr. 2596, 15 iul. 1932.

198 Sebastian, „Cu moartea în sân”, in *Cuvântul*, anul VIII, nr. 2598, 17 iul. 1932.

199 Sebastian, „Templul național-liberal”, in *Cuvântul*, anul VIII, nr. 2510, 16 apr. 1932.

200 Sebastian, „«Partide de idei»”, in *Cuvântul*, anul VIII, nr. 2549, 28 mai 1932; idem, „Care au mai guvernat...”, in *Cuvântul*, anul VIII, nr. 2558, 6 iun. 1932.

201 Sebastian, „«Partide de idei»”, 28 mai 1932.

202 Sebastian, „De ce se abrogă lichidarea judiciară”, in *Cuvântul*, anul VIII, nr. 2638, 26 aug. 1932.

203 Sebastian, „«Să se bată sănătoși!»”, in *Cuvântul*, anul VIII, nr. 2461, 27 febr. 1932. Vezi și idem, „Pești cu număr de ordine”, in *Cuvântul*, anul VIII, nr. 2653, 10 sept. 1932.

204 Sebastian, „Fără profesie”, in *Cuvântul*, anul VIII, nr. 2516, 22 apr. 1932.

205 Sebastian, „«Partide de idei»”; formula lui Caragiale este „facțiuni politice”.

206 Sebastian, „Explicația fripturismului”, in *Cuvântul*, anul VIII, nr. 2568, 17 iun. 1932.

207 Sebastian, „Ce vrea țara”, in *Cuvântul*, anul VIII, nr. 2564, 13 iun. 1932.

208 Nae Ionescu, „Știi d-ta cu cine vorbești?”, in *Cuvântul*, anul V, nr. 1472, 29 mai 1929; idem, „Autarhia regională a... Țărilor Agricole”, in *Cuvântul*, anul IX, nr. 2916, 9 iun. 1933.

209 Sebastian, „«Automobilele sburdă»”, in *Cuvântul*, anul VIII, nr. 2590, 9 iul. 1932.

210 Sebastian, „«Partide de idei»”, 28 mai 1932.

211 Sebastian, „Doctorul Voronof și regimul parlamentar”, in *Cuvântul*, anul VIII, nr. 2613, 1 aug. 1932.

212 *Ibidem*.

213 Sebastian, „Un Kronprinz cu idei”, in *Cuvântul*, anul VIII, nr. 2504, 10 apr. 1932.

214 Sebastian, „«Stăpâni ai opiniei publice»”, in *Cuvântul*, anul VIII, nr. 2700, 27 oct. 1932.

215 Nae Ionescu, „Sub interdicție”, in *Cuvântul*, anul VIII, nr. 2577, 26 iun. 1932.

216 Sebastian, „Au și ei experții lor”, in *Cuvântul*, anul VIII, nr. 2603, 22 iul. 1932.

217 Nae Ionescu, „Spre o nouă politică studențească”, in *Cuvântul*, anul IV, nr. 978, 7 ian. 1928.

218 Sebastian, „50% mai puțini studenți”, in *Cuvântul*, anul VIII, nr. 2610, 29 iul. 1932.

219 Sebastian, „Selecția fiscală în școală”, in *Cuvântul*, anul VIII, nr. 2686, 13 oct. 1932. Tot pe tema sistemului școlar, vezi idem, „Se schimbă iar liceul”, in *Cuvântul*, anul VIII, nr. 2632, 20 aug. 1932; idem, „Studenții clujeni în grevă”, in *Cuvântul*, anul VIII, nr. 2697, 24 oct. 1932.

220 Sebastian, „«Pentru popor»”, in *Cuvântul*, anul IX, nr. 2765, 4 ian. 1933.

221 Nae Ionescu, „Istoria – pe dos”, in *Cuvântul*, anul V, nr. 1656, 29 nov. 1929.

222 Nae Ionescu, „Noi și Europa în fața crizei”, in *Cuvântul*, anul VII, nr. 2246, 23 iul. 1931.

223 Nae Ionescu, „La potecă”, in *Cuvântul*, anul VIII, nr. 2554, 2 iun. 1932.

224 Sebastian, „La Balinț...”, in *Cuvântul*, anul VIII, nr. 2554, 2 iun. 1932.

225 *Ibidem*.

226 Sebastian, „Un cântec vechi la Operă”, in *Cuvântul*, anul VIII, nr. 2674, 1 oct. 1932.

227 Sebastian, „Două întâmplări”, in *Cuvântul*, anul VIII, nr. 2478, 15 mart. 1932.

228 Sebastian, „Un politician între intelectuali”, in *Cuvântul*, anul VIII, nr. 2711, 7 nov. 1932. Cel care îi prilejuiește lui Sebastian aceste considerații este M. Manolescu, participant, alături de criterioniști, la Simpozionul „Criterion” despre Mussolini.

229 Sebastian, „Se ceartă cucoanele”, in *Cuvântul*, anul VIII, nr. 2578, 27 iun. 1932.

230 Sebastian, „Exerciții de pace camuflată”, in *Cuvântul*, anul VIII, nr. 2508, 14 apr. 1932.

231 Sebastian, „Conferința dezarmării”, in *Cuvântul*, anul VIII, nr. 2540, 19 mai 1932.

232 Sebastian, „Mari evenimente care nu prea sunt...”, in *Cuvântul*, anul VIII, nr. 2509, 15 apr. 1932.

233 Sebastian, „Șase cărți și șase vapoare”, in *Cuvântul*, anul VIII, nr. 2527, 6 mai 1932.

234 Nae Ionescu, „Lovitura de la Berlin”, in *Cuvântul*, anul VIII, nr. 2604, 23 iul. 1932.

235 Sebastian, „Un detaliu tragic dintr-o comedie politică”, in *Cuvântul*, anul VIII, nr. 2487, 24 mart. 1932; idem, „Heinrich-Gerhard Gruber”, in *Cuvântul*, anul VIII, nr. 2519, 26 apr. 1932.

236 Sebastian, „Hitler și nudismul”, in *Cuvântul*, anul VIII, nr. 2630, 18 aug. 1932. Alte articole ale lui Sebastian despre Hitler, din 1932, sunt „Cu fața spre moarte...”, in *Cuvântul*, anul VIII, nr. 2709, 5 nov. 1932; „Adolf Hitler – mongol”, in *Cuvântul*, anul VIII, nr. 2736, 2 dec. 1932.

237 Sebastian, „«Autist» și «nass-slete»”, in *Cuvântul*, anul VIII, nr. 2474, 11 mart. 1932.

238 Sebastian, „Note despre literatură și istorie”, in *Cuvântul*, anul VIII, nr. 2622, 10 aug. 1932.

239 Paul Johnson, în *O istorie a evreilor*, p. 392-393, arată bunele relații ale evreilor italieni cu Mussolini, prezența lor între fondatorii mișcării fasciste și, apoi, în guvern. Abia alianța Duceului cu Hitler a adus dictaturii mussoliniene și o coloratură antisemită.

240 Sebastian, „Un alt profil al lui Mussolini”, in *Cuvântul*, anul VIII, nr. 2617, 5 aug. 1932.

241 Sebastian, „Păsările zboară spre Capri...”, in *Cuvântul*, anul VIII, nr. 2758, 24 dec. 1932.

242 Vezi Sebastian, „Ludovic Dauș, «Asfințit de oameni»”, in *România literară*, nr. 30, 10 sept. 1932; Ludovic Dauș, „Simplă punere la punct, Răspuns dlui Mihail Sebastian”, in *România literară*, nr. 33, 1 oct. 1932; Sebastian, „Post scriptum la o cronică”, in *România literară*, nr. 33, 1 oct. 1932.

243 Sebastian, „O faptă bună”, in *Cuvântul*, anul VIII, nr. 2398, 22 dec. 1931.

244 Sebastian, „«Fișe» pentru o carte necitită”, in *Cuvântul*, anul VIII, nr. 2546, 25 mai 1932; idem, „Despre altă carte necitită”, in *Cuvântul*, anul VIII, nr. 2553, 1 iun. 1932.

245 Mărturisirea ne indică romanul la care lucra atunci Sebastian: *De două mii de ani*, în care paginile de economie politică sunt instrument de caracterizare a personajului Blidaru.

246 Sebastian, „Despre altă carte necitită”, 1 iun. 1932.

247 Sebastian, „Despre un manuscris”, in *Cuvântul*, anul VIII, nr. 2573, 22 iun. 1932.

248 Margareta Sterian, „[Viața lui a fost doar un început]”, in *Revista Fundațiilor Regale*, anul XII, nr. 8, aug. 1945; v. *Mihail Sebastian interpretat de...*, p. 46.

249 Constantin Noica, „Când ai vedenii...”, in *Ultima oră*, 6 febr. 1929; „Revistele”, in *Ultima oră*, 6 apr. 1929; v. idem, *Semnele Minervei*, I, p. 99, 218.

250 Ionel Jianu, „Parvenitism intelectual”, in *Ultima oră*, anul I, nr. 14, 13 ian. 1929.

251 Ionel Jianu, „Prietenul meu Constantin Noica”, in *Un om, o viață, un destin*, p. 149.

252 Sebastian, „Triumful suficienței”, in *Cuvântul*, anul IV, nr. 1288, 21 nov. 1928.

253 Petru Comarnescu, „Detractorul d-lui Mihail Ralea”, in *Ultima oră*, anul I, nr. 2, 29 dec. 1928.

254 Sebastian, „Ultim răspuns”, in *Cuvântul*, anul V, nr. 1337, 11 ian. 1929.

255 Comarnescu, *Pagini de jurnal*, I, 26 ian. 1932, p. 20.

256 *Ibidem*, 8 febr. 1932, p. 26.

257 *Ibidem*, 4 febr. 1932, p. 25.

258 *Ibidem*, 29 oct. 1933, p. 91.

259 *Ibidem*, mart. 1932, p. 34.

260 *Ibidem*, 28 iun. 1947, p. 259.

261 *Ibidem*, 1 oct. 1932, p. 59.

262 Sebastian, „Un observator lucid”, in *România literară*, anul II, nr. 58, 25 mart. 1933.

263 Sebastian, „O apreciazabilă anticipare”, in *Revista Fundațiilor Regale*, anul VII, nr. 7, iul. 1940.

264 Leny Caler, *Artistul și oglinda*, p. 96.

265 Octav Șuluțiu, *Jurnal*, nota din 24 oct. 1932, p. 241.

266 Eugen Ionescu, „Cronica literară”, in *Axa*, 27 nov. 1932; idem, „Bizu. Roman de E. Lovinescu”, in *Axa*, 22 dec. 1932; idem, „Anul literar 1934 și ceilalți ani”, in *Critica*, 7 febr. 1935; v. idem, *Război cu toată lumea*, I, p. 184, 187, 71-72.

267 Fotografia lui Sebastian cu redacția *Cuvântului*, din noiembrie 1933, când ziarul a intrat în al zecelea an de existență, ne înfățișează un adolescent insignifiant, pierdut în ultimul rând al grupului. Pare de necrezut ca liceanul din fotografie să aibă 26 de ani și să fie autorul atâtor articole violente și al atâtor insulte câte lansase de fapt Sebastian până atunci.

268 Sebastian, „Actualități”, in *Cuvântul*, anul IX, nr. 2775, 15 ian. 1933.

269 Lucian Boz, „[Artificialitatea filmelor colorate]”, in *Viața românească*, febr.-mart. 1936; v. *Mihail Sebastian interpretat de...*, p. 124.

270 Ieronim Șerbu, „Profiluri critice: Mihail Sebastian”, in *Revista Fundațiilor Regale*, anul XII, nr. 5, mai 1945; v. *Mihail Sebastian interpretat de...*, p. 198.

271 Ieronim Șerbu, *Vitrina cu amintiri*, p. 34.

272 Camil Baltazar, „Mihail Sebastian – omul”, in Camil Baltazar, *Scriitor și om*, 1946; v. *Mihail Sebastian interpretat de...*, p. 58.

273 Sebastian, „Procesul Bogza”, in *Rampa*, anul 18, nr. 5112, 27 ian. 1935.

274 Geo Bogza, „Un mare liric și un mare sentimental”, in *Contemporanul*, 28 mai 1965; v. *Mihail Sebastian interpretat de...*, p. 68.

275 Arșavir Acterian, *Jurnalul unui pseudo-filosof*, 1 aug. 1932, p. 58.

276 Arșavir Acterian, *Portrete și trei amintiri de pușcăriaș*, p. 128.

277 G. Călinescu, „[Un autor prea puțin însemnat]”, în *Adevărul literar și artistic*, 16-17 iul. 1933; v. *Mihail Sebastian interpretat de...*, p. 100.

278 Gib I. Mihăescu, intervievat de Matei Alexandrescu, în *Facla*, 24 iul. 1933; v. *Romanul românesc în interviuri*, II, partea I, p. 476; Camil Petrescu, intervievat de Teodor Scarlat, în *Revista scriitoarelor și scriitorilor români*, aug.-sept. 1935; v. *ibidem*, II, partea II, p. 823.

279 Pompiliu Constantinescu, *Mihail Sebastian: „Femei”* (1933); v. idem, *Scrieri*, 4, p. 572.

280 Constantin Noica, „Despre oamenii prea inteligenți”, în *Credința*, 28 apr. 1933; v. idem, *Între suflet și spirit*, p. 384.

281 Noica, intervievat de Mircea Handoca, în Mircea Handoca, *Convorbiri cu și despre Mircea Eliade*, p. 237-238.

282 Constantin Noica, „«De două mii de ani»”, în *Meridian*, 1934; v. idem, *Moartea omului de mâine*, p. 80.

283 Anton Holban, intervievat în *Rampa*, 18 ian. 1935; v. *Romanul românesc în interviuri*, II, partea I, p. 113, 115.

284 Mihail Ilovici, *Negativismul tinerei generații*, p. 32, 44, 81.

285 Pompiliu Constantinescu, „Mihail Sebastian: «Femei»” (1933); v. idem, *Scrieri*, 4, p. 572-573.

286 Pompiliu Constantinescu, „Mihail Sebastian: «De două mii de ani»” (1934); v. idem, *Scrieri*, 4, p. 577, 580.

287 Mircea Vulcănescu, „Triptic de cărți și de semne”, în *Azi*, mai-iun. 1932; v. idem, *Chipuri spirituale*, 2, p. 135-136.

288 Mircea Vulcănescu, „Spiritualitate”, în *Criterion*, anul I, nr. 2, 1 nov. 1934, p. 4.

Capitolul 8

1933, din ianuarie până-n toamnă

Dacă anul 1932 fusese unul bun, anul 1933 a fost, din ianuarie până în septembrie, de asemenea unul fast pentru Sebastian. În afară de *Cuvântul*, scria cronici în *România*

literară și, din vară, în revista lunară (dar cu apariție neregulată) *Index*, unde avea rubrică permanentă de politică externă. Apoi, i-a apărut a doua carte, *Femei*, care i-a fost generos întâmpinată de critica literară. În plus, era integrat în cel mai elitist grup al intelighenției generației sale, „Criterion”. În ciuda cantității enorme de articole pe care le scria, Sebastian mai avea timp și pentru proiectele literare, de pildă pentru *De două mii de ani*, roman ale cărui pagini despre situația politică din Europa Centrală par scrise în paralel cu articolele sale despre *Anschluss*. În polemicile lui literare – de pildă, în războiul cu *Viața românească* și cu G. Călinescu – are o vervă extraordinară, un aplomb de om sigur pe el. El se află, după cum observă Dorina Grăsoiu, „Într-o veșnică stare de neastâmpăr și surescitare, împrăstie săgeți în toate părțile: în Lovinescu, în Ralea, în Călinescu, în tinerii ce vin, în directorii de editură, în cei care dintr-un motiv sau altul se dezic, la comandă, de mai vechile lor idealuri”²⁸⁹. În comentariile culturale își favorizează fără remușcări prietenii de la revistele unde colabora sau din asociațiile unde conferenția, Eliade, Floria Capsali, „Criterionul”, „Forumul” fiind favoriții lui. De exemplu, pentru Floria Capsali a făcut ani de-a rândul campanie de presă, încercând s-o ajute să intre la Opera Română sau la Conservator.

Sebastian a admirat sincer câțiva mari scriitori contemporani: Arghezi, Mateiu I. Caragiale, Hortensia Papadat-Bengescu, Camil Petrescu, Rebreanu. La aceștia se adăuga, din generația sa, Eliade. În cronicile lui, el a elogiat și alți autori (unii chiar scriitori), când a avut un interes precis la ei: pe A.L. Zissu, de pildă. Începând din 1929, a flatat-o repetat și într-un mod care nu lasă niciun dubiu asupra intențiilor sale de a-i atrage atenția pe Martha Bibescu, în literatura căreia identifica „o siguranță

inginerească", „un accent regal", o apropiere „de miracol cu nu știu ce familiaritate care îl face veridic și imediat"²⁹⁰.

Sebastian, comentator politic

Comentariile de politică internă și externă ale lui Sebastian au continuat de-a lungul întregului an 1933 pe aceleași făgașe și într-o tonalitate tot mai acidă. În plină criză economică, europeană și românească, Sebastian o descrie și dă, direct sau metaforic – era scriitor! – soluția: revoluția. „Europa galantă" și „neurastenizată de alcool, dans, inversiune sexuală și artă modernistă" se află în „dezastru definitiv", observă el; e un „dezastru definitiv al lumii vechi", căci „o civilizație, o cultură, o societate, în care tragedia a intrat pe atâtea căi subtile și insesizabile", practic „nu mai are ce salva". Sunt „timpuri bolnave", conchide Sebastian, și „Peste toate acestea trebuie să treacă bolovani, apă și flăcări"²⁹¹. Din perspectiva lui Sebastian, argumentele pentru revoluție există peste tot; de pildă, „burghezia democrată" din Europa e coruptă²⁹²; pe tot continentul, inclusiv la noi, e șomaj, mai ales șomaj al tinerilor instruiți²⁹³. Iar social-democrația este pretutindeni în criză: „Că social-democrația moare, e indiscutabil. A și murit dealtminteri. A murit o dată cu revoluția rusă și a doua oară cu revoluția fascistă"²⁹⁴. Momentul politic „nu e al stângii – și pace bună"²⁹⁵, și nu e nici al democrației; „Să reintrăm oare într-un moment democrat, după ce am fost așa de profund cufundați într-un ceas reacționar?", se întreabă Sebastian într-un articol de fond din toamna anului 1933, comentând situația din Europa. Și răspunde, de pe poziția antidemocratului pe față: „Nu. Să lăsăm asemenea triumfătoare bucurii pe seama democrațiilor, care se pot

bucura lesne și ieftin. Nu poate fi vorba de o resurrecție democrată, pe poziții care sunt și rămân pierdute”²⁹⁶.

Într-un articol de fond din august 1933, Sebastian pune problema democrației europene în termeni general-filosofici. Plecând de la un citat din Ortega y Gasset și arătând că ideile susținute de gânditorul spaniol ar putea fi ale oricărui autor român ce a făcut „critica statului nostru democrat” și a denunțat „formele lui de viață exterioare, artificiale și strict juridice, fără nicio legătură cu necesitățile colective generale”, Sebastian se întreabă dacă nu cumva criza democrației are, peste tot în Europa, aceeași cauză: pașoptismul.

„Nu cumva «pașoptismul» este o maladie generală, care nu ține atât de condițiile noastre locale, cât de păcatele inerente ale formelor pe care le aduce și le impune, indiferent de fondul asupra căruia se aplică aceste forme?”

Și, pe ideea naeionesciană a statului democrat de import, nepotrivit cu realitatea românească și cu nicio realitate, conchide:

„Să încercăm să fim mai preciși: Statul democrat, statul pașoptist este un aparat care nu exprimă, nu promovează și nu reprezintă decât straturile superficiale ale unei colectivități. Este statul burgheziei, statul advocaților. Ori unde l-ai transplanta, el altă funcție n-ar ști să facă. La noi sau în Spania, el nu încadrează”²⁹⁷.

În aceste condiții, nu e de mirare că Sebastian a luat în răspăr toate întâlnirile politice și conferințele de pace din Europa: convingerile lui politice, trase la indigo după acelea

ale patronului său, sunt antieuropene, antidemocrate, autarhiste. Conferința Micii Înțelegeri (mai 1933, Praga) este ironizată ca „propagandă cu clopoței”²⁹⁸, Convenția de definire a agresiunii (iulie 1933, Londra), a mai multor state, printre care și România, e bagatelizată de Sebastian ca o întâlnire în care delegații nu se pot înțelege între ei, deoarece americanii, participanți și ei la convenție, sunt „Oameni care timp de zece ani n-au băut vin”²⁹⁹, deci rigizi. Iar Societatea Națiunilor e luată peste picior pentru că, spune Sebastian, pe frontispiciul noului ei sediu va scrie: „Voi care intrați aici, justificați speranțele puse de popoare în Societatea Națiunilor”. „Ce regretabilă gafă!”, exclamă voios tânărul ziarist, căci fraza este o reminiscență din *Infernul* lui Dante. Și, definind Societatea Națiunilor drept un „trust politic”, explică: „toți care intră acolo știu prea bine, că e nevoie să lase la garderobă, odată cu paltonul și pălăria, să lase agățată de un cuier ceea ce versul dantesc de mult cere: «*ogni speranza*»”³⁰⁰. În general, Sebastian este rezervat față de idealul umanist și libertar al Europei, căruia nu îi acordă nicio șansă și pe care îl ironizează cu convingere: „Libertatea spiritului, concordia popoarelor, consemnarea intoleranței, solidaritatea intelectuală a scriitorilor etc.” sunt numai „platitudini oficiale” ce sună „foarte lăudabil”, la care din păcate se pretează nu numai miniștrii, ci și scriitorii, de pildă cu ocazia unei conferințe a PEN Cluburilor; dar faptul este explicabil, chiar scuzabil, spune îngăduitor Sebastian, pentru că participanții au avut un vin „stimulator”:

„N-am fost la Ragusa, dar nu mi-ar fi fost greu să spun dinainte, și cu ochii închiși, ce anume avea să se «decidă» acolo. Libertatea spiritului, concordia popoarelor, consemnarea intoleranței, solidaritatea intelectuală a scriitorilor etc. / În materie de platitudine oficială, literații

sunt mai tari decât miniștrii. [...] / Nu așteptam așadar ca textul votat la Raguza să aducă inovații în materie. Nici de stil, nici de idei. Este însă un pasagiu care trebuie remarcat. / «Acele *principii* (toleranță, solidaritate, libertate etc...) Pen-Clubul le socotea așa de vitale, încât la ultimul său congres s-a hotărât ca chiar în caz de război să le rămână credincios.» / Acest «chiar în caz de război» este foarte lăudabil, dar puțin imprudent. Oamenii erau se vede bine dispuși, dejunul fusese bun, vinul stimulator, iar Adriatica se vedea probabil frumos prin ferestrele sălii de ședință. Toate aceste circumstanțe i-au dispus la atitudini eroice"³⁰¹.

Proiectul european al celebrului Julien Benda, din *Discursul către națiunea europeană* (1933), care vorbește despre o „națiune europeană” și un „om european”, e respins ca „artificial”, ca o „construcție de cugetător cartezian”, căci nici „omul european”, nici Europa, după Sebastian, nu există. „Europa? Ce e aia?”³⁰², îl imită el, foarte încântat de sine, pe Nae Ionescu.

Sebastian despre revoluțiile din Europa

Și în 1933, Sebastian, ca alți comentatori de la *Cuvântul*, a scris contra lui Hitler și a „revoluției” germane. Tonul lui Sebastian este cel mai adesea de persiflare a fenomenului hitlerist. În comparație cu articolele antihitleriste din presa de stânga sau din cea evreiască, antihitlerismul lui Sebastian e hărțuială ludică, el urmărind să ridiculizeze fenomenul, fără să se ocupe de pericolul lui potențial. În ianuarie 1933, declara că „baraca hitleristă merge prost”³⁰³, în martie își informa cititorii că scriitorul Heinrich Mann este persecutat³⁰⁴, apoi că Germania își

reintroduce steagul imperial³⁰⁵, că a fost legalizată bătaia în școală³⁰⁶.

În 18 mai 1933, Nae Ionescu scrie însă el însuși despre Germania. După ce în ianuarie 1932 se arătase neîncrezător în calitățile personale ale lui Hitler³⁰⁷, acum observă că românii întâmpină hitlerismul „cu dușmănie” și crede că „dușmănia aceasta pleacă dintr-o lipsă de înțelegere istorică. Și asta e grav”. După părerea lui, în Germania se vede clar cum din „lumea veche” se naște „lumea nouă”, căci acolo se petrece o revoluție. Orice revoluție, continuă el, presupune „sălbăticie și stupidități”, dar acestea „sunt inofensive față de soarta unei revoluții”. De pildă, „Hitler dă afară pe evrei din funcțiunile publice. Să spunem că este o aberație”. Dar, continuă el, „A fi contra lui Hitler pe tema sălbăticilor, aberațiilor și stupidităților, e inoperant. Fiți dacă credeți că se poate – și dacă vă țin curelele – împotriva revoluției germane. Asta ar fi ceva”³⁰⁸. Iar peste două zile revine, comparând Germania cu Italia și pe Hitler cu Mussolini, în favoarea fenomenului german: în Germania e revoluție, în timp ce în Italia fascistă „nu e de fapt o revoluție”; Hitler e un „moment” al revoluției germane, poate „în lichidare”, dar revoluția ca atare continuă și va continua, în timp ce Mussolini este numai un „uzurpator cu geniale calități gospodărești”³⁰⁹, conchide Nae Ionescu. Prin aceste două articole, directorul *Cuvântului* indică direcția viitoare de abordare a fenomenului hitlerist în ziarul său.

De pe urma lor, Nae s-a ales cu replicile prompte și indignate ale lui I. Ludo, în revista evreiască *Adam*³¹⁰. Sebastian însă a continuat să îl critice sau mai bine zis să îl ridiculizeze pe Hitler: în iulie făcea bășcălie pe seama acestuia pentru că acceptă experți în posturile economice, chiar dacă aceștia „nu sunt național-socialiști”³¹¹, apoi zeflemisea hitlerismul pentru salutul roman³¹², pentru proiectul de sterilizare eugenezică³¹³. El a luat însă notă de

indicațiile directorului său de conștiință și, cum ținea cronica politică în revista *Index*, editată de Paul Sterian și Alex Stelescu, le-a pus în aplicare: în 16 iulie 1933, a explicat sec cititorilor săi că „în interiorul acestor hotare [ale Germaniei] se întâmplă o revoluție”, că, în funcție de reușita sau eșecul aplicării programului lui Hitler, se va vedea „dacă a fost o revoluție adevărată sau numai o lovitură de stat”³¹⁴. Peste vară, a repetat lecția într-un articol de fond din *Cuvântul*, intitulat „*Dușmanii civilizației*”; aici explică pe larg și știutor că revoluțiile, adică hitlerismul și bolșevismul, sunt o „barbarie”, și asta „prin structură” și „din necesitate revoluționară”, fiind adversarele civilizației nu din „obscurantism” și nici din „cruzime”, ci pur și simplu „din necesitate revoluționară”. Punctul lui de vedere, copiat la indigo de la Nae, este al unui filosof care privește „fatalitățile universului” de sus, de la înălțimea înțelegerii istoriei ca „alternanță de creație și distrugere”. El descrie fenomenele și le acceptă pentru simplul fapt că ele există:

„Întâmplător, noi putem crede în valorile acestei culturi și le putem apăra, dar nu putem contesta nimănui dreptul obiectiv de a lupta contra lor”,

scrie Sebastian, filosofic împăcat cu fenomenul hitlerist și cu „lunga iarnă spirituală”³¹⁵ care se anunță. Fenomenul hitlerist, spre deosebire de acela mussolinian, fascist, îi displăcea cu adevărat, dar Sebastian, mândru că poate face pe filosoful și că poate explica „de sus”, ca Nae Ionescu, mecanismele istoriei contemporane, renunță acum la orice ironizare a hitlerismului, pe care îl trece pur și simplu în rândul fenomenelor „fatale”.

Sebastian a continuat să privească fascismul cu simpatie, justificându-i existența prin cele mai extravagante

argumente, ba pentru că Mussolini protejează (cum am văzut mai sus) păsările din Capri, ba pentru că Italia fascistă publică o uriașă enciclopedie. Apariția primelor 16 volume din enciclopedia italiană (proiectată în 35 de tomuri) i s-a părut o faptă „uluitoare” și l-a condus la legitimarea politică a fascismului:

„Mi se pare că nu are nimeni dreptul să judece justificarea fascismului italian, înainte de a fi răsfoit aceste volume. [...] Întrebarea este dacă o asemenea operă nu ajunge pentru a legitima un regim”³¹⁶.

Nu peste multă vreme, la începutul verii 1933, expoziția avangardistă de pălării a lui Marinetti, patronată de guvernul fascist, îl face să reflecteze:

„Un regim care suportă fantezia, un regim care își permite mari copilării, mari neseriozități, un regim care înfruntă cu atâta ingenuitate ridicolul, este un regim cu ascunse resorturi de viață, tânăr, liber, inegal poate, dar capabil de nebunii creatoare. [...] E prea mult «spirit critic» în alcătuirea lumii vechi, lume care încă nu cunoaște salvatoarea putere de a fi ridicol”³¹⁷.

La fel de îngăduitor, căci a apreciat-o mai ales dintr-un punct de vedere estetic, a privit problema revoluționarilor spanioli, mai ales a aventurosului Ramón Franco, „Fruntaș al revoluției din primăvara lui 1931, [...] conducător al contrarevoluției din iarna 1933”, în care vedea un revoluționar „din neastâmpăr” și „dor de aventură”³¹⁸.

Sebastian s-a ocupat și în 1933 de chestiunea austriacă, susținând cu îndreptățire realitatea „geografică și

culturală” a Europei Centrale și arătând apoi că toate problemele continentului trec prin „marele nod”³¹⁹ al Austriei; ideea lui – fixă, după ce cu doi ani înainte fusese nevoit, pe problema austriacă, să scrie un articol de subtilă retractare – este că unirea Austriei cu Germania reprezintă „o cheștiune de viață, de necesitate geografică, de fatalitate istorică”³²⁰. Punctul său de vedere din articole va trece și în romanul *De două mii de ani*; la fel, punctul de vedere al lui Sebastian este identic cu cel al lui Nae Ionescu, care, pronunțându-se despre problema austriacă la începutul toamnei 1933, afirma că „Austria nu e o realitate politică viabilă” și că, fără „sistem[ul] de ocrotire europeană”, ea „cade fatal în brațele Germaniei”³²¹.

Comentator politic al situației interne

Până la începutul toamnei 1933, Sebastian a criticat, cu ingeniozitate și cu o anume detașare, viața politică internă, politicianismul și partidele burgheze. I.G. Duca și Madgearu³²², împreună cu partidele lor, au continuat să fie în vizorul lui. Un atac (în termenii lui Nae Ionescu) a fost îndreptat de Sebastian contra național-țărăniștilor, cărora le reproșează din nou că, în 1928, nu au făcut reforma administrativă a țării, care ar fi trebuit să fie ea însăși revoluția așteptată; faptul e cu atât mai grav cu cât la manifestația lor, „În mai 1928, când se agita umbra Albei Iulia [...] național-țărănismul întrunea puteri strivitoare de revoluție. El nu se afla atunci în luptă cu guvernul liberal, ci cu statul liberal”³²³.

În pasul următor, Sebastian devine, pe urmele lui Nae Ionescu și în termenii acestuia, avocatul statului țărănesc; el le obiectează național-țărăniștilor că, atunci când au ajuns la guvernare, nu au instaurat „un aparat de stat

simplificat, țărănesc, gospodăresc, sprijinit pe spirit local și pe necesități provinciale". Apoi conchide, exact ca directorul său, că „Revoluția țărănistă a sucombat într-o legislație liberală, burgheză și capitalistă”³²⁴. Niciuna din ideile vehiculate în articol nu îi aparține, toate fiind însușite de la magistrul său, care a susținut, din 1929, că țărăniștii trebuie să facă revoluția, s-o rupă cu statul de tip democrat-liberal și să reorganizeze administrativ România bazându-se pe provincii, și care mai apoi i-a criticat aspru pentru că nu au rupt-o cu tradiția liberală³²⁵ și cu statul democrat.

O lungă serie de articole a fost dedicată scandalului Skoda. Iar când era în pană de subiecte, Sebastian improviza, scriind despre birocrație, despre șomaj, despre criza economică, despre administrația greoaie etc.

În trena lui Nae Ionescu

Dacă din perioada *Cuvântului* citești numai articolele lui Sebastian (nu și pe ale lui Nae), ești uluit de diversitatea lor tematică, de talentul și de informația bogată ale tânărului autor; el putea să scrie orice, de la mici texte lirice, în care salută venirea primăverii pe Dunăre sau înflorirea perilor lui Ludovic al XVI-lea la Versailles, până la devastatoare pamflete, literare sau politice. În această epocă, el este un ziarist complet, care scrie la un nivel înalt despre orice subiect. Dacă însă îl citești pe Sebastian în paralel cu vecinul său de pagină, Nae Ionescu, este imposibil să nu vezi amprenta tematică și stilistică pe care directorul *Cuvântului* și-a pus-o asupra tânărului gazetar. Sebastian îl imita pe Nae și în conferințele publice, cum a observat Comarnescu, și în scris. Ca un student zelos, el pare a încerca să-i dovedească mereu lui Nae că i-a învățat bine lecțiile și că le poate reproduce în mod creator,

combinând adică structura ideologică naeionesciană cu o argumentare inventivă, îmbrăcată într-un stil alert și seducător.

Citit în paralel cu magistrul său, Sebastian din anii *Cuvântului* (și, prin anumite idei, și din anii de după *Cuvântul*) se dovedește a fi îmbibat de termenii, de ideile, de stilul și de ticurile naeionesciene. Dimensiunea influenței a rămas până acum ascunsă, pentru că și articolele lui Nae Ionescu, și acelea ale lui Sebastian zac, în cea mai mare parte a lor, în paginile colecțiilor de presă. Fenomenul însă s-a petrecut, a fost cuprinzător, ba chiar devastator, pentru că a atins totul, de la limbajul și stilul tânărului ucenic la conținuturile gândirii. Naeionescianismul s-a îmbibat adânc în ideile și convingerile politice ale lui Sebastian.

Este posibil ca, de fapt, politica să nu îl fi interesat cu adevărat în acești ani. Într-o notiță din 1929 din *Contemporanul*, el își mărturisea totala lipsă de interes față de „comunism și capitalism” și dorința de liniște socială, întrucât el este un „spirit nepolitic”³²⁶. La fel, din când în când, Sebastian se declară „spectator”: „Pentru cine politica este, ca pentru noi, în primul rând un spectacol”³²⁷. Alteori – exact ca Nae Ionescu, care declara că nu face politică, pentru că atunci ar fi ministru; și exact ca Eliade peste câțiva ani, care va scrie articole politice „revoluționare” și va declara că nu face politică³²⁸ –, și Sebastian, intitulându-și articolele ba reflecții „politice”, ba reflecții „nepolitice” dar pe teme politice, a ajuns, destul de devreme de altfel, din 1929, să fie unul din comentatorii politici al cotidianului la care era angajat. Așa cum am arătat, în 1929, când a devenit comentator politic, a fost încântat de avansare și s-a alintat public pentru dexteritatea cu care transforma un fapt stradal oarecare într-un subiect politic. Lipsa de pasiune politică pe care și-a atribuit-o intermitent, dacă a fost reală, nu l-a împiedicat nici să scrie și articole politice, exact pe

linia de atac a *Cuvântului*, nici să devină, încet-încet, din comentatorul cultural de la început, comentatorul politic al ziarului său, pe linia ziarului său. Iar meseria de ziarist i-a plăcut și a lăudat-o repetat, inclusiv în *Cum am devenit huligan*. Firește, din când în când s-a plâns, în *cursivul* său, că, făcând jurnalism politic, se ocupă de cea mai „imundă” funcție a stupidității umane³²⁹. Dar nu a plecat de la ziar, nu s-a închis într-un birou de avocatură sau aiurea, într-un loc fără tangență cu presa. Dimpotrivă, în 1933 și-a extins activitatea de comentator politic la revista *Index*, unde a ținut cronică politică externă.

Dacă întâmplarea și numai întâmplarea l-a dus la *Cuvântul*, unde Nae Ionescu l-a primit cu brațele deschise, ce l-a ținut și ce l-a fixat pe Sebastian aici? Dacă-l credem pe el însuși, l-a ținut chiar Nae Ionescu, prin fatalitatea primei lor întâlniri din redacție: căci a fost „ca într-un ceas în care se pecetluiește o soartă sau se deschide un drum”³³⁰. Prezența sa la *Cuvântul*, recunoaște Sebastian, a fost „Poate o eroare, dar nu un accident”³³¹. Așadar, nu o întâmplare, ci contrarul ei, o alegere și un destin. Un destin pecetluit cu numele lui Nae Ionescu.

Laudatio Nae Ionescu – de Mihail Sebastian

Dimensiunea pe care o avea Nae Ionescu în ochii lui Sebastian poate fi bănuită din articolul pe care l-a scris la aniversarea ziarului, în 6 noiembrie 1933. Articolul se intitulează „*Cuvântul*”, de la 4 noiembrie 1924 până astăzi. Începe pe pagina a treia a ziarului și se încheie pe pagina a zecea. Din aceste opt pagini, una este în întregime ocupată de o hartă a mijloacelor de transport din București, așa că rămân șapte pagini de text. În toate paginile se află multe fotografii, de la foarte mari (una, cu redacția ziarului) la

normale. Cu toate acestea, ținând cont de formatul ziarului, articolul lui Sebastian tot are... câțiva metri pătrați (vreo trei, poate trei și jumătate!) de text. Articolul este așezat sub un motto din Nae Ionescu (dintr-un articol din 1926, *Biserica țăranilor*):

„Noi nu suntem conducătorii unei mișcări, ci numai reflexul unei stări de fapt. / Este totuși bine să precizăm: reflexul critic, pentru ca să știe toată lumea”.

Sebastian, care altfel detesta textele ocazionale, declară că a scris acest articol, încredințat lui printr-o sarcină de redacție, cu „pasiune”³³². El face istoria amănunțită a ziarului, mereu în raport cu contextul politic românesc. Reconstituirea are următoarea structură: în primul rând, autorul le amintește cititorilor săi că în momentul istoric cutare, *Cuvântul* a arătat că trebuie făcut cutare lucru; în al doilea rând, urmează un citat din Nae Ionescu, care, firește, a știut întotdeauna „ce-i de făcut” și a avut în mânecă soluții pentru toate situațiile și nenorocirile; apoi Sebastian trage concluzia, punând în evidență că evenimentul numit de *Cuvântul*, adică de Nae Ionescu, mai apoi chiar așa s-a și petrecut, deci *Cuvântul* a avut dreptate. Citatele din Nae sunt numeroase. Există citate și din alți autori, de pildă este republicat în extenso articolul „1933” al fostului proprietar și director al ziarului, Titus Enacovici. Așa cum s-a mai observat, pentru Sebastian „*Cuvântul* este Nae Ionescu”³³³. Datorită acestei identificări, elogierea profetismului ziarului este totuna cu elogierea clarviziunii lui Nae Ionescu, care pare că nu greșește niciodată; căci, dacă greșește, nu el a greșit, ci realitatea nu a fost la înălțimea speranțelor sau soluțiilor lui (așa este explicată metamorfoza rapidă a alianței dintre Nae Ionescu și Maniu într-o dușmănie pe

față, de pildă). Textul – care aparține unui om foarte inteligent – este cel mai abil și cel mai lung *argumentum ad verecundiam* pe care l-am întâlnit vreodată.

Sebastian se declară de la bun început conștient de specificul ziarului său, de dimensiunea ortodoxă:

„Ortodox, *Cuvântul* era în același timp, dintr-o necesitate spirituală vădită, monarhic. Toată ființa sa se explică prin înțelegerea relației dintre aceste două valori: biserică și monarhie”.

La fel, e conștient de acuzațiile care i-au fost aduse *Cuvântului*, că ar fi „de dreapta sau de extrema dreaptă”. Așa cum Nae se eschivase să se recunoască de dreapta sau de stânga:

„«dreapta» și «stânga» nu sunt denomițiuni suficient de precizate”; „Sunt de dreapta sau de stânga? Habar n-am. Deci cruțați-mă de aceste întrebări. Nu de alta, dar nu au niciun sens”³³⁴;

(așa cum legionarii au susținut, în anii treizeci, același lucru, că nu are sens să vorbești despre dreapta și stânga³³⁵); tot așa, și Sebastian, folosindu-se ca un ecou de argumentele mentorului său, respinge etichetarea *Cuvântului* ca „de dreapta sau de extrema dreaptă”. El scrie:

„Adevărul este că ziarul acesta n-a judecat niciodată printr-o formulă, fie ea de dreapta, de centru sau de stânga, ci printr-un simț al realităților organice, realități ce refuză să

încapă într-o etichetă. *Cuvântul* nu primea nicio firmă programatică. Nu formulele îl interesau, ci viața”.

Acest argument, evident preluat de la directorul său, poate fi întâlnit în publicistica lui Sebastian atât în anii de la *Cuvântul*, cât și după aceea (de pildă, în *Cum am devenit huligan*, apoi în polemica din 1935 cu Miron Radu Paraschivescu). Când îi laudăm unele idei fericit formulate despre abuzul de ideologie, de genul: „de «dreapta» ori de «stânga»? / Prevăd o zi în care se va inventa o botanică fascistă și una radicală, o chimie reacționară și una progresistă”³³⁶, ar trebui să ne întrebăm dacă la aceste cuvinte profetice îl aplaudăm pe Sebastian însuși sau pe Nae Ionescu, al cărui ecou amplificat este Sebastian în acest caz.

Reîntorcându-ne la articolul aniversar, să mai observăm că Sebastian justifică, rând pe rând, toate campaniile politice ale *Cuvântului*, antiliberale, promanistă, antimanistă, procarlistă etc., conchizând, ca un ecou liric al mottoului sub care și-a așezat articolul, că:

„Viața ratifică mereu punctul de vedere al *Cuvântului*. Prin ce miracol? prin niciun miracol. La drept vorbind, izbânzile nu sunt ale *Cuvântului* – ele sunt numai ale timpului. Dar *Cuvântul* aparține acestui timp, este în vie legătură cu el, îi ascultă chemările, îi înțelege legile”.

Practic, Sebastian subscrie integral la orientarea *Cuvântului*, adică a lui Nae Ionescu: la toate campaniile lui politice „anti” sau „pro”; la orientarea lui antiburgheză și organicist-țărănească (așa că sintetizează articolele lui Nae Ionescu: „Toate atacă valorile capitaliste, burgheze, și

democrate, confruntându-le cu realitățile vii ale unei țări de plugari, toate atacă spiritul pozitivist și juridic, pentru a afirma spiritul organic și valorile colective. / În acest unghi va fi cuprinsă întreaga activitate a *Cuvântului* și de pe această poziție vor porni toate luptele sale din anii următori", scrie Sebastian); la orientarea lui ortodoxistă; la politica antioccidentală și de „orientare organică spre răsărit”, căci, scrie el, ziarul său „A dovedit falsa noastră politică externă europeană și a amintit că România e o țară de Răsărit – iar astăzi orientarea noastră se precizează în Balcani”; la acțiunea de „dezagregare [...] a partidelor” politice („Se dovedește [într-un serial al lui Nae Ionescu] inconsistența partidelor politice actuale, hibriditatea lor, lipsa lor de justificare în mecanismul constituțional [...] lucru care revoltă unanim conștiința democratică a opoziției”). La fiecare propunere politică a lui Nae Ionescu – fie că e vorba de orientarea antieuropeană, de propusa autarhie țărănească, de orientarea politicii externe a României înspre Răsărit, de proiectele economice antiburgheze –, Sebastian are grijă să sublinieze că „Evenimentele confirmă total punctul de vedere al *Cuvântului*”.

Din felul cum este construit lungul său panegiric, se vede limpede că Sebastian e îmbibat ca un burete de ideile și stilul directorului său. Lungul elogiu nu se încheie însă înainte de a arăta că trecerea ziarului în mâinile lui Nae (la moartea lui Titus Enacovici, în mai 1928) l-a transformat într-o familie:

„*Cuvântul* fusese o instituție; devenea în acel moment o familie”.

Afirmația e reluată în final, când, devenit liric, Sebastian trage concluzia că luptele „eroice” ale ziarului său

„au creat o solidaritate intelectuală, un spirit de familie, al cărui semn de raliere este ziarul, fapta aceasta, la care colaborează directorii, redactorii, funcționarii și tipografi, cu răspunderi felurite și obligații diverse, dar cu același suflet, cu aceeași supunere față de necesitățile *Cuvântului*, care este mai puțin al nostru decât suntem noi ai lui”³³⁷.

Lungul text al lui Sebastian poate fi citit în multe feluri. Adeziunea necondiționată la faptele și ideile *Cuvântului* și identificarea acestuia cu Nae Ionescu se impun. La fel, se impune identificarea ziarului cu o casă sau cu o familie. Identificarea se află însă și în editorialul naeionescian al numărului aniversar; atâta doar că directorul și proprietarul ziarului vorbește ca stăpân al casei: „sub gospodărirea noastră, *casa aceasta...*”³³⁸. Cum formula „*casa Cuvântului*” a revenit în scrisul lui Sebastian în cele mai neașteptate locuri, inclusiv în *Cum am devenit huligan*, și cum alter egoul lui Sebastian din *De două mii de ani* îi construiește lui Ghiță Blidaru (= Nae Ionescu) o casă de vis, ideală, albă, solară, în care Blidaru „se recunoaște acasă”, sindromul tânărului ucenic este mai mult decât transparent: Sebastian simțea nevoia să aparțină. Și, așa cum el și-a adoptat un „stăpân” spiritual și o „casă”, a crezut că și stăpânul, și casa (Nae și redacția *Cuvântului*) l-au adoptat pe el: pe el cel real, cu identitatea lui reală, de evreu, român și dunărean simultan.

La Sebastian, elogiul „casei *Cuvântului*” culminează cu afirmarea apartenenței cvasimistice a redactorilor la această realitate, care îi transcende și care este patronată de spiritul tutelar al lui Nae; *Cuvântul*, scrie Sebastian,

„este mai puțin al nostru decât suntem noi ai lui”.

Dar nici Nae Ionescu nu susținuse, în editorialul său, altceva:

„Moștenitori ai unui bun pe care noi nu l-am socotit niciodată al nostru, ca unii ce nu-i suntem decât hotărâți, dar vremelnici slujitori...”

Contaminarea ideatică și stilistică între maestru și discipol este transparentă, sugerând complicata și pasionala lor simbioză.

Sebastian în „casa *Cuvântului*” sau cum trec ideile politice de la Nae Ionescu la Sebastian

Sebastian nu a fost un simplu colaborator extern, ci angajatul *Cuvântului*. Textele lui au apărut de la bun început la loc de cinste, pe pagina întâi a cotidianului, ceea ce le-a dat vizibilitate și autoritate, iar rubrica *Bloc-notes*, de știri culturale mărunte, în interiorul ziarului. Cât de mare putea fi autoritatea unui articol de pagina întâi din *Cuvântul*, la sfârșitul anilor 1920, ne-o sugerează o întâmplare a lui Mircea Eliade, ale cărui articole din 1927 despre Legația românească de la Roma au provocat „un adevărat scandal la Direcția presei și chiar la Ministerul de Externe”³³⁹.

Cuvântul nu era un ziar oarecare, ci un independent important; aflat până în 1930 mai ales în opoziție, ziarul a

făcut răsunătoare campanii de presă, de pildă pentru țărăniști, iar din 1929 pentru întoarcerea lui Carol al II-lea pe tronul țării. Datorită campaniilor sale din anii 1928-1930, cotidianul a fost adesea cenzurat, confiscat sau suspendat, ca incomod. În iunie 1930 însă, odată cu întoarcerea lui Carol al II-lea, *Cuvântul* a devenit ziarul regelui, „oficiosul misticismului monarhic”³⁴⁰, cum observa Grigore Gafencu. Ca unul care luptase pentru rege cu abilitate și cu anumite riscuri, Nae Ionescu, la rândul lui, a devenit consilierul politic al lui „Rex”. A fost, din iunie 1930 și până în toamna anului 1933, o epocă grandioasă și pentru metafizicianul regelui, și pentru ziarul său. Și, firește, și pentru redactorii cotidianului – inclusiv pentru Sebastian. În această perioadă înfloritoare, a fi criticat în „oficiosul ritmului nou”³⁴¹, ce era finanțat din caseta regală cu sume considerabile³⁴², însemna un coșmar la care nu rămânea nepăsător nici măcar un personaj de talia lui Nicolae Titulescu³⁴³, pentru simplul motiv că ziarul ajungea în mâna regelui. În plus, ca membru al camarilei, consilierul politic Nae Ionescu era primit în vila Elenei Lupescu, unde regele avea consfătuiri de taină cu el³⁴⁴. „Insinuant, îndrăzneț și autoritar” în cercul camarilei, Nae Ionescu se folosește de ziarul său pentru a flata vanitatea regelui, căruia îi face cadou teoria (anacronică, cu iz eminescian) a absolutismului monarhic. După părerea lui Grigore Gafencu, Nae Ionescu a avut partea lui de vină în a-l „strica” pe rege, căci prin teoria „Stăpânului” i-a alimentat pornirile autoritare:

„Teoriile politice ale lui Nae, planurile economice ale lui Aristide [Blank] îl amuză [pe rege]. În realitate e mai inteligent decât amândoi acești sfătuitori [...]. Dar o să îl strice. Ambiția și devotamentul interesat al unora, linguşirile și supunerea servilă ale altora vor împinge pe

acest băiat drăguț [...] spre o domnie capricioasă și arbitrară”³⁴⁵.

Datorită acestei legături privilegiate a lui Nae Ionescu, pe care el singur și-o crease, prin îndrăzneală și intuiție politică, metafizicianul regelui și ziarul său au avut o putere enormă. Redactorii de la „ziarul regelui”, de asemenea.

Debutat în *Cuvântul* în calitate de jurnalist cultural, în special literar, Sebastian a sfârșit prin a deveni unul dintre comentatorii politici importanți ai ziarului său. El scria cu egală dezinvoltură, cum s-a văzut, articole de politică internă și comentarii despre situația internațională. În vara anului 1931, când s-a întors de la studiile pariziene, ziarul era în culmea înfloririi. Ca admirator fervent al patronului și ca angajat al ziarului, tânărul ziarist a scris fără efort pe linia politică hotărâtă de Nae. De pildă, din atacurile lui la adresa liberalismului, și mai ales la adresa lui Duca, s-ar putea alcătui o antologie consistentă. Încântat că ziarul său este unul „de opinie”, iar nu unul de informație³⁴⁶, ceea ce îi îngăduie o mare libertate de mișcare, Sebastian și-a dat cu părerea, cu mare vervă, despre orice, luând în derâdere cam tot ce-i cădea sub condei, de la mișcarea feministă la întrunirile politice (liberale sau țărănist), de la convertirile politice din țară la ultima măsură eugenezică luată de Hitler. Dacă avea o problemă personală, de pildă ca student la Drept sau ca avocat stagiar, pagina întâi a *Cuvântului* îi permitea, cum s-a văzut, s-o transforme în problemă de interes național și să se adreseze direct miniștrilor sau prim-ministrului. Umorel lui, aplicat drăcește pe un fapt divers oarecare (de exemplu, pe știrea că niște eleve au citit cărți interzise) sau pe un eveniment politic de rangul întâi (de exemplu, că Moscova și Roma au luat contact politic la nivel înalt), devine negru și țintește din plin. Între aceste

tablete împielite și literatura lui delicat-melancolică nu există, cu excepția talentului, vreo legătură.

Starea lui de grandoare îl făcea încântător în mediul prietenilor: „Nenumărate, fericite clipe de negrăit am trăit noi, un grup de prieteni, din care făcea parte și Mihail Sebastian: de vorbă, de nesfârșite hoinăreli prin oraș, în minunata grădină a lui Mac Constantinescu și a Floriei Capsali, de unde nu ne mai înduram să plecăm”, își amintește Margareta Sterian, localizându-l în elita criterionistă a generației '27³⁴⁷. În același timp, simțindu-și spatele apărat, în polemicile literare este foarte sigur pe el, chiar antipatic. Iar tonul lui arogant indică limpede ce bine și ce sigur se simțea Sebastian în pielea lui, în „casa” lui de la *Cuvântul* și în relația cu întreg universul. În comparație cu imaginea lui din *Jurnal*, care a devenit oarecum imaginea sa standard, a unui Sebastian umilit și hăituit, figura lui din anii 1928-1933, reconstituibilă din articolele pe care le-a scris, este a unui ins sigur de el însuși, relaxat, chiar suficient și arogant, pentru care orice posibil adversar este o entitate neglijabilă.

Marea cantitate de comentarii politice ocazionale pe care le-a scris arată că până la sfârșitul anului 1933, poate chiar până ceva mai târziu, până la începutul anului 1935, Sebastian a fost – la fel ca mulți colegi de generație – un antipașoptist convins, un antidemocrat pe față (antiliberal înverșunat și permanent, antițărănist convins – în măsura în care ziarul său era antițărănist); la fel, el a fost cuprins de starea „revoluționară” a epocii și a locului; a fost un antihitlerist ingenios; a simpatizat deopotrivă cu fascismul mussolinian și cu revoluționarii spanioli de stânga (Francesc Macià, Ramón Franco); a fost un antieuropean rece și, complementar, un înflăcărat adept organicist al autarhiei României.

Democrația. Din 1929, Sebastian scrie constant despre criza democrației și despre complementara necesitate a „revoluției sociale”; Nae Ionescu vorbea despre „revoluție națională”, iar ucenicul, ocolind în mod consecvent nuanța „națională”³⁴⁸, a vorbit numai despre revoluția „socială”. El era convins că

„ordinea capitalistă a pornit să se clatine de niște figuri [friguri?, n.n., M.P.] care par ale morții”³⁴⁹.

Părerea lui este că „democrația și capitalismul”³⁵⁰, care sunt unul și același lucru³⁵¹, constituie un anacronism, reprezintă lumea veche, înăbușitoare, ce trebuie schimbată prin revoluție:

„ceea ce se cheamă în România democrație, nu este opoziție de luptă și nici măcar una de orientare, ci un refugiu al lumii vechi, care în disperata ei atârnare de valorile răposate, acceptă orice alianță, orice compromis, orice confuzie”³⁵²,

scrie Sebastian (iar limbajul lui revoluționar era valabil nu doar pentru extrema dreaptă, în care a fost încadrat tânărul ziarist, ci și pentru extrema stângă, pentru comunismul cu care a colaborat, din alte motive, cum știm, în august 1944). Democrația este depășită, cu valorile ei cu tot, iar comentatorul politic nu varsă nicio lacrimă pe mormântul ei, deoarece o consideră imorală, coruptă³⁵³, vorbăreață³⁵⁴, echivalând cu „înfumurare, lipsă de omenie, desconsiderare sălbatecă a celor mulți”³⁵⁵. Faptul că se bazează pe

liberalism – pe care Sebastian, în tradiția *Cuvântului*, îl detesta – este viciul ei de fond:

„Păstrător al statului democrat, parlamentar și juridic, liberalismul este formalist. Justificarea lui este condiționată integral de burghezie și de capitalism”³⁵⁶.

După cum se vede din acest citat, ca și lui Nae Ionescu, lui Sebastian i se pare că parlamentul este o instituție desuetă.

Revoluția. În locul „formalismului” și „legalismului” liberal, tânărul ziarist așteaptă adevăratul radicalism, fie acesta „la dreapta sau la stânga”, dar care va face revoluție³⁵⁷. Iar în perioada de la *Cuvântul*, Sebastian nu a râs de revoluție, cum se va preface ulterior, în *Cum am devenit huligan*, că ar fi râs; dimpotrivă, orice disfuncționalitate internă a statului este pentru el un simptom că e nevoie de o revoluție și un semn că aceasta va veni; șomerii, mulți dintre ei tineri intelectuali – și care au alimentat, probabil chiar din cauza șomajului, extrema dreaptă –, îi par un asemenea semn: „Sunt foarte multe șanse ca societatea de astăzi să moară tocmai prin seriile întregi de proletari și intelectuali”³⁵⁸ șomeri. Lui i se pare, de altfel, că statul român pregătește tinerii licențiați direct pentru șomaj, punându-i să aleagă între „sinucidere” și „revoluție”³⁵⁹. Și, cu lecția lui Nae Ionescu bine învățată, diagnostichează „criza de structură”, „tragedia structurală a statului” român³⁶⁰; căci la noi mecanismul politic este

„Un sistem atât de vechi, de inert și de tenace cu forțele lui înțepenite, încât nimic nu-l va zgudui, decât poate o revoluție”³⁶¹.

Pe urmele lui Nae Ionescu (acesta, adept al teoriei formelor fără fond în ceea ce privește instituțiile politice românești, dornic să elimine statul democrat-liberal în favoarea unui țărănesc, nonparlamentar, absolutist-monarhic), Sebastian scrie despre ruptura dintre instituțiile politice și realitatea românească, despre „politica noastră” care are o „atitudine abstractă” și „democratică” față de realitate, fiind astfel „profund despărțită de indicațiile instinctive ale pământului pe care trăim”; și conchide că

„E o prăpastie între politica românească și viața românească”³⁶².

Leacul pentru toate relele este unul singur: revoluția. La fel ca mentorul său, care susținea că epoca contemporană este a revoluțiilor, și Sebastian a mizat pe revoluție. Dar nu pe cea democrată – cum a încercat Spania în 1931, când a făcut o tentativă revoluționară „democrată și liberală, care semăna ridicul de mult cu cea de la 1848”³⁶³ –, pentru că revoluția democrată este „anacronică în acest veac și inutilă”³⁶⁴. Veacul este al revoluțiilor sociale, scrie hotărât Sebastian, pe care revoluționarii – de la Piłsudski și Mussolini la „maiorul [Ramón] Franco” și Francisc Macià –, indiferent de culoarea lor politică, îl tulbură invariabil. Așa încât le justifică acțiunile, de pildă pe acelea ale lui Franco, în numele „neastâmpărului” revoluționar și al „dorului de aventură” (e un raționament de estetic, pe care, la sfârșitul anilor 1930, îl va folosi și Cioran, pentru a justifica în

general spiritul revoluționar). Oricum, revoluțiile și revoluționarii au meritul că țin cont de „direcțiile mari istorice, pe care se mișcă lumea”³⁶⁵.

La fel ca directorul său, ale cărui editoriale pendulează între sumbre prevestiri de Casandă politică și soluții scoase la minut din buzunar, și Sebastian are soluții pentru toată lumea: pentru Spania, pentru Austria, pentru România. În Spania, știe precis că e nevoie de-o revoluție:

„Ceea ce i-ar fi trebuit unei Spanii noi ar fi fost o revoluție, dar o revoluție de valori spirituale și sociale, o punere a statului pe baze noi, o rezolvare curagioasă a problemelor nu de politică ci de viață spaniolă”³⁶⁶.

În Austria, în schimb, recomandă *Anschluss*-ul, socotindu-l o „fatalitate istorică”, pe care numai Dollfuss, cancelarul Austriei, n-o vede. Dollfuss nici nu ține cu „realitatea [...] vie”, ci cu un „contract”³⁶⁷ juridic. Deși adversar declarat al lui Hitler, Sebastian, ca tot redactorul „obiectiv” ce asimilase lecția lui Nae Ionescu despre inevitabilitatea *Anschluss*-ului, n-are nimic împotrivă să vadă o Germanie hitleristă mărită prin înglobarea Austriei. În toamna anului 1933, când are loc atentatul contra cancelarului Dollfuss (atentat pe care presa, inclusiv aceea hitleristă, îl deplânge), Sebastian scrie articolul de fond al *Cuvântului* despre *Atentatul de la Viena*. După părerea sa,

„Lucrurile au ajuns în Austria într-o fază în care o desfășurare a lor liniștită nu mai poate fi sperată. Tot ce era hibrid și neviabil în alcătuirea acestui stat a trecut din forma crizei latente la o formă acută, convulsivă și

vehementă. [...] Și tot ce se încearcă pentru calmarea catastrofei este inutil, dezorientat și lipsit de eficacitate”.

Dollfuss, care se opune unificării cu Germania, are „bună credință”, concede de data asta Sebastian, dar el acționează contra cursului natural al lucrurilor, stă „împotriva unei stări de fapt”, drept care „plătește” falsitatea poziției sale. Împotrivirea lui Dollfuss la unirea cu Germania este nu doar „inutilă”, ci contra cursului realității, căci „Cincisprezece ani Austria a trăit pentru *Anschluss*, cu acest obiectiv, cu această justificare”, așa că „tânărul atentator” care a încercat (și nu a reușit) să îl omoare pe cancelarul austriac „trage în numele acestor 15 ani care nu mai pot fi astăzi anulați – căci e prea târziu”. Textul acesta (ce se aseamănă cu unul cioranian, din 1934, în care autorul *Schimbării la față a României* va justifica „noaptea cuțitelor lungi”, susținând că un dictator are dreptul, în numele revoluției, să omoare pe cei câțiva „netrebniți” care i se opun) sugerează că atentatul asupra cancelarului e o plată ce trebuia să vină, în numele realității și al cursului istoric; Sebastian susține rece că Dollfuss plătește o eroare: „Toate nesinceritățile se plătesc, chiar cele mai strategice”³⁶⁸.

Desigur, Sebastian este un „civilizat”, nu un „barbar” pasional precum Cioran, așa că are, în articolele de ziar sau în romanul său, *De două mii de ani*, tonul atoateștiutor și sceptic al magistrului său, tratând problema austriacă drept o iritantă „chestiune în definitiv mărunță”; chiar articolul despre atentat începe, simptomatic, cu afirmația: „Trebuie să recunoaștem că atentatul de la Viena nu a fost o surpriză”. Iar în *De două mii de ani*, personajul ce dă verdictul pe tema austriacă este însuși Blidaru/Nae Ionescu, care, jucându-se cu creionul pe harta lumii, indică

Viena drept locul ce creează „rezistențe cu totul disproporționate”³⁶⁹.

Sebastian preluase stilul directorului său și pretindea, precum acesta, că vorbește în numele realității și al semnelor timpului: că pune problema „obiectiv”, iar nu „sentimental”. Rezultă, ca la Nae Ionescu, comentarii politice scrise de sus, pe un ton sentențios, atoateștiutor, complet lipsite de participare emoțională. De fapt, „știința” lui Sebastian se afla pe coloana întâi a *Cuvântului*, în editorialele patronului său, pe care îl imita în mod patetic.

De pildă, Sebastian știe precis că în România e nevoie de o revoluție spirituală și socială. Fantasma ei este prezentă încă din 1929, când, examinând starea țării, recunoștea că revoluția – ce ar trebui să fie „o răscolire sufletească pornită din adâncuri, o deștelenire fertilă și bruscă, o ridicare lăuntrică până la credință și dincolo de fapte”³⁷⁰ – nu este încă iminentă. În 1933, în schimb, diagnosticând „criza de structură” și un „germen de disoluție burgheză”, vede peste tot numai semne revoluționare; și, la fel ca directorul său, crede că „direcțiile mari istorice pe care se mișcă lumea”, adică revoluțiile colectivistice de stânga sau de dreapta, „nu pot fi nesocotite de nimeni”³⁷¹, nici de Spania, nici de România. Cine se opune cursului istoric este un reacționar pe care istoria îl pedepsește. A veni cu paliative (revoluția „democrată”, când timpul este al revoluțiilor „sociale” și „spirituale”) este de prisos. Liberalii sunt sistemul „vechi”, „inert” și „înțepenit”³⁷²; iar țărăniștii, care au ratat în 1928-1929 șansa lor revoluționară, de a distruge „statul liberal” și de-a pune în loc un stat țărănesc, „un aparat de stat simplificat, țărănesc, gospodăresc, sprijinit pe spirit local și pe necesități provinciale”, nu sunt nici ei mai buni³⁷³; așa că amândouă aceste partide țin lumea în loc.

Fascismul mussolinian. Încă din 1929, Sebastian a fost, așa cum s-a văzut, un admirator – la început, prudent, apoi mai înflăcărat – al lui Mussolini, la care admira „spectacolul” conducătorului absolut. Pe parcurs, i-a elogiât calitățile și complexitatea umană sau politica lui culturală. În anii 1932 și 1933, așa cum am arătat, a găsit cele mai extravagante justificări pentru existența fascismului, al cărui spectacol îl fascina.

Hitlerismul. Dacă regimul colectivist mussolinian găsește în ochii lui Sebastian o puternică și explicabilă justificare culturală, în schimb hitlerismul, antisemit din start, a fost ridiculizat de el continuu, încă din 1931, fără nicio ezitare, făcând obiectul mai multor *cursive* de îndrăcită batjocură. A-l aclama pe Hitler arată o „oarecare inconștiență”; hitlerismul se dovedește a fi inconsecvent, măsurile pe care le ia pentru sterilizarea bolnavilor sunt „cea mai tragică inutilitate pe care oamenii au încercat-o vreodată împotriva vieții”³⁷⁴ etc. Articolele sale contra „cancelarului rasist”³⁷⁵ – și care nu au directetea protestelor din presa evreiască din România, nici forța protestelor din presa românească de stânga – țin de politica ziarului, Nae Ionescu fiind la început sceptic față de succesul acțiunii lui Hitler.

În toamna anului 1933 însă, proprietarul ziarului și-a schimbat complet tonul și, comparând fenomenul fascist cu acela hitlerist, a arătat că în Italia este „o năpraznică energie creatoare a unui singur om care lucrează după tipul eroului”, iar în Germania e „un proces pornit din adâncurile rasei și ale istoriei”³⁷⁶. Apoi s-a întrebat ce avem noi, românii, cu fenomenul hitlerist, deoarece „revoluția germană” este un proces de viitor, pe care nu e cazul să-l

critică³⁷⁷, căci „Evrei, pe câte știm, nu suntem”, iar „mare democrație apuseană”, iarăși nu.

După aceste două articole ale patronului său, Sebastian și-a încetat ironiile la adresa hitlerismului. Din acest moment, și pe fundalul crizei politice din România, care a acaparat energiile redacționale, toate criticile la adresa Germaniei hitleriste, nu numai ale lui Sebastian, practic încetează în *Cuvântul*. Puținele articole care au mai fost publicate în *Cuvântul* despre Germania lui Hitler au avut tonul de informare principial favorabilă „revoluției germane”. Sebastian nu s-a numărat printre cei care au comentat subiectul. Ca și cum recomandările lui Nae Ionescu s-ar fi extins și asupra publicisticii sale politice extraredacționale³⁷⁸, el s-a abținut să comenteze hitlerismul în alte publicații; de altfel, a revenit la critica oblică și bazată pe faptul divers a hitlerismului abia în 1935, în *Rampa*, sub forma unor articole lipsite de strălucire.

Europa. Din bagajul de idei al lui Sebastian face parte și convingerea că Europa este o realitate desuetă, care s-a descompus fie sub loviturile „antieuropene” ale „mesianismului revoluționar” de extremă stângă din Uniunea Sovietică și de extremă dreaptă din Italia, fie prin naturala ei îmbătrânire. Spiritul european, luminist și pașoptist, adică „spiritul democrat, industrial și libertar”³⁷⁹, i se pare pe ducă. Când Benda vorbește despre „națiunea europeană”, Sebastian ricanează pe tonul lui Nae:

„European? Ce e aia? Noțiunea e vagă și anemică, când continentul acesta a rămas fără forțe directoare. Europa a fost pe rând o formulă germană, una anglo-saxonă și în ultimul deceniu o formulă franceză. De ce nu, până la

urmă, și una italiană? [...] Europa nu mai există efectiv decât în uniunile poștale și în congresele de filателиști".

Așa că raționamentele lui Benda despre un „om european” sunt din start false (o „construcție de cugetător cartezian”, le bagatelizează Sebastian), pentru că „un om european nu există și nu a existat” vreodată; și, în cel mai neaoș stil năist, Sebastian îi opune „cartezianului” Benda contraargumentul suprem: viața, care este „tumultoasă și prost crescută”, nu are nimic de-a face cu „confederația ideală”³⁸⁰ a Europei despre care a vorbit Benda. Tot sarcastic comentează Sebastian și declarația din vara anului 1933 a PEN Cluburilor, că vor apăra, „chiar în caz de război”³⁸¹, valorile europene de libertate, solidaritate, toleranță etc.; congresiștii erau după un dejun bun, cu „vin stimulator”, scrie Sebastian, cu năravul lui de-a transforma în derizoriu aproape orice atinge, ceea ce explică entuziasmul lor „lăudabil”.

Constatarea – rece și fără regrete – a decesului Europei și a valorilor ei (identică cu diagnoza lui Nae Ionescu: „Ideea europeană a murit”³⁸²) se completează la Sebastian în mod natural cu tema, de origine sută la sută năistă, a autarhiei României. Propunerea naeionesciană de decuplare a României de la Europa a avut în Sebastian, așa cum am mai arătat, un suport convins. În comentariile sale politice, acesta a pledat, pe toate tonurile cu putință, pentru „dreptul să ne întoarcem acasă”, „să ne regăsim cadrele firești de acțiune și de viață”. La antipod de Cioran, care va lansa, peste câțiva ani, îndemnul să ieșim din geografie și să intrăm în istorie, Sebastian îndeamnă să renunțăm la spiritul Genevei, să *Părăsim politica – și reintrăm în geografie*³⁸³, pentru că noi suntem o „țară mică și necăjită”, care nu are „obligația universalismului”³⁸⁴. „Europeanul”

Sebastian din *Jurnal*, care visa succese literare pe alte meleaguri și se declara compatibil numai cu spiritul Angliei, a fost la origine un autohtonist autarhic și un antieuropean cu nimic mai prejos decât antieuropeanul Eliade. Pentru că așa învățase el de la Nae.

Sebastian, material didactic pentru rege

Ideile politice ale lui Sebastian provin, în proporție de măcar 90 la sută, dacă nu mai mult, din laboratorul de gândire politică al lui Nae Ionescu. Nu avem, cu alte cuvinte, un ideolog original în persoana lui Sebastian. Avem numai un popularizator cvasicotidian și foarte talentat al corpusului doctrinar – reacționar – al lui Nae Ionescu. Adesea, așa cum am arătat mai sus pentru ideea autarhică, cei doi funcționează în duet, basul interpretând *La potecă*, tenorul îngânându-l supus *La Balinț*... Cel mai spectaculos duet ideologic l-au interpretat însă în 9 iunie 1933, la aniversarea a trei ani de la Restaurație. Ocazia era solemnă și fastă, căci regele împlinea în același an 40 de ani, iar *Cuvântul*, care contribuise din plin la întoarcerea suveranului pe tronul țării, nu putea s-o lase neexploată.

Pagina întâi a cotidianului anunță în centru, cu litere de-o șchioapă, „A treia aniversare a Restaurației”. Sub titlu este plasată o uriașă fotografie a lui Carol al II-lea, călare (adică în postură simbolică de *descălecător* și întemeietor de țară). Fotografia este color, fapt rar în epocă, ce marchează de asemenea importanța ieșită din comun pe care ziarul o acordă evenimentului. Pe coloana întâi se află editorialul lui Nae Ionescu, intitulat *Autarhia regională a... Țărilor Agricole*. Sub fotografie, două citate din Carol al II-lea, unul la stânga, altul la dreapta, și un salut al redacției (paginat jos și centrat). Iar pe ultima coloană, a șaptea, a ziarului, de sus

până jos, având exact aceeași dimensiune ca editorialul lui Nae, se află textul *1900 în mondenitate și politică*, de Mihail Sebastian. Pagina, foarte impresionantă și cu dichis făcută, are practic trei autori: Nae Ionescu, Carol al II-lea, Sebastian. Pentru Sebastian, onoarea care îi era făcută, de a fi publicat alături de rege și de-a fi practic băgat sub ochii acestuia, este evidentă. E vorba de anul 1933, când Sebastian, redactor la *Cuvântul*, nu are încă cine știe ce mari succese literare sau cine știe ce merite ieșite din comun – cum avea, pe vremea aceea, Eliade, cu stagiul lui în India și al căru roman indian, *Maitreyi*, tocmai fusese lansat, ca mare succes, în 20 mai 1933, la „Zilele Cărții”. Or, publicat alături de rege, textul lui Sebastian urma, cu maximă probabilitate, să fie citit de acesta.

Textele lui Nae Ionescu și Sebastian sunt un bine calculat duet pe melodia autarhică. Astfel, directorul *Cuvântului* își reafirmă răspicat paternitatea asupra ideii decuplării noastre de la Europa:

„...sunt acum aproape doi ani – noi am început a scrie aci în *Cuvântul*, că, vrând-nevrând, pentru a evita antrenarea noastră în catastrofa inevitabilă a capitalismului bancar, noi va trebui să ne închidem în granițele noastre proprii, organizând rezistența pe baze de politică autarhică”.

Apoi, Nae Ionescu îl ia la rost pe Virgil Madgearu, care, preluându-i de curând ideea, i-a „schilodit-o” în aceea, inacceptabilă, de „autarhie regională”³⁸⁵. Ideea de autarhie regională este „o aberație”, scrie hotărât Nae Ionescu, și încheie în stilul său: „d. Madgearu continuă a fi astăzi ministru de finanțe. Întreb: pe socoteala cui?”³⁸⁶

Pe cealaltă parte a paginii, Sebastian scrie despre fel de fel de mondenități din Europa, realizate în stilul începutului

de secol, bun pretext pentru a conchide, într-un registru grațios-estetic (dar care amintește izbitor și de editorialul lui Nae Ionescu, *La potecă*), că e cazul să tragem obloanele țării, să ne închidem în granițele noastre până vor veni vremuri mai bune:

„Buletinul meteorologic al lumii e întunecat: vreme rea, vreme foarte rea. E greu pe asemenea timp să ieși afară din casă. Cine îți poate face o vină din faptul că în timp ce plouă cu grindină, furtună și fulgere, tu tragi obloanele ferestrelor, încui ușile și rămâi să meditezi la zilele cu soare din trecut!”³⁸⁷

Cu alte cuvinte, cei doi, într-o simbioză deplină, picură în urechile regelui, pe două stiluri, o idee unică: autarhia politică și economică a țării. Suntem în iunie 1933, când Nae Ionescu mai era în grațiile regelui, având acces în casa Elenei Lupescu, unde suveranul ținea cu el sfat de taină, iar *Cuvântul* mai era socotit, cum ne spune Armand Călinescu într-o însemnare din 7 iunie, „ziarul regelui”³⁸⁸.

În lumina acestor detalii, prezența lui Sebastian alături de Carol al II-lea, pe pagina întâi a cotidianului, ne indică importanța mare pe care o avea tânărul redactor în redacție, precum și încrederea și prețuirea pe care i le acorda Nae Ionescu. La fel, ne sugerează importanța lui Sebastian în lumea intelighenției bucureștene. Când Sebastian s-a lamentat mai târziu, în *Jurnal*, la 19 decembrie 1937, că în câțiva ani a pierdut tot, inclusiv „o situație” („A pierde o situație – *Cuvântul*”³⁸⁹), ar trebui să înțelegem că el plângea nu după o slujbă oarecare de cronicar literar la un ziar oarecare – el nici nu mai era cronicar literar, devenise „coșcogea hamal ideologic de pagina întâi”³⁹⁰ –, ci plângea după tot ceea ce avusese la oficiosul regelui. Ar trebui să

înțelegem că Sebastian într-adevăr *a avut* o situație, una reală, foarte onorantă, care a presupus o anume putere și un stil excitant de viață: pentru că Nae mergea la rege, apoi povestea totul în redacție, înflorind nițel lucrurile³⁹¹... În plus, Sebastian era omul lui Nae, deci avea și el o anumită influență și putere. Oricum, patronul său era, la începutul anilor '30, un om care se învârtea în cercul cel mai de sus și cel mai restrâns al puterii, împărtășindu-le și altora ceva din excitația acestei aventuri, făcându-i și pe alții părtași la firimituri... care nici nu erau așa de mici. Comentând ascensiunea lui Nae Ionescu, Mircea Vulcănescu spune că, în această perioadă strălucitoare din biografia sa, Nae Ionescu se visa, regresiv, *filosof de curte al regelui-stăpân*, așa că se „evoca pe sine” în fața discipolilor „îmbrăcat – ca și acel Francis Bacon, curtean al Reginei Elisabeta, pe care de altfel îl detestă – în haine de catifea, cu pantaloni scurți, ciorapi de mătase, pantofi cu copci, guler și manșete de dantelă”. Tot prin „Încercarea lui de a retrăi”, în Bucureștiul anilor 1930, „viața «filosofului de casă», pe care a trăit-o un Leibniz, un Descartes, un Voltaire, un Rousseau sau un Grimm”, își explică Mircea Vulcănescu și legătura de atunci a lui Nae cu aristocrata Maruca Cantacuzino. Iar dacă Nae, într-un vis de splendoare, se visa „filosof de casă” al regelui, Sebastian pare distribuit în rolul „evreului de excepție” al omului de casă al regelui: un tip de evreu creat, cum arată Hannah Arendt, de viața socială a Europei moderne, un ins cultivat, amuzant, interesant și asimilat într-o asemenea măsură, încât nici nu mai pare evreu, decât prin bizarerie psihologică³⁹². Iar dacă citim mărturii de epocă, ne dăm seama ce greu se putea ajunge la rege, de pildă, și ce aventură uimitoare a avut directorul *Cuvântului*. Aventură în care l-a dus, măcar o dată, și pe Sebastian cu el.

A fi coleg de pagină cu regele era într-adevăr altceva decât se credea despre prezența, presupus obscură, a lui

Sebastian în redacția *Cuvântului*. Pentru a treia aniversare a Restaurației, e clar că Nae Ionescu l-a ales anume, că a avut încredere în el, în talentul și în fidelitatea lui, drept care l-a împins în față, „l-a promovat”, cum se spune astăzi. Oare de ce? De ce nu l-a publicat lângă rege pe unul din vechii redactori ai ziarului, pe Devechi, pe Onicescu, de pildă? Numai pentru a lansa un tânăr? Eliade, care tocmai își publicase cu succes romanul *Maitreyi*, nu ar fi fost oare mai potrivit, chiar dacă era numai colaborator al ziarului, nu redactor, ca Sebastian? Ce avea Sebastian în plus față de Eliade pentru a fi preferat de directorul său într-o ocazie așa de solemnă? Ce avea Sebastian, iar Eliade nu avea?

Răspunsul e simplu: Sebastian avea evreitatea. Evreitatea, pe care nu și-a ascuns-o și nu și-a renegat-o niciodată, nici la *Cuvântul*, nici altundeva.

Iar evreitatea tânărului și talentatului său redactor a fost, în anii de glorie ai lui Nae Ionescu, o calitate de care consilierul politic al regelui a ținut cont. Primit în vila Elenei Lupescu, Nae Ionescu nu putea scăpa ocazia de a-l flata subtil pe rege, arătându-i că, așa cum „Stăpânul” o are pe „Duduia” – pe care mediul românesc o detesta cvasiunanim, pentru că era evreică, acuzând-o că îl conduce pe rege –, și el, umilul său slujitor, are la gazetă „amanta sa spirituală”³⁹³, cum l-a numit pe Sebastian un publicist de la *Adam*, îl are deci pe evreul Mihail Sebastian... căci evreitatea nu e nicio problemă... iar tânărul este talentat, inteligent, impertinent, bun de etalat pe pagina întâi a numărului aniversar...

Nu știm dacă Sebastian și-a dat sau nu seama că este folosit, în mod foarte abil, ca material didactic: unul prin care Nae îi transmitea „Stăpânului” un mesaj liniștitor în privința evreității.

Aceasta este situația lui Sebastian și acesta este fundamentul gândirii sale în perioada de maximă glorie și putere a *Cuvântului*. Din când în când, tânărul ziarist reprezintă ziarul la evenimentele mondene de rang înalt, la care participa regele – despre care Sebastian, altfel plin de țăfună, a scris întotdeauna reverențios – sau principele moștenitor; îl găsim de exemplu comentând, la începutul verii 1933, Balcaniada, iar în septembrie 1933, Serbărilor Peleşului și Consiliul Miciei Antante. De la Serbările Peleşului, din septembrie 1933, a relatat mai întâi oficial și sobru despre întâlnirea Miciei Antante³⁹⁴, iar peste câteva zile a reluat subiectul în registru răutăcios-monden:

„Am văzut la Sinaia personagii preocupate de coada fracului lor, de locul rezervat în tribună, de locul rezervat în mașină [...] am văzut oameni serioși umblând după fotografii și făcând curte aparatului de cinematograf”.

Apoi, meditănd la inaccesibilitatea funcționarilor români – „în acest stat în care cel din urmă birocrat este în funcțiunea sa un fel de monstru abstract, inaccesibil, intratabil și depărtat” –, îl complimentează cu un aer firesc pe rege, care a putut fi văzut și abordat de oricine în parcul castelului de la Sinaia. Și conchide că „superioritatea oricărui regim de prestigiu, asupra oricărui regim de ordine juridică”, constă în faptul că cel dintâi „îl pune înainte pe om”³⁹⁵.

²⁸⁹ Dorina Grăsoiu, *Mihail Sebastian sau ironia unui destin*, p. 55.

²⁹⁰ Sebastian, „Principesa Bibesco”, in *Cuvântul*, anul V, nr. 1627, 31 oct. 1929; idem, „«Croisade pour l'anémone»”, in *Cuvântul*, anul VIII, nr. 2504, 10 apr. 1932.

291 Sebastian, „Sinucideri din plictiseală”, in *Cuvântul*, anul IX, nr. 2844, 25 mart. 1933.

292 Sebastian, „Un coleg francez al lui Seletzky”, in *Cuvântul*, anul IX, nr. 2909, 2 iun. 1933.

293 Sebastian, „Niște șomeuri care vor avea de lucru”, in *Cuvântul*, anul IX, nr. 2864, 14 apr. 1933.

294 Sebastian, „Psihologia socialismului francez”, in *Cuvântul*, anul IX, nr. 2957, 20 iul. 1933.

295 Sebastian, „Socialiștii vienezi fac grevă”, in *Cuvântul*, anul IX, nr. 3047, 18 oct. 1933; vezi și idem, „Sciziunea Blum-Renaudel”, in *Cuvântul*, anul IX, nr. 2977, 9 aug. 1933.

296 Sebastian, „Reacțiune la reacțiune”, in *Cuvântul*, anul X, nr. 3067, 8 nov. 1933.

297 Sebastian, „Comentarii locale pe un text străin”, in *Cuvântul*, anul IX, nr. 2993, 25 aug. 1933.

298 Sebastian, „Propagandă cu clopoței”, in *Cuvântul*, anul IX, nr. 2910, 3 iun. 1933.

299 Sebastian, „Vin și aur”, in *Cuvântul*, anul IX, nr. 2954, 17 iul. 1933; vezi și idem, „Noi și răposata conferință”, in *Cuvântul*, anul IX, nr. 2967, 30 iul. 1933.

300 Sebastian, „«Voi care intrați aici!...»”, in *Cuvântul*, anul X, nr. 3068, 9 nov. 1933.

301 Sebastian, „Chiar în caz de război...”, in *Cuvântul*, anul IX, nr. 2914, 7 iun. 1933.

302 Sebastian, „«O națiune europeană»”, in *Cuvântul*, anul IX, nr. 2866, 16 apr. 1933.

303 Sebastian, „Adolf și Marcu”, in *Cuvântul*, anul IX, nr. 2783, 23 ian. 1933.

304 Sebastian, „Heinrich Mann dat afară”, in *Cuvântul*, anul IX, nr. 2820, 1 mart. 1933.

305 Sebastian, „Negru-alb-roșu”, in *Cuvântul*, anul IX, nr. 2832, 13 mart. 1933.

306 Sebastian, „Un «De profundis» vesel”, in *Cuvântul*, anul IX, nr. 2842, 23 mart. 1933.

307 Nae Ionescu, „Hitler sau saltul în gol”, in *Cuvântul*, anul VIII, nr. 2419, 16 ian. 1932.

308 Nae Ionescu, „Perspectiva istorică și cealaltă perspectivă”, in *Cuvântul*, anul IX, nr. 2894, 18 mai 1933.

309 Nae Ionescu, „Momentul Hitler”, in *Cuvântul*, anul IX, nr. 2896, 20 mai 1933.

310 I. Ludo, „Umor filosofic”, in *Adam*, anul V, [nr. 60], 1 iun. 1933; idem, „Revoluție sau pogrom”, in *Adam*, anul V, nr. 61, 15 iun. 1933.

311 Sebastian, „Chiar dacă nu sunt hitleriști...”, in *Cuvântul*, anul IX, nr. 2947, 10 iul. 1933.

312 Sebastian, „Wilhelm Tell și salutul roman”, in *Cuvântul*, anul IX, nr. 2956, 19 iul. 1933.

313 Sebastian, „Sterilizarea higienică”, in *Cuvântul*, anul IX, nr. 2966, 29 iul. 1933.

314 Sebastian, „Cronica externă”, in *Index*, anul I, nr. 3, 16 iul. 1933, p. 7.

315 Sebastian, „«Dușmanii civilizației»”, in *Cuvântul*, anul IX, nr. 2973, 5 aug. 1933.

316 Sebastian, „Enciclopedia italiană”, in *Cuvântul*, anul IX, nr. 2882, 6 mai 1933.

317 Sebastian, „Puterea de a fi ridicol”, in *Cuvântul*, anul IX, nr. 2928, 21 iun. 1933. Tot pe tema Italiei fasciste, Sebastian mai are în *Cuvântul* următoarele articole: „Revizuirea trece și prin Fiume?”, 16 febr. 1933; „Destindere între Roma și Paris”, 23 iul. 1933; „Diplomație între Roma și Moscova”, 3 sept. 1933.

318 Pentru problema spaniolă, vezi următoarele articole din *Cuvântul* ale lui Sebastian: „În Spania”, 13 ian. 1933; „Criză de guvern în Spania”, 8 oct. 1933; „Alegeri în Spania”, 24 nov. 1933; „Macia”, 30 dec. 1933.

319 Sebastian, „Cronica externă”, in *Index*, anul I, nr. 6, 6 aug. 1933, p. 7.

320 Sebastian, „Paranteza Dollfuss”, in *Cuvântul*, anul IX, nr. 2930, 23 iun. 1933.

321 Nae Ionescu, „Problema austriacă”, in *Cuvântul*, anul IX, nr. 3010, 11 sept. 1933.

322 Sebastian, „D. Duca, mai tare ca oricând”, in *Cuvântul*, anul IX, nr. 2945, 8 iul. 1933; idem, „D. Madgearu contra d-lui Madgearu”, in *Cuvântul*, anul IX, nr. 2964, 27 iul. 1933; idem, „Program liberal-radical”, in *Cuvântul*, anul IX, nr. 2968, 31 iul. 1933.

323 Sebastian, „Politică administrativă?”, in *Cuvântul*, anul IX, nr. 2971, 3 aug. 1933.

324 *Ibidem*.

325 Nae Ionescu, „Dar autoritatea?”, 3 febr. 1929; „Între abstracțiuni și realități”, 7 apr. 1929; „Perspective”, 28 mai 1929; „Ce nu știu anti-regionaliștii”, 30 mai 1929; „Dictatura cu paravan?”, 27 iun. 1929; „Unde sunt cugetătorii?”, 19 iul. 1929; „Descentralizare sau federalism?”, 21 iul. 1929; „După închiderea parlamentului”, 31 iul. 1929; „Între imperialism și democrația țărănească”, 1 nov. 1929; „De unde isvorăște autoritatea”, 6 nov. 1929; „Directoratul ministerial Galați”, 13 nov. 1929; „Nemulțumire generală”, 1 dec. 1929; „Statul partidelor politice”, 9 aug. 1930; „În zodia autarhiilor”, 23 sept. 1931; „Prin noi înșine». Autarhismul rumănesc și partidul liberal”, 25 sept. 1931; „Țărănismul și materialismul istoric”, 10 apr. 1932. Toate articolele au fost publicate în *Cuvântul*.

326 Sebastian, „Povestea vorbii”, în *Contimporanul*, anul VIII, nr. 88, 8 dec. 1929, p. 4.

327 Sebastian, „Meditație despre criză și automobile”, în *Cuvântul*, anul X, nr. 3071, 12 nov. 1933.

328 Ideea că a scrie articole de comentariu politic nu înseamnă a face politică apare la Nae Ionescu însuși, care declară, uneori, că el nu face politică, ci ziaristică. Pentru că, spune el, dacă ar fi făcut politică ar fi intrat într-un minister, ar fi acceptat un post de conducere etc. Alteori însă Nae Ionescu recunoaște pe față că, prin *Cuvântul*, este om politic. Vezi Nae Ionescu, „Sub interdicție”, în *Cuvântul*, anul VIII, nr. 2577, 26 iun. 1932; idem, „Liniștea domnește la Warșovia!”, în *Cuvântul*, anul X, nr. 3092, 3 dec. 1933.

329 Sebastian, „Să ne premieze și pe noi!”, în *Cuvântul*, anul X, nr. 3107, 18 dec. 1933.

330 Sebastian, *Cum am devenit huligan*, p. 79-80.

331 *Ibidem*, p. 74.

332 *Ibidem*, p. 66.

333 Dora Mezdrea, *Nae Ionescu*, III, p. 182.

334 Nae Ionescu, „Tot despre «dreapta» și «stânga»”, în *Cuvântul*, anul IX, nr. 2932, 25 iun. 1933; v. și idem, „«Radicalism de dreapta sau de stânga?»”, în *Cuvântul*, anul IX, nr. 2929, 22 iun. 1933.

335 Vasile Marin, „Extremismul de dreapta”, în Vasile Marin, *Crez de generație*, p. 183.

336 Sebastian, „Despre o anumită mentalitate huliganică”, în *Rampa*, anul 18, nr. 5162, 27 mart. 1935.

337 Sebastian, „«Cuvântul», de la 4 noiembrie 1924 până astăzi”, în *Cuvântul*, anul X, nr. 3066, 6 nov. 1933, p. 3-10.

338 Nae Ionescu, „La zece ani”, in *Cuvântul*, anul X, nr. 3066, 6 nov. 1933.

339 Mircea Eliade, *Memorii*, I, p. 136. Vezi și idem, „Roma dlui Porn”, in *Cuvântul*, anul IV, nr. 753, 7 mai 1927; idem, „Propaganda dlui Porn”, in *Cuvântul*, anul IV, nr. 763, 20 mai 1927.

340 Grigore Gafencu, *Însemnări politice*, p. 16.

341 *Ibidem*, p. 47.

342 Mihail Manoilescu, *Memorii*, II, p. 324.

343 Armand Călinescu, *Însemnări politice*, nota din 7 iunie 1933, p. 169.

344 *Ibidem*, 27 apr. 1933, p. 162.

345 Gafencu, *Însemnări politice*, p. 42-43.

346 Sebastian, „Presa de informație și presa de opinie”, in *Cuvântul*, anul VII, nr. 2278, 24 aug. 1931.

347 Margareta Sterian, „[Viața lui a fost doar un început]”, in *Revista Fundațiilor Regale*, anul XII, nr. 8, aug. 1945; v. *Mihail Sebastian interpretat de...*, p. 46.

348 Cauza pentru care Sebastian a ocolit mereu referirea la „național”, la „patrie”, precum și formula „noi, românii” a fost mărturisită în *De două mii de ani*: în liceu, la o lecție de istorie, folosind formula de apartenență „noi, românii”, a fost admonestat de un coleg: „care români?”. Drept urmare, un întreg limbaj național i-a rămas prohibit.

349 Sebastian, „Și arolul și arișca”, in *Cuvântul*, anul VII, nr. 2312, 27 sept. 1931.

350 Sebastian, „Un coleg francez al lui Seletzky”, 2 iun. 1933.

351 Sebastian, „D. Duca, mai tare ca oricând”, 8 iul. 1933.

352 Sebastian, „«Democrat» și «conservator»”, in *Cuvântul*, anul X, nr. 3086, 27 nov. 1933.

353 Sebastian, „Un coleg francez al lui Seletzky”, 2 iun. 1933.

354 Sebastian, „Daladier”, in *Cuvântul*, anul IX, nr. 3043, 14 oct. 1933.

355 Sebastian, „Un minister cu porțile deschise”, in *Cuvântul*, anul IX, nr. 3064, 4 nov. 1933.

356 Sebastian, „Program liberal-radical”, 31 iul. 1933.

357 *Ibidem*.

358 Sebastian, „Niște șomeuri care vor avea de lucru”, 14 apr. 1933.

359 Sebastian, „Șomajul intelectual”, in *Cuvântul*, anul IX, nr. 2978, 10 aug. 1933.

360 Sebastian, „Liberalii n-au vină”, in *Cuvântul*, anul X, nr. 3090, 1 dec. 1933.

361 *Ibidem*.

362 *Ibidem*.

363 Sebastian, „În Spania”, in *Cuvântul*, anul IX, nr. 2773, 13 ian. 1933.

364 Sebastian, „Criză de guvern în Spania”, in *Cuvântul*, anul IX, nr. 3037, 8 oct. 1933.

365 Sebastian, „În Spania”, 13 ian. 1933; „Criză de guvern în Spania”, 8 oct. 1933; „Macia”, in *Cuvântul*, anul X, nr. 3117, 30 dec. 1933.

366 Sebastian, „Criză de guvern în Spania”, 8 oct. 1933.

367 Sebastian, „Paranteza Dollfuss”, 23 iun. 1933.

368 Sebastian, „Atentatul de la Viena”, in *Cuvântul*, anul IX, nr. 3036, 7 oct. 1933.

369 Sebastian, *De două mii de ani*, p. 303.

370 Sebastian, „«Revoluție»”, in *Cuvântul*, anul V, nr. 1626, 30 oct. 1929.

371 Sebastian, „În Spania”, 13 ian. 1933.

372 Sebastian, „Politică administrativă?”, 3 aug. 1933.

373 *Ibidem*.

374 Sebastian, „O carte studentească”, in *Cuvântul*, anul VIII, nr. 2395, 19 dec. 1931; idem, „Chiar dacă nu sunt hitleriști...”, 10 iul. 1933; idem, „Wilhelm Tell și salutul roman”, 19 iul. 1933; idem, „Sterilizarea igienică”, 29 iul. 1933 ș.a.

375 Sebastian, „Comedia dezarmării”, in *Cuvântul*, anul IX, nr. 3008, 9 sept. 1933.

376 Nae Ionescu, „Prietenia italo-germană a fost denunțată”, in *Cuvântul*, anul IX, nr. 3016, 17 sept. 1933.

377 Nae Ionescu, „Ce avem noi cu revoluția germană?”, in *Cuvântul*, anul IX, nr. 3021, 23 sept. 1933.

378 Spre deosebire de Sebastian, Ion Călugăru, colegul său de redacție, a publicat, în toamna anului 1933, articole critice la adresa hitlerismului în *Vremea*, de pildă articolul „Adolf Hitler, omul lumpenproletariatului”, în *Vremea*, anul VI, nr. 310, 22 oct. 1933, p. 5.

379 Sebastian, „Diplomație între Roma și Moscova”, in *Cuvântul*, anul IX, nr. 3002, 3 sept. 1933.

380 Sebastian, „O națiune europeană”, 16 apr. 1933.

381 Sebastian, „Chiar în caz de război...”, 7 iun. 1933.

382 Nae Ionescu, „«Se reface Europa»”, in *Cuvântul*, anul IX, nr. 3007, 8 sept. 1933.

383 Sebastian, „Părăsim politica – și reintrăm în geografie”, in *Cuvântul*, anul IX, nr. 3044, 15 oct. 1933.

384 *Ibidem*; vezi și idem, „Reacțiune la reacțiune”, 8 nov. 1933.

385 Nae Ionescu, „Autarhia regională a... Țărilor Agricole”, in *Cuvântul*, anul IX, nr. 2916, 9 iun. 1933.

386 *Ibidem*.

387 Sebastian, „1900 în mondenitate și politică”, in *Cuvântul*, anul IX, nr. 2916, 9 iun. 1933.

388 Armand Călinescu, *Însemnări politice*, 7 iun. 1933, p. 169; vezi și p. 162.

389 Sebastian, *Jurnal*, 19 dec. 1937, p. 134.

390 I. Ludo, „Un ovrei cumsecade în ghiarele moralei judaice”, in *Adam*, anul V, nr. 68, 1 mart. 1934, p. 8.

391 Că Nae Ionescu înflorea lucrurile știm, de pildă, din *Jurnalul* lui Goga, care la rândul lui citează cuvintele Marucăi Cantacuzino. Vezi Octavian Goga, „Jurnal politic, 1931”, text stabilit de Ioan Șerb, in *Revista de istorie și teorie literară*, anul XXXIV, nr. 1, ian.-mart. 1986, p. II, nota din 6 apr. 1931.

392 Mircea Vulcănescu, *Nae Ionescu, așa cum l-am cunoscut*, p. 112-113; Hannah Arendt, *Originile totalitarismului*, cap. „Evreii și societatea”.

393 Mihail Solomon, „A cui e vina?”, in *Adam*, anul VI, nr. 75, 15 nov. 1934, p. 12.

394 Sebastian, „Sinaia solemnă și mondenă”, in *Cuvântul*, anul IX, nr. 3025, 26 sept. 1933; idem, „Prima zi a Serbărilor Peșului”, in *Cuvântul*, anul IX, nr. 3026, 27 sept. 1933.

395 Sebastian, „După serbări...”, in *Cuvântul*, anul IX, nr. 3028, 29 sept. 1933.

Capitolul 9

1933, toamna

Acest tablou, foarte satisfăcător pentru Sebastian, s-a tulburat în toamna anului 1933, imediat după întoarcerea lui Nae Ionescu dintr-o călătorie în Germania. Pe fundalul crizei politice care s-a anunțat încă din septembrie, și la care regele a dat semnale că îi va aduce la putere pe liberalii lui I.G. Duca, Nae Ionescu a fost expulzat din camarilă. Tot acum, în 1933, el a făcut cunoștință cu Corneliu Zelea Codreanu. Și tot acum, directorul *Cuvântului* a dat categorice semne că acceptă antisemitismul hitlerist, pe motiv că politica lui Hitler față de evrei nu ne privește, căci nu suntem nici evrei, nici democrație occidentală³⁹⁶. În vreme ce regele pregătea aducerea la putere a lui I.G. Duca, metafizicianul său pleda, în editoriale, contra, vorbind totodată despre revoluție națională și stat țărănesc neparlamentar, despre „realitatea colectivității nației”, el învățându-și cititorii că societatea liberală este „nu numai istoric, dar și politic coaptă morții”³⁹⁷.

Conform punctului de vedere al lui Nae Ionescu, tabloul politic românesc al anului 1933 arăta astfel: „La dreapta, forțele reacționare”, adică „partidul liberal ducist, partidul (oficial) național-țărănist, partidul poporului”; „la mijloc, formațiile radicale”, adică partidele lui „Iunian, Argetoianu, dr. Lupu, eventual Maniu [...], George Brătianu”, cu o ideologie „individualistă”, bazată pe „declarația drepturilor omului” și încercând „o salvare a regimului de libertăți individuale”; iar „la stânga, forțele revoluției, urmărind toate în fond un regim de dictatură a masselor”, adică comuniștii, legionarii, goghiștii, care urmăresc fie revoluția comunistă, fie revoluția națională³⁹⁸. „Revoluționarii”, precizează Nae Ionescu, „au rupt de mult orice contact cu luminismul veacului XVIII, cu primatul rațiunii și celelalte liberalisme”, sunt colectiviști și urmăresc, prin revoluție, reconstrucția statului, și asta pornind „de la categoriile vieții”, nu de la cele juridice. Conform acestui tablou, *Cuvântul* – aflat

alături de următoarele forțe politice: Garda de Fier și partidul lui Goga³⁹⁹ – era un ziar de stânga, revoluționar, deoarece susținător al revoluției naționale.

Sebastian a lucrat la *Cuvântul* convins că e de partea noului și împotriva vechiului, de partea stângii și a revoluției împotriva drepte și a stagnării. În 1934, în *Cum am devenit huligan*, el încă mai susținea că a lucrat la un ziar de stânga. Putem presupune că absența (de altfel, relativă) a antisemitismului din politica și din conținutul ziarului, pe durata prezenței lui Nae Ionescu în camarilă, a contribuit la confortul moral și la anestezierea ucenicului. Așa cum am arătat, până în toamna anului 1933, Nae Ionescu nu s-a atins de chestiunea evreiască decât în treacăt, și anume în mai 1933, când a scris că antisemitismul lui Hitler este o „aberație”⁴⁰⁰, dar una justificată, ce nu contează când e vorba de soarta unei revoluții. (Ideile din acest editorial au trecut apoi, cum am arătat mai sus, la Sebastian, în articolul „*Dușmanii civilizației*”⁴⁰¹, dar cu problema evreiască pusă complet în paranteză. La fel, au trecut într-un articol de mai târziu, despre arderea catedralelor, al lui Eliade. În schimb, revista evreiască *Adam* a reacționat, întrebându-se dacă Nae Ionescu ar accepta la fel de împăcat să fie spart capul lui cum acceptă evidența că Hitler sparge capul evreilor⁴⁰².)

În 6 noiembrie, când *Cuvântul* și-a aniversat intrarea în al zecelea an de existență și Sebastian a scris acel uluitor panegiric la adresa patronului său, Nae Ionescu se simțea încă destul de tare pe poziții încât să se laude că „doctrina politică” creată de el în ziarul lui „a putut deveni îndreptar și program de guvernământ pentru România de mâine – cea adevărată”⁴⁰³.

Peste numai câteva zile, în 14 noiembrie, s-a lămurit însă că a pierdut partida, căci, după demisia guvernului Vaida, regele a anunțat că îi aduce la putere pe liberalii

duciști, cărora le-a încredințat organizarea alegerilor parlamentare. Instalarea guvernului Duca a fost precedată și însoțită de zvonul intens că e „un guvern adus de străini”, și anume că „Au venit să apere pe Lupeasca și să distrugă Garda de Fier!”⁴⁰⁴. De la dreapta la stânga, aproape toată presa a vehiculat acest zvon. *Facla*, de pildă, scrie că guvernul Duca a venit prin „amestecul unor puteri străine” și „prin fraudă”⁴⁰⁵, și consemnează „indispoziția” generală ce a însoțit zilele și actele guvernului.

Supărarea lui Nae Ionescu la schimbarea de curs din viața politică a fost mare și publică, așa că și presa (*Cuvântul liber*⁴⁰⁶, de pildă), și jurnalele oamenilor politici i-au înregistrat-o. Armand Călinescu nota în 16 noiembrie 1933 că „Nae Ionescu e supărat pe camarilă din cauza soluției ce s-a dat crizei de guvern”⁴⁰⁷; alte jurnale politice vorbesc despre conflictele din interiorul camarilei și consideră numirea lui Duca drept victoria părții evreiești contra celei creștine⁴⁰⁸.

După expulzarea sa din camarilă, editorialele lui Nae Ionescu din *Cuvântul* au luat, brusc, o turnură progardistă și antisemită, fapt remarcat imediat de presa de stânga⁴⁰⁹. Este momentul celei mai importante cotituri din biografia sa, al alianței lui cu „gloata”, cum observa, în limbaj arendtian, Vladimir Tismăneanu⁴¹⁰. Se pare că în momentul când s-a hotărât să facă această cotitură politică, și-ar fi avertizat redactorii: „Un director de gazetă și-a chemat redactorii evrei și români și cinstit le-a spus: «Ziarul nostru a luat o anumită atitudine, cine înțelege să rămâie să-și facă bine socotelile»”⁴¹¹. Această informație, dată de Nicolae Roșu în 1934, nu a fost contrazisă nici de Sebastian, nici de Nae Ionescu; iar istoricul literar Z. Ornea o consideră veridică, conchizând că Nae Ionescu „l-a prevenit, deci, că își orientează gazeta spre legionarism. Nimeni nu a plecat, socotind, probabil, că e o tactică de moment care nu va

dura. În redacție a intrat Vasile Marin, semn că avertismentul e, totuși, serios”⁴¹².

Riposta lui Nae Ionescu a durat aproape două luni, încheindu-se numai odată cu asasinarea lui I.G. Duca, cu suspendarea *Cuvântului* (2 ianuarie 1934) și cu arestarea lui Nae Ionescu însuși. Este vorba despre acele ultime 45 de zile ale *Cuvântului* la care se referă Sebastian în *Cum am devenit huligan*, zile pentru care se considera răscumpărat deoarece a publicat, în 23 noiembrie, „spre stupoarea antisemiților”, tableta *Ion Trivale*⁴¹³. Textul său despre Trivale există, fără cusur. Dar mai există și alte texte de-ale lui Sebastian, altfel.

Să urmărim textele lui Sebastian, în paralel cu acelea ale lui Nae Ionescu și cu evenimentele politice interne, în ultimele 45 de zile ale *Cuvântului*.

Ultimele 45 de zile ale *Cuvântului*

Ca toată presa bucureșteană, și *Cuvântul* s-a jucat repetat cu zvonul că guvernul Duca are un „act de naștere” dubios, fiind adus la putere de străini: „față de naționalismul gospodăriei colectivității rumânești – guvernul actual a căutat bunele grații ale bancherilor străini”⁴¹⁴, scrie insinuant Nae Ionescu. Iar Sebastian, care își desfășura ritualele sale atacuri contra „muzei” sale preferate, I.G. Duca, nu putea să nu preia, delicat:

„Într-un fel, guvernul acesta, înainte de a fi al țării, este al creditorilor de orice fel. Și asta nu prin viciu de constituire (cum se șoptește pe ici pe acolo), ci prin necesitate de program, prin obligație ideologică”⁴¹⁵.

Alte capete de acuzație contra acestui guvern – că este „liberal, burghez și capitalist”, reprezentând astfel lumea „veche” și artificial resuscitată prin aducerea la putere, lume care, pentru Sebastian ca și pentru Nae Ionescu, trebuie „lichidată”⁴¹⁶ în favoarea celei noi, revoluționare – țin de convingerile antiliberale și revoluționare ale locului. În *Cum am devenit huligan*, carte scrisă în noiembrie-decembrie 1934, Sebastian spune cam același lucru, că venirea liberalilor la putere însemna că „totul era pierdut”, pentru că ei „reprezentau sumar «lumea veche»”, incompatibilă cu „noul curs” sau cu ideea de revoluție⁴¹⁷. Într-o Românie frenetic antiliberală și profund nemulțumită de revenirea liberalilor la putere – după cum se vede dacă răsfoiești presa acelor ani și a acelor luni –, antiliberalismul lui Sebastian trebuie luat ca atare, ca o convingere la modă și ca o probă a influenței adânci a lui Nae Ionescu asupra lui.

După ce, în 14 noiembrie 1933, regele îl însărcinează pe I.G. Duca (fostul său contestatar, cu ocazia Restaurației) să formeze guvernul și să organizeze alegeri parlamentare, Nae Ionescu contraatacă în editorialul ... *Și un cuvânt de pace*, în care Duca este acuzat că vrea să reprime doar un „anumit extremism”, cel „de nuanță antisemită”. Brusc, fostului oaspete al Elenei Lupescu faptul acesta i se pare „grav”: „Asta, iată, e grav”. În pasul următor, editorialistul legitimează, rapid, antisemitismul:

„dacă avem dreptul noi, o parte din români, a fi filosemiți, atunci este evident că noi, altă parte de români, avem dreptul de a fi antisemiți”⁴¹⁸.

Apoi, subit deranjat de amestecul evreilor români în viața României, cere ca ei să se retragă din presă (e o mai

veche dorință și a lui Goga) și din toate posturile de conducere politică, pentru că perturbă liniștea țării:

„cuvântul acesta de pace nu va putea fi obținut. Nu numai pentru că evreii din rosturile conducătoare ale presei democratice confundă calitatea lor de evrei cu cea de conducători ai unor organe de presă românești [...]. Noi nu vrem să jignim pe nimeni – dar pentru ca pacea cetățenească să nu fie amenințată, mai general încă: pentru ca desfășurarea vieții politice să ia drumurile normale, ar fi nevoie de o măsură radicală: retragerea tuturor evreilor de la posturile de conducere politică”⁴¹⁹.

În mod semnificativ, în același număr din *Cuvântul* este publicat, pe pagina a opta, Corneliu Zelea Codreanu, cu o circulară intitulată „*Garda de fier*” și *alegerile viitoare. La violență se răspunde cu violență*. În acest apel către legionari, Căpitanul anunță că „Am fixat candidații pentru alegerile ce vin”, îndemnându-și camarazii: „puteți fi mândri că în timp ce toate partidele, de la cuziști și până la socialiști, se vor întruni în consilii de trei-patru zile, [...] noi, în timpul cel mai rapid, am fixat, *fără niciun fel de consiliu, toate candidaturile din întreaga țară*”. Apoi le dă dezlegare la violență:

„În sfârșit, în fața amenințărilor zilnice pe nedrept făcute și neprovocate de niciun fel de vină, de dezordini sau măcar de rea intenție, ci numai din porunca bancherilor streini și de josnica slugărnicie a politicienilor români, noi trebuie să ne înălțăm gata de moarte. / Chinurile fizice și morale pe care le-am suportat în fața țării întregi, care ne stă mărturie, nu le mai putem suporta. / Înțelegând starea voastră sufletească și cunoscându-vă puterile de reținere,

vă anunț că vă dezleg de ordinul pe care vi l-am dat neconținut «de a nu răspunde». / De astăzi înainte vă acord dreptul de a vă apăra cum veți socoti și cred că veți ști să uzați de această dezlegare și vă veți apăra bine. /[...] / Apărați-vă deci. Aveți acest drept. Uzați de el"⁴²⁰.

În același număr din *Cuvântul*, Sebastian este prezent cu un articol politic antiducist, „*Chestia închisă*”. În ziua următoare, în 18 noiembrie, o notă de pagina a opta a ziarului reamintește cititorilor că „Am publicat ieri circulara dlui Corneliu Zelea Codreanu către legionarii «Gărzii de Fier» prin care îi îndeamnă să nu mai îndure cu seninătatea de până acum violentările autorității și «la violență să răspundă cu violență»”⁴²¹, adăugând informația că și alte organisme politice sunt hotărâte să facă la fel. Din acest moment, *Cuvântul* se umple de știri legionare, publicate pe oricare din paginile sale. În comparație cu alte ziare, cu *Facla*, de exemplu, care dă scurte știri numai în momentele fierbinți ale evenimentelor ce au urmat, *Cuvântul* a devenit, practic, un ziar nu numai de știri pentru ciocnirile dintre guvern și gardiști, ci și un ziar de propagandă prolegionară; numărul știrilor, tonul lor și, în plus, sprijinul dat de Nae Ionescu prin editorialele sale au transformat ziarul într-unul progardist.

Revenind la propunerea lui Nae Ionescu, cum că evreii să se retragă din viața politică românească: nu a fost singura sa afirmație antisemită⁴²², ci prima făcută în mod explicit cu privire la România. Cum a reacționat Sebastian la ea și la vădita schimbare a ziarului? Atunci când Nae Ionescu a făcut „campanie de izolare a unei întregi colectivități evreiești”, a tăcut Sebastian, „ca o știucă umplută”, așa cum l-a acuzat I. Ludo? În *Cum am devenit huligan*, el relatează că a avut o discuție clarificatoare cu directorul său „de conștiință”, apoi a publicat, pentru

lămurirea publică a propriei sale atitudini și „spre stupoarea antisemiților”, tableta *Ion Trivale*⁴²³. În *Cuvântul* se găsește însă și o altă reacție de-a sa: la propunerea naeionesciană ca evreii să se retragă din viața politică a țării (ceea ce ar fi presupus cetățeni români de două categorii: cu drepturi politice, fără drepturi politice, deci un pas înapoi, în perioada ce precedă Constituția din 1923), tânărul comentator politic reacționează prin articolul din 10 decembrie 1933, intitulat *Minoritățile în alegeri*. Aici, Sebastian pornește de la o informație: faptul că liberalii au făcut cartel electoral cu sașii, iar partidul lui Iunian a încheiat cartel cu ucrainenii. După părerea sa, situația este „gravă”, deci merită o discuție serioasă, nu „pe baze sentimentale”, ci „cu totul obiectiv”. Din punctul său de vedere, votul unui român și votul unui minoritar nu sunt egale, ci inegale și cu scopuri diferite, în sensul că electoratul „partidelor românești” are în vedere „problemele de politică generală a țării”, iar electoratul „organizațiilor minoritare” are în vedere numai „problemele particulare ale minorităților, probleme privind școala lor, confesiunea lor, cultura lor”. Sebastian concede că, deși „Interesele minoritare pot fi legitime, juste și acceptabile”, totuși „Ele sunt însă totdeauna de ordin particular”. Drept concluzie, el scrie, cu verzele, deci foarte vizibile în mijlocul articolului său de fond, că:

„există o deosebire funcțională între votul politic propriu-zis și votul minoritar”.

Drept urmare, zice Sebastian, alianțele electorale de tip cartel ale minoritarilor duc

„la o completă falsificare a situației parlamentare și deci a situației politice”⁴²⁴.

Iată-i deci pe minoritari nu cu prea puține, ci cu prea multe drepturi și, din cauza belșugului lor de drepturi, vinovați de falsificarea vieții politice românești! Și asta, sub pana lui Mihail Sebastian. El nu a pomenit în articolul său decât trei minorități – „maghiari, sași, ucrainieni etc.” – , evitând să numească minoritatea evreiască, pe care a cuprins-o în acel generic „etc.”. Dar este limpede că nu sporirea drepturilor acestora îl interesa, cum nu îl preocupa sporirea drepturilor niciunei minorități, ci, dimpotrivă, ca un bun adept năist, îl interesa retezarea unora din drepturile minoritarilor – de pildă, a dreptului de a face cartel cu alte partide. Sau, de ce nu, chiar a dreptului de a vota. Lăsând la o parte faptul că el nu dovedește niciuna din premisele demonstrației sale (nu e nicăieri probat că minoritarii au numai scopuri „particulare”), este evident că Sebastian tratează și el, precum directorul său, cetățenii României ca fiind de două categorii: români cu interese și preocupări generale, minoritari cu interese particulare, ultimii fiind un fel de handicapați care, paradoxal, fraudează, prin surplusul lor de drepturi (concret, prin dreptul la cartel electoral), rezultatele alegerilor. Acuzația fățișă a lui Nae Ionescu, că evreii strică viața politică românească, e dusă mai departe de Sebastian în această variantă generalizată la toate minoritățile; iar soluția lui Nae Ionescu – ca evreii să se retragă din viața politică – este sugerată de Sebastian, în această variantă contorsionată și generalizată la toate minoritățile, dar nu enunțată explicit. Acest pas, de-a susține ca minoritarii cei falsificatori ai rezultatelor alegerilor să nu mai aibă niciun drept de vot, nu a mai fost făcut în mod explicit de Sebastian.

Pe măsură ce atmosfera politică s-a încins în vederea alegerilor, iar guvernul lui Duca a luat măsuri – dure, multe abuzive – contra legionarilor, presa de toate culorile l-a criticat constant, în numele legii. *Cuvântul* l-a criticat și el, dar mai rar în numele legii și mai des în numele Legiunii. Fostul oficios al regelui s-a transformat peste noapte într-un „adevărat oficios al Gărzii de Fier”, căreia i-a luat „fățîș”⁴²⁵ apărarea. Asasinarea – de către poliție! – a studentului gardist Virgil Teodorescu (episod evocat de Eliade în *Noaptea de Sânziene*) l-a făcut pe Nae Ionescu să diagnosticheze, în editorialul din 25 noiembrie, „disoluția revoluționară” a vieții publice românești, care „a intrat în era asasinatelor”. În vreme ce presa democrată făcea repetate apeluri la nefolosirea armelor în viața politică, Nae Ionescu explica tacticos (asemănător cu Sebastian, în articolul *Atentatul de la Viena*) că s-a trecut într-o perioadă istorică a „luptelor cu mână armată, în care viața indivizilor nu mai contează”, că firea românilor nu e nicidecum pașnică, istoria noastră fiind dolidă de „asasinate politice”, dar făcute „de boieri”, și că acum, prin legionari, s-a ivit un nou tip uman, pentru care „viața nu mai are niciun preț”, care „nu se intimidează de moarte”, ci „*abdică de la existența individuală, cu scopul precis de a potența pe cea a colectivității*”; mai mult, aceștia consimt nu numai să moară, „ci și să omoare”⁴²⁶. Totuși, ei nu trebuie considerați criminali de rând, ci „oameni noi” sau, mai precis: „jertfe”⁴²⁷. În numeroasele sale intervenții pentru Legiune, Nae Ionescu – ca ultimul intrat în sprijinirea legionarilor, vrînd poate și să își recupereze întârzierea și să reducă avantajele mai vechilor sprijinitori ai acestora, precum Nichifor Crainic sau Dragoș Protopopescu – avertizează guvernul că măsurile antilegionare vor avea consecințe nefaste pentru țară. Și, pretextând că descrie o

stare de fapt – violența legionară la care și-a dezlegat Zelea Codreanu camarazii –, în realitate o legitimează, legitimând în mod potențial crima și anarhia:

„Noi le știm o singură hotărâre «tare»: aceea *de a rezista violent oricărei măsuri nelegale*”⁴²⁸,

scrie el despre legionari, propagând astfel dezlegarea la crimă dată de Căpitan. Căutându-i pe cei vinovați de persecutarea acestora, Nae Ionescu trimite mereu „mai sus” de poliție, acolo „de unde au pornit ordinele”: el indică lumea evreiască (internațională, românească), apoi pe Titulescu și pe Duca⁴²⁹ și, în final, în *Roluri blestemate*, o indică aluziv pe Elena Lupescu: „d. Duca nu lucrează în interesul partidului liberal [...] ci din ordinul cuiva care îi stă în spate. [...] Ostentația aceasta servește însă altcuiva: cuiva care vrea să dovedească în văzul lumii – spre intimidarea noastră – că există în România un partid și un guvern care și-a luat deschis sarcina de a sugruma mișcările naționale”⁴³⁰.

Din punctul său de vedere, apelul la calm și la lege pe care îl fac alte ziare nu este o soluție. Soluția va veni prin revoluția colectivistă, pe care o aduc legionarii și care a fost întârziată la noi peste măsură de „pasivitatea lașă a burgheziei în descompunere”⁴³¹. Legitimarea legionarilor și antisemitismul merg mână în mână; el se declară pe față contra „evreilor «asimilați»” și cere explicit:

„1. ca evreii să se declare evrei, 2. ca evreii să nu-și mai bage nasul unde nu le fierbe oala”,

adică în politica românească⁴³². Iar când guvernul face imprudența să se laude că a fost o zi de liniște, Nae Ionescu sare ca ars și se recunoaște, prin *Cuvântul*, ca o forță politică de sine stătătoare:

„Liniștea? Care liniște? A renunțat Garda de Fier la propaganda ei? Nu! A încetat *Cuvântul* să scrie ce scria? Nu! A schimbat d. Goga linia d-sale de conducere? Iarăși nu!”⁴³³

Cuvântul, plin de știri legionare, se îmbogățește în 29 noiembrie cu un nou colaborator, devenit și redactor al ziarului⁴³⁴, ideologul legionar Vasile Marin⁴³⁵, fără ca prin asta să-și piardă vreun membru al redacției. Alți conducători legionari sunt și ei prezenți în *Cuvântul* cu apeluri, proteste, recomandări etc., de pildă Mihail Stelescu, I. Moța, Mihail Polihroniade, generalul Gheorghe Cantacuzino⁴³⁶ ș.a., iar Corneliu Zelea Codreanu revine în paginile ziarului în 2 decembrie, pentru a se plânga – îndreptățit, după cum confirmă și alte ziare – de persecuțiile guvernului Duca și pentru a decreta doliu după legionarii uciși în conflictele cu poliția⁴³⁷. (Alte ziare, de pildă *Facla* din 29 și 30 noiembrie, menționează și victimele făcute de legionari în rândul civililor și al jandarmilor; de pildă, în ciocnirile de la Iași au fost răniți trei civili, Isive Cohn sau Cohes, Șmil Schwartz și Ambrozie Ucinov, ne spune *Facla* din 30 noiembrie.)

În timp ce *Adevărul* și *Dimineața* făceau apel la calm și la nerecurgerea la arme în politică; în timp ce *Facla* analiza, prin vocea lucidă a lui Ion Vinea, provocările guvernului și felul cum „Cele câteva sute de golani hotărâți ai lui Zelea Codreanu” (față de care Vinea își declară totala rezervă: „nu avem, politicește, nicio stimă pentru Zelea Codreanu”) pun guvernul Duca în dificultate⁴³⁸, la celălalt pol politic, Nae

Ionescu arăta că s-a intrat în mod fatal în epoca asasinatelor; iar Sebastian publică, în 15 decembrie 1933, unul din *cursivele* sale îndrăcite, cu țintă imediat actuală: *Omul cu revolverul*. El descrie un om care umblă peste tot cu revolverul la el și trage:

„Umblă prin țară și trage. Trage cum respiră. E o funcție biologică a lui. Revolverul face parte din anatomia lui și dacă o biologie neglijentă a uitat să i-l aplice ca pe o a treia mână, el și-a complectat singur lipsurile. [...] «Omul cu revolverul» distribuie gloanțe la orice oră din zi și noapte, în toate județele României, ciuruind harta țării cu focurile lui revoltate. Mai ieri la București, ieri la Brăila, azi la Ploiești, mâine la Buzău. Dacă e frig – el trage. Dacă e cald – el trage. Dacă îl întrebi cât e ceasul, tot trage. Dacă nu-l întrebi – el trage mereu”.

Tânărului jurnalist politic, care remarcase de ceva vreme prezența revolverului în campania electorală⁴³⁹, acest personaj itinerant și înarmat îi pare hazliu, căci scos din „comediile americane de cinematograf”, mai ales că gloanțele lui nu omoară, ci, cel mult, „deteriorează un tur de pantaloni”. Descris cu vervă și simpatie, „omul cu revolverul” este, după Sebastian, emblematic:

„Căci în fond, dacă acest personagiu se poate plimba prin țară și să tragă cum vrea, unde vrea – este pentru că în oarecare măsură el exprimă sumar o sensibilitate publică”.

Și anume, exprimă „năduful” populației deziluzionate. Ceea ce omul de rând exteriorizează printr-o înjurătură omul cu revolverul exprimă cu arma:

„Dumneata, necăjitul meu prieten și cetitor, înjuri. El trage. Dar amândoi pentru același năduf”.

Apoi îl aduce în discuție pe Duca:

„«Omul cu revolverul» a tras astfel, cu egală pasiune, sub trei guverne. [...] Sub guvernul Duca în sfârșit, sub care, dacă lucrurile merg mai departe cu aceeași vervă, omul nostru va fi silit să-și schimbe pistolul cu o mitralieră, spre a se numi de aici încolo «omul cu mitralieră»”⁴⁴⁰,

scrie profetic și vesel Sebastian.

Grav în acest text nu este faptul că ideile lui Sebastian despre I.G. Duca le prelungesc și le repetă pe acelea ale lui Nae Ionescu (nu ar fi pentru prima oară: simbioza intelectuală în care trăiau cei doi făcea ca ideile să treacă de la Nae la Sebastian, iar unele floricele stilistice de la Sebastian la Nae; vezi, în acest ultim sens, felul cum își începe Sebastian articolul din 9 decembrie, *Primul ministru la microfon*, și cum își începe Nae editorialul din 17 decembrie, *Ce e de făcut – și ce nu se va face*). Grav este altceva: că, simpatizând cu pistolarul fie și sub forma unei „glume”, Sebastian nu numai că nu îl sancționează cu niciun cuvânt, ci, dimpotrivă, îl justifică în numele „nădufului” tuturor; și că, prelungind ideile naeionesciene despre viitorul violent și anarhic al societății românești, prevestește la rândul lui că, sub guvernul Duca, omul cu revolverul e *silit* să se adapteze. Textul acesta – pe linia de atac a ziarului, plin de umor și totodată premonitoriu, dacă ne gândim la felul cum a sfârșit prim-ministrul Duca –

trimite nu numai la legionarii gata să riposteze cu arma, ci și la un incident real din București: la un conflict între poliție și Gheorghe I. Brătianu, conflict în care șeful Partidului Național Liberal georgist a tras în aer. Larg comentat în toată presa (Sebastian însuși îi consacră articolul de fond⁴⁴¹ din același număr, din 15 decembrie, în care publică și tableta), incidentul a stârnit și reacții de tip moralist-prozastic: Vinea, de pildă, l-a comentat în *Facla* în 14 decembrie, Sebastian în *Cuvântul* în 15 decembrie, B. Brănișteanu în *Adevărul* din 16 decembrie, iar M. Sevastos, în *Dimineața*, în 19 decembrie. Ca umor negru, tableta lui Sebastian e perfectă. Ca reacție la realitate, reprezintă în mod corect *Cuvântul*, cu tot ce însemna acesta: pentru că, în vreme ce Vinea diagnostica „domeniul abuzului”⁴⁴² și deplângea lățirea „molimei” armelor, în vreme ce M. Sevastos⁴⁴³ moraliza pedant cazul, deplângând uzul armelor în viața politică, Sebastian nu dă niciun semn de distanțare față de personajul său, ci pur și simplu își îndreptățește pistolarul să treacă, în numele actualității, la mitralieră.

*

În 9 decembrie 1933, Consiliul de Miniștri a interzis Garda de Fier (data era astfel calculată, încât Garda să nu se poată reînscris la alegeri sub alt nume). Simultan, poliția a început arestările (peste 1700 de legionari au fost arestați⁴⁴⁴; se pare însă că numărul era mai mare, Corneliu Zelea Codreanu declarând peste 10000 de legionari arestați⁴⁴⁵, cifra fiind însă contestată de istorici), iar presa, protestele. Presa democratică a protestat, în numele legii, contra acestei măsuri; de pildă, Vinea scrie în *Facla*:

„Protestăm deci în numele legii în contra dizolvării gărzilor devastatoare ale dlui Codreanu, fiindcă suntem de părerea [...] că legalitatea trebuie apărută”⁴⁴⁶.

Nae Ionescu a reacționat în trepte; întâi a contestat legalitatea deciziei⁴⁴⁷; apoi l-a acuzat pe premier că dizolvarea Gărzii (care „E adevărat că a făcut uz de arme. *Dar niciodată neprovocată*”) este o măsură cu o semnificație mai largă, îndreptată în general „împotriva mișcării noastre naționale”. Și că asta dovedește că premierul Duca acționează contra intereselor sale și contra intereselor Partidului Liberal, în numele „unei oculte antinaționale” și, mai ales, „din ordinul cuiva care îi stă la spate”, din ordinul cuiva care vrea să intimideze mișcările naționale și să-și arate puterea⁴⁴⁸. Trimiterea, transparentă și azi, nu numai în epocă, este la Elena Lupescu. Apoi, cu trei zile înainte de începerea alegerilor, Nae Ionescu propune, ca măsuri de „pace”, eliberarea legionarilor arestați, reînscrierea Gărzii de Fier pe listele electorale și amânarea alegerilor cu o lună, pentru ca legionarii să își poată face propaganda electorală în rând cu celelalte partide⁴⁴⁹.

Ce face Sebastian, când „familia” și „casa” *Cuvântului* se declară trup și suflet solidare cu gardiștii eliminați de pe listele electorale? El – cel acuzat ulterior de presa evreiască de delictul că „a luptat până în ultima clipă la triumful ideologiei rasiste”⁴⁵⁰ – declară public, în *cursivul* din 21 decembrie, că nu votează. Nici el, nici prietenii săi, spune Sebastian, nu merg la vot:

„Am întreprins o mică anchetă politică în jurul meu, în lumea prietenilor și tovarășilor mei de lucru, scriitori, profesori, medici, oameni de carte, toți din acea mult pătimită «generație tânără», în numele căreia atâția șefi de

plutoane ideologice își permit să enunțe adevăruri absolute. Și am făcut o constatare, care este prea generală, ca să nu aibă un sens precis. Niciunul dintre ei, niciunul vă spun, nu este înscris în listele electorale. Niciunul nu votează”.

Abținerea sa și a prietenilor săi de la vot nu se datorează nici lipsei de preocupare pentru politică, scrie mai departe Sebastian, nici indiferenței lor față de „criza istorică” pe care o traversează țara. Dimpotrivă, ei sunt foarte „pasionați de problemele vremii lor, de sensul politic al ceasului pe care îl trăiesc, de indicațiile crizei istorice”. Apoi, întrebându-se retoric dacă „Nu e ciudat refuzul lor de a face un act de prezență politică, votând?”, răspunde:

„Nu, ciudat nu e deloc. Dimpotrivă, e foarte normal. Absența aceasta de la urne se sprijină pe *conștiința inutilității operației, pe siguranța că nimic nu se poate modifica astfel*” (s.n., M.P.).

Profunda sa neîncredere în mecanismul, de natură democratică, al alegerilor este evidentă. Apoi adaugă o lămurire:

„Din câte partide noi și vechi se agită, din câte mișcări cuminiți sau dezmațate se «lansează», din câte formula ultra-vechi sau ultra-noi se aruncă în piața politică, niciuna nu încadrează gândirea acestei elite, niciuna nu răspunde întrebărilor ei, niciuna nu soluționează gravele ei așteptări”.

„Cei care nu votează”, continuă Sebastian, stau „în slujba” acelor „puține lucruri mari și serioase”⁴⁵¹ din țară,

care nu sunt reprezentate/„încadrate” de nimeni. Știind că Sebastian aștepta pentru România, la fel ca directorul său, o răsturnare radicală, o revoluție (pe care el o numea „socială”); la fel, știind că, în toamna anului 1933, Nae Ionescu a pus revoluția așteptată (pe care el o numea „națională” și „colectivistă”) exact pe seama tineretului și a Gărzii de Fier; știind aceste lucruri și ținând cont de contextul politic – de campanie electorală organizată de liberali, cu eliminarea Gărzii de Fier de pe listele electorale –, observația lui Sebastian sună cel puțin ambiguu. E ca și cum ar spune că, dacă Legiunea a fost eliminată de pe listele electorale, „elita” în care se învârtăște el nu mai este reprezentată de nimeni, de „niciuna” dintre formațiunile politice rămase pe liste. Faptul că legionarii scoși din alegeri se contraziceau în presă cu cine să voteze, cu Goga sau cu alte partide istorice?, faptul că se contraziceau pe seama partidelor istorice, considerate de unii nedemne de încredere, deoarece sunt pline de masoni și de evrei⁴⁵², precum și „recomandarea” ambiguă să voteze după „conștiință” nu ușurau lucrurile. Citit în conexiune cu evenimentele politice interne și cu editorialele lui Nae Ionescu, articolul lui Sebastian rămâne unul de agitație antiguvernamentală și de supunere clară la linia și culoarea politică de atunci a ziarului său.

Peste câteva zile, adică în ajunul Crăciunului și în toiul alegerilor, Nae Ionescu explică *De ce alegerile acestea nu însemnează nimic*: întâi, pentru că teoria constituțională din România cu privire la raportul dintre guvern, rege și parlament este falsă; apoi, pentru că „alegerile nu au fost libere” (căci guvernul a scos Garda de Fier din joc, „a pregătit pe alocurea falsificarea rezultatelor alegerilor”, a folosit jandarmeria ca „unealtă” de „maltratare a propagandiștilor opoziției”, a organizat „cete de agenți electorali care au terorizat lumea” etc.); iar în final,

acoperind aria tematică a titlului, conchide tehnic asupra lipsei de semnificație a alegerilor, arătând că „guvernul d-lui Duca” atârnă de bunăvoința regală, căci „nu se poate prevala în niciun caz nici față de Rege, nici față de țară de adeziunea și încrederea parlamentului”⁴⁵³. A doua zi, Sebastian îi preia ca un ecou tematica, tratând același mănunchi de probleme și lămurindu-și cititorii: *Cu sânge sau nu, tot una e*. Titlul în sine e un manifest. Conținutul acestui articol de fond repune în discuție problema semnificației alegerilor și pe aceea a libertății lor:

„Nu vi se pare abuzivă avalanșa de comentarii, opoziționiste și guvernamentale, în jurul alegerilor și al rezultatului lor?”

întreabă retoric Sebastian, care, practic, va face o demonstrație nouă pentru ideea naeionesciană că alegerile *nu însemnează nimic* și că a vorbi despre detaliile lor „este un joc”. În pasul următor, discută problema libertății actului electoral:

„Ziarele de nuanță liberală [...] celebrează cu diverse grade de entuziasm libertatea îngerească a operațiilor electorale. Ziarele de opoziție deplâng dimpotrivă teroarea sub care aceste alegeri au decurs. [...] Opoziția afirmă că au fost omorâți câțiva zeci de cetățeni. Guvernul se apără, declarând că chiar dacă au fost uciși vreo 10-20, au fost în schimb înviați pentru vot vreo 20-30000”,

trăgând concluzia că „adevărul stă cam la mijloc”. Apoi tânărul ziarist se concentrează pe problema de fond semnalată de Nae Ionescu în editorialul său – și anume,

aceea a raportului dintre parlament și guvern. Din punctul de vedere al tânărului comentator politic, „tot una e” dacă alegerile au fost sau nu însângerate, dacă alegătorii au fost maltratați sau nu, dacă au fost omorâți sau nu. (Pentru cititorul inocent de astăzi: alegerile interbelice, mai ales acelea organizate de liberali, se desfășurau în sânge, lăsând în urmă morți și răniți.) Indiferența lui dacă alegerile au fost făcute cu sau fără vărsare de sânge (știm că el însuși era la adăpost, deoarece nu s-a prezentat la vot) e declarată din titlu. El se întreabă explicit:

„Să aibe oare vreo importanță pentru situația politică a țării modul cum s-au făcut aceste alegeri? Faptul de a fi fost foarte sălbatice sau de a fi fost din contră foarte gentile schimbă oare efectiv ceva din funcția parlamentului ieșit din asemenea alegeri, angelice sau drăcești?”

Răspunsul lui este că nu:

„Iată, nouă ni se pare că nu”.

Și, arătând că în România parlamentul și guvernul se află într-o relație nefirească, argumentează:

„Însângerate sau nu, parlamentele românești sunt condamnate să fie ceea ce au fost mereu: organe de execuție servilă, la ordinul și dispoziția guvernului”.

Dacă observația privitoare la raportul dintre parlament și guvern este, în ordine politică, exactă, amestecarea în

discuție a problemei sângelui alegătorilor este un cinism asumat de Sebastian ca atare. Iar răspunsul în întregul său este falacios, căci Sebastian reunește două chestiuni într-una singură (caracterul violent/pașnic al alegerilor; raporturile dintre parlament și guvern) și dă un răspuns unic, asumat-cinic:

„Cu riscul de a trece drept cinici, vom spune că în realitate un parlament românesc este mereu același, fie că el s-a născut peste o punte de cadavre, fie că a crescut sub un curcubeu de libertăți civice”⁴⁵⁴.

La acest răspuns se poate replica pedestru că, și dacă parlamentul este sub papucul guvernului, tot contează dacă alegerile au fost sau nu libere, dacă au fost sau nu însângerate, căci, *amenințată într-un singur om, umanitatea este amenințată în întregul ei*, după cum spunea Clemenceau cu ocazia „afacerii Dreyfus”.

Putem să presupunem că dacă bățăușii electorali i-ar fi spart lui capul, Sebastian ar fi fost mai sensibil la sânge, mai puțin cinic și mai puțin sofistic. În acest articol, cinismul său nu e prin nimic mai prejos de cel al lui Cioran din articolele *Hitler în conștiința germană* și *Revolta sătuilor*, din 1934, prin care era justificat dreptul lui Hitler de a-și fi omorât, în „noaptea cuțitelor lungi”, adversarii și concurenții⁴⁵⁵. Căci, numai de dragul de a lovi în guvernul lui Duca, tânărul ziarist sare peste problema sângelui alegătorilor. În decembrie 1933, întreaga echipă redacțională de la *Cuvântul* se comportă ca și cum pentru ea ar conta numai un anume fel de sânge, cel... verde. În același număr, Zelea Codreanu, colaborator încă din noiembrie al *Cuvântului* și deci coleg de ziar cu Sebastian, revine cu textul propagandistic *Un cuvânt în chestiunea dizolvării*

Gărzii de Fier; așa că indiferența de pagina întâi a lui Sebastian față de sângele alegătorilor este corectată în mod spectaculos cu îngrijorarea, legitimă, de pagina a treia a lui Zelea Codreanu față de sângele legionarilor săi, al „copiilor” bătuți în închisori „din ordinul bancherilor iudeo-masoni”⁴⁵⁶.

Pentru că se ocupa de politică și scria ceea ce scria la ziarul său naționalist, ortodoxist, iar din toamna anului 1933 și prolegionar și antisemit, Sebastian a declarat, într-unul din *cursivele* sale răsfățate, că merită un premiu academic.

„Ne ocupăm de cea mai imundă funcție a prostiei omenești: politica. Trăim în atmosfera ei, discutăm cu eroii ei, ne luptăm cu stăpânii ei”,

se lamentează el, arătând supliciul la care este supus ca om de presă: „Tot ce spune cel din urmă dobitoc de stat, suntem obligați să știm”, și asta „oprimând în noi gustul violent de a lăsa baltă toate mizeriile acestea, pentru a ne întoarce la cărțile noastre, la preocupările noastre nepolitice”.

Sebastian, să ne amintim, fusese foarte încântat în 1931, la întoarcerea din Franța, că se află la un ziar „de opinie”, adică la unul în care își implică și își declară convingerile, iar nu la unul de informație. În ultimele 45 de zile ale ziarului său, el a scris, ca și înainte, articole de atitudine, iar nu articole de informație. El a scris texte prin care a lovit consecvent în democrația românească, făcând în mod obsecvios jocul gardist al lui Nae Ionescu. La urma urmelor, el ar fi putut să plece de la ziar, nu să rămână și să scrie ceea ce a scris.

Acum, turmentat de invulnerabilitatea de care se bucurase ca ziarist la ziarul lui Nae Ionescu, lui Sebastian i

se pare că, pentru ceea ce a scris, merită pur și simplu o recompensă:

„Asta nu se cheamă virtute? Ba, fără îndoială că da. Se cheamă chiar mai mult. Se cheamă martiragiu, flagelare, eroism... Iată de ce, cu toată seriozitatea, cerem să ne premieze și pe noi”⁴⁵⁷.

În cele opt zile care mai rămăseseră până la suspendarea *Cuvântului*, Sebastian și-a făcut datoria de redactor până la capăt; în 30 decembrie, de pildă, scrie la moartea colonelului Macià⁴⁵⁸, elogiindu-l încă o dată (și, în treacăt, pe colaboratorul lui, Ramón Franco), conform slăbiciunii sale pentru figurile de revoluționari autoritari și aventuroși. În ultimul număr al *Cuvântului*, din 1 ianuarie 1934, Sebastian a publicat două texte, din fericire amândouă culturale, *Unde literatura răspunde în politică* (despre Curtius, care își editase la Paris studiul său despre Balzac) și o cronică la cartea *Pluie d'étoiles* a lui Matila C. Ghyka⁴⁵⁹. Iar apele verzi în care, după cum a observat I. Ludo⁴⁶⁰, s-a scădat zglobiu ca un „păstrăv”, au avut vreme să se înroșească nu numai de sângele legionarilor maltratați de autorități, ci și de sângele unei victime a legionarilor: președintele Consiliului de Miniștri, I.G. Duca.

*

Prin Nae Ionescu, dar și prin alți comentatori, inclusiv prin mai modesta contribuție a „arhanghelului Mihail circumcisul, angelul păzitor al onoarei patronului”⁴⁶¹, cum l-a numit Ludo, *Cuvântul* prevestise că va curge sânge. În ajunul Crăciunului, în același număr în care Sebastian își declara pe pagina întâi nepăsarea față de sângele

alegătorilor, Zelea Codreanu făgăduia, pe pagina a treia, că acei „peste 10 000 de copii români” închiși („copii”, adică legionari; cifra, cum am mai spus, este cu multe mii exagerată) „nu vor rămâne nerăzbunați”⁴⁶².

Și n-au rămas.

Chiar în ziua de Crăciun, Nae Ionescu și-a publicat „colindul”: un editorial intitulat, semnificativ, *Măcelul*. Este un text ieșit din comun, unul codat, ale cărui chei sunt presărate în editorialele anterioare, în ideologia mișcării legionare (mai ales în partea ei religioasă) și în atmosfera de catastrofă și de război civil a ultimelor săptămâni din anul 1933. Cu stilul multistratificat al autorilor români, care știu să sugereze mai mult decât scriu, directorul ziarului construiește un text pe mai multe niveluri: semnificația religioasă a nașterii lui Isus, apoi contextul istoric al nașterii lui și, în sfârșit, contextul politic contemporan românesc.

Nu este pentru prima dată când Nae Ionescu folosește editorialul de Crăciun pentru a încifra în el actualitatea politică a României. În 1929, cu ocazia Crăciunului, procedase la fel: în editorialul *Fuga în Egipt*, subintitulat *Articol cu tâlc, care ocolește noul proiect de lege al Presei*, Nae Ionescu vorbise, criptat și totodată transparent, despre prințul Carol, al cărui destin îl compara cu al lui Isus: așa cum Isus a fugit în Egipt ca să-și salveze viața, „ca să se păstreze pentru ceasul pe care Dumnezeu i-l hotărâse; pentru ca să se întoarcă la ai săi, unde trebuia să înceapă minunatele Lui isprăvi”, și Carol, care se afla fugit în străinătate, se va întoarce la ai săi, drept care Nae psalmodiază plin de credință și de încredere:

„când steaua Betleiemului se arată desupra capetelor noastre [...] intonăm [...]: «Iată, mirele vine la miezul nopții, și fericită e sluga pe care o va afla priveghind»”⁴⁶³.

Dacă în 1929 scria – pentru Carol al II-lea și pentru țară – acest colind al așteptării pline de speranță, în 1933 Nae Ionescu scrie, tot codat, un colind amenințător. Un atac la rege. Editorialul său începe abrupt și sumbru: „Toate trebuiesc plătite. Și cele rele, desigur. Dar și cele bune”. Apoi descrie circumstanțele istorice ale nașterii pruncului sfânt, felul cum evreii au recurs la „ajutor străin” într-o vreme de „năpastă a lui Dumnezeu”, când – și deodată Nae Ionescu trece de la timpul trecut al verbelor la timpul prezent – „*ne putem aștepta la orice*” (s.n., M.P.). Atunci, la nașterea lui Isus, au fost omorâți „patrusprezece mii de prunci”, „de copii”, iar moartea lor, dincolo de faptul că „Herodes era, lăuntric, o spăimântătoare pocitanie”, trebuie să aibă – scrie editorialistul – și un alt sens, „unul mai adânc”. Sumbrul teolog îl numește:

„Și de aceia socotesc că toți copiii aceștia au trebuit să moară *pentru că se născuse Hristos*”,

în înțelesul că Herodes a avut grijă

„ca prin moartea atâtor nevinovați să se depună mărturie sângeroasă – jertfă – pentru nașterea Celui prin care se mântuia lumea”⁴⁶⁴.

Încredințat că „toate nădejdlile noastre purced printr-un act de răscumpărare”, „jertfa” făcându-se cu „nevinovați”, Nae Ionescu scrie simultan și despre pruncii uciși la nașterea lui Isus, și despre „copiii” sacrificați în „Jilavele”

României. Aceștia din urmă erau insistent numiți și în „Scrisoarea” lui Corneliu Zelea Codreanu („Ucide-ți copiii cu propriile tale mâini, ne trebuie nimicirea viitorului tău, Românie”⁴⁶⁵, scrie Zelea Codreanu că i-ar fi fost ordonat României de către „iudeo-masoneria” internațională), și în articolul *Atentatul contra Crăciunului*⁴⁶⁶, de Dem. Theodorescu, publicat chiar alături de *Măcelul* lui Nae Ionescu⁴⁶⁷. Pentru cine cunoaște chiar și numai superficial ideologia legionară, insistența ideologului de la *Cuvântul* pe jertfa „de răscumpărare” și pe aceea „de mărturie”, insistența pe ideea de răscumpărare în avans a „nădejdlor noastre” etc. sună foarte legionar; în *Măcelul*, Nae Ionescu a făcut o lectură legionară a circumstanțelor istorice ale nașterii lui Isus și, totodată, o interpretare cristică a circumstanțelor politice din ultimele săptămâni din România. Conform acestui text codat, legionarii sunt jertfa de răscumpărare pentru speranțele României. După aceste aluzii ingenios întrețesute în trama cristică (și nu mai trebuie să ne mirăm că, în 1940, Cioran l-a comparat pe Zelea Codreanu cu Isus), Nae Ionescu flutură din nou amenințarea: binele și răul se plătesc deopotrivă, chiar și atunci când omul nu e decât „unealta” lui Dumnezeu: „Pedeapsa pentru cele rele” vine, chiar dacă „mai târziu”. Herodes și Iuda Iscariotul (așadar, un rege și un trădător... cu siguranță, Nae Ionescu avea în vedere nu numai personajele biblice!) au plătit fiecare în parte, „mâna lui Dumnezeu” coborându-se „greu” peste ei. Iar avertismentul întunecat al lui Nae Ionescu – la adresa lui Duca, dar și a regelui! – este clar, deși cifrat: „ne putem aștepta la orice”.

În paranteză, să consemnăm că „predicțiile infailibile” nu sunt predicții, ci avertismente⁴⁶⁸. Despre Nae Ionescu s-a spus, în acele zile, că ar fi fost amestecat în asasinarea lui I.G. Duca. Până și unul dintre marii admiratori ai lui, și anume Mircea Vulcănescu, obligat poate de creștinismul

său activ, consemnează, în cartea pe care i-a dedicat-o, amestecul profesorului în crima de la Sinaia:

„Nae Ionescu era, în acel moment, un protagonist al culorilor regale, pe care, nu fără ciudă, le vedea apropiindu-se de liberali. Și din acest unghi se plasează campania lui de amenințări contra lui Duca, pe atunci șeful guvernului, care a culminat cu articolul profetic: «Asasinarea lui Barbu Catargiu» [sic!], un fel de îndemn, abia învăluit, la uciderea primului ministru. Consider că atmosfera morală a acelei campanii de presă a constituit primul mobil în sufletul celor care au săvârșit atentatul de la 29 decembrie”⁴⁶⁹.

În articolul său din 31 decembrie (scris în 28 decembrie, înainte să știe de asasinatul căruia îi căzuse victimă Duca), comentând intenția premierului de a impune o „lege pentru apărarea statului”, Nae Ionescu a repetat avertismentul, în termeni expliți: „s-ar putea ca în urma dizolvării acțiunea ei [a Gărzii] să devină mai puternică și să ia alte căi”⁴⁷⁰. Iar în 1 ianuarie 1934, în editorialul său intitulat *1933-1934*, scris în 29 decembrie 1933, din nou fără să știe încă de atentatul reușit contra lui Duca, Nae Ionescu repetă formula din *Măcelul*:

„Măsura brutală și absolut nejustificată a dizolvării Gărzii de Fier e de natură a ridica tot felul de aprehensiuni. [...] *ne putem aștepta la orice*”⁴⁷¹ (s.n., M.P.).

Iar ceea ce a prevestit și a așteptat s-a și întâmplat: Duca a fost asasinat de legionari, în 29 decembrie, în gara din Sinaia, probabil cu complicități înalte și tenebroase. „Oficiosul Gărzii” a mai apărut în 1 ianuarie 1934, apoi a

fost suspendat. În ultimul său număr al seriei întâi, Sebastian, conștiincios până la capăt, publică, așa cum am spus, două texte, fără legătură cu politica românească. În 2 ianuarie 1934, Nae Ionescu a fost arestat, se pare că pentru instigare la crimă. Lumea politică și intelectuală, în frunte cu Iorga, a protestat față de arestare. Nae Ionescu nu a fost eliberat decât la mijlocul lunii martie. Nu a fost implicat în procesul celor trei legionari criminali, apărând doar ca martor.

Sebastian, un extremist de dreapta moderat

Revenind la articolele lui Sebastian din *Cuvântul* și la ideologia de extremă dreaptă, antidemocratică și revoluționară, care emană din ele, trebuie să spunem că, în mediul în care se afla, Sebastian a devenit extremist de dreapta așa cum se respiră: firesc și fără niciun efort. Lectura articolelor lui, făcută chiar în paginile *Cuvântului*, și corelând mereu textul discipolului cu textul magistrului său, și pe amândouă cu cronologia politică a României, arată fără nicio putință de tăgadă că Sebastian, influențat adânc de personalitatea și de ideologia lui Nae Ionescu, a devenit antidemocrat și „revoluționar”, încadrându-se în extrema dreaptă. Nu a fost legionar – a fost doar un extremist de dreapta, adică un adept al revoluției colectiviste și al ideii de dictatură. Și, cum extremismul însuși are grade sau intensități diferite, Sebastian a fost un extremist de dreapta moderat – formula sună aberant, dar reflectă realitatea articolelor sale –, nu unul „turbat”. Adesea, ideile lui sunt cu un ton mai jos decât acelea ale lui Nae Ionescu sau decât vor fi în anii următori cele ale colegilor săi de generație, precum Eliade, Cioran, Noica ș.a.

Sebastian a fost „protocron”, făcând experiența extremismului mai devreme decât alți colegi de-ai săi. A început-o în 1929, iar anul lui de vârf a fost 1933. Și e o experiență intelectuală insolită să-i citești textele „revoluționare”, unele sângeroase, iar în paralel să constăți că Eliade, prezent și el mereu în *Cuvântul*, scrie, acum și aici, numai texte culturale: despre *Upanishade*, despre Renaștere, despre mătrăgună, sau că, „păcătuind”, în vara anului 1933 scrie despre șomajul intelectual și țipă, pe pagina întâi a *Cuvântului*, *Mi-e foame!*⁴⁷² Cioran și Eliade au început să guste din extremismul politic mai târziu decât Sebastian (Cioran, la sfârșitul anului 1933 – deci pe vremea când Sebastian era la apogeul violenței sale revoluționare –, dar atingându-și apogeul în 1936; Eliade s-a legionarizat la sfârșitul anului 1935, pe când Sebastian se dezmeticise...). Sebastian a stat la *Cuvântul* și a scris pe linia ziarului său chiar și după ce acesta a devenit oficiosul Legiunii, tânărul comentator politic ajungând coleg de redacție cu Vasile Marin și coleg de ziar cu Zelea Codreanu. Incompatibilitățile, a căror lipsă o acuza la alții, nu au fost nici punctul lui tare, după cum a observat, numai pe baza lecturii *Jurnalului*, Norman Manea⁴⁷³. Antisemitismul, etnicismul și progardismul, fățișe la Nae Ionescu după ce acesta a fost expulzat din camarilă, nu l-au clintit din redacție. Nu degeaba s-a întrebat I. Ludo (care nu trebuie privit în niciun caz prin prisma pe care ne-o oferă Sebastian în *Cum am devenit huligan*), scandalizat de o scrisoare pe care Sebastian i-a trimis-o în 1934 întru apărarea patronului său, de ce „junele evreu arian” nu a plecat din redacția *Cuvântului* „de la primul mârâit etnicist”. Noi ne putem întreba de ce nu a părăsit *Cuvântul* măcar după primele semne de antisemitism brutal, din septembrie 1933. Deși nu a scris niciun rând explicit antisemit, Sebastian nu a fost apărătorul din *Cuvântul* al drepturilor minorității evreiești

din România, ci, dimpotrivă, cel care, subminând drepturile tuturor minorităților, le-a subminat, implicit (prin acel straniu articol, *Minoritățile în alegeri*), și pe ale comunității sale de origine. La fel, deși nu a scris niciun articol explicit prolegionar, mi se pare neîndoielnic că, prin *Omul cu revolverul* și prin *Cei care nu votează!*, a dat și el o mână de ajutor atât Legiunii aflate la strâmtoare, cât și extremei drepte în general. Poate că nu a făcut-o la fel de violent și de fățiș cum o făcea prietenul și colegul său de pagină, G. Racoveanu. Dar a făcut-o la vedere, totuși.

Absența documentelor – scrisori, jurnal etc. – ne împiedică să ne dăm seama care a fost starea lui de spirit la sfârșitul anului 1933, când Nae Ionescu a devenit antisemit pe față. Mărturia din *Cum am devenit huligan*, distorsionată de conjunctura polemică în care a fost scrisă, este vagă în privința ultimelor luni ale anului 1933; în plus, declarații de genul: „Un *Cuvânt* gardist de fier mi se părea – și mi se pare și astăzi – un lucru strict imposibil”⁴⁷⁴ sunt retorică pură.

Poate că, deși și-a scris textele așa cum le citim, nu s-a simțit totuși chiar în largul său. Nu știm cum s-a simțit nici când a fost asasinat I.G. Duca, „muza” lui eternă. Cert este că, după toate câte a scris Nae Ionescu despre evrei și despre legionari și după reacțiile evreiești din 1933 la textele antisemite ale lui Nae Ionescu, Sebastian a rămas în redacție, și-a scris articolele proprii pe linia ziarului – și a cerut public să fie premiat pentru eroismul și „martiragiul” lui de ziarist. E limpede că el credea nezdrușit în steaua lui Nae Ionescu, cu care împărtășea intim și public aceleași idei. Cu care era compatibil. El s-a înfruptat pe îndelete, ciugulind delicat, ca Albă-ca-Zăpada din farfuriile tuturor piticilor, din toate ideile ultrareacționare (dar pentru el ultrarevoluționare) ale profesorului său. Din ideologia naeionesciană, numai antisemitismul ei manifest și prolegionarismul ei fățiș (pentru că Legiunea era antisemită)

erau pentru Sebastian cu adevărat o problemă, dar și la această provocare s-a „descurcat” perfect, continuând ideile lui Nae Ionescu în articole abile, de felul *Minoritățile în alegeri*, *Omul cu revolverul*, *Cei care nu votează!*, *Cu sânge sau nu, tot una e*. Statutul grandios pe care l-a avut Sebastian la *Cuvântul* – comentator politic, autor de prima pagină, bun de arătat regelui – trebuie luat și el în considerație când ne gândim la adezivitatea afectivă pe care a demonstrat-o Sebastian față de directorul său.

Iar acest statut special al lui Sebastian la *Cuvântul*, împreună cu faptul că el a fost un ziarist de dreapta, cu articole politice pe linia extremismului de dreapta, ne obligă să-i regândim și *Jurnalul*, și restul textelor, precum și complicatelor relații cu Nae Ionescu, cu Eliade, cu elita criterionistă a generației lui. Faptul că el a fost, în siajul lui Nae Ionescu, un antidemocrat cuprins de dorul revoluției aruncă o lumină nouă și asupra opțiunilor extremiste (și de dreapta, și de stânga) ale întregii generații '27; căci arată că fantasma revoluției colectiviste antidemocratice nu a fost, în România, o boală etnic-românească, ci, la linia de pornire, o maladie generalizată a epocii.

396 Nae Ionescu, „Prietenia italo-germană a fost denunțată”, în *Cuvântul*, anul IX, nr. 3016, 17 sept. 1933; idem, „Ce avem noi cu revoluția germană?”, în *Cuvântul*, anul IX, nr. 3021, 23 sept. 1933.

397 Nae Ionescu, „D. Gr. Iunian și parlamentarismul”, în *Cuvântul*, anul IX, nr. 3027, 28 sept. 1933; idem, „Ce nu știm încă”, în *Cuvântul*, anul IX, nr. 3044, 15 oct. 1933; idem, „Despre «necesitatea obiectivă» a unui guvern Duca”, în *Cuvântul*, anul X, nr. 3072, 13 nov. 1933.

398 Nae Ionescu, „Cum moare un regim”, în *Cuvântul*, anul X, nr. 3105, 16 dec. 1933.

399 Nae Ionescu, „«Liniștea domnește la Varșovia!»”, în *Cuvântul*, anul X, nr. 3092, 3 dec. 1933.

400 Nae Ionescu, „Perspectiva istorică și cealaltă perspectivă”, în *Cuvântul*, anul IX, nr. 2894, 18 mai 1933.

401 Sebastian, „«Dușmanii civilizației»”, în *Cuvântul*, anul IX, nr. 2973, 5 aug. 1933.

402 I. Ludo, „Umor filosofic”, în *Adam*, anul V, [nr. 60]. 1 iun. 1933, p. 8-9.

403 Nae Ionescu, „La zece ani”, în *Cuvântul*, anul X, nr. 3066, 6 nov. 1933, p. 1.

404 Grigore Gafencu, *Însemnări politice*, nota din 5 ian. 1934, p. 312.

405 Vezi „Senzaționalele declarații politice ale d-lui Gh. Brătianu”, în *Facla*, anul XII, nr. 843, 16 nov. 1933; Ion Pas, „Un înger a vorbit: D. Ion Inculeț”, în *Facla*, anul XII, nr. 846, 19 nov. 1933.

406 Vezi Grigore Iulian, „Politica și d. Nae”, în *Cuvântul liber*, nr. 3, nov. 1933, p. 5. Vezi și Sache Băldăbâc, „D. Naie și d. Zissu”, în *Cuvântul liber*, nr. 4, 2 dec. 1933, p. 5.

407 Armand Călinescu, *Însemnări politice*, p. 197.

408 Gafencu, *Însemnări politice*, p. 318-320.

409 Schimbarea antisemită la față a directorului *Cuvântului* ca urmare a constituirii guvernului Duca era, în Bucureștiul anului 1933, un fel de secret al lui Polichinelle. „... adevărul este acesta: d. Nae Ionescu s-a supărat în noiembrie trecut, la constituirea guvernului Duca, pe un anume evreu. Evreul acesta a susținut guvernul Duca și a avut mai multă trecere decât d. Nae Ionescu. Rezultatul? D. Nae Ionescu a devenit... antisemit. Adică, din pricina unui singur evreu, s-a necăjit pe toți evreii”, scrie Tudor Teodorescu-Braniște („D. Nae Ionescu se contrazice”, în *Cuvântul liber*, nr. 38, 28 iul. 1934, p. 15). Vezi și T. Teodorescu-Braniște, „Doctrina bătei”, în *Cuvântul liber*, anul II, nr. 11, 18 ian. 1936; Grigore Iulian („Politica și d. Nae”, nov. 1933) sau Sache Băldăbâc, un pseudonim, evident („D. Naie și d. Zissu”, 2 dec. 1933).

410 Vladimir Tismăneanu, *Spectrele Europei Centrale*, p. 186. Citatul complet sună astfel: „Prin faptul că au susținut ideologia Gărzii de Fier, filosofi precum Nae Ionescu, Mircea Eliade și Emil Cioran ilustrează ceea ce Hannah Arendt numea corect «alianța temporară dintre gloată și elite»”. (Mi se pare interesant să semnalez că avem o variantă autohtonă, din ultima treime a secolului al XIX-lea, a acestei idei: la un moment dat, discutând chiar problema evreiască din România, P.P. Carp a atras atenția asupra pericolului ca elita intelectuală să se ia după poporul „rătăcit”.)

411 Nicolae Roșu, „Iosif Hechter în cultura românească”, în *Azi*, anul III, nr. 5, nov. 1934; textul a fost republicat, cu titlul schimbat în

„Inaderența evreilor la cultura românească”, in Nicolae Roșu, *Orientări în veac* (1937).

412 Z. Ornea, *Anii treizeci*, p. 227.

413 Sebastian, *Cum am devenit huligan*, p. 107.

414 Nae Ionescu, „... Și un cuvânt de pace”, in *Cuvântul*, anul X, nr. 3076, 17 nov. 1933; idem, „Pentru risipirea oricăror nedumeriri”, in *Cuvântul*, anul X, nr. 3082, 23 nov. 1933; idem, „«Liniștea domnește la Warșovia!»”, 3 dec. 1933; idem, „Roluri blestemate”, in *Cuvântul*, anul X, nr. 3103, 14 dec. 1933.

415 Sebastian, „Guvernul dreptului cambial”, in *Cuvântul*, anul X, nr. 3084, 25 nov. 1933.

416 *Ibidem*; Nae Ionescu, „«Liniștea domnește la Warșovia!»”, 3 dec. 1933.

417 Sebastian, *Cum am devenit huligan*, p. 103-104.

418 Nae Ionescu, „... Și un cuvânt de pace”, 17 nov. 1933.

419 *Ibidem*.

420 Corneliu Zelea Codreanu, „«Garda de fier» și alegerile viitoare. La violență se răspunde cu violență”, in *Cuvântul*, anul X, nr. 3076, 17 nov. 1933, p. 8.

421 „Partidul liberal ducist și alegerile”, in *Cuvântul*, anul X, nr. 3077, 18 nov. 1933, p. 8.

422 Primul care a sancționat antisemitismul lui Nae Ionescu a fost publicistul I. Ludo, în *Adam*, în iunie 1933. În noiembrie 1933, revistei *Adam* i s-a alăturat *Cuvântul liber*.

423 Sebastian, *Cum am devenit huligan*, p. 107; idem, „Ion Trivale”, in *Cuvântul*, anul X, nr. 3082, 23 nov. 1933.

424 Sebastian, „Minoritățile în alegeri”, in *Cuvântul*, anul X, nr. 3099, 10 dec. 1933.

425 Armand Călinescu, *Însemnări politice*, p. 199.

426 Nae Ionescu, „Când ne vom desmeteci?”, in *Cuvântul*, anul X, nr. 3084, 25 nov. 1933.

427 Nae Ionescu, „«Liniștea domnește la Warșovia!»”, 3 dec. 1933; vezi și idem, „Ce e de făcut – și ce nu se va face”, in *Cuvântul*, anul X, nr. 3106, 17 dec. 1933.

428 Nae Ionescu, „Pentru risipirea oricăror nedumeriri”, in *Cuvântul*, anul X, nr. 3082, 23 nov. 1933.

429 *Ibidem*; „Când ne vom desmeteci?”, 25 nov. 1933; „Roluri blestemate”, 14 dec. 1933.

430 Nae Ionescu, „Roluri blestemate”, 14 dec. 1933.

431 Nae Ionescu, „Când ne vom desmeteci?”, 25 nov. 1933.

432 Nae Ionescu, „Zdrobitoarea majoritate» a evreilor naționali”, in *Cuvântul*, anul X, nr. 3099, 10 dec. 1933; vezi și idem, „Între «agresivitate» antisemită și «pasivitate» filosemită”, in *Cuvântul*, anul X, nr. 3085, 26 nov. 1933; idem, „«Transcendentalism» și politică”, in *Cuvântul*, anul X, nr. 3088, 29 nov. 1933.

433 Nae Ionescu, „Liniștea domnește la Warșovia!”, 3 dec. 1933.

434 Nae Ionescu, „Prefață”, 1937, in Vasile Marin, *Crez de generație*, p. 11.

435 Vasile Marin, „Abdicările statului democrat”, in *Cuvântul*, anul X, nr. 3088, 29 nov. 1933.

436 Vezi colecția *Cuvântului*, începând cu 18 nov. 1933 până la sfârșit.

437 Corneliu Zelea Codreanu, „D. Corneliu Zelea Codreanu și legionarii uciși”, in *Cuvântul*, anul X, nr. 3091, 2 dec. 1933.

438 Ion Vinea, „Săptămâna sângeroasă”, in *Facla*, anul XII, nr. 859, 4 dec. 1933.

439 Sebastian, „«Democrat» și «conservator»”, in *Cuvântul*, anul X, nr. 3086, 27 nov. 1933. Nu e clar la cine face aluzie Sebastian în acest *cursiv*; putea fi Grigore Forțu, care avusese un incident public (trăsese cinci gloanțe într-un polițist, v. știrea „D. Forțu, autorul unui incident foarte ciudat”, in *Cuvântul*, anul IX, nr. 3039, 10 oct. 1933).

440 Sebastian, „Omul cu revolverul”, in *Cuvântul*, anul X, nr. 3104, 15 dec. 1933.

441 Sebastian, „Ce sancționează d. Duca?”, in *Cuvântul*, anul X, nr. 3104, 15 dec. 1933.

442 Ion Vinea, „Domnul Pistol”, in *Facla*, anul XII, nr. 867, 14 dec. 1933.

443 M. Sevastos, „Moda revolverului”, in *Dimineața*, anul 29, nr. 9691, 19 dec. 1933.

444 Armin Heinen, *Legiunea „Arhanghelul Mihail”*, p. 241.

445 Corneliu Zelea Codreanu, „Un cuvânt în chestiunea dizolvării Gărzii de Fier”, in *Cuvântul*, anul X, nr. 3113, 24 dec. 1933, p. 3.

446 Ion Vinea, „Afară din lege”, in *Facla*, anul XII, nr. 865, 11 dec. 1933.

447 Nae Ionescu, „Contribuții la teoria actului de guvernământ”, in *Cuvântul*, anul X, nr. 3102, 13 dec. 1933.

448 Nae Ionescu, „Roluri blestemate”, 14 dec. 1933.

449 Nae Ionescu, „Ce e de făcut – și ce nu se va face”, 17 dec. 1933.

450 I. Ludo, „Un ovrei cumsecade în ghiarele moralei judaice”, în *Adam*, anul V, nr. 68, 1 mart. 1934, p. 10. Vezi reproșurile similare, aduse naratorului din *De două mii de ani*, identificat de critică cu Sebastian: că s-a simțit „la dânsul acasă, cot la cot cu naționaliștii integrali” (Mihail Solomon, „A cui e vina?”, în *Adam*, anul VI, nr. 75, 15 nov. 1934, p. 12).

451 Sebastian, „Cei care nu votează!”, în *Cuvântul*, anul X, nr. 3110, 21 dec. 1933.

452 Vezi colecția *Cuvântului*, numerele din 18-20 decembrie 1933.

453 Nae Ionescu, „De ce alegerile acestea nu însemnează nimic”, în *Cuvântul*, anul X, nr. 3112, 23 dec. 1933.

454 Sebastian, „Cu sânge sau nu, tot una e”, în *Cuvântul*, anul X, nr. 3113, 24 dec. 1933.

455 Vezi Marta Petreu, *Un trecut deocheat sau „Schimbarea la față a României”*, p. 14-16.

456 Corneliu Zelea Codreanu, „Un cuvânt în chestiunea dizolvării Gărzii de Fier”, 24 dec. 1933, p. 3.

457 Sebastian, „«Să ne premieze și pe noi!»”, în *Cuvântul*, anul X, nr. 3107, 18 dec. 1933.

458 Sebastian, „Macia”, în *Cuvântul*, anul X, nr. 3117, 30 dec. 1933.

459 Sebastian, „Unde literatura răspunde în politică”; idem, „Matila C. Ghyka: Pluie d'étoiles”, ambele în *Cuvântul*, anul XI, nr. 3119, 1 ian. 1934, p. 1 și 3-4.

460 I. Ludo, „Un ovrei cumsecade în ghiarele moralei judaice”, 1 mart. 1934, p. 8.

461 *Ibidem*, p. 10.

462 Zelea Codreanu, „Un cuvânt în chestiunea dizolvării Gărzii de Fier”, 24 dec. 1933, p. 3.

463 Nae Ionescu, „Fuga în Egipt (Articol cu tâlc, care ocolește noul proiect de lege al Presei)”, în *Cuvântul*, anul VI, nr. 1682, 25 dec. 1929.

464 Nae Ionescu, „Măcelul”, în *Cuvântul*, anul X, nr. 3114, 25 dec. 1933.

465 Zelea Codreanu, „Un cuvânt în chestiunea dizolvării Gărzii de Fier”, 24 dec. 1933, p. 3.

466 Dem. Theodorescu, „Atentatul contra Crăciunului”, în *Cuvântul*, anul X, nr. 3114, 25 dec. 1933.

467 Să notăm că și legionarii, și sprijinatorii lor politici au insistat pe coincidența că atâția oameni tineri au fost închiși de sărbătoarea natalității, de Crăciun. Dragoș Protopopescu, în romanele sale despre soarta legionarilor în 1933-1934, și anume în *Fortul 13* și *Tigrii*, oferă o

prețioasă mărturie psihologică despre atmosfera acestei perioade. A fi închis, ca legionar, la sfârșitul anului 1933 sau în 1934, a sta îndelung în închisoare – el descrie Jilava – însemna o onoare publică. Așa cum pentru memorandiștii ardeleni fusese o onoare să primească o condamnare cât mai lungă, așa cum pentru Vanea Răutu al lui Stere era o onoare să își asume calitatea de revoluționar și să primească o pedeapsă cât mai mare, și pentru legionarii lui Zelea Codreanu a fi închis și condamnat însemna o distincție. Complicitatea aparatului de stat – administrativ și juridic – cu mișcarea legionară, inclusiv complicitatea armatei, este de asemenea foarte bine surprinsă în aceste romane alerte, ludice și fanatice simultan. Vezi Dragoș Protopopescu, *Fortul 13* (1936), *Tigrii*, I-II (1937).

468 Vezi Hannah Arendt, *Originile totalitarismului*, p. 434-435.

469 Mircea Vulcănescu, *Nae Ionescu, așa cum l-am cunoscut*, p. 87. Articolul „Asasinarea lui Barbu Catargiu” a fost scris de G. Racoveanu și publicat în *Cuvântul*, anul X, nr. 3102, 13 dec. 1933.

470 Nae Ionescu, „Legea pentru apărarea statului”, în *Cuvântul*, anul X, nr. 3118, 31 dec. 1933.

471 Nae Ionescu, „1933-1934”, în *Cuvântul*, anul XI, nr. 3119, 1 ian. 1934.

472 Eliade, „Mi-e foame!”, în *Cuvântul*, anul IX, nr. 2978, 10 aug. 1933.

473 Norman Manea, „Incompatibilitățile”, în 22, anul VIII, nr. 23, 9-15 iun. 1998; v. Iordan Chimet, *Dosar Mihail Sebastian*, p. 22-23, 26-27.

474 Sebastian, *Cum am devenit huligan*, p. 106.

Capitolul 10

1934 sau fractura

În perioada imediat următoare suspendării ziarului *Cuvântul*, informațiile despre Sebastian sunt puține, căci el nu mai poate fi urmărit în presa cotidiană, iar documentele despre el, directe sau indirecte, sunt sărace.

E posibil ca Sebastian să fi avut, în 1934, un jurnal, dar, dacă acesta a existat, azi nu mai există. Cel mai probabil un asemenea jurnal a existat, măcar sub forma „jurnalului de roman”. Se știe că Sebastian a publicat în presă, de pildă în *Cuvântul* și în *Azi*, începând cu ianuarie 1929, fragmente din așa-numitele sale „jurnale de roman”⁴⁷⁵. Or, aceste fragmente cu conținut literar trebuie să fi fost în realitate niște extrase dintr-un jurnal intim, tot așa cum jurnalele publicate în a doua jumătate a anilor 1930 în *Revista Fundațiilor Regale* s-au dovedit a fi extrase tematice din jurnalul mare al scriitorului. De altfel, este mai mult decât interesant că *Jurnalul* lui Sebastian, cel care a cutremurat pe bună dreptate la apariție intelighenția românească, și continuă s-o cutremure, dar pe care va trebui să îl recitim *altfel* (în sensul că vom putea identifica în el și aluzii laconice la un trecut acum revolut, și semnificative amnezii), începe în 12 februarie 1935⁴⁷⁶: un moment când, după calculele mele – făcute conform textelor lui Sebastian –, acesta se schimbase la față, renunțase la ideologia de extremă dreaptă în care zburdase ca „păstrăvul în apă” și de care se îmbibase. Existența, din 1929 încoace, a „jurnalelor de roman” publicate de Sebastian în presă este dovada prin analogie – firește, imperfectă ca orice analogie – că el a ținut jurnal și înainte de 1935: un jurnal complet, pe care, după peripețiile anului 1934 și după ce el însuși s-a limpezit la minte, presupun că și *l-a distrus singur*, din neplăcere față de propriul său trecut.

Revenind la anul 1934, singurul lucru verificabil pe care îl cunoaștem pentru începutul acestui an este o scrisoare de-a lui Sebastian către I. Ludo, editorul revistei evreiești *Adam*. Este o epistolă fără dată sau cu data omisă de Ludo la transcrierea ei în revista *Adam*; conform calculelor mele, trebuie să fie din februarie 1934. Epistola a fost scrisă de Sebastian în apărarea lui Nae Ionescu, care

fusesse atacat de I. Ludo într-o broșură⁴⁷⁷. Sebastian îi reproșează lui Ludo că atacă un om care nu-i poate răspunde – aluzie la faptul că Nae Ionescu era închis:

„a înjura un om fără putința de a răspunde, este un gest oribil”,

scrie discipolul. În realitate, I. Ludo nu făcuse decât să își republice în broșură un atac anti-Nae mai vechi, apărut în revista *Adam* în decembrie 1933⁴⁷⁸: *Si vis pacem – sparge geamuri ori Nae, Nae și iar Nae*. Iată scrisoarea lui Sebastian către Ludo (respectând punctuația din revistă):

„Domnule Ludo, / Vei putea convorbi cât vei vrea, cu propria d-tale conștiință, despre cât ești d-ta de bun evreu și despre cât de prost evreu sunt eu. Vei putea avea voluptatea de a te indigna copios împotriva trădării mele de neam, dar nu mă rabdă inima să nu-ți spun că a înjura un om fără putința de a răspunde, este un gest oribil, de o urâtenie ce îi servește în acelaș timp și de pedeapsă. / Doresc din toată inima ca galbena d-tale broșură să se vândă cât mai repede. Vei fi de două ori câștigat: 1) îți vei încasa banii investiți; 2) vei scăpa de mărturia unei mizerii care va fi astfel consumată./ Ași vrea să știi că acest lucru ți-l spune cineva, care crede cu îndârjire că micul d-tale atentat moral este o faptă profund neevreiască. /Mihail Sebastian”⁴⁷⁹.

Așa cum se vede, este o epistolă de solidarizare cu Nae Ionescu, lezat de republicarea – în timp ce se afla închis –, în broșură independentă, a mai vechilor critici ale lui Ludo. Scrisoarea lui Sebastian a fost comentată cu o vervă nebună

de I. Ludo, care n-a scăpat ocazia de-a da glas reproșurilor evreilor la adresa prezenței lui Sebastian, ca „hamal ideologic”, în ziarul care „muncea de zor să scoată pe evrei din presa politică”. Existența acestei epistole arată că în primele luni ale anului 1934 Sebastian era solidar cu fostul sau director, în al cărui destin politic mai credea. (Iar I. Ludo afirmă, nu chiar fără temei, că „Tot mobilul indignării” din scrisoarea lui Sebastian „este ca să afle patronul său că s-a indignat pentru el”.)

Putem presupune că, în vreme ce Nae Ionescu se afla în arest, discipolul, într-o stare de stupefacție, aștepta eliberarea acestuia și reapariția ziarului *Cuvântul*. În același timp, știm sigur că în primăvară, refugiat la Brăila, la părinții săi, scria episodul Dronțu-Marjorie⁴⁸⁰ din *De două mii de ani*. Romanul se afla de multă vreme în proiect, iar Sebastian, care obișnuia să publice în presă fragmente din cărțile lui și pagini din jurnalul său, pe motiv că sunt „jurnale de roman”, și-a anunțat anticipat și această carte. De pildă, în 1932, comentând în ziarul său o carte cu temă evreiască a lui A.L. Zissu, promite că va relua discuția, dar nu într-un articol, „ci într-o altă carte, care poate va veni”⁴⁸¹. În ianuarie 1933, un articol din *Cuvântul*, despre iarna 1917 la Brăila⁴⁸², comunică direct cu prima pagină a viitorului său roman; iar în februarie 1933, într-un interviu pe care i l-a luat prietenul său Camil Baltazar, tânărul scriitor a anunțat că scrie „o carte furtunoasă și iritantă”, cu temă evreiască, o carte despre care n-a vorbit încă „nimănui, decât d-lui Nae Ionescu, profesorul meu”, și că o va publica prefațată de „cuvântul său calm”, căci el va clarifica lucrurile din start⁴⁸³. La fel, pe pagina 2 a romanului *Femei*, apărut în 1933, Sebastian anunța *De două mii de ani*, precizând: „cu o prefață de Nae Ionescu”.

Cândva în primăvara anului 1934, Sebastian – care își începuse „cartea evreiască” încă din Franța și care la

întoarcere, în vara anului 1931, îi ceruse lui Nae Ionescu să i-o prefăteze – și-a încheiat cu dificultate⁴⁸⁴ romanul *De două mii de ani*. Și, conform înțelegerii, a așteptat prefăța. Tocmai pentru că Nae Ionescu era arestat și anchetat, Sebastian nu își putea permite, moralmente vorbind, să renunțe la prefăța lui. Mai ales că înțelegerea lor era un fapt public, cu care tânărul scriitor se lăudase peste tot. În 15 martie 1934, Nae Ionescu a fost eliberat, iar apoi, după mai multe amânări, i-a scris prefăța. La rândul lui, Camil Petrescu l-a ajutat pe Sebastian să își găsească editor, și anume pe Ciornei⁴⁸⁵.

Faptul că, după toate câte se întâmplaseră – inclusiv după reacțiile evreiești din 1933 și 1934 la adresa textelor antisemite ale lui Nae Ionescu, reacții pe care le cunoștea, ca dovadă scrisoarea sa către I. Ludo –, i-a mai cerut directorului său prefăța la *De două mii de ani*, faptul acesta spune multe. Spune, de pildă, că Sebastian – care angajase prefăța în 1931 – nu voia să-i întoarcă spatele lui Nae Ionescu în 1934; că voia să fie, în ochii acestuia și în relația cu acesta, un om de onoare. Mai spune și că Sebastian nu își pierduse încrederea în directorul și patronul său, considerându-i poate antisemitismul fățiș de la sfârșitul anului 1933 numai o manevră politică de moment⁴⁸⁶.

Zvonul că e vorba de o prefăță aparte a însoțit cartea de la bun început, ca dovadă că *Facța*, anunțând în 5 iulie apariția romanului, adaugă: „cartea talentatului scriitor Mihail Sebastian constituie clou-ul acestui sezon literar”⁴⁸⁷. A contribuit la acest zvon Sebastian însuși, pentru că în 27 iunie i-a dat un interviu lui Camil Baltazar, în săptămânalul *Reporter*, unde a vorbit pe larg despre roman și rezervat despre prefăța lui Nae Ionescu⁴⁸⁸; iar Camil Baltazar (care, cu siguranță, aranjase interviul anume ca să îi dea lui Sebastian un pas avans) a remarcat în șapoul interviului că romancierul Sebastian „s-a perpelit până mai ieri în cazanul cu smoală antisemită”⁴⁸⁹ al *Cuvântului*. După apariția cărții,

au venit imediat primele comentarii, acela al lui Al. Robot (în *Rampa*, 11 iulie) și cel al lui Șerban Cioculescu (în *Adevărul*, 12 iulie). Apoi, așa cum s-a mai observat⁴⁹⁰, Tudor Teodorescu-Braniște a aprins fitilul încărcăturii explozive: în 14 iulie, el a publicat în *Cuvântul liber* o cronică intitulată „*Jidanul*” Iosef Hechter și „*rumânul*” Nae Ionescu⁴⁹¹.

Un roman cu cheie

Romanul, după cum îl rezumă autorul însuși, se petrece în trei timpi: 1923, 1929 și 1933, și pune „problema evreiască” din perioadele antisemite (1923 și 1933). Deși Sebastian a refuzat să recunoască, mulți comentatori au observat că *De două mii de ani* este un roman cu cheie, Nae Ionescu fiind figurat de Ghiță Blidaru, Camil Petrescu de Mircea Vieru, G. Racoveanu de Marin Dronțu, Cioran amestecat cu Eliade sunt figurați de Ștefan D. Pârlea, Belu Zilber de S.T. Haim, iar Sebastian însuși de naratorul romanului; și e posibil ca lista să nu se încheie aici. (De altfel, *De două mii de ani* nu este prima carte a lui Sebastian care îl are pe Nae Ionescu în centrul ei. Așa cum a arătat Ov. S. Crohmălniceanu, în *Fragmente dintr-un carnet găsit*, din 1932, sub atitudinile gidiene ale personajului sunt ușor de „ghicit” influențele „anti-intelectualiste naeionesciene”⁴⁹².)

De două mii de ani este o declarație explicită de dragoste a romancierului pentru „Omul acesta pe care l-am iubit cu ciudă”⁴⁹³, adică pentru Nae Ionescu. Sebastian, fascinat de profesorul său, i-l descria lui Camil Petrescu ca „un tip foarte viu și personal”⁴⁹⁴; tot așa, naratorul din roman, atras de „mirajul” profesorului Blidaru, îl descrie „cât e de mare ca artist”. El se frământă să-și înțeleagă obiectul pasiunii: „mi-e [...] greu să înțeleg nu gândirea lui Ghiță Blidaru și nici viața lui, ci gândirea și viața lui la un

loc. Mi se par atât de contrazicătoare!" Țintuit în fața *misterului Blidaru*, naratorul se recunoaște învins de contradicțiile și de vraja personajului, care „Rămâne mai departe neînțeles pentru mine...”⁴⁹⁵.

Declarație de iubire, romanul este și o declarație clară de vasalitate, căci naratorul (adică figura lui Sebastian) stă sub „ochiul lui [al lui Blidaru, n.n., M.P.] de stăpân predestinat”.

Termenii nu sunt întâmplători. În toamna anului 1928, pornind de la o situație concretă, și anume de la faptul că secretarul lui Anatole France și-a imitat patronul, Sebastian a teoretizat relația stăpân-slugă; cu ascuțita lui sensibilitate, el descrie exact dialectica acestei relații generice (și, totodată, propriul lui raport cu Nae Ionescu, deși nu pare conștient de aceasta). Existența acestei descrieri exacte a relației stăpân-slugă dovedește că mai târziu, în romanul său, când l-a numit pe Nae „stăpân”, l-a numit astfel în cunoștință de cauză.

„Interesantă problemă de conștiință înfățișează oamenii care, trăind vreme îndelungată în vecinătatea unei personalități puternice, suferindu-i influența imediată, lentă și neobservată, acceptându-i stăpânirea ca pe o atmosferă morală, participând docili la economia cotidiană a unei vieți, ce nu este a lor dar care sfârșește prin a fi *ca și a lor*, se trezesc într-o bună zi singuri, lipsiți de suportul înfrângerii dar și al siguranței, obligați să privească viața prin cristalul unor ochi închiși pentru vecie. / Desigur, renunțarea la mica lor persoană nu a fost un act de reflexie și consimțământ. S-au dat marelui om încetul pe încetul, roși de trecerea zilelor, din ce în ce mai neatenți, cu ei, din ce în ce mai câștigați de gestul și inflexia de voce a celuilalt. [...] / Din clipa când secretarul unui om mare, fumând o țigare, o ține între degete cu aceeași ingenuitate obișnuită «maestrului său» și nu-și dă seama de neautenticitatea

acestui gest, persoana lui e moartă. Capitulările aici, ca și în dragoste, încep de la acceptarea inconștientă a ticurilor.”⁴⁹⁶

În cei șapte ani petrecuți în „casa Cuvântului”, același lucru i s-a întâmplat treptat și lui: a preluat în substanța sa ideile, stilul, convingerile (inclusiv politice) și ticurile mentorului său fabulos, fapt ce nu a scăpat neobservat de colegii lui de generație: Comarnescu, de pildă, nota că Sebastian, la conferințele „Forum”, a fost un orator simpatic și abil, „cu toate că imita pe Nae Ionescu”. În mod normal, asemenea relații stăpân-slugă se rezolvă „natural”, prin „emanciparea”, la un moment dat, a supusului, prin desprinderea lui firească de „privirea” poruncitoare a stăpânului. În cazul concret al acestei relații, evoluția ei naturală a fost bruscată chiar de marele scandal politic din jurul romanului, așa că nu putem ști când și cum anume s-ar fi desprins Sebastian din dependența sa dacă lucrurile ar fi evoluat normal.

Revenind la romanul lui Sebastian: aici, natura de *stăpân* a lui Blidaru se arată fără fisură, încât acesta este (într-un mod paradoxal, căci prin supunere) invulnerabil chiar și în fața destinului: „E singurul om pe care îl cunosc și împotriva căruia simt că soarta nu poate nimic”. Având o caracteristică „îmbinare poruncitoare a sprâncenelor”, „stăpânul” îi trezește tânărului adorator instinctul – masochist! – de a i se supune:

„...e unul din acei oameni care fac lege pentru toți, obligându-te să te supui nu atât argumentelor lor, cât climatului și stilului lor. [...] Este până azi singurul om căruia simt că e obligatoriu să mă supun, fără să am însă

prin aceasta sentimentul unei abdicări, ci, dimpotrivă, al unei împliniri, al unei reintegrări"⁴⁹⁷,

scrie, fără nicio precauție, Sebastian. E o supunere masochistă, deoarece tânărul admirator acceptă, de la început, „panica”, „neliniștea”, „teama” permanentă, „apăsarea prezenței lui”, ba chiar rușinea de sine. Prima convorbire cu Blidaru, când naratorul i se plânge că studenții antisemiți nu îl lasă, ca evreu, să intre la cursul lui, iar profesorul nu numai că nu este sensibil la situație, ci îl bruschează („Ce ritos m-a repezit! Nici n-a vrut să se uite bine la mine”), îl umple de rușine („mă înfior de rușine”) și de suferință: „Cât am suferit atunci”. Ca stăpân recunoscut, Blidaru este omul care îi schimbă la propriu destinul, îndreptându-l spre arhitectură, în loc de drept, pentru că: „Tu ar trebui să faci ceva care să te lege de pământ”, adică „o meserie” care „să-ți redea simțul materiei”. În acest roman ideologic, în care și din punctul de vedere al naratorului, și din acela al profesorului Blidaru, evreii apar ca „abstracți” și nelegați de pământ, iar românii, dimpotrivă, ca „mirosind a pământ”, noua meserie, legată de pământ, pare echivalentul unei terapii pentru evreitate. Iar Sebastian, acceptând pentru alter egoul său o meserie nouă, prin care va „servi pământul, piatra, fierul”, îl pune și se pune – conștient? inconștient? – în situația de a-și *trata*, la recomandarea lui Blidaru, evreitatea! (Cu atât mai crudă apare, în lumina acestui detaliu, prefața lui Nae Ionescu la roman.) Blidaru, în ciuda suferinței și neliniștii pe care i-o produce, este descris de discipol drept omul căruia „nu i se poate replica nimic”⁴⁹⁸, adică, cu un cuvânt al lui Sebastian: el este *stăpânul*.

Natura masochistă a relației dintre cei doi – masochism recunoscut aici, în proiecția romanescă a relației, fără

niciun echivoc – este limpede. Și este interesant să semnalez că nepoata de frate a scriitorului, Michèle Hechter, când a citit romanul *De două mii de ani*, a consemnat „le masochisme [...] de Sebastian” în relația cu Nae Ionescu. Iar apoi, întrebându-se de ce și-a ales Sebastian „ce pseudonyme transpercé de flèches”, Michèle Hechter nu a ezitat să reamintească, într-o notă de subsol, că numele pe care și l-a ales unchiul ei, „Sebastian”, trimite la „Le saint patron de gays!”. Și, bazându-se pe dificultățile erotice ale lui Sebastian, așa cum sunt ele sugerate în *Jurnal*, scrie:

„Mikaela [cealaltă nepoată a lui Sebastian] et moi avons longtemps cru que Sebastian et ses deux frères (nos pères) étaient des cryptohomosexuels”⁴⁹⁹.

Nu am intenția să extind analiza relației dintre Sebastian și Nae Ionescu în această direcție, ci mă limitez să consemnez ipoteza nepoatei scriitorului, care și ea a observat în mod repetat nevoia de suferință ce îl ținea pe Sebastian lângă Nae: „Alors pourquoi ne t’enticher que de ceux qui veulent ta perte”⁵⁰⁰, îl chestionează ea pe unchiul ei necunoscut, de la care a primit numele.

Simultan cu sclavia, pentru alter egoul lui Sebastian apare însă și o compensare: eroul este el sclav, dar nu al oricui, ci sclavul unui mare spirit, al unui mare artist, care îl „reintegrează”: așa că se simte foarte bine ca supusul lui Blidaru, pentru că alături de acesta se află în miezul problemelor universale. La el acasă sau în sala de curs, Blidaru stă ca într-un comandament strategic al lumii, de unde îi arată discipolului, „pe harta Europei”, „centrele de criză” ale lumii (Austria, care refuză *Anschluss*-ul, de pildă); lângă el, învățăcelul așteaptă, ca la un pupitru de comandă,

împlinirea prevestirilor revoluționare ale lui Blidaru, schimbarea hărții lumii printr-o revoluția mondială:

„Am impresia uneori la cursul profesorului că suntem adunați într-un fel de mic cartier general ideologic, al unui imens război mondial și că așteptăm din ceas în ceas telegramele catastrofelor, pe cenușa cărora visăm un nou pământ”⁵⁰¹.

Data fiind iubirea masochistă a naratorului pentru Blidaru, date fiind cheile acestor personaje, romanul e totuna cu casa albă, solară, pe care naratorul-arhitect i-o construiește stăpânului său și în care crede că acesta „se recunoaște acasă”.

Din aceste citate și situații romanești se văd clar câteva lucruri. Se vede, în primul rând, relația de dependență masochistă în care s-a prins Sebastian. Cât de puternică e natura masochistă a legăturii lor se poate induce și din faptul că ea a supraviețuit marelui scandal din 1934 și a continuat așa, în durere și în voluptate, apoi în umilință și-n iritare, până la capăt. În al doilea rând, se vede că Sebastian a mutat în romanul său problematica din editorialele lui Nae Ionescu și din articolele proprii (*cursivul* și *fondul*, pe care le ținea regulat). În al treilea rând, e clar că Nae Ionescu și Sebastian așteptau împreună, în același „cartier ideologic”, marea răsturnare, ca să poată clădi, de asemenea împreună, căci deplin compatibili, pe „cenușa” lumii vechi, lumea cea nouă, „un nou pământ”.

Excurs istoric: problema evreiască, problema românească

În acest roman explicit de dragoste și supunere, „sclavul” vine însă și cu o smucitură de răzvrătire: el discută o problemă despre care Nae Ionescu avea propriile lui certitudini, foarte vechi și bine consolidate. Și anume, Sebastian pune pe tapet problema evreiască și, în legătură cu ea, problema românității sale.

Nae Ionescu se considera un bun cunoscător al problemei iudaice. Încă de la început, din 1919, a susținut că asimilarea evreilor este o „imposibilitate” și a admis că „întoarcerea la iudaism” ar fi o soluție mai bună decât asimilarea⁵⁰². În 1926, comentând în serial în *Cuvântul* o carte despre evrei a lui Julien Weill, Nae Ionescu observă că aceștia sunt „o națiune, adică o comunitate naturală”, la care „*națiune și religie se acoperă*” ca sferă a conceptelor, și că sunt singura comunitate la care se întâmplă acest lucru. Iar ca trăsături, observă că „evreii nu și-au *găsit niciodată echilibrul stabil*”, ceea ce e egal cu „criza iudaismului”. Și adaugă:

„Părerea mea este că criza iudaismului e permanentă. Continua pendulare de care vorbeam, între polul natural și cel religios, nu este numai o întâmplare (riguros verificată istoricește, dar totuși o întâmplare!), ci o necesitate. Povestea jidovului rătăcitor nu e numai o poveste, ci însăși expresia neliniștii *acestei rase care nu și-a găsit drumul*”.

Apoi conchide:

„Iudaismul nu are decât două eventualități: se chinuiește perpetuu – sau moare. *Tertium non datur*”⁵⁰³.

O aplicare a acestei poziții se află într-un articol de-al lui din decembrie 1929, în care comentează convertirea unei evreice, articol lămuritor pentru ce gândea Nae Ionescu despre asimilare, chiar dacă este făcută cu tot ritualul religios.

„Evrei cari trec la creștinism? Sunt și din aceștia. Dar noi nu credem în ei. Noi credem mai degrabă în evreii cari sunt evrei, știu că sunt evrei și vor să rămână evrei”,

scrie directorul *Cuvântului*, clar marcat de filosofia spengleriană a culturii. Apoi el deplânge eroarea femeii care s-a convertit, care a ieșit din comunitatea naturală a evreității, dar nu are cum să intre cu adevărat în monada creștinătății:

„Vai, Rebeca Steinberg, ce bine-ți ședea ție în legea părinților și părinților tăi, purtând cu ei alături suferința milenară, gemând după izbăvire, așteptând sumbră și halucinantă în același timp sfârșitul veacului, cu împlinirea destinului rasei tale și evaziunea din păcat după vrerea lui Dumnezeu. Așa, vei rătăci stingheră între două lumi. A alor tăi nu mai ești – a noastră nu ești încă. Ți-ai vândut strămoșii. Ți-a fost frică să nu te pierzi cu ei? Însemnează că nu crezi încă în îndurarea Adevăratului Dumnezeu căruia vrei să te închini astăzi”⁵⁰⁴.

Așadar, pentru Nae Ionescu nu există posibilitatea convertirii; dar în 1929, ca un bun creștin ce lasă mântuirea pe seama lui Dumnezeu, crede că grația divină va funcționa la sfârșitul timpurilor nu doar pentru creștini, ci și pentru evrei (lucru pe care nu îl va mai sugera în niciun fel în 1934, în prefața la *De două mii de ani*, ci dimpotrivă).

La sfârșitul anului 1930, în seria de articole în care a discutat conceptul organic al românității⁵⁰⁵, Nae Ionescu a exclus din românitate orice individ care nu întrunește două calități, simultan obligatorii: etnicitatea și ortodoxia. (Să observăm că Nae Ionescu propune, drept criteriu de apartenență la națiunea română, exact „națiune și religie”, adică ceea ce spunea el că este criteriul evreiesc, măsura evreiască pentru națiunea evreiască; cu precizarea că ortodoxia nu are caracterul exclusiv al religiei iudaice, deoarece ea este a mai multor neamuri, în vreme ce la evrei „Numai poporul lor este de religia lor; altul nu”⁵⁰⁶.) Pentru evreul generic, pentru „Bercu Solomon, din târg de la Pașcani”, Nae Ionescu admitea posibilitatea de a fi „bun român”, dar nu „român”⁵⁰⁷ (condiție pe care, de altfel, evreul generic o împărțea cu „Samuel Micu, cărturarul ardelean”, deoarece acesta a fost greco-catolic, sau cu „Ion Brătianu-tatăl”, deoarece acesta a fost liberal). Acest punct de vedere, organicist, etnicist și puternic influențat de filosofia spengleriană, dar, surpriză, și de studiile iudaice, a rămas pentru Nae Ionescu valabil până la capăt. Antisemitismul bătauș însă nu-i convenea lui Nae Ionescu nici la sfârșitul anilor 1920, nici la începutul anului 1933. De pildă, în februarie 1933, observând într-un articol că ziarul său a fost obiectul unor manifestări ba de ostilitate, ba de simpatie, comentează: „«Jos jidanii» și «moarte jidanilor»? Poate să fie și asta un program. Întreb însă: dacă mâine veniți dvs. la putere, strângeți de gât pe toți jidanii din țara rumânească?”⁵⁰⁸

Excurs istoric: Sebastian despre problema evreiască

În aprilie 1933, într-un articol ocazional despre refugiarea lui *Einstein la Madrid*, Sebastian a scris și el despre iudaitate. La fel ca Nae Ionescu, care a pomenit „suferința milenară” a evreilor, și Sebastian a vorbit despre eterna suferință evreiască, pe care o socotește însuși rostul existenței evreilor pe lume. Spania, scrie el, încearcă să plătească „tot sângele iudeu pe care l-a vărsat”. Și comentează: „Remușcare nu numai târzie, dar și zadarnică. Pentru că Spania nu împlinea un oficiu de barbarie gratuită, ci un destin, un comandament istoric, o funcție spirituală”. Apoi adaugă o frază teribilă (ce consună cu poziția sa viitoare, din *De două mii de ani*):

„Responsabilitatea veacurilor ei de sânge nu cade asupra neamului spaniol, ci asupra neamului iudeu, a cărui chemare în lumea asta este să se zbată și să ardă pe diverse ruguri...”

Mai apoi detaliază că evreii suferă întotdeauna, din motive fie exterioare, fie interioare:

„Când nu sunt în afară suficiente ruguri, [poporul evreu] își ridică ruguri interioare. Tragicul este vocația lui, elementul lui de viață, materialul lui de creație. Sub unghiul mărunț al faptelor, există poate cauze și condiții diverse pentru fiecare ciclu antisemit. [...] Sub unghiul larg al semnificației însă, toate aceste complexe condiții politice se reduc la un singur lucru, care se cheamă necesitatea iudaică de a suferi”.

Asimiliștii și sioniștii, continuă el, își „clădesc speranțe naive și trădătoare” că vor rezolva problema suferinței evreiești:

„Naive, pentru că sunt imposibile. Trădătoare, pentru că nesocotesc un destin dramatic, de care omenește e explicabil că vor să fugă, dar metafizic e inadmisibil”⁵⁰⁹.

Acest text al lui Sebastian se întâlnește cu poziția lui Nae Ionescu, în sensul că și unul, și celălalt resping asimilismul. La fel, amândoi vorbesc despre suferința iudaică. Preluând de la profesorul său ideea suferinței iudaice, Sebastian (care, după cum a mărturisit în *Cum am devenit huligan*, cunoștea articolele lui Nae Ionescu despre iudaism, ba chiar și le adunase într-o mică antologie⁵¹⁰) o amplifică, tonul lui fiind mai radical decât al profesorului: vorbind despre destinul metafizic evreiesc – de a suferi neîntrerupt –, el scrie că este un destin de sub care e „inadmisibil” să vrei să scapi, fie chiar și prin sionism. Ne putem întreba dacă această aplicare sânguincioasă și dusă la limită a afirmației naeionesciene, că „Iudaismul nu are decât două eventualități: se chinuiește perpetuu – sau moare. *Tertium non datur*”⁵¹¹, are sau nu o notă teribilistă sau una de sarcasm – ceea ce ar da, firește, sensul contrar. Tonul lui Sebastian este însă sobru, lipsit de sarcasm, Sebastian cel veșnic ludic părănd, în acest articol, mai degrabă emoționat de importanța afirmațiilor lui. De data asta, Sebastian vorbea/scria serios. (În același timp, e bătător la ochi faptul că structura masochistă a lui Sebastian, care-l făcea să se fixeze afectiv exact de

persoanele care-i produceau cea mai mare suferință, și definirea poporului evreu prin vocația suferinței coincid.)

Excurs istoric: Nae Ionescu și statul național

În momentul când a fost expulzat din camarilă, în vara toamna anului 1933, Nae Ionescu tocmai se străduia de ceva vreme, prin autohtonism, țărănism, autarhism, ortodoxism etc., să pună de acord două realități, așa cum le gândea el: națiunea română (concepută etnic-ortodox) și statul român, care trebuia să devină instrumentul ei politic. Un adevărat stat național român însemna, pentru el, altceva decât statul în care trăia și în care națiunea era legiferată civic, pe criteriul cetățeniei, indiferent de religie și etnicitate. Deoarece și-a expus doctrina națională numai în articole ocazionale, este greu să ghicim cum gândea Nae Ionescu în detaliu un asemenea stat național, al națiunii române concepute sever, căci etnic și religios. Nu avem nicio probă că, inițial, ar fi luat în calcul antisemitismul ca pârghie a proiectatului său stat național. Iar pe durata cât a fost consilier politic al regelui, prezența sa în camarilă, adică în casa Elenei Lupescu, a reprezentat o frână în calea unei concluzii practice antisemite. În septembrie 1933, Nae Ionescu – care, încă din luna mai 1933 dăduse semne că acceptă hitlerismul cu antisemitism cu tot – analizează succint cele două mari fenomene politice europene, Germania lui Hitler și Italia lui Mussolini, și acceptă fenomenul hitlerist cu antisemitismul lui cu tot, cu justificarea că „Evrei, pe câte știu, nu suntem”⁵¹².

A survenit apoi expulzarea lui din camarilă și reacția: Nae Ionescu, așa cum a consemnat cu ironie presa de

stânga, a devenit antisemit pentru că regele n-a mai ascultat de el, așa că a cerut retragerea evreilor din posturile „conducătoare ale presei democratice” și „retragerea tuturor evreilor de la posturile de conducere politică”⁵¹³; iar în discuția de presă pe care a avut-o drept urmare cu A.L. Zissu, publicist evreu cu vederi sioniste, a apăsător pe imposibilitatea asimilismului („să se isprăvească odată cu sinistra comedie a asimilismului”), menținându-și cerința ca evreii – cetățeni români, de altfel – „să nu-și mai bage nasul” în viața politică românească⁵¹⁴. În fapt, cotitura politică a lui Nae Ionescu, alianța cu Garda de Fier și antisemitismul lui, abia acum manifest, se află în continuitate cu ideologia sa naționalistă, reprezentând ultimul segment al evoluției ideilor lui politice, concluzia premiselor lui. În același timp, această cotitură politică a fost și o declarație de război pentru Elena Lupescu și pentru Carol al II-lea, pe care Nae Ionescu a sperat, în mod naiv, că-i poate pedepsi deoarece l-au dat la o parte.

Prin ce l-a contrariat Sebastian pe Nae Ionescu

Prin *De două mii de ani*, Sebastian a contrariat ceva din corpusul doctrinar al lui Nae Ionescu.

În primul rând, el a făcut un roman pe tema evreiască și cu personaje recognoscibile de către orice bucureștean. Sebastian a discutat problema evreiască în termenii naeionescieni de dinaintea trecerii lui Nae, cu arme și bagaje, la legionari. A discutat problema evreiască din România și din punct de vedere recent-istoric – a descris manifestațiile antisemite din universitate de la începutul anilor 1920, apoi de la începutul anilor 1930, în fapt chiar

din 1933 –, și din punct de vedere doctrinar sau filosofic. Felul cum pune „chestiunea evreiască” seamănă cu ceea ce el însuși scrisese în articolul *Einstein la Madrid*. Dialogând cu un personaj proaspăt convertit la antisemitism („maistrul” Mircea Vieru), naratorul ricanează și vorbește despre esența metafizică a antisemitismului:

„esența antisemitismului nu este nici de ordine religioasă, nici de ordine politică, nici de ordine economică. Cred că este pur și simplu de esență metafizică. [...] Există o obligație metafizică a evreului de a fi detestat. Asta este funcția lui în lume. De ce? Nu știu. Blestemul lui, destinul lui. Dacă vrei, treaba lui”⁵¹⁵.

Termenii sunt aceiași ca în articolul *Einstein la Madrid*. Tonul nu mai este însă strict filosofic, ca în articol, ci este ricanator, un ton sarcastic. În același timp, afirmația păstrează un reziduu din sentința lui Nae Ionescu, că iudaismul ori se chinuiește, ori moare⁵¹⁶. (Să mai observăm că ideea antisemitismului prin „obligație metafizică” l-a făcut pe Nicolae Roșu să scrie că Sebastian s-a inspirat din Bernard Lazare: „Ideea aceasta, revendicată de autor, exploatată în dialectica teologală a prefetei, aparține lui Bernard Lazare”⁵¹⁷. La verificare, se dovedește că Bernard Lazare vorbește într-adevăr despre „antisemitismul metafizic”, propriu lui Schopenhauer și altor autori germani, care au respins „optimismul religiei iudaice”, socotindu-l „inferior și degradant”⁵¹⁸. Sebastian s-a putut inspira din formula lui Bernard Lazare, conferindu-i însă un cu totul alt sens: de suferință a evreilor ca *dat* ontic, de suferință în fața căreia individul dezarmează, descurajat.)

Sebastian se aștepta probabil ca acest punct al raționamentului său să fie comentat de profesorul său, de la

care preluase ideea, ca o performanță a subtilității intelectuale și ca o probă a neliniștii iudaice, a tragismului iudaic. Nae Ionescu a primit provocarea și i-a răspuns, dar în alți termeni decât se aștepta Sebastian, care avea dreptul să spera că va fi remarcat pentru adâncimea metafizică dovedită⁵¹⁹.

În al doilea rând, naratorul din roman face o declarație *de participare*, în sensul platonician al termenului, *la românitare*, căci se declară „un evreu, un român și un dunărean”⁵²⁰. La fel, se declară gata de a lupta în război pentru România, de a muri pentru patrie. Deși Sebastian critica pe față asimilismul, totuși el se recunoaște nu numai evreu, ci și „un român și un dunărean”, revendicându-și partea de românitare pe care o simțea vie în el. În plus, spre sfârșitul romanului, Sebastian își scoate masca și scrie câteva pagini sfâșietoare despre nevoia sa de apartenență, de patrie:

„A avut cineva mai multă nevoie de o patrie, de un pământ, de un orizont cu plante și animale?”

La fel, scrie pagini vii și tulburătoare despre pudoarea – de origine traumatică – ce l-a împiedicat să mai folosească (după ce a fost admonestat, ca elev) sintagmele „noi, românii”, „patria mea română”. (Peste doi ani, în 1936, Sebastian îl întreba pe Comarnescu: „sunt oare eu mai puțin român decât ceilalți, decât un Mișu Polihroniade, de pildă?”; „În numele cui mi se contestă mie dreptul de a mă considera român?”⁵²¹)

Descris în termenii Hannei Arendt, Sebastian face parte din categoria evreilor moderni, „înstrăinați de iudaism”, „cultivați, secularizați și asimilați”, cărora oamenii le fac complimente inconștient ambigue, de genul: *ești evreu, dar*

nu ești ca evreii. După cum observa autoarea *Originilor totalitarismului*, aceștia erau constrânși să fie și să nu fie evrei în mod simultan, „să nu-i semene «evreului în general» și să rămână totuși evre[i]”. Cum de la ei „se aștepta alungarea plictisului”, au devenit oameni cultivați pentru a putea fi „amuzanți”⁵²². Sebastian era asimilat perfect societății românești, iar alter egoul său din roman, la fel; drept urmare, unii comentatori ai cărții (Cioculescu, de pildă) au remarcat că autorul este asimilat, iar alții, precum Octav Șuluțiu, că „eroul lui Mihail Sebastian [...] nu e evreu”, niciun „intelectual evreu”, ci pur și simplu *un intelectual* „asimilat culturii europene și implicit celei române”⁵²³.

Fapt este că, în romanul său, Sebastian își ia inima în dinți și cutează a declara, împăcat, că este nu doar evreu, ci și român. Prin această persuasivă declarație de apartenență la românităte el contrazice, delicat, dar ferm, poziția dintotdeauna antiasimilistă a lui Nae Ionescu și concepția lui despre națiunea română. Firește, el își contrazicea și propriile sale declarații, că asimilismul este inacceptabil. Declarația aceasta a reprezentat, în contextul încordat al anului 1934, cea de-a doua provocare la care a răspuns Nae Ionescu în prefața sa.

În al treilea rând, romanul este unul, repet, de dragoste și supunere a discipolului în fața „stăpânului”, a „mirajului” pe care acesta îl reprezintă, deci un adevărat monument înălțat în cinstea lui Nae. La acest roman de dragoste, dar „iritant” pentru că pune „problema evreiască”, Nae a dat o prefață pe care chiar și discipolii săi cei mai îngăduitori, Eliade și Vulcănescu de pildă, au considerat-o pe bună dreptate antisemită. Adică, la o declarație masochistă, un răspuns de stăpân sadic.

Un scandal politic

Dacă aceeași prefață la același roman ar fi fost semnată de altcineva decât de Nae Ionescu, consecințele nu ar fi fost la fel, iar romanul și prefața ar fi putut trece, în contextul naționalismului românesc în creștere, aproape neobservate. Scandalul care a urmat, unul imens, s-a datorat în primul rând faptului că era implicat Nae Ionescu, adică fostul favorit al regelui, care se metamorfozase de curând în ideologul Legiunii și care fusese arestat, anchetat, eliberat ș.a.m.d. La mijlocul lui iulie, presa de stânga – prin T. Teodorescu-Braniște, în *Cuvântul liber* – a declanșat scandalul, și anume pornind de la prefața lui Nae, iar nu de la Sebastian. Putem spune că în realitate scandalul a fost al persoanelor implicate în el (Nae Ionescu – Sebastian), al combinației insolite dintre un ideolog antisemit, care prefătează în mod antisemit un roman cu tematică evreiască scris de un scriitor român de origine evreiască, scriitor care a mai avut și „norocul nemeritat” de a fi redactorul lui Nae Ionescu. Bătălia s-a dat însă, bineînțeles, și la nivelul ideilor (atingând subtilități teologice extreme). Iar tânărul scriitor a trăit totul ca pe-o „grea încercare”⁵²⁴. Extrema stângă, extrema dreaptă, presa evreiască, presa democratică etc. au sărit cu mic cu mare, neratând ocazia de a se răzbuna. La încărcătura ideologică a cărții și a persoanelor implicate s-a adăugat și un factor strict biografic: Sebastian avea foarte mulți dușmani personali, pe care și-i făcuse prin polemicile și prin pamfletele lui, prin nedreptele sale atacuri la persoană: de exemplu, scriitorii de la *Viața românească*, apoi Petre Pandrea, Belu Zilber, apoi, ceva mai târziu, Lucian Boz; la fel, G. Racoveanu – același căruia îi dedicase, în 1932, polemica sa cu Pandrea –, portretizat în *De două mii de ani* ca Marin Dronțu, s-a supărat și a întreținut ostilitățile. În mare, forțele s-au distribuit astfel: extrema

stângă l-a avut ca țintă mai ales pe Nae, extrema dreaptă și dușmanii personali ai romancierului, pe Sebastian, iar presa evreiască i-a ținut și pe Nae, și pe Sebastian, ca pe un cuplu contra naturii ce a păcătuit antisemit.

Prietenii, colegii de generație și colegii de breaslă, care nu au fost deloc puțini, l-au apărut, unii (Eliade, de pildă) chiar delimitându-se de Nae Ionescu. Împreună, adversarii și admiratorii lui Nae Ionescu și ai lui Sebastian au creat o zarvă de presă, cu siguranță și de cafea, enormă, al cărei punct culminat a fost în 1934 și ale cărei ecouri târzii au continuat și în anii următori.

Răspunsul lui Nae Ionescu la problema evreiască

Dacă admitem – pe bază de citate din roman, precum și pe baza unor nuanțe psihologice din *Jurnalul* sebastianesc – natura patologică a relației psihice în care era prins Sebastian față de Nae Ionescu, nu ne mai mirăm că, nici în viață, nici în proză, Sebastian nu a avut distanță critică față de Nae Ionescu/Ghiță Blidaru. Când a vrut să-i reproșeze ceva directorului său, Sebastian a făcut-o delicat, prin persuasiune, iar nu prin polemică. *De două mii de ani* a fost o formă de dialog persuasiv, în care dezacordurile lui Sebastian cu Nae Ionescu au fost transformate în materie epică și turnate într-un „discurs îndrăgostit”.

Supunerea naratorului-arhitect în fața „îmbinării poruncitoare a sprâncenelor” acestui „stăpân predestinat” este însoțită de culpa evreității: „Nici spre Blidaru n-am venit fără teamă. Scandalurile din facultate, bătăile de stradă, tensiunea celui an de dușmănie îmi întrețineau ca pe o rană veșnic deschisă conștiința păcatului de a fi

evreu”⁵²⁵. Soluția la care ajunge în final naratorul, că un om poate să fie, simultan, „un evreu, un român și un dunărean”, este o replică delicată la adresa exclusivismului naționalist al lui Nae Ionescu. Într-o problemă pentru el vitală, discipolul îndrăznește să își contrazică magistrul. Însă „stăpânul” nici nu i-a acceptat argumentele, nici nu i-a iertat ofensa.

De două mii de ani a avut o miză afectivă mare pentru tânărul autor, fiind, după cum mărturisește într-un interviu, „poate unica mea rațiune de «a mă face scriitor»”; el s-a gândit „din liceu poate, mai demult chiar, la o asemenea carte în care «să spun tot»”⁵²⁶. „Tot”, adică inclusiv despre „problema evreiască”. În interviul pe care i l-a luat Camil Baltazar în *Reporter* (în iunie 1934, deci practic simultan cu apariția cărții), tânărul autor și-a rezumat astfel ultima parte a romanului:

„Acum, în 1933, în plină criză economică, antisemitismul își recapătă vechile lui drepturi sub varianta unei mișcări revoluționare, confuză, dar mai ales păcălită de obiectivele ei, care sunt mereu aceleași: moarte jidanilor! Eroul meu înțelege încă o dată, dar acuma pentru totdeauna, că destinul lui nu poate fi amăgit, ci că trebuie trăit până la urmă, cu resemnare. Poate și cu puțină ironie. Tot ce îi rămâne de făcut este să lucreze pentru lumina lui și să nu-și facă altminteri nicio iluzie despre nimeni și despre nimic”⁵²⁷.

Într-adevăr, ultimele două capitole ale cărții prezintă în registru românesc anul 1933, iar ideile politice, filosofice și economice ale lui Nae Ionescu sunt atribuite lui Blidaru. Cu o semnificativă excepție: ideile despre evrei, inclusiv acelea antisemite, sunt mutate de la Nae/Blidaru și puse în gura

lui Camil Petrescu/Vieru; „maistrul” Vieru, dintr-un ins inițial indiferent la evreitate, se metamorfozează, în 1933, spre surpriza personajului narator, într-un antisemit. E ca și cum Sebastian, vrând să își arate „tresărire[a] de surpriză” la antisemitismul năist din 1933, dar nevrând să polemizeze deschis cu Nae Ionescu, s-ar mira prin delegație, mutând problema la Vieru: „Singurul om pe care l-am crezut cu desăvârșire incapabil de a fi antisemit era el, Mircea Vieru”.

Mai trebuie spus că următoarele persoane și personaje: Nae Ionescu (în *Cuvântul*), Sebastian (în *Cuvântul*), personajul Vieru (din roman), naratorul din roman, Nae Ionescu din prefața la roman spun, cu toții, cam aceleași lucruri despre evrei. Toți recită ideile despre evreitate, asimilare, antiasimilism, dramă metafizică evreiască, suferință eternă etc. cu care s-a prezentat Nae Ionescu în public până în toamna anului 1933 (*fără* concluzia politică antisemită, enunțată explicit de Nae în toamna anului 1933).

Iar în prefața sa la roman, Nae Ionescu a colorat antisemitismul politic și cu o *nuanță tenebros-religios-metafizică* (frigul și întunericul ce-l vor cuprinde pe Hechter, pentru că nu l-a recunoscut pe Isus). În prefața sa, Nae Ionescu nu a lăsat loc asimilării (cum nu lăsase niciodată), dar nu a mai lăsat loc nici sionismului. În plus, nu a mai lăsat nici sugestia, pe care o avusese în articolul *O evreică s-a botezat* (1929), că problema mântuirii evreilor este o problemă a lui Dumnezeu însuși, care, trebuie sperat, îi va mântui el, la sfârșitul veacurilor. Dimpotrivă, în 1934 Nae este sigur că pentru evrei nu există, din punctul de vedere al divinității, nicio posibilitate de mântuire. Aici, în acest punct al prefetei, Nae Ionescu a trecut la un antisemitism religios. Și tot aici, Nae Ionescu, care se substituise lui Dumnezeu,

și-a încălcat și condiția de om, și aceea de creștin. (Este, de altfel, aspectul cu care a polemizat Eliade.)

Dar: ideea de bază, a suferinței perpetue a evreilor, a existat la Nae încă din 1926, în articolul *Alte perspective*; a existat de asemenea în articolul *Einstein la Madrid*, din 1933, al lui Sebastian; și există de asemenea în romanul lui Sebastian. În mod practic, ideea a trecut, ca un fir roșu, din 1926 până în 1934, de la Nae la Sebastian și apoi de la Sebastian înapoi la Nae, potențându-și încărcătura antievreiască la fiecare trecere de la unul la altul.

Însă ideea suferinței evreiești eterne și aceea, complementară, a unui „veșnic antisemitism”, formează în sine – așa cum a observat Hannah Arendt – o teorie „primejdioasă”, pentru că, indiferent dacă este folosită de evrei sau de antisemiți, furnizează antisemiților o justificare pentru „toate ororile”:

„Dacă este adevărat că omenirea n-a încetat să-i asasineze pe evrei timp de mai bine de două mii de ani, atunci uciderea evreilor este o ocupație normală și chiar umană, iar ura față de evrei e justificată dincolo de orice nevoie de a se mai găsi vreun argument”⁵²⁸.

Comentatorii au observat comunitatea de idei dintre cei doi

Faptul că romanul lui Sebastian și prefața lui Nae Ionescu spun cam același lucru despre evrei și suferința lor nu a scăpat comentatorilor nici în epocă, nici acum; Octav Șuluțiu, în *Reporter*, Dr. Th. Löwenstein, în *Renașterea noastră*, G. Călinescu, în *Istoria literaturii române...*, Dumitru Micu, în articolul de dicționar pe care i l-a

consacrat lui Sebastian, Gelu Ionescu și Ion Vartic, mai de curând, au observat și ei acest lucru.

Astfel, Octav Șuluțiu nota că

„În fond concluziile prefetei sunt aceleași cu ale romanului, pentru că Nae Ionescu și Mihail Sebastian pun drept cauză a suferinții evreiești o cauză metafizică. Mihail Sebastian, mai fatalist, vede în suferința evreiască o obligație predestinată, Nae Ionescu pune problema teologal: evreii suferă pentru că ei n-au recunoscut în Christos pe Mesia”⁵²⁹.

„Romanul a preexistat prefetei și i-a sugerat tot eșafodajul”, remarca Dr. Th. Löwenstein în septembrie 1934, afirmând că profesorul a asimilat teoria elevului⁵³⁰, elev care are o „poziție net antisemită”. În *Istoria...* sa, G. Călinescu scrie că „Totuși, definind problema evreiască (lucrurile interesează sub aspectul ideologic) Nae Ionescu este în parte de aceeași părere cu autorul”⁵³¹. Iar Dumitru Micu observa că Sebastian, în romanul său, „îi oferă lui Ghiță Blidaru [...] ideea pe care acesta o va dezvolta absurd în prefața la roman: «Există o obligație metafizică a evreului de a fi detestat. Asta e funcția lui pe lume. De ce? Nu știu. Blestemul lui, destinul lui»”⁵³².

Iată deci că situația este mai complicată decât părea la prima vedere. Chiar dacă acești comentatori ignoră că punctul de plecare al discuției se află într-un articol din 1926 al lui Nae Ionescu și constată numai influența lui Sebastian asupra lui Nae Ionescu, ei surprind totuși folosirea în comun de către Nae și Sebastian a unor idei, a ideii că evreii suferă etern, prin damnare metafizică. Ideile despre evreitate, repet, au trecut de la Nae Ionescu la Sebastian și apoi de la Sebastian la Nae Ionescu, amplificate

de la unul la altul, până la excrescența aberantă finală, din prefața lui Nae Ionescu: „Iuda suferă – pentru că e Iuda”, iar suferința lui e „înfundată”, adică dă într-o fundătură, din care nu există, nici în lumea asta, nici în lumea de dincolo, nicio ieșire. Sebastian nu a fost străin de aceste idei, dimpotrivă, a avut o contribuție la dialectica lor, la nașterea concluziei finale, chiar dacă el nu o asemenea concluzie avea în vedere (ci, eventual, aștepta de la Nae Ionescu o recunoaștere a demnității metafizice a evreilor, demnitate întemeiată chiar pe rolul lor în economia metafizică ultimă a lumii, pe rolul lor de a suferi).

Răspunsul lui Nae Ionescu la problema românească

Dacă contextul european și românesc nu ar fi fost, în 1934, antisemit, prefața lui Nae Ionescu ar fi putut fi citită doar ca o propunere „foarte interesantă și curagioasă”⁵³³, cum a apreciat-o Pompiliu Constantinescu. Ținând cont de tot ceea ce o precedase (întâmplările anului 1933) și de contextul istoric al anului 1934, an de ascensiune a antisemitismului, prefața a fost un semnal grav. Sebastian (care citise articolele antisemite ale lui Nae din 1933 din *Cuvântul* și nu reacționase în niciun fel la ele; singura reacție, romanul, fiind de fapt un monument înălțat în onoarea lui Nae Ionescu) a citit prefața înainte de a o da la tipar și a discutat-o cu Nae Ionescu însuși:

„I-am spus-o cu sinceritate profesorului și îmi iau libertatea să repet aici: dacă prefața am fi cunoscut-o numai noi doi, el și eu [...], ea n-ar fi fost o mai mică durere”⁵³⁴.

În prima clipă, prefața – adică răspunsul lui Nae la declarația lui de dragoste și la „casa” pe care simbolic i-o construisese! – l-a distrus. Eliade își amintește:

„venise într-o după-amiază să mă vadă, palid, aproape desfigurat. «Mi-a dat Prefața, mi-a spus. E o tragedie. E o condamnare la moarte»”⁵³⁵.

Nu stă în intenția mea nici să analizez detaliat prefața lui Nae Ionescu, nici să reconstitui dosarul scandalului. În acest punct al analizei, mă interesează aspectul psihologic al relației dintre Sebastian și Nae, resorturile care i-au ținut lipiți, cu toate mârâielile și scâncetele lui Sebastian din *Jurnal*, până la moartea amândurora. Prefața este, desigur, antisemită, fapt numit și de Sebastian („prefața profesorului se angajează pe un inevitabil drum antisemit”⁵³⁶), și de apropiați de-ai profesorului, cum ar fi Vulcănescu sau Eliade.

Deși toate premisele antisemitismului său fuseseră enunțate de Nae Ionescu exact în perioada când Sebastian era redactor la *Cuvântul*, deși Nae își dăduse pe față antisemitismul în mod brutal în toamna anului 1933, Sebastian totuși s-a declarat șocat de antisemitismul prefeței, ca de o noutate. Din moment ce Nae nu accepta în sfera *rumânității* nici măcar etnicii români de altă religie decât cea ortodoxă (greco-catolicii Samuil Micu, Iuliu Maniu) ori pe etnicii români cu idei moderniste (Ion Brătianu), cum și-a putut imagina Sebastian că profesorul îi va accepta declarația sa – de *evreu, român și dunărean* – de apartenență la românităte? Cum a crezut că „stăpânul predestinat” va accepta să fie contrazis (chiar și numai într-un roman, adică într-o ficțiune) într-un punct esențial al doctrinei sale?

Din punctul de vedere al lui Nae Ionescu, răspunsul la problema identitară a lui Sebastian a fost dat în trepte:

- întâi, în noiembrie 1927, când l-a acceptat ca evreu la *Cuvântul*;

- a doua oară, în noiembrie 1930, când Nae Ionescu publică *A fi „bun român”* și, forjând conceptul unui „naționalism tribal”, cum ar spune Hannah Arendt, explică, băbește, că nici „Samuel Micu, cărturarul ardelean”, nici „Ion Brătianu-tatăl care a construit armătura statului românesc modern”, nici „Bercu Solomon, din târg de la Pașcani”, nu sunt, niciunul, români, ci mai puțin decât atât, „buni români”; „buni români” însemnând numai „cetățeni ai statului român”, dar nu parte a națiunii române, căci națiunea este, pentru Nae, un *organism* natural, etnic și ortodox. Din aceste exemple băbești, Sebastian ar fi trebuit să înțeleagă că el este privit precum genericul „Bercu Solomon, din târg de la Pașcani”, și că discuția cu Nae Ionescu pe tema românității sale este de prisos;

- a treia oară, în iunie 1933, când Nae îl etalează pe Sebastian în fața regelui, ca și cum ar fi vrut să-i arate Măriei Sale că are și el evreul său...;

- a patra oară, în toamna anului 1933, când Nae Ionescu, trăgând concluzia „naționalismului său tribal”, scrie editorialele sale explicit antisemite, prin care cere retragerea evreilor din presa și politica românească (dar îl păstrează pe Sebastian, cu comentariile lui politice de dreapta, la *Cuvântul*);

- a cincea oară, în 1934, prin chiar prefața la romanul *De două mii de ani*. Aici, Nae Ionescu, discutând direct evreitatea, trage o concluzie politic și religios antisemită: evreii, vinovați de a nu-l fi recunoscut pe Isus, trebuie să sufere. Și, adresându-se direct discipolului său, pe numele lui evreiesc, îi diagnostichează boala – „Iosef Hechter, tu ești

bolnav" –, apoi îl condamnă la moarte: „... Iosef Hechter, tu nu simți că te cuprinde frigul și întunerecul?”

Prefața este un act brutal și crud de respingere. De expulzare a lui Iosef Hechter = Mihail Sebastian din sfera de „stăpân predestinat” a lui Nae.

Oare de ce nu se aștepta tânărul scriitor la această reacție?

Este interesant și ce ne spune Vulcănescu despre starea în care s-a aflat Nae Ionescu atunci când a scris această prefață:

„Cunosc prea bine pe Nae Ionescu, ca să pot aprecia complexitatea mobilelor care au putut prezida la scrierea acestei prefețe. Știu prea bine, de asemeni, ezitățile lui înainte de a se hotărî s-o scrie. Și îmi dau seama și de îngrijorarea firească, a omului care se știe ascultat, ce trebuie să fi cuprins pe Nae Ionescu. Și teama poate de efectele descurajatoare ale prefeței, pentru efortul bine intenționat al lui Mihail Sebastian. Dar a scris-o totuși”⁵³⁷.

Sebastian, material didactic pentru Gardă

Până când nu a fost constrâns – de prefață; și mai ales de marele scandal public ce i-a urmat –, Sebastian nu a văzut și nu a vrut să vadă nici premisele antisemitismului, nici antisemitismul manifest al patronului său. Este adevărat că Nae nu a tras concluzia premiselor sale decât în ultimele două luni ale anului 1933, ca o reacție politicianistă la instalarea guvernului Duca. Sebastian, care nu se mai putea gândi pe sine în absența acțiunii formatoare a lui Nae, a rămas mereu orb la evoluția ultranaționalistă și antisemită a acestuia. Din iubire și din recunoștință, el i-a rămas fidel lui Nae Ionescu, trecându-i

cu vederea succesivele schimbări la față, ba chiar apropiindu-și-le și imitându-i-le. Sebastian s-a purtat ca și cum răspunsul implicit pe care i l-a dat Nae la prima lor întâlnire, în 1927, când l-a acceptat ca evreu în redacție, ar fi fost etern valabil. Și a făcut abstracție de celelalte faze ale evoluției lui Nae, încăpățânându-se să-l socotească pe „profesorul meu” numai un „pasionat cercetător al spiritului iudaic”⁵³⁸, nu drept ceea ce era: un om politic care construiește o doctrină națională și care, apoi, vrea și să și-o pună în practică. Așa că, deși evenimentele în care se implicase Nae „îl avertizaseră în ce sens va fi scrisă prefața”, tânărul scriitor, care îl „iubea și admira prea mult pe Nae Ionescu ca să se lase impresionat de actuala lui orientare politică”⁵³⁹, s-a dus orbește mai departe. Sebastian a fost perfect conștient de atmosfera atâțată ce se crease în jurul romanului său și al anunțatei prefețe:

„Antisemiții așteptau prefața profesorului ca pe un manifest politic. Evreii, ca pe un cuvânt de înțelegere. Și unii și alții o așteptau cu temeri felurite”.

Numai el nu se temea de nimic:

„Nu luam parte la aceste temeri”.

El era sigur că „stăpân[ul său] predestinat” nu-l va înșela:

„Eram sigur că Nae Ionescu nu va scrie nici pentru prieteni, nici pentru dușmani, *ci pentru carte*”⁵⁴⁰.

Eliade, mai puțin orbit, notează în *Memorii* că era previzibil pentru cine va scrie Nae prefața, pentru „un anumit public de extrema dreaptă”. În schimb, Sebastian, care scrisese el însuși articole de extremă dreaptă, declară în *Cum am devenit huligan* – absurd, și nu pe linia adevărului – că o evoluție de extremă dreaptă a lui Nae Ionescu i s-a părut imposibilă: „Un *Cuvântul* gardist de fier mi se părea – mi se pare și astăzi – un lucru strict imposibil”. Așa că și-a așteptat prefața *ca și cum nimic nu s-ar fi întâmplat* între timp cu Nae:

„Eram sigur că-mi va scrie prefața din 1931, *ca și cum nimic nu s-ar fi întâmplat de atunci*”⁵⁴¹.

Felul în care Sebastian susține, în *Cum am devenit huligan*, că nu știa nimic despre antisemitismul lui Nae și că tonul prefeței a fost pentru el o surpriză este de-a dreptul absurd, dacă nu ar fi pur și simplu o simplă perdea de camuflaj. Putea, să zicem, să nu cunoască articolele lui Nae din 1930, pentru că atunci se afla în Franța la bursă, dar nu este pe linia adevărului să susțină că ignora evoluția antisemită și prolegionară a patronului său din noiembrie-decembrie 1933. Doar s-au dat în spectacol, ca și-n alte dăți, împreună! Dacă nu am cunoaște articolele lui Nae din această perioadă, am putea crede că Sebastian n-a înțeles ce a scris directorul său. Dar articolele lui Nae Ionescu nu ridicau probleme de înțelegere – ci, pentru un evreu din redacție, puneau pur și simplu problema demisiei. Și, luând act că depoziția sa din *Cum am devenit huligan* nu este pe linia adevărului, tragem concluzia că Sebastian, știind foarte bine cum stau lucrurile cu Nae: 1. sau a crezut că,

prefațându-i romanul, Nae Ionescu va face, anume pentru el, pentru Sebastian, o excepție de la legea antisemită; 2. sau a crezut că propria lui argumentare românească îl va deturna pe Nae de pe linia intoleranței antisemite și îl va readuce la sentimente mai bune față de evrei; 3. sau a crezut amândouă lucrurile deodată.

Cel mai probabil este că s-a crezut o excepție pe care profesorul o va recunoaște și și-o va asuma public. Și, poate, spera și că situația politică din România se va aranja, că Nae Ionescu se va descurca cumva, căzând și de data asta în picioare, și totul va continua ca și până atunci.

Eliade își amintește că Sebastian a fost „mâhnit” că „Nae Ionescu alesese tocmai acest prilej – prefața la primul lui roman [*sic!*, M.P.] – ca să-și expună concluziile la care ajunsese de curând”⁵⁴². Dar Nae Ionescu își mai expusese, în toamna anului 1933, părerile despre evrei, așa că antisemitismul lui nu era o noutate. Așteptând o prefață comprehensivă, în care Nae Ionescu să recunoască eventual că un evreu brăilean participă, în sensul platonician al termenului, la națiunea română, Sebastian l-a confundat pe Nae Ionescu cu E. Lovinescu. Acesta din urmă argumentase, pe la mijlocul anilor 1920, că un scriitor de limbă română, etnic evreu și cu tematică evreiască, este un scriitor român, care aparține literaturii române și românității în general; și reargumentase, la începutul anilor 1930, că este român „cine vrea să fie român”⁵⁴³. Încrederea lui Sebastian în „stăpânul” său a fost fără margini, iar capacitatea sa – și narcisică, și masochistă – de autoiluzionare, la fel. Când scrie că:

„Această gândire o cunoșteam și orice surpriză mi se părea exclusă”⁵⁴⁴,

Sebastian, din nou, este pe linia neadevărului: din gândirea lui Nae Ionescu făcea parte și antisemitismul explicit, declarat negru pe alb în articolele de la sfârșitul anului 1933. E posibil ca Sebastian, care fusese utilizat de Nae ca glorios material didactic pentru rege, să nu se fi așteptat să fie utilizat a doua oară, cu sensul schimbat, ca material didactic pentru Garda de Fier. Fostul filosof al misticismului monarhic metamorfozat în filosoful Gărzii nu putea însă rata ocazia: tânărul romancier era talentat, inteligent și impertinent, dar evreu, drept care numai bun de arătat, ca țap ispășitor, antisemiților, căroră Nae Ionescu le-a făcut o demonstrație practică de cum anume trebuie apărută puritatea etnică și ortodoxă a națiunii în fața pretențiilor unui evreu de a participa la ea. Provocat de declarația lui Sebastian, că se simte și român, nu strict evreu, Nae Ionescu l-a folosit pe adoratorul său pentru a arăta Legiunii cum anume trebuie tratați evreii.

Oricum am suci și răsuci lucrurile, o anume complicitate a victimei cu călăul nu poate fi, în niciun caz, exclusă.

*

Așa cum un îndrăgostit cristalizează în jurul persoanei iubite toate calitățile, și Sebastian își cristalizase în jurul lui Nae Ionescu, ajutat de acesta, dar împotriva cursului istoriei, toate iluziile. Dacă Nae Ionescu ar fi rămas în grațiile camarilei, putem să presupunem că prefața lui la *De două mii de ani* ar fi arătat altfel. Sebastian cristalizase în jurul lui Nae Ionescu inclusiv iluzia – polemică la adresa lui Nae! – că evreitatea sa și calitatea de român sunt neproblematic compatibile și că această compatibilitate este înțeleasă, acceptată și *recunoscută* de către Nae Ionescu în 1934 la fel de afectuos cum îl acceptase pe el, pe evreul Sebastian, în toamna anului 1927, în redacția *Cuvântului*;

sau la fel de firesc cum îl etalase, în iunie 1933, pe pagina întâi, pentru uzul regelui. Nu a fost cazul. Nae Ionescu i-a retras lui Sebastian nu numai dreptul de a se considera român, ci și dreptul de a se considera om, admițându-i numai calitatea imuabilă de evreu:

„Ești tu, Iosef Hechter, *om* de la Dunărea Brăilei? Nu. Ci *evreu* de la Dunărea Brăilei”.

Ducând cruzimea până la capăt, pentru că naratorul din roman se declară nu numai iubitor al lui Blidaru, ci și oarecum împăcat cu complicatul său destin, Nae Ionescu i-a spart și iluzia aceasta, diagnosticându-l ca „bolnav” și respingându-l sec: „Eu însă nu pot face nimic pentru tine”. Punct cu punct, în prefața sa, Nae Ionescu i-a respins lui Sebastian toate problemele cu care acesta a venit la el.

Taberele de luptă

Deși nu este în intenția mea să refac dosarul de presă al acestei cărți, trebuie să observ că, în scandalul care a urmat apariției ei, Nae Ionescu a fost la fel de atacat ca Sebastian. Presa de stânga, de pildă *Cuvântul liber*, prin Teodorescu-Braniște, deși a luat act de culoarea politică a lui Sebastian:

„Nu-l cunosc pe d. Mihail Sebastian decât din scris. Cât despre tinereștile rățoieli de un fascism aproximativ, în formă de *cursive* pentru prima pagină a *Cuvântului*, acestea nu m-au impresionat niciodată: tinerețea sburdă...”⁵⁴⁵,

i-a scuzat-o cu drăgălășenie, pentru că avea în sfârșit la îndemână o pradă înaintea greu de hăituit: pe Nae Ionescu. Drept urmare, în toate cele patru intervenții ale sale⁵⁴⁶, Tudor Teodorescu-Braniște s-a ocupat de Nae Ionescu, de antisemitismul acestuia și de conjunctura care l-a făcut să devină, în noiembrie 1933, antisemit.

Presa evreiască i-a avut în vedere și pe Nae, și pe Sebastian. De pildă, Dr. Th. Löwenstein, de la *Renașterea noastră*, i-a reproșat lui Sebastian „prezența d-sale într-o redacție antisemită”, gazetăria „pe care o făcea la *Cuvântul*, chiar și după înrolarea acestui ziar în legiunile Gărzii de Fier”, și înstrăinarea de „probleme[le] evreiești”⁵⁴⁷; dar nu l-a lăsat pe dinafara discuției nici pe „domnul profesor”, cu „argumentația [sa] teologică”. Revista *Adam* le-a dedicat celor doi mai multe înțepături critice, sub semnăturile lui I. Ludo și Mihail Solomon⁵⁴⁸, iar I. Ludo a publicat degrabă o broșură, *Iuda trebuie să sufere pentru că e suferind*, în care, deși nu-l iartă pe Sebastian, se ocupă mai ales de profesorul acestuia⁵⁴⁹.

Atacurile dinspre dreapta au apărut nu numai în revistele de extremă dreaptă, ci chiar și în cele de extremă stângă, de pildă în *Azi*: de exemplu, Nicolae Roșu și-a publicat ampla sa insultă antisemită, intitulată *Iosif Hechter în cultura românească*⁵⁵⁰, în revista de stânga, chiar comunistă, *Azi*, la care Sebastian colaborase inclusiv în anul 1934; iar apariția textului antisemit al lui Nicolae Roșu a provocat nu numai retragerea lui Sebastian de la această publicație la care colaborase sporadic⁵⁵¹, ci și retragerea supărată a lui Eliade⁵⁵².

E important să observăm că Sebastian nu a fost singur în timpul scandalului de presă. Prietenii au sărit să-l apere de cinismul gestului lui Nae Ionescu, exact așa cum, la arestarea lui Nae Ionescu, personalități ale vieții bucureștene au sărit să îl apere pe acesta de cinismul

regelui; și unii, și alții au simțit că *așa ceva* nu se face: că nu se face să scrii o asemenea prefață pentru cartea favoritului de ieri, că nu se face ca regele să-și trimită în închisoare favoritul de alaltăieri, cu care fumase țigări de foi, deoarece asemenea acte lezează cel mai elementar simț al onoarei.

Lângă Sebastian a stat, ascultându-i păsurile, în primul rând Mircea Eliade. Spre cinstea lui, acesta a intervenit în presă pentru Mihail (cu trei articole și o notă), polemizând nu numai cu G. Racoveanu și cu *Credința*, ci chiar și cu Nae Ionescu (acesta și-a dat, cu afectuoasă ironie, acordul ca Eliade să scrie împotriva lui⁵⁵³). Camil Baltazar i-a oferit puțința de-a se apăra luându-i un interviu în *Reporter*. Iar cronicile și recenziile favorabile au venit și ele rapid: Pompiliu Constantinescu, Șerban Cioculescu (cu două texte, primul în *Adevărul*, iar al doilea, din *Revista Fundațiilor Regale*, superb), Eugen Ionescu, N. Carandino, Sergiu Dan, Ieronim Șerbu, Al. Robot, Barbu Brezianu, Ion I. Cantacuzino, Mircea Vulcănescu, Constantin Noica, Octav Șuluțiu și alții i-au sărit, unii de mai multe ori, în ajutor.

Firește, Sebastian *nu* a fost mulțumit de niciun comentariu, iar în *Cum am devenit huligan* le-a replicat nu doar celor care l-au atacat, ci și celor care l-au apărat; de pildă, lui Baltazar, pentru o frază din șapoul interviului pe care i-l luase, cea despre „cazanul cu smoală antisemită de la *Cuvântul*”, lui Cioculescu⁵⁵⁴ și lui Pompiliu Constantinescu, pentru că l-au numit asimilist ș.a.m.d.; pe scurt, nu numai atacatorii lui, ci și apărătorii lui au beneficiat, în *Cum am devenit huligan*, de observațiile sale polemice, apărătorii lui ieșind și ei destul de mototoliți din ajutorul pe care i l-au dat. Situația aceasta paradoxală se explică prin faptul că, fiind atacat chiar din toate direcțiile, Sebastian, ca să nu ajungă în contradicție cu sine însuși, a trebuit să țină o linie a apărării cât se poate de rigidă și

îngustă. O linie inteligentă, de altfel, dar care, așa cum am mai spus, nu este întotdeauna și a adevărului.

Totuși, Sebastian nu i-a reproșat nimic lui Eliade; dimpotrivă, i-a mulțumit în scrisori și într-o dedicație. În toiul încăierării de presă, în timp ce se refugiase la Balcic, în „echipajul” și în brațele lui Nae, Sebastian l-a lăudat pe Eliade pentru polemica pe care acesta o purta, de dragul lui, cu Racoveanu:

„Ultimele răspunsuri ale lui Racoveanu mi-au făcut rău. Mi-e aproape milă de el. Nu înțeleg cum poate cineva cădea până aici. Răspunsul tău, dragă Mircea, excelent. Mai mult și mai bine nu se poate spune. Îmi pare profund rău că ai fost târât în porcăria asta, oarecum din cauza mea”⁵⁵⁵.

Iar când a publicat *Cum am devenit huligan*, i-a scris lui Eliade următoarea dedicație:

„Lui Mircea, care nu mi-a dat dreptul să disperez, în suportarea acestor mizerii aici povestite – și care nu vor supraviețui, dacă vor supraviețui, decât pentru că și el a spus un cuvânt – cel mai frumos / Mihai / Ianuarie 1935”⁵⁵⁶.

Text emfatic? Desigur. Text de dedicație, dar în care se vede că Sebastian se simțea dator prietenului său pentru ajutorul pe care i-l dăduse în scandalul cu romanul său.

Părerea lui Vulcănescu

Mircea Vulcănescu a descris cel mai exact situația creată între Sebastian și Nae, atât într-o „scrisoare” către Eliade din vara anului 1934, cât și în volumul postum *Nae Ionescu, așa cum l-am cunoscut*. El apreciază că Sebastian a fost un caz de „evreu care se înstrăinase oarecum de ai lui, spre a se contopi în masa românească”, un „om care începuse să uite că-i ovrei” și căruia „prefața antisemită” a lui Nae Ionescu i-a reamintit că nu, „nu se poate” face „abstracție de ce suntem”; că prefața l-a constrâns „să ia cunoștință de caracterul său etero-etnic, împotriva aplecărilor sale lăuntrice”. Fără să subscrie nici la mesajul antisemit, nici la punctul de vedere teologic al lui Nae Ionescu, Vulcănescu traduce sentința profesorului la adresa lui Sebastian („... Iosef Hechter, tu nu simți că te cuprinde frigul și întunerecul?”) într-un avertisment „pedagogic” pe care Nae i-l dă lui Sebastian: adică, nu încerca să fii român, fii evreu, altfel te vor cuprinde frigul și întunericul, sterilitatea:

„«frigul și-ntunericul» care-l așteaptă pe Josef Hechter nu depășește, cred, în gândurile lui Nae Ionescu, *izolarea și sterilitatea* de care se plânge și de care totuși crede că poate scăpa autorul cărții”.

Apreciind prefața naeionesciană drept „antisemită” și „net antiasimilistă”, Vulcănescu adaugă că ea trebuie examinată în cadrul „pedagogiei negative” pe care o exercita „filosoful structurilor naționale imuabile” asupra unui romancier evreu asimilist:

„acest caz, pentru a fi înțeles, trebuie situat în cadrul pedagogiei negative a lui Nae Ionescu”⁵⁵⁷.

Altfel spus, după Vulcănescu, Nae Ionescu i-a aplicat discipolului său turmentat de adorație un duș rece, care să-l trezească la stricta sa evreitate. Sebastian însuși cunoștea „pedagogia negativă” a lui Nae, tehnica acestuia de-a da „ghionți” oricui, „la întâmplare”, cu gândul că una sau două lovituri o să „cadă bine” și o „să rodească”; la fel, știa și leacul: „E un aliment tonic. Scrâșnești și mergi mai departe”⁵⁵⁸.

Prefața a fost, evident, o lecție cinică; o expulzare din *rumânismul* năist, proaspăt îngemănat cu legionarismul, în evreitatea originară a lui Sebastian. Căci, dacă pentru Lovinescu era român „cine vrea să fie român”, în schimb, pentru Nae „a voi să fii român”⁵⁵⁹ nu înseamnă decât cel mult o rătăcire. Prefața lui Nae Ionescu poate fi citită ca o brutală corecție pe care profesorul i-o aplică „românului” Sebastian, pentru a-l obliga să fie sută la sută „evreu”.

Adică, prin prefață, Nae Ionescu și-a atins două ținte: le-a făcut legionarilor o demonstrație de antisemitism și, simultan, ca *o parte a puterii care, vrând să facă răul, face binele*, i-a făcut lui Sebastian un... „bine”, căci l-a obligat, în acele vremuri antisemite, în care Sebastian pactizase cu extrema dreaptă românească, să își asume în mod complet și fără rest evreitatea.

Sebastian însuși spune ceva asemănător ca sens despre această brutală întâmplare:

„E un mic cataclism, venit poate la timp, căci nu e rău să-ți clatini din când în când locul tău în lume și să-l scoți cu de-a sila din plasa deprinderilor”⁵⁶⁰.

Comparând activitatea de jurnalist a lui Sebastian din anii *Cuvântului* (noiembrie 1927-ianuarie 1934) cu aceea de după „expulzare”, constatăm schimbarea: fără să fie eliberată cu totul de reziduurile năiste, publicistica sa – care a renunțat la comentariile politice – s-a limpezit în foarte mare măsură de zgura, de ambiguitățile și de entuziasmele primei perioade; zgură și ambiguități dictate de loc (redacția *Cuvântului*) și de necondiționata creditare a liniei politice năiste. Deși durerea inițială a fost foarte mare, deși rana i-a rămas până la capăt, se pare că această întâmplare-limită i-a folosit – dar numai pe termen lung: ce s-ar fi făcut Sebastian în următorii ani, când Europa toată și cu ea România au glisat în extrema dreaptă, dacă ar fi rămas la fel de legat de Nae Ionescu? Legănat cum era în „plasa deprinderilor”, ce texte ar mai fi putut el să scrie?

Nae „mi-a dat un costum alb de marinăr în echipajul vasului lui”

Deocamdată, nu știm decât punctual ce a făcut Sebastian însuși în timpul acestui scandal politic. După apariția romanului, în timp ce și el, și Nae erau acuzați din toate părțile, Sebastian, deși s-a simțit trădat de „directorul său de conștiință”, a țâșnit în brațele lui Nae cu cel dintâi pretext. Astfel, în august 1934 (adică în plin scandal cu romanul, atacat din toate părțile și apărat de prieteni și admiratori), Sebastian a plecat într-o excursie la Balcic. Aici, s-a dus în vizită la Nae. Iar acesta, spre fericirea și satisfacția sa, l-a confiscat pur și simplu, cu stilul său irezistibil:

„joi dimineța am plecat la Balcic într-o excursie cu mai mulți domni și doamne. Seara, urma să mă întorc. S-a întâmplat însă o mică lovitură de teatru. M-am dus să-l văd pe Nae [...], și m-a oprit să rămân la el. Toate s-au întâmplat în cinci minute. M-a instalat într-o odaie superbă, mi-a dat un costum alb de marinar în echipajul vasului lui și gata. Au fost patru zile excelente. Nu vă pot scrie acum. Sunt încă într-o excitație de spirit, care mă împiedică să scriu ca lumea o pagină. Vă voi povesti însă multe despre el, despre casa lui – care e magnifică – despre Balcic, unde neapărat la anul vom trebui să plecăm împreună”⁵⁶¹.

Satisfacția lui Sebastian este vizibilă, chiar stridentă. Să ne amintim însă că în iulie 1934 lui Sebastian îi apăruse romanul *De două mii de ani*, că scandalul în jurul lui și al prefeței antisemite scrise de Nae Ionescu izbucnise. Să ne amintim că, în prefața lui, Nae Ionescu l-a respins pe Sebastian cu toate problemele cu care acesta venise la el, ba mai mult, că i-a retras calitatea de om, recunoscându-i-o numai pe cea de evreu de la Dunărea Brăilei; să ne amintim că l-a condamnat, împreună cu întreg neamul evreiesc, la frig și întuneric, și că, postându-se în locul lui Dumnezeu, a afirmat că pentru evrei nu există mântuire.

Apoi să ne întrebăm: Oare Sebastian, în august 1934, s-a întâlnit cu Nae Ionescu din întâmplare? Nu. Dimpotrivă, s-a dus să îl caute. Oare în vara anului 1934, în plin scandal cu cartea lor, vizita cea mai normală pe care ar fi trebuit s-o facă Sebastian, ca prima victimă concretă a antisemitismului lui Nae, era la Nae? Oare în vara anului 1934, prima urgență afectivă a lui Sebastian era să îl viziteze pe Nae? Din faptul că s-a dus la el, se vede că da.

Apoi, de ce l-a reținut Nae? De ce l-a îmbrăcat în „mariner”? De ce s-a lăsat Sebastian deghizat ca o păpușă?

Nu cumva pentru că Nae rămăsese, în ciuda prefeței, „stăpânul”, iar Sebastian simțea nu numai bucuria îndrăgostită de a-i fi în preajmă, ci și plăcerea masochistă de a i se supune? Nu cumva Sebastian se credea în continuare în „familia” *Cuvântului*? Oare nu cumva se bucura și pentru că este, în continuare, membru „în echipajul vasului” lui Nae? Și prin complicitatea unui trecut comun de glorie, și prin iubirea lor lesne încadrabilă în relațiile de natură sadomasochistă – sadomasochismul fiind numai un caz particular al relației generice stăpân-slugă –, cei doi se dovedesc definitiv legați. Și așa au și rămas, înlănțuiți, pentru tot timpul scurt pe care îl mai avea fiecare de trăit.

1934, un an de secetă publicistică

Sebastian era om de presă până-n vârful unghiilor. Dar în 1934, din momentul în care a dispărut *Cuvântul*, el a publicat foarte puțin. În august a început să colaboreze la *Revista Fundațiilor Regale*, comentând *Lumina ce se stinge* a lui Mircea Eliade. Cu excepția lunii octombrie, în 1934 a colaborat aici în fiecare lună cu câte o cronică literară, scriind – cuminte, adică deloc agresiv – despre Sergiu Dan, Zarifopol, Louis Barthou⁵⁶². În octombrie a început o colaborare de cronicar literar la *Azi*, scriind despre Emil Gulian⁵⁶³, dar apariția, în luna următoare, a cronicii injurioase a lui Nicolae Roșu a făcut imposibilă continuarea colaborării.

În septembrie, Sebastian a încercat să-și apere el însuși romanul, și anume de atacul lui Petre Pandrea, din *Adevărul literar și artistic*. Drept urmare, a scris un răspuns polemic, *Puțină gramatică pentru un „marxist”*, pe care l-a publicat în *Vremea*⁵⁶⁴ și în care își regăsește ceva din verva care îl susținuse în anii 1929-1933: „Dl. Pandrea ăsta are și d-sa

mica sa istorie personală, distinctă de a revistelor pe care le onorează. [...] Am scris pe vremuri despre acest lamentabil caz. Mie mi-era rușine pentru tinerețea acestui băiat bine plătit" etc., bravează Sebastian, care își avea el însuși „mica sa istorie personală” cu Pandrea, pe care, cum știm, îl atacase pentru vina de a-l fi „trădat” pe Nae. Acum, când Sebastian însuși fusese trădat, și chiar de Nae, dificultatea sa de-a se apăra era mare și, în afara atacului la persoană (inacceptabil într-o dezbatere onestă și civilizată), Sebastian nu a mai putut produce niciun fel de probe că el ar avea dreptate, iar Pandrea ar fi în culpă.

Urma palidă a lui Sebastian în presă se mai găsește, în 1934, strict punctual. De pildă, la începutul lunii octombrie 1934, când redacția ziarului *Facla* (jurnal în care Carandino publicase, în 10 august, o cronicetă favorabilă⁵⁶⁵) a fost vandalizată de un comando de cuziști⁵⁶⁶, Sebastian a trecut în ziua următoare pe la redacție pentru a-și declara, la rubrica „Sunt alături de noi”, simpatia față de victime: „Scriu aceste rânduri în redacția *Faclei*, devastată [...]. Scriitor și gazetar, sunt fericit să mă consider bătut odată cu ei”⁵⁶⁷, declară Sebastian, care, lovit subit de amnezie, nu mai știe că, numai cu 10 luni înainte, se aflate de partea cealaltă a baricadei, fraternizând voios cu „omul cu revolverul”, căruia îi proceea un viitor de „om cu mitralieră”.

⁴⁷⁵ Sebastian, „Jurnal de roman”, în *Cuvântul*, anul IV [i.e. V], nr. 1329, 3 ian. 1929; idem, „Jurnal de roman, II”, în *Cuvântul*, anul V, nr. 1334, 8 ian. 1929; idem, „Jurnal de roman”, în *Azi*, anul I, nr. 5, nov. 1932, p. 425-442. Manuscrisul acestor „jurnale de roman”, cuprinzând și însemnări care nu au fost publicate de Sebastian în presă, se află la Biblioteca Centrală Universitară din București, cota 091/27. Apud Leon Volovici, „Insula lui Mihail Sebastian: București 1939-1944”, în *Mihail Sebastian: Dilemele identității*, p. 222, nota 2.

476 În „Mențiuni asupra ediției”, dna Gabriela Omăt, editoarea *Jurnalului* sebastianesc, emite de asemenea o ipoteză interesantă despre lipsa măcar a câtorva pagini de la începutul *Jurnalului*, pierdute probabil cu ocazia scoaterii manuscrisului din țară. Vezi Sebastian, *Jurnal*, p. 14-15.

477 I. Ludo, *Domnul Nae Ionescu apără pe Ebrei împotriva jidanilor*.

478 I. Ludo, „Si vis pacem – sparge geamuri ori Nae, Nae și iar Nae”, în *Adam*, anul V, nr. 66, 1 dec. 1933.

479 Sebastian, scrisoare către I. Ludo, în I. Ludo, „Un ovrei cumsecade în ghiarele moralei judaice”, în *Adam*, anul V, nr. 68, 1 mart. 1934, p. 6.

480 Sebastian, *Jurnal*, nota din 21 mart. 1936, p. 48.

481 Sebastian, „«Noi», Note pe o carte de A.L. Zissu”, în *Cuvântul*, anul VIII, nr. 2486, 23 mart. 1932.

482 Sebastian, „Meditație la iarnă”, în *Cuvântul*, anul IX, nr. 2774, 14 ian. 1933.

483 Mihail Sebastian, intervievat de Camil Baltazar, în *România literară*, 25 febr. 1933; v. *Romanul românesc în interviuri*, III, partea II, p. 383-384.

484 Vezi Eliade, *Memorii*, I, p. 310.

485 „Și un editor care vrea să lanseze tineri”, interviu cu Ciornei realizat de „b”, în *Facla*, anul XIII, nr. 984, 16 mai 1934, p. 2.

486 În legătură cu publicarea de către Sebastian a prefeței lui Nae Ionescu, la „Simpozionul Sebastian”, din 24-25 oct. 2007, desfășurat la Universitatea Ebraică din Ierusalim, dl Bazil Schafferman, prieten brăilean al familiei lui Sebastian, a povestit în public o versiune tulburătoare. Familia lui Sebastian – adică mama lui, Clara, și fratele său, Benu – explica și justifica publicarea prefeței prin faptul că Ciornei, editorul romanului, ar fi condiționat apariția cărții de o prefață de la un om celebru. Drept urmare, Sebastian i s-ar fi adresat lui Nae Ionescu. Ciornei i-ar fi plătit în avans lui Sebastian o sumă de bani pentru carte, iar Sebastian ar fi cheltuit banii cu spitalizarea mamei sale. Sebastian ar fi publicat prefața nu din motive de onoare, cum singur spune, ci pentru că nu avea de unde să restituie avansul primit de la editor. Această versiune de familie, interesantă în sine, pare mai degrabă o raționalizare pe înțelesul lumii mic-burgeze evreiești din care făcea parte familia lui Sebastian, decât un comportament sebastianesc propriu-zis. Niciuna din informațiile existente în dosarul romanului *De două mii de ani* nu sprijină versiunea familiei. Dimpotrivă, editorul romanului, Ciornei, declară că, în urma recomandării lui Camil Petrescu, l-a publicat „în cel mai scurt timp posibil” (v. *Facla*, 16 mai 1934).

- 487 „Bazar”, in *Facla*, anul XII, nr. 1025, 5 iul. 1934 (semnat „Trei”).
- 488 „De vorbă cu Mihail Sebastian”, interviu de Camil Baltazar, in *Reporter*, anul II, nr. 28, 27 iun. 1934; v. *Romanul românesc în interviuri*, III, partea II, p. 391-394.
- 489 Camil Baltazar, șapou la „De vorbă cu Mihail Sebastian”, in *Reporter*, 27 iun. 1934; v. *Romanul românesc în interviuri*, III, partea II, p. 389.
- 490 Dora Mezdrea, *Nae Ionescu*, III, p. 357.
- 491 Tudor Teodorescu-Braniște, „«Jidanul» Iosef Hechter și «rumânul» Nae Ionescu”, in *Cuvântul liber*, nr. 36, 14 iul. 1934.
- 492 Ov. S. Crohmălniceanu, *Literatura română între cele două războaie mondiale*, III, p. 102-103.
- 493 Sebastian, *De două mii de ani*, p. 48.
- 494 Camil Petrescu, *Note zilnice*, p. 73, nota din 22 sept. 1931.
- 495 Sebastian, *De două mii de ani*, p. 201.
- 496 Sebastian, „Note”, in *Cuvântul*, anul IV, nr. 1295, 28 nov. 1928.
- 497 Sebastian, *De două mii de ani*, p. 48, 89.
- 498 *Ibidem*, p. 49, 91, 32-33, 66, 39, 68, 69.
- 499 Michèle Hechter, *M&M*, p. 67.
- 500 *Ibidem*, p. 72.
- 501 Sebastian, *De două mii de ani*, p. 302, 304.
- 502 Nae Ionescu, „Evreii și socialismul”, 14 sept. 1919, in *Opere*, VI, p. 196.
- 503 Nae Ionescu, „Criza iudaismului. Alte perspective”, in *Cuvântul*, 24 iul. 1926; v. idem, *Între ziaristică și filosofie*, p. 197-199. Vezi toată seria articolelor: „Criza iudaismului. Ce crede Julien Weill”, 18 iul. 1926; „Criza iudaismului. Ce crede Julien Weill, II”, 22 iul. 1926, loc. cit., p. 190-196.
- 504 Nae Ionescu, „O evreică s-a botezat”, in *Cuvântul*, anul V, nr. 1660, 3 dec. 1929.
- 505 Nae Ionescu, „A fi «bun român»”, 1 nov. 1930; „Noi și Catolicismul”, 2 nov. 1930; „Sortii de isbândă a noiei ofensive catolice”, 5 nov. 1930; „Iluziile catolicizanților”, 9 nov. 1930; „La închiderea unei discuții. Între catolicism și ortodoxie”, 17 dec. 1930; „«Internaționala» sub glugă”, 18 dec. 1930 (toate articolele au fost publicate în *Cuvântul*); vezi și antologia Nae Ionescu, *Roza vânturilor*.
- 506 Nae Ionescu, „Criza iudaismului. Alte perspective”, 24 iul. 1926; v. idem, *Între ziaristică și filosofie*, p. 197.

507 Nae Ionescu, „A fi «bun român»”, în *Cuvântul*, anul VI, nr. 1987, 1 nov. 1930.

508 Nae Ionescu, „Noi ne judecăm singurii!”, în *Cuvântul*, anul IX, nr. 2793, 2 febr. 1933.

509 Sebastian, „Einstein la Madrid”, în *Cuvântul*, anul IX, nr. 2863, 13 apr. 1933.

510 Un cititor tendențios ar putea să spună că Sebastian nu avea nevoie de lecția naeionesciană despre suferința evreiască, pentru că, fiind evreu, avea suferința evreității în sine. Desigur. Dar felul de a argumenta al lui Sebastian, forma culturală de a articula verbal suferința, astea le avea, cred, de la Nae, sau și de la Nae, dacă cumva Sebastian a citit și alte texte despre specificul evreiesc.

511 Nae Ionescu, „Criza iudaismului. Alte perspective”, 24 iul. 1926; v. idem, *Între ziaristică și filosofie*, p. 197-199.

512 Nae Ionescu, „Ce avem noi cu revoluția germană?”, în *Cuvântul*, anul IX, nr. 3021, 23 sept. 1933. Vezi și idem, „Prietenia italo-germană a fost denunțată”, în *Cuvântul*, anul IX, nr. 3016, 17 sept. 1933.

513 Nae Ionescu, „... Și un cuvânt de pace”, în *Cuvântul*, anul X, nr. 3076, 17 nov. 1933.

514 Nae Ionescu, „«Zdrobitoarea majoritate» a evreilor naționali”, în *Cuvântul*, anul X, nr. 3099, 10 dec. 1933. Alte articole din aceeași serie polemică au apărut în numerele din 25 nov., 26 nov. și 29 nov. 1933 ale *Cuvântului*.

515 Sebastian, *De două mii de ani*, p. 331.

516 Vezi n. 503.

517 Nicolae Roșu, „Iosif Hechter în cultura românească”, în *Azi*, anul III, nr. 5, nov. 1934, p. 1302-1316; textul a fost reluat în Nicolae Roșu, *Orientări în veac*, cu titlul „Inaderența evreilor la spiritul românesc”.

518 Bernard Lazare, *L'Antisemitisme, son histoire et ses causes*, p. 123.

519 Situația creată în 1934 poate fi văzută și în următorii termeni: Sebastian povestește undeva că noua generație l-a primit la început rezervat, pentru că el nu avea nicio metafizică. Acum, în 1934, prin romanul său, Sebastian le dă colegilor săi de generație dovada că are și el o gândire metafizică – una pe abisala cheștiune evreiască.

520 Sebastian, *De două mii de ani*, p. 350.

521 Mihail Sebastian, scrisoare către Petru Comarnescu, 12 aug. 1936, Stâna de Vale, text îngrijit de Traian Filip, în *Manuscriptum*, anul IX, nr. 4, 1978, p. 168-169.

522 Hannah Arendt, *Originile totalitarismului*, cap. „Evreii și societatea”, p. 93.

523 Octav Șuluțiu, „Mihail Sebastian: De două mii de ani”, in *Reporter*, anul II, nr. 33, 8 aug. 1934.

524 Eliade, *Memorii*, I, p. 313.

525 Sebastian, *De două mii de ani*, p. 191.

526 Sebastian, intervievat de Camil Baltazar, in *Reporter*, anul II, nr. 28, 27 iun. 1934; v. *Romanul românesc în interviuri*, III, partea II, p. 391-393.

527 *Ibidem*, p. 392-393.

528 Hannah Arendt, *Originile totalitarismului*, p. 20

529 Octav Șuluțiu, „Mihail Sebastian: De două mii de ani”, 8 aug. 1934.

530 Dr. Th. Löwenstein, „Mihail Sebastian: De două mii de ani”, in *Renașterea noastră*, anul X, nr. 458, 9 sept. 1934.

531 G. Călinescu, *Istoria literaturii române de la origini până în prezent*, p. 877.

532 Dumitru Micu, „Mihail Sebastian”, in Academia Română, *Dicționarul general al literaturii române*, S/T, p. 153.

533 Pompiliu Constantinescu, „Mihail Sebastian: «De două mii de ani»” (1934); v. idem, *Scrieri*, 4, p. 576.

534 Sebastian, *Cum am devenit huligan*, p. 147.

535 Eliade, *Memorii*, I, p. 312.

536 Sebastian, *Cum am devenit huligan*, p. 136.

537 Mircea Vulcănescu, „Creștinism, creștinătate, iudaism și iudei. Scrisoarea unui provincial”, aug. 1934, in Mircea Vulcănescu, *De la Nae Ionescu la „Criterion”*, p. 137.

538 Sebastian, *Cum am devenit huligan*, p. 101.

539 Eliade, *Memorii*, I, p. 310.

540 Sebastian, *Cum am devenit huligan*, p. 109.

541 *Ibidem*, p. 106, 109.

542 Eliade, *Memorii*, I, p. 313.

543 E. Lovinescu, *Memorii*, II (1932), in E. Lovinescu, *Scrieri*, 2, p. 289-329.

544 Sebastian, *Cum am devenit huligan*, p. 109.

545 Teodorescu-Braniște, „«Jidanul» Iosef Hechter și «rumânul» Nae Ionescu”, 14 iul. 1934.

546 Teodorescu-Braniște a mai publicat: „D. Nae Ionescu se contrazice...”, în *Cuvântul liber*, nr. 38, 28 iul. 1934; „Iuda suferă?”, în *Cuvântul liber*, nr. 40, 11 aug. 1934; „Dnii Iosef Hechter, Nae Ionescu, Mircea Eliade și harul divin”, în *Cuvântul liber*, nr. 44, 9 sept. 1934.

547 Löwenstein, „Mihail Sebastian: De două mii de ani”, 9 sept. 1934.

548 I. Ludo, „Însemnări”, în *Adam*, anul VI, nr. 72, 1 iul. 1934, p. 16; idem, „Psychanaliza unei liniuțe”, în *Adam*, anul VI, nr. 73, 15 aug. 1934, p. 3; Mihail Solomon, „A cui e vina?”, în *Adam*, anul VI, nr. 75, 15 nov. 1934, p. 11-13.

549 I. Ludo, *Iuda trebuie să sufere pentru că e suferind*, București: Ed. Adam, 1934, 96 p. La 30 sept. 1934, broșura era apărută, iar revista *Adam* îi făcea reclamă.

550 Nicolae Roșu, „Iosif Hechter în cultura românească”, nov. 1934.

551 Sebastian a colaborat în anul 1934 la *Azi* o singură dată, în numărul 4, pe octombrie, scriind despre Emil Gulian.

552 Vlaicu Bârna, *Între Capșa și Corso*, p. 62.

553 Eliade, *Memorii*, I, p. 314. Eliade a scris următoarele texte: „Judaism și Antisemitism, preliminarii la o discuție”, în *Vremea*, anul VII, nr. 347, 22 iul. 1934; „Creștinătatea față de Judaism”, în *Vremea*, anul VII, nr. 349, 5 aug. 1934; „O ultimă lămurire”, în *Vremea*, anul VII, nr. 352, 26 aug. 1934; „Ajutați-l pe d-l. Ludo!”, în *Vremea*, anul VII, nr. 361, 28 oct. 1934.

554 Șerban Cioculescu a povestit mai târziu, în 1975, într-o „Rotonda 13” dedicată lui Mihail Sebastian, că „Sebastian mi-a făcut un singur reproș când i-am lăudat cartea. Zice: «Eu nu sunt asimilist cum m-ai crezut!», ci pur și simplu „om de la Dunăre”. La care Cioculescu, în particular, i-ar fi replicat: „care era diferența [...] între dumneata și Nae Ionescu, pentru că amândoi sunteți oameni de la Dunăre?”. Vezi „Rotonda 13. Mihail Sebastian, 13 mai 1975”, în *Manuscriptum*, anul XXXVII, nr. 1-4, 2006-2007, p. 182.

555 Sebastian, scrisoare către Eliade, 27 aug. 1934, în *Mircea Eliade și corespondenții săi*, 4, p. 331.

556 Vezi „Dosarul” *Mircea Eliade*, II, p. 39.

557 Mircea Vulcănescu, *Nae Ionescu, așa cum l-am cunoscut*, p. 129-130. Vezi și „Creștinism, creștinătate, iudaism și iudei”, în idem, *De la Nae Ionescu la „Criterion”*, p. 131-155.

558 Sebastian, *De două mii de ani*, p. 92.

559 Nae Ionescu, „Iluziile catolicizanților”, 9 nov. 1930.

560 Sebastian, *Cum am devenit huligan*, p. 148.

561 Sebastian, scrisoare către Eliade, 27 aug. 1934, în *Mircea Eliade și corespondenții săi*, 4, p. 330-331. Scrisoarea lui Sebastian către Eliade a fost publicată pentru prima oară de Mircea Handoca în revista *Orizont*, anul XL, nr. 2, 13 ian. 1989, p. 8. Versiunea aceasta este corectă: „Nae [...] m-a oprit să rămân la el”, în timp ce în versiunea publicată în volumul sus-citat s-a strecurat o eroare de culegere: „m-am oprit”.

562 Sebastian, „Lumina ce se stinge”, în *Revista Fundațiilor Regale*, anul I, nr. 8, 1 aug. 1934; idem, „Un autor lucid: Sergiu Dan”, în *Revista Fundațiilor Regale*, anul I, nr. 9, sept. 1934; idem, „Paul Zarifopol și «tinerele generații»”, în *Revista Fundațiilor Regale*, anul I, nr. 11, 1 nov. 1934; idem, „Louis Barthou”, în *Revista Fundațiilor Regale*, anul I, nr. 12, 1 dec. 1934.

563 Sebastian, „Emil Gulian: Duh de basm”, în *Azi*, anul III, nr. 4, oct. 1934, p. 1251.

564 Sebastian, „Puțină gramatică pentru un «marxist»”, în *Vremea*, anul VII, nr. 353, 2 sept. 1934, p. 7.

565 N. Carandino, „Mihail Sebastian, De două mii de ani”, în *Facla*, anul XIII, nr. 1056, 10 aug. 1934. Vezi și idem, *Noapți albe și zile negre, memorii*, p. 243.

566 Facla, „Agresiunea bandiților cuziști”, în *Facla*, anul XIV, nr. 1105, 6 oct. 1934.

567 Sebastian, „[Scriu aceste rânduri...]”, în *Facla*, anul XIV, nr. 1106, 7 oct. 1934, p. 4.

Capitolul 11

1934-1935. Schimbarea la față

Până la întâmplările din 1934 – interzicerea *Cuvântului*, arestarea profesorului Nae Ionescu, scandalul cu *De două mii de ani* –, Sebastian se aflate într-o permanentă ascensiune. Muncise și muncea din greu pentru ea, dar avusese și noroc: locul unde se afla plasat, *Cuvântul*, avea

multe avantaje și îi asigura polemistului Sebastian spatele. Nevoia lui de apartenență era liniștită de convingerea că se află într-o „casă”, într-o „familie”: aceea a *Cuvântului*. Multe dintre necugetatele lui ieșiri polemice, declarat ideologice, contra *Vieții românești*, contra lui Lovinescu, ca și multe din atacurile lui la persoană, au mers foarte departe tocmai pentru că Sebastian își știa spatele acoperit de redacția *Cuvântului*.

Or, în 1934, Sebastian s-a pomenit făcut zob în presă, fără ca el să mai aibă în spate *Cuvântul* care să îl apere și unde să răspundă. Ba, mai mult, însăși prezența lui – de care era foarte mândru – la *Cuvântul* i-a fost acum imputată public drept culpă. Ba chiar *Cuvântul* a fost socotit, public, un ziar vinovat. Iar Nae Ionescu, singurul de la care putea spera o întorsătură fericită a soartei, un miracol binefăcător, nu numai că nu a făcut miracolul – n-a reînviat *Cuvântul*, nu s-a împăcat cu regele etc. –, ci a fost el însuși implicat într-o anchetă. Și, peste toate, Nae s-a întors împotriva lui, scriind o prefață în care și-a condamnat „amanta spirituală”⁵⁶⁸ la moarte. Iar tot felul de ziariști, care nu ar fi îndrăznit să calce pragul redacției *Cuvântului*, s-au erijat acum în judecătorii și călăii lui... Hotărât, în 1934, întreg universul confortabil pe care și-l clădise Sebastian s-a făcut țândări printr-o îngrozitoare explozie.

Așa că, într-un fel, nu e de mirare că l-am văzut pe Sebastian fugind, cu prima ocazie, în brațele lui Nae și lăsându-se costumat în „mariner”: Nae măcar făcea parte din realitățile lui familiare, ba chiar familiale, era casa și familia lui, era universul lui adevărat.

Cum am mai spus, Sebastian a fost ajutat de colegi de breaslă și de colegi de generație. Iar Al. Rosetti i-a întins și el o mână, îndemnându-l să scrie *Cum am devenit huligan* și publicându-i cartea.

Cum am devenit huligan sau obligațiile față de democrați

În noiembrie-decembrie 1934, deși scandalul de presă nu se încheiase, Sebastian – probabil obligat moralmente de multele mâini prietenești care i-au fost întinse din tabăra democrată – scrie *Cum am devenit huligan*. Al. Rosetti sugerează că ar fi avut un anume rol în geneza cărții:

„Atacat de presa de dreapta și de stânga, batjocorit și hulit din amândouă părțile, Sebastian s-a retras sub cort și a răspuns detractorilor săi. / Era însă necesară o manifestare cu caracter permanent, o carte de polemică. / M-am grăbit să-i ofer posibilitatea de a realiza această armă de luptă, după ce i-am făcut cunoștința la sediul editurii «Cultura Națională». / Fermecat de personalitatea lui, am plănuisit atunci publicarea broșurii polemice *Cum am devenit huligan*, care a apărut peste scurt timp...”⁵⁶⁹.

Scrisă la sfârșitul anului 1934, cartea a apărut la începutul anului 1935, la Editura Cultura Națională, iar Sebastian, devenit între timp cronicarul *Rampeii*, a anunțat-o, după o ezitare, în pagina întâi a ziarului:

„«Cultura Națională» inaugurează o colecție de eseuri și de mici monografii critice. Am stat mult pe gânduri dacă am sau nu dreptul să scriu despre acest fapt, de vreme ce noua colecție este inaugurată cu o carte de-a mea”⁵⁷⁰.

În broșura sa, Sebastian se ferește în mod inteligent de a polemiza cu Nae Ionescu sau de a-și renega trecutul.

Dimpotrivă, și-l asumă în întregime, cu articolele din *Cuvântul* și cu iubirea pentru Nae cu tot. Enormitățile nu lipsesc, desigur: pentru că Sebastian are în cap tiparele și conceptele năiste, el continuă să susțină că a lucrat la un ziar de stânga și că orice om de stânga ar fi fost moralmente obligat să participe la campaniile *Cuvântului*. Amprenta ideilor lui Nae se mai simte încă în scrisul său, de pildă în felul cum pune problema drepte și stângii politice, a revoluției, a liberalismului etc. Portretizat din perspectiva anului când l-a cunoscut și cu privirea sebastianescă de atunci, Nae Ionescu apare ca o figură mitică. Iar Sebastian tot nu a priceput raționamentul politic în numele căruia s-a ales cu o prefață antisemită. Deși aduce lucrurile din condei în favoarea sa, talentul cu care scrie despre iubirea sa pentru Nae, aerul lui de mare sinceritate și autenticitate când se recunoaște cucerit de acesta salvează confesiunea și îi conferă tânărului scriitor – avea numai 27 de ani – un aer demn: demnitatea celui care iubește și se autoiluzionează în iubire, chiar dacă iubirea sa e una nepotrivită. De pildă, Sebastian explică (fusesse somat s-o facă, de la I. Ludo la N. Roșu, deci atât din lumea evreiască, cât și din direcția naționalismului extremist) de ce nu a părăsit *Cuvântul* nici când acesta a devenit antisemit: pentru că, spune Sebastian, Nae Ionescu i-a spus că nu, *Cuvântul* nu e nici antisemit și nici fascist⁵⁷¹. Cu alte cuvinte, a rămas în redacție pentru că l-a crezut pe Nae, în loc să creadă în evidență; sau, mai simplu, a rămas în redacție pentru că Nae Ionescu nu l-a lăsat să plece, iar el, Sebastian, l-a crezut tocmai deoarece, iubindu-l cu „ciudă”, nu a dorit să plece de lângă el. Circuitul lor afectiv nu îngăduia o separare.

Confesiunea sa este inteligentă și, în paginile despre Nae, sinceră, plină de adevărul psihologic al iubirii lui Sebastian pentru Nae. Altfel, cartea este în foarte multe

privințe lipsită de adevăr și induce în eroare cu ușurință. (De exemplu, I. Negoîtescu, în *Istoria literaturii române*, a așezat *Cum am devenit huligan* alături de *Istoria contemporană a României* a lui Titu Maiorescu și de *Preludiile* lui C. Stere, toate considerate emblematice pentru semnificația lor „morală”⁵⁷²; e o comparație care, la o verificare atentă, nu mai rezistă.) Sebastian anamorfozează puternic trecutul când se face că nu știe de antisemitismul lui Nae Ionescu sau când se preface că nu știe că a lucrat la un ziar de dreapta. El știa foarte bine ce este dreapta, ce este stânga, ce este centrul democrat și, așa cum s-a văzut, știa că el însuși este un publicist antidemocrat. Dar la data când își scria răspunsul, era prins între propriul său trecut și democrații care îl ajutaseră în timpul scandalului. Trebuia, așadar, să împace și capra, și varza. S-a descurcat foarte bine, exclamațiile lui retorice ținând uneori loc de argumente. De exemplu, când exclamă că:

„Un *Cuvântul* gardist mi se părea – și mi se pare și astăzi – un lucru strict imposibil”⁵⁷³,

asta după ce fusese în redacție în ultimele luni ale ziarului, publicându-și *cursivele* la subsuoara editorialelor progardiste ale lui Nae și cot la cot cu articolele lui Zelea Codreanu și Vasile Marin, și după ce scrisese el însuși ceea ce scrisese, Sebastian face retorică pură și aruncă praf în ochii cititorului. Iar ce spune despre ziarul său – pe care îl consideră nici de dreapta, nici de stânga, ci... „dincolo de aceste inutile scheme, o faptă vie”, un ziar „angajat mereu de partea forțelor radicale, împotriva forțelor de reacțiune”, un ziar la care orice om de stânga ar fi fost „obligat să subscrie”⁵⁷⁴ – este retorică postnaeionesciană foarte îndepărtată de adevăr. Ar fi putut subscrie un om de stânga

sau un om de centru democrat la ideile lui Nae despre națiunea condiționată de puritatea sângelui și de ortodoxie? Nu. Ar fi putut subscrie un democrat la toate articolele politice ale lui Sebastian însuși? Nu. Și firește că Sebastian știa asta. Dar acum se afla în război și folosea orice mijloace, fără alegere – inclusiv neadevărul.

Pledoaria lui pentru „omul în sacou”, neînregimentat, și contra „omului în uniformă” a trecut drept un crez moral și ideologic etern, iar nu drept o proaspătă convertire (deocamdată, destul de precară) la poziția de centru. Chiar dacă, lovit de o bine-venită amnezie, Sebastian declară că „M-am ferit mereu de adevărurile absolute”⁵⁷⁵ – am citat destule din „adevărurile lui absolute”, emise din 1929 și până la finele anului 1933 pe seama lumii românești și europene –, el a fost crezut: mediile democratice care l-au ajutat *au vrut* să îl creadă și *s-au făcut că-l cred*, poate și pentru că plăcerea de a-l crede se manifesta împotriva lui Nae și a „abuzul[ui] de încredere pe care [acesta] l-a făcut, silind pe fostul său elev să publice o prefață *à contre cŁ*”⁵⁷⁶ur, nu-i așa, că n-a publicat-o cu plăcere”⁵⁷⁶.

Conferința despre *Specificul național* sau Sebastian înțelege în sfârșit ce-a avut Nae cu el

Abia apăruse, la începutul anului 1935, *Cum am devenit huligan*, și Sebastian a revenit asupra subiectului: anume, într-o conferință despre *Specificul național*, susținută la Institutul Francez din București, în 21 martie 1935. Pentru că de la începutul anului devenise cronicarul *Rampeii*, a prezentat evenimentul în noul său ziar drept o „întâlnire amicală” între francezi și români, care au discutat

„despre o serie de probleme foarte delicate, pe care mărturisesc că le socotisem până atunci improprii unei dezbateri publice”⁵⁷⁷.

Față de *Cum am devenit huligan*, conferința are datele schimbate: Sebastian nu mai confundă (sau nu se mai prefacă a confunda) dreapta cu stânga. Drept urmare, Nae Ionescu este numit acum „teoretician al dreptei românești” și al „specificului național”, iar Sebastian se arată acut conștient că profesorul său socotește specificul național „impenetrabil” și „neasimilabil” de către un „străin”. În sfârșit, Sebastian probează că a înțeles rațiunea ideologică pe care și-a întemeiat Nae Ionescu prefața. În conferință, Sebastian analizează „dacă acest «specific național» este «impenetrabil»? – dacă este inasimilabil?”, prilej creat anume pentru a polemiza cu poziția fostului său profesor. Iată cum descrie el poziția lui Nae:

„Nae Ionescu, prin tot ce ne-a învățat la cursurile sale de la universitate și prin tot ce a scris în articolele sale, el a fost și a rămas animatorul, inspiratorul și teoreticianul unei metafizici a naționalismului. În concepția sa specificul național ia forma unei realități organice biologice, structurală, cu totul invincibilă. O realitate de ordin colectiv, care are valorile sale proprii, legile sale, geniul său autonom. O realitate la care nimeni nu vrea să adere și de la care nimeni nu se poate dezice, nici printr-un act de voință, nici printr-un efort de adaptare. / Pentru Nae Ionescu specificul național merge atât de departe, că se reclamă chiar de la înseși elementele biologice ale rasei, de la anumite rădăcini metafizice fără de care nimeni nu poate fi român. Ortodoxia creștină este o astfel de rădăcină și d. Nae Ionescu n-a ezitat să conteste românilor catolici calitatea lor de români”.

După sintagmele naeionesciene pe care le analizează sau le parafrazează, ne putem da seama că Sebastian se referă la articolele despre românism ale lui Nae Ionescu din anul 1930 (unele formulări provin direct din articolul „*Internaționala*” sub *glugă*, 18 dec. 1930). Cu alte cuvinte, în martie 1935, Sebastian se disociază de ideile naeionesciene cu care el însuși fusese contemporan la *Cuvântul* (iar nu de vreo dezvoltare ulterioară a doctrinei), se delimitează explicit de idei în mediul cărora trăise, pe care le aprobase fără rezerve la aniversarea ziarului.

După părerea sa acum limpede exprimată, specificul național nu-i poate „închide” pe oameni „în structuri ireductibile”, iar un om poate „întruni” în sine „două voci”, de pildă „de evreu și de român, cele două voci care nu sunt decât una singură”. Cu alte cuvinte, Sebastian își menține în mod tacit poziția din *De două mii de ani*, prin care el însuși participa la românitate, fiind „un evreu, un român și un dunărean”. În plus, remarcăm că punctul său de vedere este exprimat explicit. Iar dezacordul lui de idei cu Nae este acum nu numai limpede, ci și *asumat ca dezacord*, pe baza înțelegerii mecanismelor de argumentare ale celui alt și a respingerii premiselor celui alt. Sebastian însuși consideră specificul național drept o realitate culturală, nu biologică,

„ca un climat spiritual, ca un stil de viață – climat și stil destul de cuprinzătoare, destul de suple, ca să adăpostească la umbra lor sensibilități diferite”⁵⁷⁸.

Până la urmă, totul se reduce la o problemă de convingeri și de fundamente ultime pe care un autor își ridică edificiul său de valori: Nae Ionescu, pe un fundament colectivist, al nației concepute organicist și biologist;

Sebastian cel din 1935, pe fundamentul individualist, națiunea fiind un climat de viață și de cultură.

568 Mihail Solomon, „A cui e vina?”, in *Adam*, anul VI, nr. 75, 15 nov. 1934.

569 Al. Rosetti, *Cartea albă*, p. 48.

570 Sebastian, „Pentru eseu și critică”, in *Rampa*, anul 18, nr. 5103, 16 ian. 1935.

571 Sebastian, *Cum am devenit huligan*, p. 106-107.

572 I. Negoitescu, *Istoria literaturii române*, I, p. 209, 352.

573 Sebastian, *Cum am devenit huligan*, p. 106.

574 *Ibidem*, p. 68-70.

575 *Ibidem*, p. 62.

576 Șerban Cioculescu, „Rotonda 13. Mihail Sebastian, 13 mai 1975”, in *Manuscriptum*, anul XXXVII, nr. 1-4, 2006-2007, p. 182. Relatarea lui Șerban Cioculescu, făcută în condițiile socialismului, este firește autocenzurată. Subtextele ironice pot fi percepute, totuși. Șerban Cioculescu nu se ferește să-l considere pe Sebastian „năist” și să-i citeze replici din 1934 date „în genul lui Nae Ionescu”.

577 Sebastian, „Seară la «Institutul Francez»”, in *Rampa*, anul 18, nr. 5161, 25 mart. 1935.

578 Sebastian, „Specificul național”, conferință, 21 mart. 1935, text publicat și prefațat de Leon Volovici, in *Apostrof*, anul XII, nr. 5 (132), mai 2001, p. 11-14.

Capitolul 12

1935. Cât de tare s-a schimbat Sebastian

După ce în 1934 publicase în presă numai sporadic, scriind într-un an întreg cam cât scria înainte într-o săptămână, în 2 ianuarie 1935 Mihail Sebastian debutează în ziarul lui Scarlat Froda, *Rampa*, pe pagina întâi, bineînțeles. În 1935, el a scris aici zilnic sau aproape zilnic, în unele zile având chiar două articole. Iar din toamna anului 1935, a ținut și o cronică săptămânală în *Vremea*.

Primul articol în *Rampa* (dar nu primul articol al lui Sebastian în 1935, căci în 1 ianuarie îi apăruse o cronicetă în *Revista Fundațiilor Regale*⁵⁷⁹) a fost despre *Literatura în anul 1934*⁵⁸⁰, în care a reușit, cu îndemănare, să evite să vorbească despre scandalul anului, adică despre propria sa carte.

La *Rampa*, Sebastian a făcut, în principiu, cronică literară de carte românească. Din când în când, a scris și despre câte-o carte străină. La fel, a scris, ca în trecut la *Cuvântul*, despre faptul de cultură în general, despre învățământ și teatru ori despre evenimentele culturale din Europa sau din Uniunea Sovietică. Articolele despre evenimentele politice interne lipsesc, iar faptul cotidian mărunț nu mai este transformat, ca în intervalul 1929-1933, în comentariu politic. Pe lângă articole, scrie și știri mărunte, la rubrica *Bazar*. Ca volum publicistic, ceea ce a scris la *Rampa* în 1935 depășește orice an anterior.

În mod repetat, Sebastian a făcut o profesiune de credință apolitică: „noi, aici unde nu facem politică”; „Să lăsăm politica. Ea a fost totdeauna iresponsabilă și isterică”; „Ori în ce tabără politică ai fi angajat (și cu atât mai mult, dacă nu ești angajat în niciuna) nu se poate să nu înțelegi...”⁵⁸¹ etc.

Față de publicistica sa din perioada *Cuvântului* (făcută fie la *Cuvântul*, fie la alte publicații, cum s-a văzut), Sebastian este vizibil schimbat. El nu mai deschide polemici cu scriitori și reviste și nu mai vrea să execute pe nimeni.

Dimpotrivă, găsește o vorbă bună, de laudă sau de încurajare, pentru orice autor, oricât ar fi acesta de modest. Din superbia lui de odinioară nu a mai rămas nimic la vedere. Supraviețuitor al unui scandal de pomină, a cărui trenă continua și în 1935 și care da semne că, atunci când se va sfârși, se va sfârși în coadă de pește, și mai ales supraviețuitor al unei catastrofe cuprinzătoare, Sebastian pare să nu uite nicio clipă acest lucru, pare să aibă situația sa tot timpul în minte, ca pe-o frână care îi aplatizează reacțiile. Drept urmare, fiorosul polemist de la *Cuvântul*, ce pusese la punct toată suflarea literară, de la Lovinescu la Călinescu și de la Ibrăileanu la frații Teodoreanu, voind să disciplineze lumea literară, apare acum bun și blând. Comprehensiv. Și, în comparație cu polemicile anterioare, însuflețite de vervă și cu unghiuri de atac pe cât de nedrepte, pe atât de neașteptate, Sebastian este acum așa de rezonabil, încât chiar plat, chiar olecuță nesărat. El începe să semene cu un judecător de pace care reprobă stilul violent, încăierările de cuvinte și atacurile la persoană. Devine, altfel spus, un civilizat. În capitală, se plânge el, „sunt atâtea bande culturale, atâția corsari, atâția martiri intransigenți”, iar „intelectualitatea” este „înăbușitoare, deprimantă și lașă”⁵⁸². Sau reproșează amar culturii noastre lipsa de autentic spirit critic: „Noțiunea noastră de adevăr nu îngăduie verificări, control reciproc, supunere la rațiune, îndoială, respect pentru poziția adversă și modestie în atitudinea proprie”⁵⁸³, adică tot ceea ce, până inclusiv în 1933, nu avusese nici el.

În timpul stagiului din Franța, Sebastian observase, cu un soi de mirare inhibată, că limbajul de presă de acolo nu are expresii violente, nici măcar formula „temutul polemist”, dar constatarea rămăsese fără urmări asupra scrisului său, căci întors acasă se reapucase de „ecarisajul” culturii românești, lichidându-și violent și spectaculos adversarii.

Acum, supraviețuitor al tentativei colective de linșaj, Sebastian studiază limbajul critic de București („a distruge”, a „suci gâtul”, „a face praf” etc.) și îl dezavuează public, ca semnul unei violențe – pe care el însuși o practicasese până nu demult cu încântare – ce îi displace. „Despre violența bucureșteană se pot scrie, cred, volume întregi”⁵⁸⁴, remarcă el. Brusc, Sebastian este conștient că suntem o cultură „plină de nervi și istericale metafizice”, o „republică a înjurăturii, a prostiei și a geamurilor sparte”, în care chiar la nivelul de sus se practică atacul la persoană; când Vladimir Streinu polemizează cu Tudor Vianu, pentru *Estetica* acestuia, Sebastian, simpatetic cu victima, cere în mod rezonabil revenirea la un ton fără invective⁵⁸⁵, iar în epilogul polemicii observă încă o dată că la noi „discuțiile cad repede în polemică iar polemica în trivialitate”⁵⁸⁶. De fapt, atmosfera publică și dușmanii personali nu-l lăsau pe Sebastian să uite prin ce trecuse: Nicolae Roșu, de pildă, comentând *Cum am devenit huligan*, l-a îndemnat pe autor, nici mai mult, nici mai puțin, să se ducă să se spânzure: „Te vedem palid și obosit, domnule Sebastian, și tare am dori ca în singurătatea camerei mobilate unde te afli să nu fie vreun cui de care te-ai putea spânzura”⁵⁸⁷.

Devenit subit într-adevăr conștient că scrisul presupune nu doar talent și o redacție care îți ține spatele la orice ieșire în arenă, ci și responsabilitate – „Personal, consider scrisul drept un act foarte responsabil”, declară el repetat⁵⁸⁸, și într-un articol din *Rampa*, și în răspunsul la o anchetă a *Faclei* –, Sebastian dezvoltă susceptibilități pe care cu doi ani înainte nu i le-ai fi putut bănuî. De pildă, el, care în aprilie-iulie 1933 diagnosticase, de la înălțimea grandorii sale morale, „lichelismul” lui G. Călinescu și îi declarase acestuia decesul, numindu-l (din titlu) „fost scriitor” și „fost critic”⁵⁸⁹, acum reacționează la sintagma „intelectual ratat”, cu care un publicist îl insultă pe Eliade.

Poate că Eliade este într-adevăr „un reacționar, un agent de dreapta, un fascist”, el, Sebastian, nu știe („Nu știu, nu cred, nu aș vrea – dar posibil este”), dar de ce îl numește acuzatorul lui „intelectual ratat”⁵⁹⁰, când Eliade are atâtea cărți și atâtea studii?, întreabă Sebastian. Cu acest prilej, constată că „Trăim cu adevărat un moment de descompunere morală. Ideea de răspundere s-a destrămat [...]. Un oribil huliganism moral terorizează scrisul, gândirea, discuția, schimbul de opinii”. Firește, diagnosticul lui era exact; iar dacă toată publicistica lui trecută ar fi fost la acest nivel, al atitudinii din 1935, am avea într-adevăr în Sebastian un model intelectual de luciditate și un model civic de moralitate, adică excepția absolută a generației lui „dezmetice”⁵⁹¹; dar cu numai doi ani înainte, el însuși practicase ca stil permanent exact „huliganismul moral” pe care îl pune acum sub acuzare.

Acum însă el este, măcar în public, lecuit. Și se arată foarte sensibil la agresivitatea din presă, la stilul „catastrofic” din ultimii „doi ani”, când orice fleac devine „caz”⁵⁹²; atâta doar că el însuși, începând cu 1928, fusese specialistul de la *Cuvântul* în tot feluri de „cazuri”, care de care mai artificiale. „La fiecare cuvânt, un început de conflict”⁵⁹³, remarcă el în august, cu neascunsă neplăcere, într-un articol pe care l-a trimis *Rampe* de la lacul Ghilcoș, unde se afla în vacanță. Victimele conflictelor de presă îi stârnesc acum, fratern, simpatia; astfel, compătimește semnificativ, deși întârziat, cu Liviu Rebreanu, care „a fost pe vremuri atacat cu violență”, fiind obiectul unui „val de dușmănie personală, de orbire polemică, de sălbăcie pamfletară”⁵⁹⁴. După catastrofa anului 1934, învățat minte, Sebastian pare să aibă ca axiomă: „Frumoase sunt cărțile, dar groaznică este viața literară”⁵⁹⁵. Năravul de-a polemiza i-a dispărut cu totul, iar dacă cineva încearcă să îl atragă într-o polemică, jurnalistul se eschivează amabil și abil. De

pildă, *Facla* a încercat, la un moment dat, să îl provoace, pe tema unui manuscris pierdut al lui Gib I. Mihăescu și pe tema *Revistei Fundațiilor Regale*⁵⁹⁶; apoi *Dimineața*, pe tema problemelor pe care le au editurile⁵⁹⁷; la fel, Camil Petrescu, supărat pe felul cum i-a comentat un articol despre războiul Italiei în Abisinia⁵⁹⁸. La toate aceste cârlige de scandal, Sebastian a răspuns împăciuitoare și ocolind polemica. Uneori, fostul „temut pamfletar” de la *Cuvântul* își cere de-a binelea scuze, de pildă revistei *Vremea*, căreia recunoaște spășit că i-a făcut pe vremuri o „gravă nedreptate”⁵⁹⁹ – așa că nu e de mirare că, din septembrie 1935, Sebastian este prezent săptămânal în revista fraților Donescu, cu o rubrică despre cartea franceză. Tot așa, își stinge conflictul, vechi din 1928, cu Ralea, comentându-i amabil volumul *Valori*⁶⁰⁰, sau pune oarece surdină la vechiul său conflict cu G. Călinescu⁶⁰¹.

Sebastian a intrat totuși în polemică și în 1935, și anume pentru Mircea Eliade, prietenul său, și pentru asociația culturală „Criterion”, din care amândoi făceau parte. Deoarece Miron Radu Paraschivescu numise grupul „Criterion” și pe șeful generației '27 drept „o avantgardă a intelectualității fasciste în România”⁶⁰², Sebastian a replicat, acuzând politizarea obsesivă din mediul cultural bucureștean, care vede peste tot, zice el, numai stânga și dreapta (în sensul de extrema stângă și extrema dreaptă). *Despre o anumită mentalitate huliganică* este un text și în continuarea lecției lui Nae Ionescu, care respingea abil distincția dreapta-stânga⁶⁰³, și în continuitatea cărții *Cum am devenit huligan*, și anume a paginilor despre „omul în sacou” – „omul în uniformă”, plus paginile despre dreapta și stânga, denominațiuni pe care Sebastian le considera fără acoperire. „Era «Cuvântul» un ziar de dreapta?”, se întreba retoric Sebastian în *Cum am devenit huligan*; și răspundea că „Întrebarea mi se pare fără sens. Întâi fiindcă termenii –

«stânga» și «dreapta» – sunt cel puțin la noi, lipsiți de orice realitate”, termeni „gata făcuți”⁶⁰⁴. În polemica sa cu Miron Radu Paraschivescu, la fel, fostul ucenic al lui Nae consideră că „dreapta” și „stânga” sunt „un automatism mintal”, simptomul evoluției spre „o înțelegere polițistă a lumii”⁶⁰⁵. (Peste un an, comentând o știre teatrală din Uniunea Sovietică, repeta ideea: „Ar trebui să ne obișnuim cu gândul că marile morminte nu sunt nici de dreapta, nici de stânga”⁶⁰⁶). Textul, frumos și ferm, se dovedește a fi încă în trena lui Nae Ionescu, iar în privința lui Eliade este mai degrabă expresia speranțelor pe care și le făcea Sebastian, cel abia ieșit din spațiul extremei drepte, pe seama prietenului său, decât expresia situației reale a lui Eliade; iar dincolo de ținta lui polemică imediată, este o bună descriere a politizării revoluționare a intelighenției interbelice românești.

Sebastian a continuat să scrie și în 1935 despre fenomenele „revoluționare” ale continentului, respectiv despre Uniunea Sovietică, Italia fascistă și Germania hitleristă. El era convins că burghezia, la noi sau aiurea, va fi „răpusă” de „forțele ce-și stau astăzi față în față, gata să se încaere”. Dar el însuși nu se simte burghez; exact ca în 1932, când, după conferința de la „Forum”, a explicat că pentru el apartenența la burghezie este o falsă profesiune de credință, și în 1935, cu ocazia unui comentariu despre *Revista burgheză*, declară limpede că „Atitudinea lor [a tinerilor care fac profesiune de credință în burghezie, n.n., M.P.] nu e a mea. Este o atitudine de băieți bogați”⁶⁰⁷. „Profunda neliniște”⁶⁰⁸ a lumii contemporane și amestecul „pestriț” de „vechi” și „nou” îi semnalau însă că „pe continent se pregătesc viitoare catastrofe”⁶⁰⁹: „În politică, în gândire, în literatură, «lumea veche» și «lumea nouă» se întâlnesc într-o primejdioasă confuzie... Nu se știe încă bine ce este un «om nou» și ce este un «om vechi»”⁶¹⁰, scrie

Sebastian, prudent. Ideea sau dorința revoluției nu-l părăsise cu totul, ca dovadă că ceva mai târziu, în vara anului 1936, se întreba în *Jurnal* „Cum ar putea România să trăiască vreodată o revoluție?”⁶¹¹, întrucât este antisemită; din detaliul că antisemitismul este o piedică pentru revoluție, presupunem că de data asta Sebastian se referea, vag, la o revoluție de stânga, nu de dreapta. Dar el nu a mai scris, ca pe vremea *Cuvântului*, comentarii politice pe seama acestei foarte neprecise revoluții ce nu poate veni și-ar trebui să vină. În treacăt, dar explicit, el s-a delimitat de comunism, căruia i-a reproșat că eludează „conștiința existenței individuale”⁶¹²; ideile comuniste, prezente fie în discursul lui Gide, fie în opera lui Panait Istrati⁶¹³, îl lasă imun. La fel, discursul politic sovietic îi pare identic cu acela hitlerist: „Ce e deprimant e că azi cum gândește la extrema stângă Franz Masereel gândește la cealaltă extremă Franz Heinz Ewers”, chiar dacă unul e angajat „în slujba «maselor muncitoare»”, iar celălalt „în slujba «maselor rase»”⁶¹⁴. Dintr-un alt articol se vede că Sebastian spera, pe bază de simplă speculație, că revoluția comunistă rusă s-a terminat, crezând că în Uniunea Sovietică spiritul „revoluționar e în lichidare”⁶¹⁵. Și, cu rapiditatea sa de a face generalizări, a diagnosticat „incapacitatea revoluțiilor” de a produce „o literatură proprie”: „Există mari scriitori sovietici, dar nu există o artă sovietică. Există mari scriitori italieni, dar nu există o artă fascistă”⁶¹⁶. Tot acum, Sebastian a recunoscut în treacăt caracterul malefic al dreptei (ba, după experiența Nae Ionescu, chiar al inteligenței: „Este ceva satanic în orice mare inteligență”⁶¹⁷); astfel, subliniind virtuțile politice ale desenului în presă, constata că adevărații artiști sunt orientați politic foarte exact, numai „zugravii” lucrând „și pentru dreapta și pentru stânga, și pentru Diavol și pentru îngeri”⁶¹⁸; iar Anestin îi părea un asemenea artist bine orientat (peste ani, în *Jurnal*, va consemna sec că acesta

desenează afişele oficiale, cu tentă antisemită, de propagandă anti-Stalin⁶¹⁹).

Sebastian şi-a reluat în 1935, în *Rampa*, critica regimului hitlerist, întreruptă în septembrie 1933, în momentul când Nae Ionescu schimbase atitudinea ziarului său faţă de „revoluţia” germană. Numeroasele sale articole antihitleriste nu diferă de cele din anii de la *Cuvântul* – probabil că Sebastian era bucuros să poată continua ceva fără vizibile retuşuri, salvând în felul acesta aparenţele că trecerea lui de la un ziar la altul, de la *Cuvântul* la *Rampa*, prin tunelul anului 1934, nu l-a obligat la autorevizuirea sa completă; sau, altfel spus, continuitatea cu perioada *Cuvântului* infirma măcar aparent o parte din criticile care îi fuseseră aduse în 1934, scutindu-l de umilinţa de a recunoaşte că prezenţa lui în *Cuvântul* n-a fost tocmai nevinovată. În 1935, ziaristul Sebastian remarcă înăsprirea hitlerismului, emigrarea scriitorilor germani în alte ţări, unde scot reviste frumoase, în timp ce „patria nazistă”, doritoare de „ordine spirituală”, publică numai o „literatură de propagandă”, care lui îi provoacă „repulsie”⁶²⁰, sau interzice jazzul⁶²¹. Un film nemţesc îl face să recapituleze:

„Germania de după război a fost un mediu dramatic, prin curente de pasiune, de inteligenţă şi de sensibilitate care o străbăteau. Creştea acolo o societate febrilă şi patetică, ce încerca să dea o expresie dezastrelor pe care le trăiau. De aceea, această Germanie izbutise să fie laboratorul spiritual al Europei. Dacă vorbeam de o lume nouă, în bună parte prin experienţele confuze ale acestei Germanii neliniştite o întrezăream”.

Acest „mediu complex şi dramatic să fi dispărut prin simpla «revoluţie» [hitleristă] din martie 1933?”⁶²², se

întreabă Sebastian, cu părere de rău. Diagnosticul lui este categoric în privința hitlerismului și ambiguu în privința revoluției: „totul este reacționar în hitlerism”, iar acesta este o suprimare a „revoluției [...] sub toate aspectele ei”⁶²³.

Fascismul mussolinian, care îl fascinase și pe care îl justificase prin cele mai ingenioase argumente, începe să fie privit, la rândul său, cu serioase rezerve. Sebastian îi recunoaște în continuare Ducei calități de „genial psiholog”, care manipulează psihismul colectiv prin „șocuri[le] nervoase” ale diverselor succese italiene⁶²⁴. Dar Sebastian nu mai subscrie acestor tehnici, ci le demontează critic, arătând că „farmecul dictaturilor” provine din limbajul lor ardent, violent și „violator”, pe placul mulțimilor⁶²⁵. La știrea că Italia fascistă respinge tot ce ține de arta străină, Sebastian diagnostichează intrarea acestei țări în „autarhie” culturală; și, unde până în 1933 fusese partizanul înfocat al autarhiei României, acum cotește cu 180 de grade, scriind că autarhia este un semn de „provincializare”⁶²⁶, care se întoarce contra celui ce-o practică:

„O astfel de «autarhie» dovedește un orgoliu care se va întoarce tot asupra ființei culturii italiene, ca un glonte ricoșat”⁶²⁷.

Iar spre sfârșitul anului 1935, și anume în preajma Crăciunului, repetându-și profesiunea de credință apolitică – „Atitudinea mea neutrală” – și plângându-se ce greu e de „conservat în aceste timpuri extremiste [...] o poziție moderată”, fostul extremist ridiculizează fascismul care a invadat până și gastronomia, căci felurile de mâncare dintr-un restaurant italian au căpătat denumiri politice⁶²⁸.

Cât de mult s-a schimbat Sebastian din punct de vedere politic se vede din renunțarea la comentariile de

politică internă sau din abandonarea completă a temelor: revoluție, necesitate revoluționară, conducători absoluți, dezagregarea individualismului și ascensiunea colectivismului, contemporaneitatea ca epocă de trecere fatală de la individualism la colectivism etc. Cât de tare s-a schimbat el din punct de vedere stilistic-temperamental între 1933 și 1935 se vede cel mai bine dacă îi comparăm două texte, scrise la interval de doi ani, despre același subiect: despre PEN Club. În 7 iunie 1933, în *Cuvântul*, Sebastian lua în derâdere, așa cum am arătat, Conferința de la Raguza a PEN Cluburilor, batjocorindu-i fără milă pe congresiști pentru declarația că vor sprijini „toleranța, solidaritatea, libertatea etc. [...] chiar în caz de război”; căci, scria Sebastian cu sarcasm, totul se datorează vinului băut: „Oamenii erau se vede bine dispuși, dejunul fusese bun, vinul stimulator, iar Adriatica se vedea probabil frumos prin ferestrele sălii de ședință. Toate aceste circumstanțe i-au dispus la atitudini eroice”⁶²⁹. Doi ani mai târziu, în 10 noiembrie 1935, Sebastian comentează Conferința PEN Clubului francez, unde congresiștii au declarat că își vor folosi influența în favoarea „respectului mutual al popoarelor”. Comentariul lui este, de data asta, resemnat-ironic, iar nu sarcastic, și cu două tonuri mai jos ca în 1933:

„E naivă pretenția intelectualilor de a opri în loc mersul lumii spre dezastru. Cine își imaginează că o pagină scrisă poate întoarce din drum o demență sistematic organizată este un optimist. În realitate niciodată cuvântul nu biruie sabia [...]. / De aceea nu pot ceti fără a surâde moțiunea propusă zilele acestea de către PEN Clubul francez comitetului executiv de la Londra. «[...] Membrii PEN Clubului vor uza la orice moment de inteligența și scrisul lor în favoarea înțelegerii și respectului mutual al popoarelor.» E

mișcător acest «paragraf 3 din articolul I». Mișcător prin candoare”.

Ironizând declarația cu măsură sau chiar cu tristețe, Sebastian nu-i mai ia însă peste picior pe participanții la conferință, nu mai vorbește sarcastic despre niciun fel de masă sau banchet, ci se mulțumește să se arate sceptic în privința rezultatelor practice ale conferinței, pentru că situația lumii contemporane, în care pacea e periclitată, este „deprimantă”⁶³⁰. Tonul diferit al celor două articole măsoară schimbarea de atitudine a lui Sebastian (și, poate, și efortul lui de a masca această schimbare, de a nu apărea ca un convertit proaspăt și zelos la ideile pe care până nu demult le batjocorise).

Tot așa, după ce în 1933 îi dăduse lecții foarte bucureștene lui Julien Benda pe tema „ce-i aia Europa?”, acum îi comentează rezonabil o carte, remarcând că „Fascismul și comunismul, ca dușmani ai spiritului, îl au pe Julien Benda dușman natural” și că acesta, criticându-le, a scris „o carte de rezistență. Rezistență la barbarie”⁶³¹. Și, pentru că am citat cuvântul „barbarie”, în 1935 Sebastian nu mai este chiar așa de filosof în fața invaziei barbariei, cum fusese în 1933, în „*Dușmanii civilizației*”, ci dornic ca aceasta să nu existe.

Ca observator al vieții culturale din România, Sebastian și-a continuat, firește, unele teme din perioada *Cuvântului*, de pildă observațiile despre sistemul de învățământ. El și-a menținut părerea că acesta este falimentar, cu prea mulți studenți și producător de diplome universitare fără acoperire: „Statul burghez român a cultivat metodic an de an o studențime numeroasă și insuficient pregătită”, scrie Sebastian, recomandând, la fel ca înainte, o reformă „din

centrul învățământului", care să oprească „inundația universitară”⁶³². La fel, el și-a continuat, dar pe un ton plat, rezervele la adresa avangardei, de aici sau de aiurea⁶³³.

Uneori, din articolele lui răzbate, estompat, câte un ecou al epocii de la *Cuvântul*; de pildă, așa cum Nae Ionescu ironizase reflexul autoritar, sintetizat în formula „Știi d-ta cu cine vorbești?”⁶³⁴, și Sebastian constată că formula „știi cine sunt eu?” este la noi curent substituită argumentelor⁶³⁵. Alteori, de dragul orașului său natal, și prevenind din start că el nu face politică, Sebastian își reia obiecțiile la adresa politicii administrative a României; el arată, pe structura vechilor lui argumente, dar fără violența de atunci, că provincia „se pustiește”, în timp ce Bucureștiul prosperă:

„Noi nu facem aici politică, dar ne este totuși îngăduit să spunem că raporturile dintre Capitală și provincie constituie o chestiune de structură națională, una din problemele de viață ale acestui stat”⁶³⁶.

La fel, Sebastian a continuat să scrie despre colegii săi de generație, apelând la „o nouă etică individuală” pe care aceștia ar trebui s-o dovedească. El apreciază că generația sa a făcut la debut o importantă acțiune de „ecarisaj moral” în „culisele [...] intolerabile” ale culturii române; dar după aceea „junii justițiar” și-au creat, ca-n Caragiale (acesta, devenit de multă vreme o referință favorită a lui Sebastian), propriile lor relații, propriile lor culise, așa că acum „Totul e în regulă”⁶³⁷, observă ironic Sebastian. În cronicile individuale însă, Sebastian a fost generos cu mai toți colegii săi de generație. La fel, el a elogiat „excelenta echipă de observatori literari”, adică pe Perpessicius, Șerban Cioculescu, Pompiliu Constantinescu, G. Călinescu, Octav Șuluțiu, Vladimir Streinu⁶³⁸ (cu o parte dintre ei, va participa

la înființarea, în toamna anului 1936, a „Grupării criticilor literari”). În general, Sebastian este acum dispus să vadă partea plină a paharului, așa că tonul favorabil al articolelor este curent. Tot din acest an datează interviurile lui, frumoase, din *Rampa*, cu Istrate Micescu, Arghezi, Radu D. Rosetti, Constantin Argetoianu, Stere, Rebreanu și Leny Caler.

Ținând cont de specificul cotidianului la care lucra – un ziar axat pe viața teatrală și cinematografică din București –, Sebastian, cu spiritul său mimetic (care îi permisesese, în mediul *Cuvântului*, să ajungă comentator politic), devine acum un bine profesionalizat comentator de spectacole și se apropie tot mai tare de teatru. În septembrie 1935, are serialul „*Banca H*” sau despre o atitudine critică în teatru, în care pune problema „spiritului critic”⁶³⁹ în domeniul artelor spectacolului. Conștient că din generația sa, care a dat „în toate domeniile culturii românești tinere valori greu de contestat”⁶⁴⁰, nimeni nu a devenit om de teatru, Sebastian, în mediul *Rampeii*, se specializează în această direcție, astfel încât în primăvara anului următor are prima idee a unei piese de teatru, *Jocul de-a vacanța*.

Diferența dintre Sebastian din anii 1928-1933 de la *Cuvântul*⁶⁴¹ și Sebastian din 1935 de la *Rampa* este nu numai una de idei (politice și polemice), ci și una de temperatură: în 1935, scriitorul este rezonabil, pașnic, nu mai atacă și nu mai distruge pe nimeni, dar nici nu mai are strălucirea, verva drăcească, adică incandescența din anii *Cuvântului*. Pare nu numai maturizat forțat, ci și stins și fără chef. Într-o scrisoare către Șuluțiu își mărturisește dezgustul pentru gazetărie:

„bunele cuvinte, pe care ai vrut să le spui despre scrisul meu zilnic, m-au surprins. Scriu în silă, scriu anevoie, scriu

fără plăcere – și dacă am un vis este să scap într-o zi de gazetărie. Cu literatura e altceva – dar jurnalismul mă otrăvește. Mi-e rușine să-mi recitesc articolele. Duc această rușine până la o adevărată repulsie fizică, și de când sunt la *Rampa*, nici corecturile articolului nu pot să le fac. Odată manuscrisul trimis la tipografie, mi-e silă să mă uit înapoi. Fac gazetărie cu ochii închiși”⁶⁴².

Dacă ne gândim la ce pătimise Sebastian în 1934, când gazetele evreiești și cele de stânga i-au reproșat articolele din *Cuvântul*, și dacă ne gândim că, măcar din martie 1935, a făcut proba că a început să înțeleagă ce culoare politică a avut Nae Ionescu (și, în consecință, ce culoare politică a avut el însuși), dezgustul său de propriile lui articole poate fi ușor înțeles. Poate însă că Sebastian altceva avea în vedere, ceva ce noi nu mai putem să știm.

După cum ne arată și *Jurnalul*, Sebastian din 1935 este un tânăr intelectual rezervat față de ideologia extremistă, fie ea de dreapta sau de stânga. Schimbarea la care l-a obligat catastrofa anului 1934 i-a dat o față nouă, de abstinent politic cu înclinații democrate, față pe care a păstrat-o, cu excepția episodului comunist din 1944, până la capăt.

⁵⁷⁹ Sebastian, „Notă la un roman englez”, în *Revista Fundațiilor Regale*, anul II, nr. 1, 1 ian. 1935, p. 171.

⁵⁸⁰ Sebastian, „Literatura în anul 1934”, în *Rampa*, anul 18, nr. 5092, 2 ian. 1935.

⁵⁸¹ Sebastian, „6 Februarie”, în *Rampa*, anul 18, nr. 5121, 7 febr. 1935; idem, „«Familia»”, în *Rampa*, anul 18, nr. 5156, 20 mart. 1935; idem, „O «uniune pentru adevăr» la București”, în *Rampa*, anul 18, nr. 5301, 15 sept. 1935.

⁵⁸² Sebastian, „Pentru o nouă editură”, în *Rampa*, anul 18, nr. 5096, 7 ian. 1935.

⁵⁸³ Sebastian, „O «uniune pentru adevăr» la București”, 15 sept. 1935.

584 Sebastian, „«Te distrug!»”, in *Rampa*, anul 18, nr. 5098, 10 ian. 1935.

585 Sebastian, „Un cuvânt la o polemică”, in *Rampa*, anul 18, nr. 5221, 12 iun. 1935.

586 Sebastian, „Tot despre polemici și polemisti”, in *Rampa*, anul 18, nr. 5358, 21 nov. 1935.

587 Nicolae Roșu, „Pentru d. Mihail Sebastian”, in *Azi*, anul IV, nr. 1, ian.-apr. 1935, p. 1576-1577.

588 Sebastian, „«Blestemul» de a scrie”, in *Rampa*, anul 18, nr. 5234, 27 iun. 1935. Afirmatia a fost reluată fără nicio schimbare în răspunsul pe care Sebastian l-a dat la o anchetă, „De ce scrieți?”, a ziarului *Facla*, unde fusese invitat de concitadinul său, N. Carandino, să participe. Vezi Sebastian, „«Literatura este o muncă organizată»”, in *Facla*, anul XV, nr. 1323, 30 iun. 1935, p. 2.

589 Sebastian, „Cazul «Viața românească»”, in *Cuvântul*, anul IX, nr. 2870, 23 apr. 1933; idem, „Răspuns unui fost critic”, in *Cuvântul*, anul IX, nr. 2958, 21 iul. 1933.

590 Sebastian, „Pentru un «intelectual ratat»”, in *Rampa*, anul 18, nr. 5356, 18 nov. 1935.

591 Termenul este al lui Eugen Ionescu, dintr-o scrisoare către Tudor Vianu, din 1945. Vezi *Scrisori către Tudor Vianu*, II, p. 274.

592 Sebastian, „Despre stilul catastrofic”, in *Rampa*, anul 18, nr. 5374, 7 dec. 1935.

593 Sebastian, „Polemici de la 348 kilometri”, in *Rampa*, anul 18, nr. 5279, 21 aug. 1935.

594 Sebastian, „Când vorbește un om tăcut”, in *Rampa*, anul 18, nr. 5378, 14 dec. 1935.

595 Sebastian, „Un scrutin academic”, in *Rampa*, anul 18, nr. 5166, 31 mart. 1935.

596 Sebastian, „Despre stilul catastrofic”, 7 dec. 1935.

597 Sebastian, „Când editorii polemizează...”, in *Rampa*, anul 18, nr. 5345, 6 nov. 1935.

598 Sebastian, „Precizare dincolo de problema africană”, in *Rampa*, anul 18, nr. 5351, 13 nov. 1935; vezi și idem, la rubrica *Breviar*, in *Rampa*, 20 nov. 1935. Vezi și Camil Petrescu, *Note zilnice*, notele din 19 nov. 1935, 20 nov. 1935, p. 83-84.

599 Sebastian, „«Vremea»”, in *Rampa*, anul 18, nr. 5138, 27 febr. 1935.

600 Sebastian, „Un eseist”, in *Revista Fundațiilor Regale*, anul II, nr. 6, 1 iun. 1935, p. 662.

601 Sebastian, „G. Călinescu: «Opera lui Mihai Eminescu», vol. II și III”, in *Rampa*, anul 18, nr. 5293, 6 sept. 1935.

602 Miron Radu Paraschivescu, „Reabilitarea spiritualității”, in *Cuvântul liber*, nr. 19, 16 mart. 1935.

603 Nae Ionescu, „Tot despre «dreapta» și «stânga»”, in *Cuvântul*, anul IX, nr. 2932, 25 iun. 1933.

604 Sebastian, *Cum am devenit huligan*, p. 68-69.

605 Sebastian, „Despre o anumită mentalitate huliganică”, in *Rampa*, anul 18, nr. 5162, 27 mart. 1935. Vezi și idem, nota de la rubrica *Breviar*, in *Rampa*, 27 oct. 1935, în care Sebastian constată „ravagiile pe care «dreapta» și «stânga» le face în cultura noastră”.

606 Sebastian, „Molière politic”, in *Rampa*, anul 19, nr. 5438, 29 febr. 1936.

607 Sebastian, „«Revista burgheză»”, in *Rampa*, anul 18, nr. 5117, 2 febr. 1935.

608 Sebastian, „Henry de Montherlant: Service inutile”, in *Vremea*, anul VIII, nr. 417, 8 dec. 1935.

609 Sebastian, „Le Feu”, in *Rampa*, anul 18, nr. 5291, 4 sept. 1935.

610 Sebastian, „Decor 1937”, in *Rampa*, anul 18, nr. 5155, 18 mart. 1935.

611 Sebastian, *Jurnal*, 25 iun. 1936, p. 68.

612 Sebastian, „Mesajul lui Gide”, in *Rampa*, anul 18, nr. 5245, 11 iul. 1935.

613 *Ibidem*; idem, „Panait Istrati, ideolog politic”, in *Rampa*, anul 18, nr. 5114, 30 ian. 1935.

614 Sebastian, „Despre un artist militant”, in *Rampa*, anul 18, nr. 5214, 1 iun. 1935. (În 1 iunie 1935, *Rampa* are două ediții diferite, numerotate diferit: nr. 5213 și 5214. Textul lui Sebastian e din ediția cu numărul 5214.)

615 Sebastian, „Reflexii numai aparent politice”, in *Rampa*, anul 18, nr. 5312, 28 sept. 1935.

616 Sebastian, „Artă și revoluție”, in *Rampa*, anul 18, nr. 5106, 20 ian. 1935.

617 Sebastian, „De vorbă cu Istrate Micescu, interviu”, in *Rampa*, anul 18, nr. 5125, 11 febr. 1935.

618 Sebastian, „Politică și desen”, in *Rampa*, anul 18, nr. 5120, 6 febr. 1935; idem, „Anestin”, in *Rampa*, anul 18, nr. 5123, 9 febr. 1935.

619 Sebastian, *Jurnal*, 24 iun. 1941, p. 350.

620 Sebastian, „Meditație despre public”, in *Rampa*, anul 18, nr. 5131, 18 febr. 1935; idem, „Querido Verlag”, in *Rampa*, anul 18, nr. 5231, 23 iun. 1935; vezi și idem, „«Dichter helfen»”, in *Rampa*, anul 18, nr. 5376, 12 dec. 1935.

621 Sebastian, „Jazzul subversiv”, in *Rampa*, anul 18, nr. 5328, 17 oct. 1935.

622 Sebastian, „Un film cu găini albe”, in *Rampa*, anul 18, nr. 5251, 18 iul. 1935.

623 Sebastian, „Arta la Nürnberg”, in *Rampa*, anul 18, nr. 5300, 14 sept. 1935.

624 Sebastian, „Camusso salvează Abisinia!”, in *Rampa*, anul 18, nr. 5250, 17 iul. 1935.

625 Sebastian, „De la Sacco la Vanzetti... la Abisinia”, in *Rampa*, anul 18, nr. 5308, 23 sept. 1935; idem, „Cu sau fără...”, in *Rampa*, anul 18, nr. 5324, 11 [i.e. 12] oct. 1935.

626 Sebastian, „Internaționala anecdotei”, in *Rampa*, anul 18, nr. 5334, 24 oct. 1935.

627 Sebastian, „Cuvântul, muzica și culoarea prohibite”, in *Rampa*, anul 18, nr. 5367, 1 dec. 1935.

628 Sebastian, „Cervella frita dei Sanzionisti”, in *Rampa*, anul 18, nr. 5381, 18 dec. 1935.

629 Sebastian, „Chiar în caz de război...”, in *Cuvântul*, anul IX, nr. 2914, 7 iun. 1933.

630 Sebastian, „P.E.N. Clubul și pacea”, in *Rampa*, anul 18, nr. 5348, 10 nov. 1935.

631 Sebastian, „Julien Benda: Délice d'Eleuthère (Gallimard)”, in *Vremea*, anul VIII, nr. 407, 29 sept. 1935, p. 7.

632 Sebastian, „Soluții universitare”, in *Rampa*, anul 18, nr. 5224, 15 iun. 1935. Vezi și idem, „Despre niște diplome false”, in *Rampa*, anul 18, nr. 5165, 30 mart. 1935, precum și idem, „Respinși 1777”, in *Rampa*, anul 18, nr. 5247, 13 iul. 1935.

633 Sebastian, „«Contimporanul»”, in *Rampa*, anul 18, nr. 5136, 24 febr. 1935; idem, „Cum mor cuvintele”, in *Rampa*, anul 18, nr. 5110, 24 ian. 1935.

634 Este chiar titlul unui editorial al lui Nae Ionescu, în *Cuvântul*, anul V, nr. 1472, 29 mai 1929.

635 Sebastian, „Dintr-un carnet de critic. Conversație și discuție”, în *Rampa*, anul 18, nr. 5157, 21 mart. 1935.

636 Sebastian, „Brăila și alte agonii”, în *Rampa*, anul 18, nr. 5218, 6 iun. 1935. Vezi și idem, „Iașii și literatura de azi”, în *Rampa*, anul 18, nr. 5314, 30 sept. 1935.

637 Sebastian, „«Totul e în regulă»”, în *Rampa*, anul 18, nr. 5149, 11 mart. 1935.

638 Sebastian, „De ce nu avem monografii critice?”, în *Rampa*, anul 18, nr. 5309, 25 sept. 1935; vezi și idem, „Critica, funcțiune publică”, în *Rampa*, anul 18, nr. 5226, 17 iun. 1935.

639 Sebastian, „«Banca H» sau despre o atitudine critică în teatru”, I-IV, în *Rampa*, anul 18, nr. 5294-5297, 7-11 sept. 1935.

640 Sebastian, „De ce nu scrieți teatru?”, în *Rampa*, anul 18, nr. 5135, 23 febr. 1935.

641 Nu uit că Sebastian a colaborat la *Cuvântul* din 1927, dar acum mă refer concret la articolele lui polemice cu mari scriitori și la articolele lui politice, deci la perioada 1928-1933.

642 Sebastian, scrisoare din 24 oct. 1935 către Octav Șuluțiu, în *Jurnalul literar*, serie nouă, anul II, nr. 43-46, nov.-dec. 1991.

Capitolul 13

1935-1940 sau în trena iubirii

Trauma de a se ști trădat de Nae Ionescu nu i-a fost suficientă lui Sebastian pentru o ruptură. Dezamăgit de ceea ce el a diagnosticat drept oportunismul politic al lui Nae Ionescu, Sebastian a continuat să-l iubească pe „stăpânul” său. La fel ca-n istoria lui de amor cu Leny Caler, poveste pe care o găsim în detaliile ei chinuite în *Jurnal*, istorie în care a suferit, dar la orice tentativă de despărțire s-

a lăsat adus înapoi și „recuperat” prin câte un mic gest afectuos al femeii iubite, și în dragostea sa pentru Nae, orice gest amical al seducătorului – iar Nae Ionescu a fost seducătorul prin excelență – l-a electrizat și l-a întors din drum. Așa că „adezivitatea” sau fixația afectivă pe care a avut-o Sebastian față de directorul său a fost definitivă.

I-a răspuns Nae Ionescu, oare, cu aceeași monedă? Întrebarea, departe de a fi ironică sau retorică, încearcă să pună în evidență că există și fața cealaltă a lunii: că, din moment ce Sebastian l-a iubit pe directorul său, există și unghiul de vedere al lui Nae Ionescu, nu doar unghiul de vedere al tânărului supus.

Indiciile despre cum îl vedea Nae Ionescu pe Sebastian sunt, în acest moment al cercetării, puține. Știm ca fapt sigur că, după ce l-a publicat fără să știe cine este, Nae Ionescu l-a angajat la ziar în deplină cunoștință de cauză, investindu-l instantaneu cu o autoritate și o libertate depline: „scrie ce vrei”, i-a spus. Angajându-l la ziar, el i-a făcut posibilă mutarea definitivă în București și l-a salvat din atmosfera provincială a Brăilei. Apoi, în 1928, în discuția despre noua generație de creatori, într-o listă restrictivă, de numai șase nume, profesorul l-a nominalizat și pe Sebastian, alături de Băncilă, Eliade, Petre Marcu-Balș, Sorin Pavel, Ștefan George, ca pe-o tânără promisiune. În 1929, Nae l-a ajutat – cum îl ajutase și pe Eliade, cu un an înainte – să plece în străinătate, la studii. El l-a considerat „scriitor român” și l-a prezentat mereu în această calitate⁶⁴³. Prin gesturile lui – pe care, pe cele mai multe, nu le cunoaștem –, el i-a întărit tânărului scriitor convingerea că „îmi poartă o afecțiune” miraculoasă și nemeritată. Ar fi destul de greu să credem că legătura lor a fost unilaterală și că numai Sebastian l-a iubit pe Nae Ionescu. Afecțiunea lor e dată ca reciprocă de martori credibili, precum Vulcănescu, care observa că cei doi complici s-au aflat mereu într-o reală

legătură afectivă, dar nu și într-una de idei: „în relațiile lui Nae Ionescu cu Sebastian, planul legăturilor sufletești, sentimentale, poate lămuri apropierea, în pofida aparențelor contrarii, cu toată divergența adâncă de idei”⁶⁴⁴. La fel, I. Ludo, întrebându-se cum de l-a mai ținut Nae Ionescu pe Sebastian în redacție, în toamna anului 1933, după ce decretase că evreii trebuie să se retragă din presa politică⁶⁴⁵, sugerează că răspunsul trebuie căutat în afecțiunea lui Nae Ionescu pentru Sebastian: „d. Sebastian era indispensabilul sfetnic politic cotidian al ziarului”, patronul *Cuvântului* având față de tânărul jurnalist o „ciudată” permisivitate:

„Și-apoi, atitudinea ciudată a patronului! Atât de prețios îi era arianismul iudaic al d-lui Sebastian, încât făcea să-i acorde o autonomie națională ortografică [...]. Nu-i era destul patronului o inconsecvență, ținând un evreu în redacție, în pofida programului de expulzare a evreilor din presă? Îi mai trebuia și o a doua – aceea a compromisului gramatical”⁶⁴⁶ (Sebastian scria „român”, cu *o*, iar Nae, cum am mai spus, „rumân”, cu *u*),

se scandalizează cu tâlc I. Ludo.

Și după ce Nae Ionescu și-a scris prefața, și după ce Sebastian i-a replicat (întâi în *Cum am devenit huligan*, apoi în conferința de la Institutul Francez, a doua replică fiind cu certitudine mult mai clară și mai onestă), cei doi au continuat să se vadă și să își vorbească. Nae Ionescu avea nevoie de oglinda măgulitoare a discipolului său, care, „pironit de perete, în biroul lui, la *Cuvântul*”, fusese în vremurile bune martorul triumfului său și ascultătorul monologurilor lui de grandoare⁶⁴⁷. Or, ei și-au mai jucat asemenea spectacole în doi și după anul scandalului,

Sebastian interpretându-și partea lui de bunăvoie și cu plăcere:

„I-am vizitat. [...] Brusc, fără pregătire, fără tranziție, mi-a povestit tot ce i-a spus lui Nicholson, de l-a pus – se-nțelege – în cur. Inimitabilul lui accent de modestie degajată! Cât e de copilăros, cât de mult vrea să epateze și *cât de multă plăcere îmi face să-l ajut, cu aerul meu de admirație interzisă, de mirare perpetuă, de așteptare surprinsă, intrigată*”⁶⁴⁸ (s.n., M.P.).

Deși, din păcate, despre această relație ce aparține sferei psihanalitice nu avem, deocamdată?, decât punctul de vedere al ucenicului, totuși, toate detaliile cunoscute sugerează că, pentru amândoi, ceea ce îi despărțea era mai puțin important decât ceea ce în mod reciproc îi unea.

Ca să digere lovitura prefeței, tânărului discipol i-au trebuit vreo zece ani – adică tot restul vieții ce-i mai rămăsese de trăit. Reziduuri traumatice ale acestui șoc pot fi identificate în coșmarurile lui Sebastian din timpul războiului, când îl visa adesea pe Nae, și mereu în postură de autoritate – director de liceu, de exemplu –, ceea ce ne arată că Sebastian, în fața directorului său, regresa invariabil la vârsta de licean, la care era când l-a cunoscut, o vârstă de adolescent, de *imatur*; iar Nae este în vis o autoritate ambiguu-prevenitoare, căci îl salută pe Sebastian și îl avertizează că pe viitor îl va trata nepreferențial, conform regulamentului, exact ca pe toți ceilalți elevi⁶⁴⁹; adică, așa cum în 1934, în prefață, Nae l-a tratat pe Sebastian *nepreferențial*, dar rasial, ca pe oricare alt evreu... În alt vis, elementele de natură evreiască ale traumei din 1934 și dorința lui Sebastian de a fi mereu cu Nae se întretes viclean: Nae, care stă gata să plece la Berlin, îi

reproșează lui Sebastian că are accent evreiesc, dar apoi îl liniștește („pune mâna pe mâna mea”) și-l anunță că „Plecî mâine seară la Berlin”⁶⁵⁰, cu alte cuvinte, îl ia cu el.

De la o distanță discretă, „sclavul” expulzat din sfera „stăpânului” și a puterii a continuat să supravegheze viața fostului său profesor, consemnându-i, cu sau fără comentarii, peripețiile: conferințele ținute sau suspendate, cursurile, arestările, întrevederile politice etc. De bunăvoie și nesilit de nimeni, el i-a frecventat în continuare cursurile și conferințele. Și tot de bunăvoie s-a „văzut” cu el, fie în locuri publice, fie la Nae Ionescu acasă:

17 iun. 1935: „L-am văzut vineri seara pe Nae. [...] Mi-a vorbit mai bine de un ceas [...]. A fost o după-masă frumoasă”; 29 mart. 1936: „[la Ateneu] La ieșire, Nae, care ascultase și el amândouă concertele (ce cap de leu gânditor avea în timpul audiției!), m-a strigat din noua lui mașină [...] și m-a chemat la el la masă. Am dejunat cu el și cu băiatul lui, Răzvan, și am tot discutat vreo două ore”; 18 oct. 1936: „29 de ani [...] vizita – și ea pe jumătate ratată – la Nae”; 2 ian. 1937: „Joi seara – în ultima zi a anului – l-am vizitat pe Nae, pe care nu-l mai văzusem de mult”; 5 febr. 1937: „[la concert] Într-o loje, Nae Ionescu. Am stat de vorbă cu el în antract”; 22 febr. 1937: „Vineri, după cursul lui Nae [...] în cancelaria lui [...] Nae s-a întors bucuros spre mine și mi-a spus”; 7 ian. 1938: „vizita mea de alaltăieri la Nae. [...] cu capul albit, cu orbitele parcă mai adâncite, cu sprâncene care și ele încep să fie sure, cu figura lui severă și tristă [...] am avut brusc impresia că-l am înaintea mea pe Sparkenbroke⁶⁵¹ în persoană. Nu m-am putut feri să i-o spun, cu oarecare emoție”; 30 apr. 1938: „[de Paști] Cum drumul meu spre centru trece pe lângă vila lui, l-am vizitat”; 26 febr. 1940: „Nae Ionescu întâlnit sâmbătă seara la Ateneu [...]. Mi-a făcut mare plăcere să-l revăd și ne-am înțeles să-l vizitez într-o dimineață”.

La conferințe sau la universitate, la Ateneu sau la el acasă, în București sau în tren, din întâmplare sau dinadins, Sebastian, rănit, dar iubitor, dezamăgit, dar în amintirea trecutului mereu complice, se întâlnește cu fostul său patron. Deși vraja lui Nae Ionescu nu a mai acționat complet asupra lui, deși a fost din ce în ce mai critic față de ideile și laudăroșeniile acestuia, el a fost mereu bucuros să-l vadă, căci îi ducea dorul. La concert, spectacolul lui Nae e pentru Sebastian mai fascinant decât ce se întâmpla pe scenă, ca dovadă că învățăcelul ține minte „capul de leu gânditor” al profesorului...

În martie 1935, adică la niciun an de când Nae îl condamnase public la frig și întuneric, Sebastian îi frecventa cursul, găsindu-i unele lecții „sufocante”, deoarece sunt „Gardism de Fier pur și simplu”⁶⁵²; același gardism pe care îl sprijinise și el, cu 16 luni în urmă, în *Minoritățile în alegeri, Cei care nu votează!*... Uneori, cu acuitatea pe care ți-o dă cunoașterea persoanei iubite, îl surprinde pe Nae în exercițiul – recognoscibil, deoarece în trecut îl făcuse și pe seama lui Sebastian – al seducerii unui ascultător, de pildă a unor călători din compartimentul de tren⁶⁵³ ori a unui legionar din sala de curs:

„Sunt convins că, dacă ieri a vorbit așa – cu atâtea aluzii politice și atât de penibil hitlerist –, a fost pentru că, în primul rând, printre ascultători se afla un gardist de Fier, în costum național”⁶⁵⁴.

Și, cu simțul infailibil pe care-l au cei ce iubesc⁶⁵⁵ și simt când sunt trădați – și care-l făcea să-și dea seama când își aranjează Leny Caler o întâlnire cu un alt bărbat, cu Aristide Blank, de exemplu –, adaugă: „Simțeam că vorbește

pentru el"⁶⁵⁶. Subiectul cursului este tocmai problema colectivistă, Nae pledând pentru această „abstracție grozavă, sălbatecă: «colectiv»”. În singurătatea *Jurnalului* său, Sebastian, de-acum lecuit și de colectivisme, și de „conducătorii absoluți”, deconstruiește pledoaria, subliniază erorile și trădările lui Nae. Caută, altfel spus, argumente raționale pentru a se desprinde din această dragoste care îl doare. Dar la primul semn pe care Nae i-l face – și ne putem întreba: de ce continuă Nae Ionescu, *după* apariția volumului *Cum am devenit huligan* și *după* conferința *Specificul național*, să păstreze legătura cu el? –, fostul discipol se întoarce și cade din nou, chiar dacă nu complet, sub vraja ispititorului:

„L-am văzut vineri pe Nae. [...] A fost o după-masă frumoasă și în orice caz m-am bucurat că cel puțin în partea finală a părăsit politica și gardismul de fier”.

Apoi adaugă un bilanț, provizoriu:

„Este fără îndoială cel mai interesant și mai complex om pe care l-am cunoscut. Asta în ciuda tuturor celor ce s-au întâmplat și se vor mai întâmpla – în stare să mă edifice asupra valorii lui morale, dar nu și să mă dezamăgească în ce privește calitățile lui de inteligență”⁶⁵⁷.

Jocul de-a frecventarea cursului a continuat și-n anul universitar 1935-1936, Sebastian fiind tot mai rece și mai critic, dar numai în intimitatea *Jurnalului*. În relația directă și în public el a fost atent și iubitor, iar dacă cineva credea că el mai este „încă în intimitatea lui Nae” – cum a crezut în

vara anului 1936 Dragoș Protopopescu⁶⁵⁸, autorul romanelor legionare *Fortul 13* și *Tigrii* –, fostul ucenic nu-l contrazicea. De fapt, el voia să fie cât mai des în preajma profesorului său: ca dovadă, în 29 martie 1936 îl roagă pe Șuluțiu, care locuia la Brașov, să afle când se va cânta *Matthäus-Passion* la Brașov, pentru că intenționează să vină la concert împreună cu Nae Ionescu:

„S-ar putea să viu cu Nae Ionescu, și el mare iubitor de Bach. Am făcut împreună proiectul acestei mici călătorii la Brașov”⁶⁵⁹.

Dacă ne uităm în *Jurnal*, constatăm că Sebastian îi scrie lui Șuluțiu în aceeași zi în care luase masa cu profesorul său, la acesta acasă, discutând vreo două ore. În notele sale intime, Sebastian se arăta nemulțumit de colectivismul profesorului său; dar nemulțumirea politică nu l-a împiedicat să se pună rapid în mișcare ca să aranjeze viitoarea escapadă muzicală comună.

În 14 mai 1936, Sebastian a descoperit, pe cont propriu și din întâmplare, că „frazе întregi, formule, idei, paradoxe din cursul lui Nae” sunt luate pur și simplu din *Années décisives* de Spengler, cu „o înmărmuritoare asemănare de termeni”⁶⁶⁰. Atins și în ultima redută a admirației – intelectuale – pentru fostul său mentor, se gândește să nu-i mai calce la curs. În același timp, pentru Sebastian un plagiat făcut de Nae însemna totuși destul de puțin, el având convingerea că „e ceva demonic în Nae – și nu pot crede că omul ăsta poate fi anulat printr-o critică universitară”⁶⁶¹. Așa că în 26 mai 1936 se află bineînțeles în sala de curs, profesorul ține o „lecție sobră [...], lecție foarte frumoasă, strânsă, abilă, cu o sumă de fericite formule”, iar

după curs, ca o cochetă ce vrea să-și păstreze toți adoratorii, îl domesticește pe Sebastian cu declarația:

„– Pentru tine am făcut lecția asta. De doi ani te uiți la mine chiorâș. Ei, acum ce zici?”⁶⁶²

Dezvățarea lui Sebastian de drogul Nae a fost grea și niciodată completă. Relația celor doi s-a corodat progresiv, implacabil, fără însă să se epuizeze vreodată. Din admirația totală pentru „stăpânul” care-l „reintegrează”, s-a dus pe apa sâmbetei, pe rând și în bucăți, în primul rând creditul dat ideilor lui politice, deci fosta lor comuniune revoluționară de idei. Apoi, s-a dus încrederea: după scandalul cu *De două mii de ani*, Sebastian a început să aibă reflexe de superioritate morală față de fostul său etalon și să îi comenteze avatarurile politice cu câte un „bietul Nae”. Iar când Sebastian s-a săturat de lecțiile lui („A început să mă plictisească”⁶⁶³) și, pe deasupra, l-a descoperit ca plagiator, adică în prima jumătate a anului 1936, profesorul și-a pierdut în ochii săi și superioritatea intelectuală. Dar învățăcelul a continuat să-l asculte, făcându-i, ca în vremurile bune de la *Cuvântul*, jocul de oglindă admirativă.

Căci pentru ei a rămas intact trecutul lor de glorie și vinovăție comună: vinovăție pe care Sebastian o tace – cum au tăcut și ceilalți, cu vinovățiile lor particulare, dar asemănătoare: Eliade și Noica despre legionarism, Eugen Ionescu, despre mult mai puțin vinovata sa misiune la Vichy, numai Cioran mai mărturisind, criptat, câte ceva din aventura sa totalitară. Din *Jurnalul* lui Sebastian nu se poate bănui nimic despre trecutul lui politic, suficient de „deocheat” și de contorsionat; aluziile la trecut și „scăpările”, puține și lapidare, trec practic neobservate. Trebuie să fi

văzut pagina din *Cuvântul*, cu Nae, Carol al II-lea și Sebastian, trebuie să-i fi citit articolele lui politice, trebuie să știi cât de apropiat a fost Nae de rege pentru a descifra, în câte-o enigmatică notație sebastianescă de *Jurnal*, umbra pălită a timpului trecut. De pildă, în 14 noiembrie 1937, Sebastian notează laconic:

„Azi-dimineață, în fața Ateneului [...], Nae Ionescu și Puiu Dumitrescu discutau despre criza de guvern. Cine vine? se întrebau unul pe altul, ridicând din umeri, ca mine, ca tine, ca el... / Pe când cu cinci ani în urmă...”⁶⁶⁴

Cu „cinci ani în urmă”, adică în noiembrie 1932, Nae Ionescu și Puiu Dumitrescu, amândoi membri ai camarilei, se aflau în miezul lucrurilor, făcându-le și desfăcându-le după bunul lor plac; cu „cinci ani în urmă”, însuși Sebastian știa de la Nae întregul curs viitor al vieții politice românești, curs la care participa și el, prin articolele sale bine dirijate.

Dacă ne luăm numai după *Jurnal*, Sebastian a fost un democrat etern și fără prihană, pe poziții opuse lui Nae Ionescu și crunt dezamăgit de labilitatea democrației românești. De pildă, exclamă, pe seama lui Vișoianu și Ralea: „Dacă asta e democrația română – și alta nu-i – atunci într-adevăr e pierdută definitiv”⁶⁶⁵ (iar în afirmația următoare, Sebastian, dacă suntem atenți, se trădează ca fost extremist și ca încă nedemocrat: „Nu mai au nicio speranță, nicio așteptare”, scrie Sebastian: adică, *ei, democrații, nu mai au*, scrie Sebastian, care, onest, *nu* scrie: *noi, democrații, nu mai avem...*). Tot așa, el apare ca un democrat etern, rănit de glisajele extremiste ale lui Nae Ionescu și ale prietenilor săi, în timp ce, de fapt, prietenii lui nu făceau decât să îi calce, mai apăsător, pe urme.

Atât de sus l-a pus Sebastian pe Nae Ionescu și după marele scandal al prefeței, încât, după ce fusese angajatul lui, n-a mai suportat să fie subalternul altora (H. Soreanu, N. Carandino, Zaharia Stancu⁶⁶⁶ etc.): „eu, angajatul lui Zaharia Stancu!”, se scutură el.

În ciuda a toate câte pătimise, a continuat mereu să-l iubească și să își raporteze mental faptele la existența lui Nae. Când Sebastian avea un proiect, de pildă când i-a venit ideea unei piese de teatru, primul lui gând s-a îndreptat spre Nae, imaginându-și cum îi va da acestuia, la premieră, o lojă⁶⁶⁷. Sub straturi de cenușă și îndepărtare, pasiunea lui pentru Nae mocnea dureros; dacă îi vede scrisul⁶⁶⁸ sau dacă se află în mediul familiar al fostului lor grup, cu Nina și Mircea Eliade de pildă, lui Sebastian i se activează reflexele condiționate și e cuprins de „un sentiment nedeslușit”, de dorul după Nae⁶⁶⁹, pe care îl iubea pentru că este... copilăros: „Copilăria asta a lui e unul din ultimele lucruri pentru care îmi este încă drag”, recunoaște Sebastian în 30 aprilie 1938. În 1938, la reparația *Cuvântului*, polemiza mental cu Nae pe tema psihanalizei. Iar când Nae a fost internat în lagăr, Sebastian, deloc bucuros de pățaniile profesorului său, își descărca îngrijorarea în jurnal. Degeaba i-l descriau alții – „Vianu [...], Ralea, Papillian, Pippide [*sic!*], Eugen Ionescu”⁶⁷⁰ – în termeni negativi: „un stâlp de cafea, un bărbier, un farsor, un «șef»”⁶⁷¹: la o asemenea provocare ucenicul răspunde ambiguu, dar sincer, numindu-l pe Nae „diavolul”.

La moartea fostului său profesor, Sebastian l-a bocit („Plâns nervos, imposibil de stăpânit”) ca pe-un om care „a avut așa de puțin noroc”. „Se duce cu el o întreagă perioadă din viața mea, acum – acum de abea – definitiv închisă”⁶⁷², nota Sebastian. De fapt, a continuat să-l iubească – iubirea are această miraculoasă însușire, de a supraviețui morții celui iubit, cum are și calitatea de a fi intangibilă la critica

rațiunii și la presiunea realității – și să îl viseze, semn că acest capitol nu era în niciun caz închis. Iar felul cum l-a proiectat mereu în vis, în postură de autoritate, ne indică rolul ambiguu, de enigmatic stăpân, pe care l-a avut Nae pentru Sebastian.

Chiar dacă Sebastian, așa cum observă Matei Călinescu, ajunge, în 1941, să vorbească despre Nae Ionescu „în termeni negativi – demonism, nu copilărie”⁶⁷³; și chiar dacă el s-a amuzat, în mediile intelectuale ostile fostului său profesor, să declare că „pentru mine Nae Ionescu era diavolul”⁶⁷⁴, afirmația lui – ce coincide cu punctul de vedere al patriarhului Miron Cristea (care a pus ca Nae să fie zugrăvit la Patriarhie ca diavol), cu mărturia Marucăi Cantacuzino, cu aceea a lui Vulcănescu și a atâtor altora, de altfel – nu înseamnă nicio lepădare de Nae Ionescu, nicio insultă la adresa lui: ea este numai diagnosticul de o supremă luciditate „îndrăgostită” și putere de pătrundere al cuiva care, iubind, a depus mărturie în cunoștință de cauză.

Un diagnostic de o mare intuiție, de altfel, dacă ne gândim la proza secolului al XX-lea. Iraționalul pe care l-a implicat tragedia evreiască din timpul celui de-al Doilea Război Mondial și dimensiunea de nemăsurat a răului i-au determinat pe câțiva scriitori universali să examineze spiritul european sub specia diavolului. Klaus Mann în *Mefisto*, Thomas Mann în *Doctor Faustus*, iar mai recent Norman Mailer în *Castelul din pădure* au descris extrema dreaptă europeană și nucleul ei german/hitlerist prin figura Diavolului. (În 1940, Sebastian însuși percepea armata germană ca o forță „demonică, strivitoare!”⁶⁷⁵) Probabil că unei asemenea intuiții abisale despre Nae Ionescu i-a dat glas și Sebastian.

„Norocirea” și „nenorocirea”

Dacă Nae Ionescu a fost pentru tânărul său ucenic

„un noroc, pe care merită să-l plătești cu toate entuziasmele, oricât ar părea ele de excesive, imprudente, sau ridicule în ochii străinilor”⁶⁷⁶,

atunci trebuie să observăm că Sebastian s-a bucurat, din 1927 până la începutul anului 1934, de „norocul bun” sau de „norocire”. Însă din 1934 a început să-l plătească din greu, destinul lui intrând pe versantul coborâtor și înfundându-se în ceea ce Aristotel numește „norocul rău” sau „nenorocirea”. Și-a dus-o așa până la capăt.

Cioran se văita că „Scriitorul care a făcut prostii în tinerețe, la debut, e ca femeia cu un trecut deocheat. I se reproșează veșnic”⁶⁷⁷. La fel, și Sebastian a fost repetat constrâns să constate că epoca sa de la *Cuvântul* (despre care știm acum că nu era nici strict literară, nici inocentă) și relația cu Nae Ionescu (care de asemenea nu a fost una oarecare, ci o relație pasională, în care învățăcelul a preluat în sine substanța și ideile acestui model fabulos) nu-i sunt nici uitate, nici iertate. De pildă, în 12 februarie 1935, notează în *Jurnal*:

„Am fost la doctor pentru ochi. [...] Mi-a spus că în familia lui s-a discutat mult despre *De două mii de ani*, pe care el personal nu l-a citit. A auzit multă lume înjurându-mă. Îmi dau seama că procesul meu e cu adevărat pierdut. *Cum am devenit huligan* nu ajunge în cercurile în care sunt înjurat «după ureche». / O vorbă care indică ce forme ia «cazul» în conștiința publică mi-a povestit-o Samy Herșcovici [...]. /

Librarul care vindea biletele pentru conferință i-a oferit un bilet unui profesor de la școala normală: «Sebastian? Aha! Jidanul acela care s-a botezat».

Iată altă probă, din timpul războiului:

„Cu cât îmbătrânesc, îmi dau seama că *malentendu*-urile sunt irevocabile. *Cuvântul* rămâne în viața mea o chestiune etern deschisă. Nimic n-o va închide – nimic, nici scrisul meu, nici viața mea”.

Sau alta, spre sfârșitul războiului, din septembrie 1944:

„Cocea, întâlnit din întâmplare, mă apostrofează:

– Voi i-ați adus pe nemți în țară, voi, de la *Cuvântul*.

– Ba d-ta, care ai lucrat cu hitleriștii, replic eu în limbajul lui. [...]

Dar mi-e silă: ce Dumnezeu! O să fiu până la sfârșitul vieții «unul de la *Cuvântul*»?"⁶⁷⁸

În ciuda schimbării de după 1934 a scrisului său, în ciuda decantării de o mare parte a ideologiei năiste pe care o practicasă; în ciuda unei atitudini publice străine, începând cu 1935, de extremismul de dreapta (e de verificat amănunțit cât de străină față de extremismul de stânga, comunist; s-ar putea ca episodul comunist din 1944 să fie mai profund decât pare după *Jurnal* și în realitate Sebastian să fi trecut, ca alți colegi de generație, dintr-o extremă în alta); în ciuda tuturor acestor schimbări, Sebastian a fost mereu receptat drept unul dintre „credincioșii” lui Nae, care „A învățat să scrie și să iasă cu obrăznicie în lume, ca

metodă de viață, la *Cuvântul*"⁶⁷⁹, după cum observa cu necruțare Emanoil Bucuța în *Jurnalul* său.

Trecutul este prin definiție înghețat în sine și, așa cum arată un paradox medieval, nici chiar Dumnezeu nu-l poate face să nu fi fost. Pentru trecutul lui, Sebastian a rămas, „până la sfârșitul vieții”, omul lui Nae de la *Cuvântul*. Și, iată, și după moarte. Nu discutăm mereu, nu redeschidem la nesfârșit dosarul lui de om „de la *Cuvântul*”? Dosar care se dovedește a fi mult mai complicat, mai substanțial și mai puțin neprihănit decât ne lăsa să credem ignoranța noastră.

Nu e deloc de mirare că Eliade s-a folosit, în 1972, de numele lui Sebastian ca de un alibi perfect când s-a justificat în fața lui Gershom Scholem pentru adorația sa față de Nae și pentru prezența sa la *Cuvântul*:

„a) printre prietenii comuni pe care îi aveam, Sebastian și eu, exista un anumit număr care erau legionari; b) ziarul *Cuvântul*, la care Sebastian a fost redactor până la interzicerea apariției lui de către regele Carol, în 1934, devenise un organ prolegionar, iar la reapariție, în septembrie 1941 [*sic!*, M.P.] era chiar considerat organul Gărzii de Fier. [...] c) în fine, și mai ales, eram, Sebastian și cu mine, elevii și fideli admiratori ai profesorului Nae Ionescu, directorul ziarului *Cuvântul*. [...] La fel ca mine și ca mulți alți prieteni și elevi, Sebastian nu s-a îndepărtat de Nae Ionescu atunci când acesta a devenit ideologul Gărzii de Fier”⁶⁸⁰.

Nimic din ce scrie aici Eliade nu e fals: dimpotrivă, Eliade, discret, nu suflă o vorbă despre articolele revoluționare și antidemocratice de extremă dreaptă⁶⁸¹ ale lui Sebastian. Nu a fost fals nici alibiul pe care și l-a creat – dacă îl credem pe Sebastian – Camil Petrescu, care, la

instalarea statului național-legionar (toamna anului 1940), s-ar fi scuzat pentru prietenia sa cu Sebastian, arătând, drept circumstanță atenuantă, că și Nae Ionescu, deci eminența cenușie a legionarilor, i-a fost acestuia prieten⁶⁸².

Redeschidem deci mereu acest dosar nefericit, ale cărui chei îmi par a fi: dragostea ambiguă, căci masochistă, a lui Sebastian pentru Nae; reala importanță a lui Sebastian la *Cuvântul*, unde nu a fost un redactor oarecare, ci „hamal ideologic”; recunoștința lui Sebastian față de Nae, care îi prilejuise și satisfacțiile ascensiunii sociale, și vinovăția (vinovăție despre care Sebastian nu suflă o vorbă). Poate că de aceea nu s-a putut desprinde complet de Nae Ionescu, pentru că îl lega de el nu numai dragostea (cum ne sugerează *Jurnalul*), ci și fundamentul ideologic comun și complicitatea unui trecut glorios și nu nevinovat. La urma urmelor, el a fost, alături de Vulcănescu, Cioran și Racoveanu, unul dintre discipolii „realiști, antioratorici, antidemocratici” ai profesorului, după cum a observat foarte exact Eliade în 1936, într-un articol din *Vremea*, reluat în 1937 ca postfață la *Roza vânturilor*⁶⁸³. Și nu este exclus ca Sebastian să fi sperat, după 1934, că Nae va reveni cumva la puterea și grandoarea din 1930-1933 și că atunci îl va lua din nou ca însoțitor, ca „marinar în echipajul vasului lui”.

Avem, așadar, o biografie proiectată pe fundalul istoriei europene și românești, aflate în liberă cădere de dreapta. Poveste în care tinerețea unuia, farmecul și cinismul celuilalt au jucat fără îndoială un rol. Dar în care nici avantajele ucenicului nu sunt de trecut cu vederea. Dacă nu luăm în calcul și avantajele, și dragostea amândurora, riscăm să nu înțelegem mare lucru din drama aceasta de cuplu, *în care nu există o victimă cu adevărat inocentă*. Sebastian a fost victima lui Nae Ionescu, dar nu victima lui inocentă. Iar în anii prigoanei antisemite a fost, ca evreu, cum știm, victima antisemitismului oficial, de stat.

Întâlnirile lor de după *cădere* (căderea lui Nae din grațiile regelui; căderea/expulzarea lui Sebastian din brațele lui Nae și din „casa” pierdută a *Cuvântului*, din „familia” spirituală în care se asimilase; apoi, căderea lui Nae, în ochii lui Sebastian, de pe soclul pe care inițial îl așezase) sunt ale unor foști complici: complici în glorie, complici într-un proiect de „revoluție” eșuată, pentru care au scris amândoi. Și, desigur, parteneri într-o iubire eșuată și ea, dar încă vie. Ce sens ar fi avut pentru Nae Ionescu să piardă vremea, după 1934, cu Sebastian, dacă nu ar fi ținut la martorul fostei lui măreții? Ce sens ar fi avut pentru Sebastian, după 1934, să îl caute mereu pe Nae, dacă nu l-ar fi iubit în continuare, inclusiv pentru strălucirea vremelnică pe care o adusese în viața sa? Între ei a fost o adâncă iubire: spectaculoasă, scandaloasă, sfidătoare la adresa a toți și a toate, în care, după bunul obicei al pământului, și-au spălat rufele politico-etnice în văzul lumii, iar apoi s-au reîmbrățișat, înveninați de dor și de resentimente. Între ei a fost o dragoste adâncă, dar nu una cu înțelegere, ci una fără înțelegere, reciproc fără înțelegere, despre care Hegel, filosoful recunoașterii, ne avertizează că este mai rea decât ura:

„o iubire fără înțelegere i-ar dăuna poate [celui iubit] mai mult decât ura”.

⁶⁴³ Eliade, scrisoare către Virgil Ierunca, 8 mart. 1969, în Mircea Eliade, *Europa, Asia, America*, II, p. 25.

⁶⁴⁴ Mircea Vulcănescu, *Nae Ionescu, așa cum l-am cunoscut*, p. 130-131.

⁶⁴⁵ I. Ludo, „Un ovrei cumsecade în ghiarele moralei judaice”, în *Adam*, anul V, nr. 68, 1 mart. 1934, p. 8.

⁶⁴⁶ *Ibidem*.

⁶⁴⁷ Sebastian, *Jurnal*, 17 mart. 1935, p. 22.

648 *Ibidem*, 30 apr. 1938, p. 160.

649 *Ibidem*, 27 ian. 1941, p. 296.

650 *Ibidem*, 29 dec. 1943, p. 537.

651 Sebastian trimite la romanul lui Charles Morgan, *Sparkenbroke* (1936), istoria unui om de geniu, cu reguli proprii de viață; Sebastian a scris de altfel o cronică la acest roman, în *Revista Fundațiilor Regale*, în 1938 (v. și antologia Mihail Sebastian, *Jurnal de epocă*, p. 172).

652 Sebastian, *Jurnal*, 30 mart. 1935, p. 22.

653 *Ibidem*, 17 mart. 1935, p. 21-22.

654 *Ibidem*, 30 mart. 1935, p. 23.

655 Că despre o *iubire* a fost vorba o confirmă și cele șase scrisori ale lui Benu Sebastian către Mircea Handoca (1987-1990), pe care, prin bunăvoința dlui Handoca, am avut șansa să le consult. De fiecare dată când vorbește despre relația lui Sebastian cu Nae, Benu folosește cuvântul „iubire”.

656 Sebastian, *Jurnal*, 30 mart. 1935, p. 23.

657 *Ibidem*, 17 iun. 1935, p. 29, 30.

658 *Ibidem*, 15 iun. 1936, p. 64.

659 Sebastian, scrisoare către Octav Șuluțiu, 29 mart. 1936, în *Jurnalul literar*, serie nouă, anul II, nr. 43-46, nov.-dec. 1991, p. 2.

660 Sebastian, *Jurnal*, 14 mai 1936, p. 58.

661 *Ibidem*, 14 mart. 1936, p. 46.

662 *Ibidem*, 26 mai 1936, p. 58.

663 *Ibidem*, 14 mart. 1936, p. 46.

664 *Ibidem*, 14 nov. 1937, p. 130.

665 *Ibidem*, 1 febr. 1938, p. 151.

666 *Ibidem*, 7 sept. 1935, p. 33; 20 oct. 1937, p. 125-126; 8 sept. 1944, p. 562.

667 *Ibidem*, 21 mart. 1936, p. 48.

668 *Ibidem*, 10 dec. 1938, p. 191.

669 *Ibidem*, 9 febr. 1939, p. 195-196.

670 *Ibidem*, 31 mai 1941, p. 339.

671 *Ibidem*.

672 *Ibidem*, 16 mart. 1940, p. 267.

673 Matei Călinescu, *Despre Ioan P. Culianu și Mircea Eliade: Amintiri, lecturi, reflecții*, p. 187.

674 Sebastian, *Jurnal*, 31 mai 1941, p. 339.

675 *Ibidem*, 15 mai 1940, p. 274.

676 Sebastian, *Cum am devenit huligan*, p. 80.

677 Emil Cioran, scrisoare din 25 sept. 1979 către Aurel Cioran, in Cioran, *Scrisori către cei de-acasă*, p. 174.

678 Sebastian, *Jurnal*, 12 febr. 1935, 10 oct. 1942, 5 sept. 1944, p. 19, 476, 561.

679 Emanoil Bucuța, „[Despre Nae Ionescu. Fragmente de jurnal]”, 17 mart. 1940.

680 Eliade, scrisoare către Gershom Scholem din 3 iul. 1972, in Eliade, *Europa, Asia, America*, III, p. 130.

681 Formula, oricât ar fi de greoaie, este justificată, din moment ce democrația interbelică a fost atacată atât dinspre extrema dreaptă, cât și dinspre extrema stângă.

682 Sebastian, *Jurnal*, 4 febr. 1941, p. 300. În *Notele zilnice* ale lui Camil Petrescu se află o pagină interesantă din acest punct de vedere. Cu cinci ani înainte de nota lui Sebastian și cu patru ani înainte de instalarea statului național-legionar, Camil Petrescu notează, în 12 nov. 1936, tam-nisam: „Mi s-ar putea reproșa prietenia reală pentru Mihail Sebastian. Dar el nu e în spirit ovrei și în orice caz mi-e omul cel mai aproape literar”; v. *Note zilnice*, p. 129. Jurnalul lui Camil Petrescu fiind însă editat selectiv, contextul acestei justificări și deci semnificația ei reală rămân neclare.

683 Mircea Eliade, „Profesorul Nae Ionescu”, in *Vremea*, anul IX, nr. 463, 15 nov. 1936; text reluat ca postfață la Nae Ionescu, *Roza vânturilor*, p. 434.

Capitolul 14

Sebastian – Lovinescu

Multe pot fi cauzele care l-au făcut pe Sebastian să-i fie din start ostil lui Lovinescu. Între cele posibile, prima ar fi, desigur, dezamăgirea acută pe care a simțit-o tânărul

scriitor în 12 noiembrie 1927, când s-a dus, plin de iluzii, pentru prima oară la cenaclul de pe strada Câmpineanu:

„Desigur, întreg acest miraj s-a prăbușit din prima zi în care am intrat în casa din str. Câmpineanu. E adevărat că 1927 era primul său an de declin, ba chiar de degingoladă”,

va mărturisi peste ani Sebastian. Deși Lovinescu l-a flatat pe noul-venit vorbindu-i despre foiletoanele pe care i le citise în *Cuvântul*, cenaclul a fost pentru el „o groaznică deziluzie”⁶⁸⁴. A doua cauză certă a ostilității este însuși Nae Ionescu, care a fost din start adversarul personal al lui Lovinescu și al ideologiei acestuia. În 1911, pe vremea când era student și colaborator la *Noua revistă română* a lui Rădulescu-Motru, Nae Ionescu a recenzat volumul lovinescian *Scenete și fantezii*, batjocorindu-l pe autor ca „lipsit de o cultură organică” și „pedant” și conchizând că de fapt „nu e scriitor de literatură”⁶⁸⁵. Lovinescu i-a replicat în *Rampa*, așa că înțepătura inițială s-a permanentizat într-un lung război. Nae Ionescu l-a hărțuit pe critic fără încetare, mereu anonim, dar declarând sfidător că își păstrează anonimatul fiindcă „mi-e rușine să știe lumea că te citesc pe d-ta”. *Noua revistă română*, *Insula* și *Ideea europeană* i-au găzduit numeroasele hărțuieli timpurii: *Scenete și fantezii*, 1911; *Domnul „A”*, 1911; *Gândacii domnului Lovinescu*, 1912; *Homerica luptă a unui om mare cu niște gândaci mici, fantezie critică*, 1912; *Eugen Lovinescu*, 1912; *Interviu cu boul lui Grigorescu* (cu subtitlul: *Conflictul dintre boul lui Grigorescu și d-l Lovinescu*), 1912; *O apariție de tristă figură*, 1919⁶⁸⁶. Textele lui Nae Ionescu sunt mereu *ad personam*: Lovinescu are „o privire de oaie și o atitudine de melc”, „golul personalității sale nu se șifonează niciodată”, criticul este un „cameleon de profesie” etc. În 1924, tânărul filosof a

comentat, tot de sus și tot anonim, primul volum din *Istoria civilizației române moderne*⁶⁸⁷, căreia îi aduce obiecții de natură ideologică și metodologică; iar în 1925 a revenit, în aceleași condiții anonime și cu aceeași ostilitate, tot în *Ideea europeană*, cu un comentariu la volumul al doilea al *Istoriei... Iovinesciene*⁶⁸⁸. Lovinescu i-a răspuns în *Mișcarea literară*, apoi și-a reluat textul – o capodoperă a pamfletului românesc – în „Apendicele” volumului al III-lea al *Istoriei civilizației române moderne*:

„– Domnule Nae, mă urmărești de zece sau poate de douăzeci de ani, din viața aceasta sau poate din toate viețile anterioare, acum și poate în încarnările postume; așa mi-a fost destinul în fața căruia mă resemnez. [...] Principiul psihologic al forței tale e etern; sub strâmbătura disprețuitoare a severității tale adorăm competența anonimă. Cei ce se ostenesc pe brazda activității pozitive se devalorifică între dânșii pentru că-și cunosc mai dinainte puterile; anonimatul unei notițe negative conferă însă autorului necunoscut o autoritate, pe care nu i-ar da-o zeci de ani de muncă onestă: e răzbunarea durerii de a nu putea avea un nume! [...] Domnul Nae e invulnerabil; domnul Nae are imensa superioritate de a nu fi scris nimic; din imacularea sa ne poate deci fulgera cu săgețile unei critici severe”⁶⁸⁹.

Printre multele însușiri ale diavolului se numără și o bună ținere de minte. Nae Ionescu nu l-a uitat și nu l-a iertat niciodată pe mentorul „Sburătorului”, transmițându-le discipolilor și colaboratorilor săi un dispreț suveran față de Lovinescu. Tânărul Sebastian, acceptat la *Cuvântul* și fermecat de personalitatea lui Nae Ionescu, a primit fără nicio precauție influența acestuia, de la tonul și ideile

articolelor la unele reglări de conturi ale „directorului său de conștiință”.

În toamna anului 1927, Mihail Sebastian a fost dus de Camil Baltazar la „Sburătorul”: „12 nov. 1927. Baltazar cu M. Sebastian, foiletonist de la *Cuvântul*”⁶⁹⁰, notează Lovinescu în *Agendele* sale. Dar, în numai trei zile – din 12 noiembrie, când merge pentru prima dată la cenaclu, până în 15 noiembrie, când Lovinescu află că și-a mai câștigat un contestatar –, tânărul scriitor devine, din respectuos și curios, un dezamăgit și un adversar:

„15 nov. 1927. [...] Aflu că tânărul Sebastian ne înjură!”⁶⁹¹,

consemnează criticul în notele sale. În mai 1928, tânărul publicist deschide ostilitățile de presă, afirmând, cu o uimitoare siguranță de sine, că „sistemul d-lui Lovinescu”, de altfel „sortit inactualității”, nu are „prestigiul unei coerențe tari și a unei precise consecvențe”⁶⁹². În 15 iulie 1928, revine asupra subiectului, „desființându-i” dintr-o unică lovitură și pe Lovinescu, și pe Ibrăileanu, amândoi vinovați de

„un egal spirit de improvizație, o aceeași metodă rezemată pe accidental și provizoriu”,

precum și de

„frăție întru zodia diletantismului și a comodului”⁶⁹³.

Peste două zile, în 17 iulie 1928, atacă două din editurile la care publica Lovinescu, Ancora și Casa Școalelor, tocmai pentru că ele se află „sub imediatele ordine ale d-lui Lovinescu” și la capriciul „exigențelor de căpitan literar” ale acestuia⁶⁹⁴. Poate că despre unul din aceste impertinente atacuri îi scrie Lovinescu lui Baltazar, în 18 iulie 1928, mimând ignoranța:

„Scumpe domnule Baltazar,/ Nu m-am mirat de articolul tânărului Sebastian, pentru că, nu știu cum se face, nu l-am citit; dar nu mă mir nici acum, când îmi spui, deoarece lucrul putea fi prevăzut”⁶⁹⁵.

Peste vară, Sebastian se autoportretizează într-un articol din *Cuvântul* drept un tânăr cu idealuri auster-intelectuale, dar stângaci în societate, de fapt într-un cenaclu – pe care îl recunoaștem fără ezitări drept „Sburătorul” –, printre „literați, generali, miniștri plenipotențieri, profesori de universitate și actori”, care, sub privirea binevoitoare a „maestrului”, fac pe literații și dau verdicte intelectuale, ei fiind în fond o „reuniune de mondeni și literatori”, de „domni și dudui”⁶⁹⁶. În septembrie 1928, îl înțeapă în trecere pe Lovinescu, întrebând într-o notă „De ce niciuna din prevederile și anticipațiile literare [...] ale d-lui Lovinescu nu s-a confirmat?”⁶⁹⁷. În noiembrie 1928, comentând o traducere nou-apărută din Carducci, polemistul de la *Cuvântul* nu se poate abține și îl ironizează în treacăt pe Lovinescu, prefățatorul volumului⁶⁹⁸. Iar la sfârșitul lui noiembrie și începutul lui decembrie 1928, profitând de recent apărutul volum IV al *Istoriei literaturii române*, Sebastian scrie nu mai puțin de trei comentarii, toate trei presărate cu ironii și rezerve, pe un ton superior, ba chiar declarat amuzat: „dacă spațiul ne-ar îngădui, ne-ar

amuza să..."; scrisul lui Lovinescu dovedește „viciu de metodă”; cartea e construită în cerc vicios, Lovinescu greșește în toate, pune „inexact” problema satirei la Caragiale și Brăescu⁶⁹⁹ etc. Nu mai e comentariu critic, ci o tentativă de linșaj. Între timp, Sebastian îl mustră pe Lovinescu, în *Cuvântul*, pentru răspunsul lui, aflat „dincolo de chestiune”⁷⁰⁰, la ancheta „Noua spiritualitate literară”, realizată de *Tiparnița literară* (anchetă la care participase Sebastian însuși, căci tema era noua generație de scriitori); așa că nu e de mirare că teoreticianul sincronismului exclamă, în caietele sale: „Sebastian mă înjură!”⁷⁰¹ Pentru ca ofensa să fie deplină, în ziua în care apare al treilea său comentariu pe un ton de superioritate despre *Istoria literaturii române*, Sebastian se înfățișează în salonul literar al criticului și îi cere un interviu:

„16 dec. 1928. [...] M. Sebastian (inconștient, după art. sale! – vrea să mă intervieweze)”⁷⁰²,

consemnează distinsul critic. Culmea este că Lovinescu, care a avut o răbdare miraculoasă cu cohorte de literați ce i-au mărșăluit prin casă, acceptă. Dar... Sebastian nu se prezintă la interviul pe care el însuși i-l ceruse:

„Miercuri, 19 dec. 1928. Tânărul Sebastian, care trebuia să vină la «controversă» la ora 5, se derobează telefonic”⁷⁰³,

notează sec Lovinescu. În schimb, Sebastian publică în *Cuvântul* din 17 decembrie un mic interviu cu Ticu Archip, nesfiindu-se să-i ceară acesteia părerea despre cartea recent apărută a lui Lovinescu⁷⁰⁴. Criticul receptează înțepătura,

drept care urmează însemnarea sa din 20 decembrie: „Ticu Archip – pe care o hărțuiesc în urma interviewului din *Cuvântul*, prin care mă dezavuează...”⁷⁰⁵. A urmat un incident frontal între Sebastian și Lovinescu, cel mai probabil în duminica imediat următoare (23 decembrie), la cenaclu, când Lovinescu l-a admonestat pe tânărul publicist de față cu lumea (incidentul nu a fost consemnat în *Agendele* lovinesciene). Iar lui Sebastian i-a sărit complet țandăra și a dat drumul, la mânie, unui text batjocoritor și nedrept – *Scrisoare către un critic* –, în care tratează cenaclul drept „salon” de „dudui și cavaleri” ce fac „schimburi de mondenități”, „strângeri de mână și surâsuri”, sub privirea mulțumită a amfitrionului, care ar fi abdicat total de la funcția critică. Lovinescu și toată generația lui, continuă Sebastian, introducând războiul de generație în conflictul său personal, sunt „generația perifrizei” și trebuie „denunțați” ca atare⁷⁰⁶. Lovinescu (care a avut acces la text încă din 27 decembrie) a consemnat, laconic: „rezolvă conflictul de duminică”⁷⁰⁷.

Prin raționalismul său, prin spiritul critic, prin gustul pentru modernitate și pentru cultura franceză, Sebastian, așa cum s-a mai observat⁷⁰⁸, era, structural, mai aproape de Lovinescu decât de Nae Ionescu. Dar Nae Ionescu a fost pentru el o atracție irezistibilă, iar mediul *Cuvântului* l-a îmbibat de ideologia naeionesciană, asmuțindu-l totodată de timpuriu pe urmele lui Lovinescu. Așa cum au notat și alți comentatori, inclusiv Al. George și Gabriela Omăt în notele la caietele lovinesciene, caracterul partizan al atacurilor lui Sebastian contra lui Lovinescu este vizibil. Prin aceste hărțuieli, tânărul jurnalist și-a distrus din start legătura cu unul din locurile în care, ca scriitor român de origine evreiască, s-ar fi potrivit de minune. În locul salonului lui Lovinescu – frecventat de scriitori români evrei de-a lungul întregii perioade interbelice, deschis acestora și după ce

antisemitismul a devenit politică de stat, fapt care l-a făcut pe Lovinescu să se autointituleze ironic „rabin” și să-și numească, autoironic, casa „Semitopolis” –, Sebastian a ales „casa *Cuvântului*”, în a cărei ideologie de extremă dreaptă s-a îmbăiat cu voluptate și până la profundă îmbăcsire. Din această alegere inițială – pe de o parte, pasională (adică, pornită din iubire pentru Nae și din ostilitate față de Lovinescu), pe de altă parte, greșită – au decurs apoi consecințele. Senzația kafkiană pe care ne-o lasă la lectură *Jurnalul* lui Sebastian mai ales la sfârșitul anilor '30 și în timpul războiului, că descrie viața unui ins singur, într-o lume sumbră și amenințătoare, derivă în mare parte de aici, din alegerea inițială făcută de Sebastian. Locul lui ar fi fost lângă Lovinescu sau lângă alți intelectuali, cu sau fără cenacul și revistă, dar cu idei mai puțin puriste în ce privește națiunea română decât avea Nae Ionescu, și deci cu atitudini mai favorabile evreității. Locul lui Sebastian ar fi fost, așadar, lângă oameni cu idei mai compatibile cu condiția lui reală, de scriitor român de origine evreiască. *Revista Fundațiilor Regale*, la care Sebastian a ajuns în vara anului 1936, era un loc cu siguranță mai potrivit pentru el decât *Cuvântul*, iar contactele lui umane de la Fundațiile Regale – în primul rând Rosetti, apoi Camil Petrescu (care, așa schimbător și înfricoșat cum este prezentat în *Jurnalul* lui Sebastian, măcar nu i-a făcut lui Sebastian rău cu dinadinsul) – s-au dovedit a fi, în timpul legislației antisemite din România, mai oneste și mai puțin traumatizante decât au fost prietenii lui din cadrul elitei generației '27. Din 1934 și până la sfârșit, marile dureri i-au venit din alegerea inițială: dinspre „casa *Cuvântului*”, iar nu dinspre „Semitopolis”, de la Nae Ionescu, iar nu de la Lovinescu, de la Eliade (care, exact când Sebastian abandona ideologia extremei drepte, s-a contaminat la

rândul lui, în 1935, de extremismul revoluționar de dreapta), iar nu de la Rosetti.

*

Relațiile lui Sebastian cu Lovinescu, greu deteriorate la sfârșitul anului 1928, au rămas reci și în anii următori. În ofensiva sa antilovinesciană, Sebastian s-a lăsat dus de „norocul nemeritat” de-a fi în preajma lui Nae Ionescu, plătindu-și astfel fatalitatea primei sale iubiri intelectuale.

În ianuarie 1929, spre mirarea lui Lovinescu, junele publicist revine la „Sburătorul”, pe care-l frecventează relativ curent⁷⁰⁹, poate pentru a-și rezuma mai apoi impresiile nefavorabile în presă: în mai 1929, în articolul *Debutanți bătrâni*, Sebastian îi acuză pe cenacliștii lui Lovinescu („generali în retragere, actrițe bătrâne, advocați pensionați”) de grave delictes literare și morale. De pildă, ei ar fi „sămănătoriști”. În plus, acești „debutanți cu barbă albă” au un comportament neloial față de generația tânără: „nu e loial să concurezi imensa masă a debutanților tineri și fără debușeu”. Drept urmare, Sebastian hotărăște, pe un ton precioranian, că „opera” acestor diletanți „poate fi arsă fără nicio pagubă”⁷¹⁰. Articolul său a fost citit la cenaclul lui Lovinescu chiar de către gazdă, în 19 mai 1929, cu voce tare, anume pentru „a-i face [lui Sebastian] imposibilă revenirea în cerc”⁷¹¹.

În toamna anului 1929 însă, Lovinescu, mereu afabil, poate și doritor de comentarii critice, poate numai ca să-l îmbuneze, îi trimite proaspăt apăruta *Mutația valorilor estetice*, în care îl remarcă pe Sebastian, numindu-l

„obiect de bucurie și de dezolare, căci e o dezolare să vezi un copil atât de îmbătrânit, vorbind cu ton peremptoriu despre lucrurile cele mai abstracte”⁷¹².

Rezultatul este exact pe dos decât cel așteptat, căci plăpândul Sebastian explodează de supărare. Întâi, face aluzii ranchiunoase în articolele sale; de pildă, scriind despre cu totul alt subiect, despre Zarifopol, face în treacăt o aluzie la supărarea sa:

„Pentru un critic bătrân – eram gata să adaog, răspunzând astfel amabilității unui neașteptat preopinent, care din exces de informație ține să comunice cetitorilor săi vârsta subscrisului... Renunț însă la glumă”⁷¹³.

Zvonul nemulțumirii lui Sebastian a ajuns degrabă la Lovinescu, care exclamă:

„Cazul Sebastian (volumul meu e slab): e furios că l-am tratat de «tânăr»!!! E să te îndoiești că mai există bun-simț”⁷¹⁴.

Firește, Sebastian nu s-a limitat la o înțepătură, ci, în articolul „*Autoritatea vârstei*”, din 17 noiembrie 1929, și-a dat nemulțumirea pe față.

„Am stat o bună bucată să ne gândim dacă lămuririle prezente trebuiesc sau nu scrise. Ultima carte a d-lui E. Lovinescu (*Mutația valorilor estetice*) abordează atâtea probleme, deschide atâtea paragrafe de mare polemică [...] încât comentând-o – ar fi fost ușor și, poate, drept să lăsăm deoparte micul paragraf ce ne privește”,

recunoaște din start tânărul autor. Apoi își declară public dezacordul de idei cu mentorul „Sburătorului”:

„Sistemul d-sale critic contrazice atât de net idealul nostru de artă și credința noastră într-un adevăr estetic, încât tot ce vom scrie va trebui să sublinieze decis această opunere”.

După aceste preparative, izbucnește cu țâfnă:

„D. Lovinescu binevoiește – într-un adaos la «evoluția criticii literare» – să ia cunoștință de scrisul nostru. Putea să n-o facă”.

Apoi își spune oful:

„D-sa crede absolut necesar, pentru exacta informare a cetitorilor să le comunice datele noastre biografice?”

Trebuie să notăm că Sebastian, de-a lungul anilor, în numeroasele lui polemici, a fost departe de-a fi discret, el nesfiindu-se niciodată să dea în vileag orice fel de informații private, să povestească, de pildă, ce propuneri i-a făcut Călinescu, ce i-a spus Pandrea lui Nae Ionescu și ce l-a sfătuit Nae Ionescu pe Pandrea, ce a făcut și-a dres Belu Zilber, ce i-a scris Tudor Vianu etc. Acum este foarte supărat că Lovinescu i-a divulgat vârsta, așa că nu se dă în lături de la nimic pentru a-l pedepsi. Pe deasupra, îl consideră pe Lovinescu lipsit de „curaj intelectual” și incapabil să țină cont de observațiile critice, bineînțeles

întemeiate!, pe care el, Sebastian, i le-a făcut în mod repetat⁷¹⁵.

Lucrurile nu s-au oprit aici. Sebastian, care în 1930 se afla în Franța, la studii, și-a dus supărarea cu sine, așa că la un an după incident, în octombrie 1930, i-a cerut de la Paris lui Baltazar să-i cumpere și să-i trimită *Mutația valorilor estetice*, pentru că intenționează să scrie „un șir de foiletoane”⁷¹⁶ despre Lovinescu. Peste două luni, când a primit cartea, se calmase însă și, renunțând la orice intenții polemice, recunoaște cuminte că a greșit:

„am citit paragraful unde vorbește despre mine și am regretat supărarea mea de anul trecut. Era copilăroasă. Observ abia acum că intențiile lui Lovinescu au fost binevoitoare și că uneori atitudinea mea a fost neserioasă”⁷¹⁷.

Totuși, nu are de gând să-i ceară scuze criticului și îl previne pe Baltazar să nu-i spună acestuia nimic, pentru că el, Sebastian, nu și-a schimbat nicidecum părerile despre opera lovinesciană.

*

Ostilitatea lui Sebastian la adresa lui Lovinescu era un lucru bine știut în epocă. G. Călinescu, care a fost și el în mod repetat agresat de Sebastian, a comentat-o într-un articol în termenii următori:

„Când un critic matur a tipărit o carte cu caracter literar, cu o grabă pe care nu o pune deloc în alte împrejurări, tânărul nostru s-a repezit să-l «distrugă ». [...] Cauza? Criticul matur citase pe criticul tânăr în una din cărțile sale, cu

oarecare ironie, în fond măgulitoare având în vedere puținătatea meritului celui din urmă”⁷¹⁸.

Pe temelia acestor înfruntări din 1928-1929, relațiile dintre cei doi s-au deteriorat pentru totdeauna. Sebastian a scris mereu despre cărțile lui Lovinescu, nu o dată reușind, cu stilul său precis, să găsească o modalitate acoperită de a-l contesta și minimaliza pe marele critic.

După ce s-a întors de la Paris (în vara anului 1931) și s-a reacomodat atmosferei redacționale de la *Cuvântul*, Sebastian a revenit și la vechile sale resentimente. În martie 1932, în revista *Azi*, descriind meritele generației sale, diagnostichează în treacăt decesul lovinescianismului: și anume, el afirmă că „generația tânără”, din care el însuși făcea parte, a avut de luptat la lansare cu „Gândirismul, poporanismul întârziat al *Vieții românești* de la Iași, estetismul incert a Sburătorului”⁷¹⁹, dar că toate aceste „mari confuzii” au ieșit între timp din arenă.

În aprilie 1932, comentează *Memoriile* lui Lovinescu, atât în *România literară*, cât și în ziarul său. În *România literară*, acrișor, socotește că „Memoriile dlui E. Lovinescu, peste o sută de ani, dacă se vor ceti, se vor ceti cu plăcere”, autorul lor fiind „un excelent portretist”, dar „un psiholog nul”; urmează dovada inexactităților memorialistului (povestea Soranei Țopa ș.a.) și plasarea lui Lovinescu pe linia mediocrității, căci el, „Cu un temperament placid de moldovean, cu o mentalitate de profesor ponderat, cu un gust ponderat și evaziv, cu o spaimă instinctivă de tot ce este personal și autentic”, nu trebuia să devină scriitor, ci „filolog”⁷²⁰. Într-adevăr, dacă pentru Sebastian etalonul de personalitate era Nae Ionescu, cu stilul lui de aventurier renașcentist, atunci Lovinescu, un simplu burghez civilizat și un intelectual tolerant, nu putea avea nicio șansă.

Criticul, care de altfel fusese avertizat că urmează atacul lui Sebastian, notează placid: „Beaucoup de bruit pour rien”⁷²¹. Să mai semnalăm că articolele lui Sebastian din *România literară*, două la număr, plus unul de explicare a diferenței dintre „psiholog” și „portretist” (cu precizarea că distincția „depășește cu mult și personagiul și cazul de la care am pornit”⁷²²), fac parte dintr-o campanie mai largă a revistei contra lui Lovinescu, pentru că tot în această perioadă își publică în *România literară* și Camil Petrescu lungul său serial intitulat *Eugen Lovinescu: Sub zodia seninătății imperturbabile*. Iar Sebastian, pentru că nu terminase ce avea de spus despre carte, revine asupra ei în *Cuvântul*: aici, injuria începe de la titlu, *Pe marginea unei cărți de anecdote*, și continuă în text, unde pune semnul egalității între critica lovinesciană și eroare:

„Criticul nostru a semnat ani de-a rândul erori critice, nedreptăți violente, neînțelegeri calificate – și nu i s-a întâmplat nimic. Iată că o singură dată a avut fantezia sau poate vanitatea de a-i judeca pe oameni și încercarea sa s-a izbit de un zid de indignare. [...] sub aparența placidă a acumulat ani de-a rândul mici cantități de otrăvă”⁷²³.

Când apare *Bizu*, Sebastian îi obiectează romancierului, poate cu îndreptățire, dar nu fără plăcere, „inaptitudinea d-sale pentru roman”, iar romanului, „construcția sa total defectuoasă”, faptul că e „o carte confuză, fără început și fără sfârșit”; concluzia: „d. Lovinescu [...] scrie un roman mort”⁷²⁴. Lovinescu, la rândul său notează: „Primul articol negativ, Sebastian, *România literară*. Tot amicii întâi!”⁷²⁵

„Orice carte îți place dacă vrei. Orice carte îți displace dacă vrei”, spunea Eugen Ionescu. Sebastian era programat din start, de la *Cuvântul*, apoi reprogramat și de Camil

Petrescu, să-i displacă orice carte de Lovinescu, așa că i le pune pe toate, invariabil, într-o lumină dezavantajoasă, insistând numai pe vulnerabilitățile lor. Montate în această perseverență acră, inclusiv unele obiecții critice îndreptățite ale lui Sebastian devin atacuri la persoană. În timp, mai ales după dispariția *Cuvântului* și după scandalul cu *De două mii de ani*, care i-a fracturat existența, el a mai comentat *Mite*, *Bălăuca*, *Diana*, volumul al III-lea al *Memoriilor* și altele⁷²⁶, având un ton mereu critic, dar mai puțin pornit. I-ar fi fost greu, de altfel, să își mențină tonul, în absența *Cuvântului* și a lui Nae Ionescu, care îi asiguraseră până atunci spatele. Mai ales că și Lovinescu a început să își ia firave măsuri de protecție contra acestui „amic”.

De pildă, în 1935, Sebastian, mutat cu arme și bagaje la *Rampa* lui Scarlat Froda, își anunță în 8 februarie intenția de-a scrie despre romanul *Mite* de Lovinescu, dar precizând că, deoarece „lectura e prea recentă” și nu dorește să facă o „judecată prea grăbită”⁷²⁷, o amână nițel. Peste câteva zile însă, în 13 februarie, în articolul *Despre arta de a fi nedrept*, Sebastian se explică: „Sper că a povesti micul incident care urmează nu este o prea mare indiscreție”; apoi face indiscreția și spune tuturor că Lovinescu a avertizat ziarul *Rampa* că, dacă Sebastian îl atacă „și de astă-dată”, el își va înceta colaborarea la ziar: „Nu voi da articolul decât după apariția cronicii literare despre *Mite*. D. Sebastian este dușmanul meu personal. Vreau să văd dacă mă atacă și de astă-dată. Dacă mă atacă, nu mai scriu la *Rampa*”⁷²⁸, i-ar fi spus Lovinescu unui alt colaborator al ziarului. Cu inteligența care îl caracterizează, Sebastian arată că el, „un om pașnic”, se află acum pus în următoarea dilemă: indiferent dacă va scrie bine sau rău, se va interpreta că a fost influențat de avertismentul lui Lovinescu. În fapt, în 15 februarie, când a comentat romanul *Mite*, a scris precaut și echivoc, dar „de bine”, lăudând cartea drept „genul de

«roman» care convine posibilităților” autorului⁷²⁹. Iar pe Lovinescu îl vom găsi, în 16 februarie, pe pagina întâi a ziarului *Rampa*.

În decembrie 1935, Sebastian a comentat la rubrica sa din *Rampa*, cu tonul cu care lauzi un copil sărac cu duhul, dar silitor, romanul *Bălăuca* al lui Lovinescu:

„Stăruința și răbdarea pot orice, când sunt servite de inteligență. [...] d. Lovinescu nu este un romancier de vocație. Romanul pentru d-sa este un act de voință”⁷³⁰.

Cu numai doi ani înainte, adică în decembrie 1933, Sebastian de la *Cuvântul* ar fi făcut în cronica sa o bășcălie enormă; acum, în *Rampa*, s-a mulțumit să se abțină de la ofense pe față, afișând, după cum observă Gabriela Omăt, „o rece condescendență”⁷³¹ față de Lovinescu și producțiile lui prozastice. În același timp, înțeleptit sau numai domesticit de propria lui pățanie cu *De două mii de ani*, Sebastian a fost în general concesiv în anul 1935 cu autorii pe care i-a comentat. În plus, ca redactor la *Rampa*, unde la început scria aproape în fiecare număr al ziarului, uneori chiar de șase ori pe săptămână, Sebastian a fost în continuă căutare de subiecte despre care să scrie. Așa se face că în februarie 1936 l-a lăudat pe Lovinescu pentru generozitatea cu care l-a lansat pe debutantul Ion Iovescu: „Nu vi se pare emoționant că un om de vârsta, de situația, de solemnitatea [...] dlui Lovinescu găsește timp” pentru a citi și prezenta un tânăr?, se minunează Sebastian⁷³², neuitând să amintească cititorilor vechile sale rezerve față de șeful „Sburătorului”.

Deși relațiile lor sunt oarecum normalizate, o distanță rece a rămas permanent între ei. E simptomatic în acest sens și felul în care a comentat Sebastian, la începutul lunii iunie 1936, „căderea” lui Lovinescu la Academie: reținut,

fără să-i ofere marelui critic cine știe ce consolări pentru „accidentul dezagreabil” prin care trecuse⁷³³. Căci pornirea lui războinică față de Lovinescu nu se stinsese. Ca dovadă, în 11 iunie 1936, imaginându-și un volum de critică (rămas de altfel în proiect), Sebastian, mereu neîmpăcat cu mentorul „Sburătorului”, regreta că a rupt manuscrisul unui text polemic la adresa acestuia și își imagina că ar putea scrie despre „trecerea mea pe la «Sburătorul», «duelul» cu generalul Văitoianu, incidentul cu Lovinescu (smochingul)”⁷³⁴.

În 1937 cei doi s-au încrucișat fie cu ocazia „procesului pornografiei”, în care Sebastian, ca avocat (încă din 1935) al lui Geo Bogza, l-a avertizat pe Lovinescu că este în pericol de a fi și el arestat⁷³⁵, fie în scris, Sebastian comentând, fără stridențe, romanul *Diana*, volumul de *Memorii și Istoria literaturii române contemporane, 1900-1937*⁷³⁶ (în *Istorie...* fiind și Sebastian portretizat, ca un critic lipsit de obiectivitate și ca un prozator interesant⁷³⁷). Iar în 1939, redactor la *Revista Fundațiilor Regale*, Sebastian i-a cerut lui Lovinescu – în numele lui Camil Petrescu – o colaborare. Criticul a acceptat⁷³⁸, dar, încercând să plaseze aici și poemele Hortensiei Papadat-Bengescu, a avut surpriza că aceștia, Camil Petrescu și Sebastian, i le-au respins, cu motivarea mitocănească: „pentru că nu vrea să încurajeze diletantismele”. Refuzul lor a fost pentru Lovinescu un prilej de defulare antisemită, el consemnând în jurnal „Lașitatea ovreiască a lui Sebastian. Ovreiul”⁷³⁹.

Gheața dintre cei doi nu s-a spart nici după moartea lui Nae Ionescu, acela care a stat la temelia orientării ideologice liminare, și deci a antipatiei inițiale a tânărului Sebastian. În 12 februarie 1941, acesta îl vizitează pe critic, care, cu lipsa lui de iluzii în privința oamenilor, notează:

„Mihail Sebastian 6 $\frac{3}{4}$ – 8... Simpatic. I-a plăcut «extraordinar» *Maiorescu* – cred că nu l-a citit însă”⁷⁴⁰.

În însemnările zilnice ale lui Sebastian, lucrurile sunt mai colorate:

„Vizită la Lovinescu. (N-am mai fost la el acasă de vreo 12 ani.) Același, mereu neschimbat. L-am găsit ascultând cu răbdare o nuvelă de un tânăr și pe urmă, la sfârșit, tușind evaziv. Mică trăsătură antisemită, prinsă în treacăt – vorbeam despre Grindea și despre mirarea mea de a-l vedea reușind la Londra. / – Ei, rassa, rassa! zice el râzând și totuși foarte convins”⁷⁴¹.

Suntem în 1941, în plin antisemitism oficial, de stat. Remarca lui Lovinescu – adică explicarea succesului unui evreu prin apelul la etnic – este, dacă vrem, un rasism pozitiv-discriminatoriu, iar în contextul real al epocii, când antisemitismul oficial se întemeia pe discriminarea negativă, pe ideea rasei inferioare, remarca este benignă. Că Lovinescu putea nota, la enervare, în caietele sale: „Ovreiul”, asta e dovedit. (Că se poate discuta despre un anume antisemitism lovinescian, inofensiv, mai ales la începutul anilor 1920, de asemenea este adevărat; după cum adevărat este și faptul că Lovinescu s-a autorevizuit permanent, în numele unor valori morale și politice care împacă naționalul cu universalul și care acceptă în sfera națională pe oricine dorește să fie român.) Dar Sebastian nu știa ce a scris Lovinescu în caietele sale intime, el diagnosticând „mica trăsătură antisemită” a lui Lovinescu pur și simplu pe baza exclamației – benigne, cred eu – despre Grindea. În iulie 1941, Sebastian, foarte atent cu „antisemitismul” lui

Lovinescu, consemnează în jurnal ce i-a povestit Eugen Ionescu despre mentorul „Sburătorului”:

„20 iulie 1941. Lovinescu i-a spus zilele trecute lui Eugen Ionescu că nimeni nu mai poate fi azi anglofil. Rușii trebuie învinși, iar germanii trebuie să rămână învingători. Altfel vom fi conduși de «evrei și pantofari» (?)”⁷⁴².

Ghilimelele indică un citat din Lovinescu, reținut de Sebastian pentru conotația antisemită. Iar dacă ne ducem la *Agendele Sburătorului*, descoperim că Lovinescu se întâlnise într-adevăr cu Eugen Ionescu:

„19 iul. 1941. [...] 5 ½, Eugen Ionescu, *pleutre*, bolșevizant, nu e român, vrea să meargă la Paris etc., dezrădăcinat lamentabil”⁷⁴³.

Evident, nu putem reconstitui din neant conversația celor doi. Putem însă să presupunem că au discutat despre situația frontului și că Ionescu, care era înfricoșat de extrema dreaptă, și-a declarat speranța în victoria Uniunii Sovietice, iar Lovinescu, dimpotrivă, temător față de comunismul real, a fost rezervat la această posibilitate. Să mai observăm dificultatea reală a unui român de a simpatiza, în mod lucid, atunci, în timpul războiului, cu vreuna din tabere: una însemna comunism, cealaltă nazism – o opțiune, validă moral, între cele două ideologii și tabere, amândouă criminale, dar în mod diferit, fiind practic imposibilă. (Sebastian însuși, în *Jurnal*, își arată simpatia pentru *a treia cale*: pentru liberalismul englez, pentru Anglia, aliata de atunci a Uniunii Sovietice; dar spunând

„Anglia”, Sebastian ocolea, printr-un transparent subterfugiu mental, alegerea reală între fascism și comunism, amândouă fiindu-i acum odioase.)

Reîntorcându-ne la cele două note ale lui Sebastian: de ce reține el așa de atent „mica trăsătură antisemită” a lui Lovinescu? La urma urmelor, el a stat la *Cuvântul* și după ce Nae Ionescu și-a declarat pe față, în editorialele sale, antisemitismul politic. El a trebuit să fie forțat, printr-un mare scandal public, să vadă antisemitismul fundamentalist-religios al celebrei prefete naeionesciene la romanul său; iar în 1938, imediat după adoptarea legislației antisemite a guvernului Goga-Cuza, s-a dus direct la Nae, să o comenteze împreună⁷⁴⁴. De ce Nae Ionescu este pentru el în primul rând un „pasionat cercetător al spiritului iudaic”, iar Lovinescu un antisemit? De ce, în toamna anului 1933, nu a văzut antisemitismul politic real și brutal al lui Nae Ionescu, dar acum, în 1941, se simte obligat să-i consemneze/inventeze lui Lovinescu unul? La Nae Ionescu și la Eliade a consemnat mereu șmecheria, naivitatea⁷⁴⁵, stilul copilăros, și i-a absolvit în numele acestui artificiu. De fapt, el le-a pus celor doi vechi tovarăși de luptă un diagnostic pe care putem presupune că și l-a pus și lui însuși pentru începutul anilor '30, și mai ales pentru 1933, anul său de climax revoluționar românesc de dreapta. În schimb, la Lovinescu – pe care presa îl socotea „complicele evreimii românești” și vândut, împreună cu G. Călinescu, evreilor⁷⁴⁶ – a reținut antisemitismul.

Cred că reacția lui Sebastian este una de tip autojustificativ: și-l prezintă sieși pe Lovinescu drept antisemit ca să se justifice în propriii săi ochi că a fost în echipa lui Nae (acesta, verde de-a binelea!), iar nu cenaclier al lui Lovinescu, la *Cuvântul*, iar nu la *Sburătorul*, comentator politic de extremă dreaptă și prieten cu aripa de extremă dreaptă din generația '27, iar nu locuitorul

„Semitopolisului” lovinescian. Propria sa rătăcire politică, propria sa compatibilitate manifestă cu extrema dreaptă românească, în care s-a complăcut îndelung, împreună cu supunerea sa pasional-masochistă în fața „stăpânului” său – iar întâmplările de dragoste pot fi constatate, înregistrate, dar nu pot fi propriu-zis judecate – își trimiteau, în 1941, după vindecarea lui Sebastian de extremismul politic și după moartea lui Nae Ionescu, tentaculele lor târzii.

684 Sebastian, „Cum i-am cunoscut!...”, in *Rampa*, anul 18, nr. 5389, 30 dec. 1935.

685 Nae Ionescu, „Scenete și fantezii”, in *Noua revistă română*, 27 nov. 1911; v. *Opere*, VI, p. 64.

686 *Ibidem*.

687 Nae Ionescu, „D-I E. Lovinescu a dat la lumină...”, in *Ideea europeană*, 2-9 nov. 1924; v. idem, *Suferința rasei albe*, p. 188-189.

688 Nae Ionescu, „[E. Lovinescu, *Istoria civilizației române moderne*, vol. II]”, in *Ideea europeană*, anul VI, nr. 163, 15 febr. 1925 (articol nesemnat).

689 E. Lovinescu, „Competința anonimă sau critica revistei «Ideea Europeană»”, in *Istoria civilizației române moderne*, III, p. 208-209.

690 E. Lovinescu, *Sburătorul: Agende literare*, II, p. 94.

691 *Ibidem*, p. 95.

692 Sebastian, „Substanțialism”, in *Cuvântul*, 12 mai 1928; v. *Opere*, I, p. 163.

693 Sebastian, „Considerații preliminare la o discuție”, in *Cuvântul*, 15 iul. 1928; v. *Opere*, I, p. 201, 202.

694 Sebastian, „Cazul Casa Școalelor”, in *Cuvântul*, 17 iul. 1928; v. *Opere*, I, p. 205-206.

695 E. Lovinescu, scrisoare către Camil Baltazar, Fălticeni, 18 iul. 1928, in *Scrisori către Camil Baltazar*, p. 68.

696 Sebastian, „Scrisoare despre bunele moravuri și despre justa ținută în societate”, in *Cuvântul*, 24 aug. 1928; v. *Opere*, I, p. 227-231.

697 Sebastian, „Note”, in *Cuvântul*, 29 sept. 1928; v. *Opere*, I, p. 254.

698 Sebastian, „Traducerile”, in *Universul literar*, 18 nov. 1928; v. *Opere*, I, p. 287.

699 Sebastian, „E. Lovinescu: Istoria literaturii române contemporane, IV, Evoluția prozei literare”, in *Tiparnița literară*, anul I, nr. 2, 30 nov. 1928, p. 49; „E. Lovinescu: Istoria literaturii române contemporane” și „Chestiunea Caragiale – Brăescu”, in *Universul literar*, 9 dec., 16 dec. 1928; v. *Opere*, I, p. 305-309, 321-327, 338-342. Primul dintre comentarii, apărut în *Tiparnița literară*, i-a fost dus lui Lovinescu de către Sebastian însuși, însoțit de Camil Baltazar (v. E. Lovinescu, *Sburătorul: Agende literare*, II, 29 nov. 1928, p. 163). Ciocnirea poate fi considerată un război între două estetici diferit articulate, cum crede Dorina Grăsoiu, în *Mihail Sebastian sau ironia unui destin* (p. 27), fără însă ca asta să anuleze observația despre antipatia de fond a lui Sebastian față de Lovinescu.

700 Sebastian, „Note pe marginea unei anchete”, in *Cuvântul*, 6 dec. 1928; v. *Opere*, I, p. 316.

701 E. Lovinescu, *Sburătorul: Agende literare*, II, 6 dec. 1928, p. 165.

702 *Ibidem*, 16 dec. 1928, p. 167.

703 *Ibidem*, 19 dec. 1928, p. 167.

704 Sebastian, „Mic interviu cu d-ra Ticu Archip”, in *Cuvântul*, 17 dec. 1928; v. *Opere*, I, p. 344.

705 E. Lovinescu, *Sburătorul: Agende literare*, II, 20 dec. 1928, p. 167.

706 Sebastian, „Scrisoare către un critic”, in *Cuvântul*, anul IV, nr. 1323, 28 dec. 1928.

707 E. Lovinescu, *Sburătorul: Agende literare*, II, 27 dec. 1928, p. 169.

708 Vezi nota lui Al. George, in E. Lovinescu, *Sburătorul: Agende literare*, II, p. 369.

709 E. Lovinescu, *Sburătorul: Agende literare*, II, v. perioada 27 ian. 1929 – 24 mart. 1929, p. 178-191.

710 Sebastian, „Debutanți bătrâni”, in *Cuvântul*, anul V, nr. 1458, 15 mai 1929.

711 E. Lovinescu, *Sburătorul: Agende literare*, II, 19 mai 1929, p. 204.

712 E. Lovinescu, *Istoria literaturii române contemporane*, VI, p. 206-207.

713 Sebastian, „Scurte comentarii pentru un critic...”, in *Cuvântul*, anul V, nr. 1633, 6 nov. 1929.

714 E. Lovinescu, *Sburătorul: Agende literare*, II, 8 nov. 1929, p. 234.

715 Sebastian, „«Autoritatea vârstei»”, in *Cuvântul*, anul V, nr. 1644, 17 nov. 1929.

716 Sebastian, scrisoare către Camil Baltazar, din Paris, 7 oct. 1930, in *Scrisori către Camil Baltazar*, p. 127.

717 Sebastian, scrisoare către Camil Baltazar, din Paris, 6-7 dec. 1930, in *ibidem*, p. 133-134.

718 G. Călinescu, „[Un autor prea puțin însemnat]”, in *Adevărul literar și artistic*, 16-17 iul. 1933; v. *Mihail Sebastian interpretat de...*, p. 101.

719 Sebastian, „Document, critică și actualitate”, in *Azi*, anul I, nr. 1, mart. 1932, p. 80-81.

720 Sebastian, „E. Lovinescu: «Memorii» II, 1916-1932”, I-II, in *România literară*, nr. 8 și 9, 9 apr., 16 apr. 1932.

721 E. Lovinescu, *Sburătorul: Agende literare*, III, 9 apr. 1932, p. 181.

722 Sebastian, „Psiholog și portretist, nu e tot una”, in *România literară*, nr. 12, 7 mai 1932.

723 Sebastian, „Pe marginea unei cărți de anecdote”, in *Cuvântul*, anul VIII, nr. 2514, 20 apr. 1932.

724 Sebastian, „E. Lovinescu: «Bizu»”, in *România literară*, nr. 38, 5 nov. 1932.

725 E. Lovinescu, *Sburătorul: Agende literare*, III, 4 nov. 1932, p. 219. Să precizăm că Lovinescu avea acces la presă înaintea difuzării ziarelor, deci cu o seară înaintea ieșirii ediției pe piață. Faptul a fost consemnat și de editorii *Agendelor...* lovinesciene.

726 Vezi Sebastian, *Jurnal de epocă*, p. 347-359. În 1937, Sebastian a comentat favorabil în *Revista Fundațiilor Regale* compendiul lui Lovinescu.

727 Sebastian, „Cronica literară. I. Peltz: Foc la hanul cu tei”, in *Rampa*, anul 18, nr. 5122, 8 febr. 1935.

728 Sebastian, „Despre arta de a fi nedrept”, in *Rampa*, anul 18, nr. 5126, 13 febr. 1935. Vezi și notele Gabrielei Omăt la E. Lovinescu, *Sburătorul: Agende literare*, IV, p. 374-376.

729 Sebastian, „E. Lovinescu, «Mite»”, in *Rampa*, anul 18, nr. 5128, 15 febr. 1935.

730 Sebastian, „E. Lovinescu. «Bălăuca»”, in *Rampa*, anul 18, nr. 5377, 13 dec. 1935.

731 Vezi Gabriela Omăt, note la E. Lovinescu, *Sburătorul: Agende literare*, IV, p. 438.

732 Sebastian, „Reversul criticii”, in *Rampa*, anul 19, nr. 5427, 16 febr. 1936.

733 Sebastian, „«Căderea dlui Lovinescu»”, în *Rampa*, anul 19, nr. 5513, 1 iun. 1936, rubrica *Breviarul săptămânii*.

734 Sebastian, *Jurnal*, 11 iun. 1936, p. 62.

735 E. Lovinescu, *Sburătorul: Agende literare*, V, nota din 1 apr. 1937, p. 71.

736 Sebastian, „E. Lovinescu: «Diana»”, în *Reporter*, 21 febr. 1937; idem, „E. Lovinescu: «Memorii»”, în *Reporter*, 23 mai 1937; idem, „Notă la o istorie literară”, în *Revista Fundațiilor Regale*, iul. 1937; v. idem, *Jurnal de epocă*, p. 352-359, 454-459.

737 E. Lovinescu, *Istoria literaturii române contemporane, 1900-1937*, p. 66, 287-288.

738 E. Lovinescu, *Sburătorul: Agende literare*, V, 9 sept. 1939, 10 sept. 1939, 11 sept. 1939, 17 oct. 1939, p. 308, 320.

739 *Ibidem*, 2 dec. 1939, p. 335.

740 E. Lovinescu, *Sburătorul: Agende literare*, VI, 12 febr. 1941, p. 150.

741 Sebastian, *Jurnal*, 12 febr. 1941, p. 305-306.

742 *Ibidem*, 20 iul. 1941, p. 360.

743 E. Lovinescu, *Sburătorul: Agende literare*, VI, p. 211.

744 Sebastian, *Jurnal*, 7 ian. 1938, p. 146.

745 *Ibidem*, p. 146-147.

746 Conform dosarului de presă din notele volumului E. Lovinescu, *Sburătorul: Agende literare*, VI, p. 472-473.

Capitolul 15

Alte războaie literar-ideologice

Războiul de uzură cu Lovinescu și cu gruparea literară a „Sburătorului” nu a fost singurul purtat de Sebastian. În foarte scurtă vreme de la instalarea lui în București și de la intrarea în redacția *Cuvântului*, tânărul jurnalist a început să își declare – cu o siguranță așa de mare, încât putem

presupune că era dirijat din umbră – aversiunile literare. În afară de Lovinescu și „Sburătorul”, acestea au fost: gruparea *Viața românească*, gruparea *Gândirea* și, de asemenea, modernismul avangardist. În principiu, antipatiile literar-ideologice ale lui Sebastian sunt aceleași cu ale lui Nae Ionescu, care respingea „Sburătorul” și *Viața românească* din motive ideologice, dar nu agreea nici *Gândirea*, din simplul motiv că pentru el Nichifor Crainic a fost un permanent concurent pe toate planurile. Cât despre modernismul avangardist, aici lucrurile au fost mai complicate, Nae Ionescu și discipolul său acceptând mai degrabă individualități, iar nu curentul în mod global. Oricum, ucenicul a fost un adversar declarat al „modernismului”, prin care înțelegea „dadaismul, cubismul, constructivismul”, el neobosind să anunțe că „Modernismul lichidează”⁷⁴⁷.

În 1932, într-un articol din revista *Azi* (articol cu tentă foarte năistă, întrucât structurat pe ideea „momentelor” culturii: momente critice, momente creatoare sau de „afirmare” etc.), Sebastian afirmă că generația sa a găsit, în 1927-1928, cultura românească „prezidată” de „mari confuzii” literare. Acestea erau „Gândirismul, poporanismul întârziat al *Vieții românești* de la Iași, estetismul incert al *Sburătorului*”⁷⁴⁸, așa că a fost nevoie de intervenția generației sale, „cu violente articole de critică și revizuire”.

Ca mărturie subiectivă asupra stării de spirit a tinerei generații, acest articol al lui Sebastian e important. Convins că „Critica este făcută să disciplineze”, el însuși și-a început acțiunea de „disciplinare” a culturii românești atacând revistele avangardiste *Punct*, *75 H.P.*, *Integral* și remarcând favorabil *Contimporanul* (revistă la care va colabora foarte curând), ironizându-i pe „Ilarie Voronca, Mihail Cosma, Victor Brauner și Stephane Roll” ca imitatori mediocri și lăudându-l, cu o bună intuiție, pe Brâncuși pentru

„pietrele”⁷⁴⁹ sale. Oricum, nici la capitolul teorie, nici la cel aplicat, Sebastian nu a fost un admirator al avangardei, relațiile sale cu aceasta rămânând mereu rezervate.

Războiul cu *Viața românească*

În primăvara anului 1928, Sebastian, „necruțător adversar al grupului *Vieții românești*”⁷⁵⁰, și-a început războiul cu aceasta. Avea contra grupării de la Iași obiecții atât literar-estetice, cât și ideologice, și a hărțuit atât autorii luați individual, cât și revista. Considerând-o când dovada „unui sămănătorism mort”⁷⁵¹, când dovada „poporanismul[ui] întârziat”⁷⁵², tânărul ziarist ar fi dorit ca revista să nu mai existe: „În realitate, *Viața românească* ar fi trebuit să înceteze o dată cu războiul, eveniment de care a fost depășită și demonetizată până la nulitate”⁷⁵³, scrie el ori de câte ori are ocazia. O acuză că împreună cu „anexa” sa, *Adevărul literar și artistic*, formează instrumentele publicistice ale unui „clan provincial, organizat militărește și terorizând publicistica zilei”⁷⁵⁴.

După ce la sfârșitul anului 1932 și începutul anului 1933 a anunțat „decesul” revistei⁷⁵⁵, în primăvara anului 1933, iritat că aceasta l-a cooptat pe Călinescu în direcția ei, și deci continuă să apară, Sebastian a încercat s-o decapiteze; el i-a dezaprobat spiritul critic, politica literară, scara de valori estetice și orientarea spirituală. De pe o poziție clar de dreapta, el respinge „formula spirituală” democrat-burgheză și radical-socialistă, deci de stânga, a publicației:

„se poate defini formula *Vieții românești*. În ordine socială și politică, era un spirit radical-socialist, de cea mai simplă

filiație burgheză, democrată și libertară, cochetând uneori cu marxismul, alteori cu țărănismul, dar rămânând în esență ceea ce am spus: radical-socialism. În ordine artistică, era criteriul «specificului național», tradiționalism pervertit de ușoare incursiuni în Occident, așa încât poporanismul estetic să-și poată da mâna din când în când și cu poezia pură. În afară de aceste două linii de orientare, nu văd ce altceva făcea substanța *Vieții românești*".

Apoi adaugă:

„Noi contestam în *Viața românească* însăși principiile ei de bază, justificările ei ideologice, criteriile ei estetice – atâtea câte erau și cum erau”⁷⁵⁶.

În 1934, când Sebastian a trecut prin scandalul romanului *De două mii de ani*, iar *Viața românească* i-a fost net defavorabilă, tânărul autor a găsit puterea să scrie că „răfuielile” sale cu *Viața românească* și cu anexa acesteia, *Adevărul literar și artistic*, sunt un „proces cultural”, pentru care își trimite cititorii la colecția *Cuvântului*; de asemenea, a avut puterea și de a da în vileag felul cum această revistă a încercat să-l atragă de partea ei, invitându-l prin mesageri să colaboreze⁷⁵⁷. Iar în *Cum am devenit huligan*, a transcris atacul contra sa din *Viața românească*, ironizând „bătrâna revistă” pentru spiritul sintetic în care a înmănunchat acuzațiile. Ținând cont de atacurile la care a supus-o Sebastian însuși vreme de șase ani (1928-1933), reacția revistei nu era de mirare, cu atât mai mult cu cât o parte din acuzațiile pe care i le aducea lui Sebastian (că pe vremea când era la ziarul *Cuvântul* a „scurpat pe democrație”, că n-a

plecat de la ziar când acesta a devenit antisemit⁷⁵⁸) sunt exacte.

După experiența traumatică a anului 1934, în septembrie 1935 îl găsim însă pe Sebastian deplângând, în *Rampa* – cu argumente foarte asemănătoare celor ale lui Nae Ionescu, care, în 1930, regreta mutarea *Vieții românești*, ce avea „puncte de contact și cu socialismul, și cu democrația”⁷⁵⁹, la București –, faptul că lașiul a pierdut revista; el recunoaște că „noi nu iubeam desigur *Viața românească*”, dar crede că existența acesteia la Iași „era un lucru frumos”⁷⁶⁰.

Iar din martie 1938⁷⁶¹, Sebastian a devenit colaboratorul acestei reviste.

Mihai Ralea

Simultan cu procesul revistei, Sebastian l-a făcut și pe acela al „factorilor ei sensibili”⁷⁶², Ibrăileanu și Ralea. Prima victimă a fost Mihai Ralea, vinovat de-a ține publicația, „peticită” și „compromisă”⁷⁶³ cum e, în viață. Apoi îl ironizează că, „respectabil profesor universitar” cum este, a supralicitat valoarea lui Topârceanu⁷⁶⁴. Lovitura de grație i-a dat-o printr-un pamflet, *Triumful suficienței*, apărut în *Cuvântul* din 21 noiembrie 1928:

„Cariera dlui Mihail Ralea se abate de la jocul aventuros și nesigur al tatonărilor. O parvenire neaccidentală și un succes economic. Este singura viață eroică pe care știu s-o disting între tovarășii generației sale, în sensul că este singura lipsită de tragic, de îndoire și de ridicul. A crescut lent și zilnic, fără salturi, fără surprize, fără întoarceri și fără grabă, așa cum crește o fetiță puțințel, zi de zi, până când se întâmplă să-ți arunci ochii asupra ei [...] și te miri:

– «vai ce mare s-a făcut». / Scriu asta cu o sinceră lipsă de ironie. D. Mihail Ralea realizează un tip și izbutește complet o atitudine, care, de fapt, nu e decât un sentiment: suficiența”⁷⁶⁵.

Și continuă tot așa, plasându-l pe Ralea pe linia mediocrității și-a imposturii. Lui Nae Ionescu, care îl considera pe Ralea „exemplar [...] *unic* în atmosfera noastră”, o încarnare a „învârtitului”, datat la „toate lingușirile, toate turpitudinile”, singurul din generația lor care a ajuns, fără nicio problemă, „la vârsta lui, profesor definitiv”⁷⁶⁶, pamfletul lui Sebastian (cărui nu-i exclus să-i fi furnizat informațiile) trebuie să-i fi făcut plăcere. De pe urma acestui pamflet, Sebastian s-a ales cu replica pamfletară a lui Petru Comarnescu, care (în *Ultima oră*), indignat de atac, l-a identificat pe agresor: „tânărul detractor”, descoperă Comarnescu, este un „student și în primii ani de drept și lector asiduu de cărți franceze”, lipsit de „simț critic”, pătimăș și cu o „viziune de struț”⁷⁶⁷.

Firește, Sebastian nu s-a oprit. El l-a înțepat pe Ralea cu orice prilej, insultându-l chiar și când formal părea că-l laudă: „M. Ralea, o apreciable inteligență de lector aplicat și sânguitor, ce știe să ridice valoarea unei teme literare până la foileton”⁷⁶⁸.

În 1932, Ralea a conferențiat despre „apusul individului”, iar Sebastian a consemnat evenimentul în *Cuvântul*; și anume, a rezumat și comentat conferința de pe pozițiile omului de dreapta, care știe că democrația și-a trăit traiul și este dezgustat să constate că un democrat, adică Ralea, face acum un joc oportunist, de acomodare la colectivismul care va veni.

„D. Ralea este un democrat. Un om cumsecade, cu vagi reminiscențe revoluționare din adolescență”,

precizează Sebastian, adăugând că Ralea aparține tipului radical-socialist francez și celui liberal-generos românesc, tip care la noi, în România, se află în partidele de stânga. Dar, observă Sebastian, bine pregătit în materie de colectivism,

„Iată că vine un timp dificil pentru democrație. Parlamentarism, laicitate, liberă gândire, garanții individuale, devin niște biete formule de mână a opta, pe care viața le strică și le aruncă dincolo de actualitate, aducând în primul plan probleme mult mai grave, nu de formalism social, ci de esență și de structură. Pretutindeni se simte pregătirea unor forme de viață colectivă, solidară, nedemocrată în orice caz”.

Și ricanează, cu o sesizabilă superioritate morală, că Ralea, simțind curentul viitorului, „se *raliază* la noua ordine”, punându-se bine cu „viitoarele revoluții”⁷⁶⁹.

În 1933, când a intervenit în presă pentru „lichidarea” *Vieții românești*, jurnalistul n-a uitat să „conteste” din nou „spiritualitatea” lui Ralea⁷⁷⁰, care este „mai mult om politic decât scriitor și mai mult profesor de gramatică decât critic literar”⁷⁷¹.

După anul de cotitură, 1934, relațiile dintre cei doi s-au îmblânzit însă: în 1935, Sebastian a comentat, în *Revista Fundațiilor Regale*, cu înțepături critice (cartea ar fi o „culegere de divagații, de digresiuni, de paranteze”), dar în esență favorabil, volumul *Valori* al lui Ralea⁷⁷². Iar din februarie 1938, Sebastian, care între timp – de voie, de

nevoie – își schimbase în mare parte anturajul și relațiile sociale, înregistrează în *Jurnalul* său câteva întâlniri cu Ralea. În 1 februarie 1938, în timpul guvernului Goga-Cuza, Sebastian observă însă, nu fără dispreț, deruta democraților:

„Ieri, lung dejun la Vișoianu. Mai târziu, la cafea, Ralea. / Mai dezorientați decât sunt eu, «simplu particular». Dacă asta e democrația română – și alta nu-i – atunci într-adevăr e pierdută definitiv. Nu mai au nicio speranță, nicio așteptare. Au abandonat tot”⁷⁷³.

Din partea fostului comentator politic de extremă dreaptă de la *Cuvântul*, remarca e cum nu se poate mai... dreaptă. Intrat în cercurile democrate de nevoie, sau mai bine zis refugiat în aceste cercuri, care, dacă îi citim cu atenție *Jurnalul*, l-au primit civilizat și l-au protejat destul de bine, Sebastian nu și-a putut reprimă nici disprețul față de democrați, nici vechea ranchiună față de Ralea:

„democrații ăștia fug de rup pământul când e o primejdie”⁷⁷⁴,

scrie el în treacăt despre Ralea în 1939. La fel, le poartă ranchiună, lui și altora, pentru că „n-au făcut pentru mine nimic”; în același timp, presupune că vechea sa apartenență la redacția *Cuvântului* i-ar fi purtat noroc și după încetarea ziarului, căci generalul Condiescu, „în amintirea anilor de la *Cuvântul*, sau din adevărată simpatie literară”⁷⁷⁵, l-a ajutat. Și e de asemenea interesant să constatăm că Sebastian îl judecă pe Ralea pentru că e „un complice pasiv”⁷⁷⁶ la politica

oficial antisemită a României din 1938, dar nu-și întinde această îndreptățită judecată morală și asupra vechiului său mentor, Nae Ionescu (ca antisemit activ), sau asupra vechiului său cerc de prieteni – pe toți aceștia iubindu-i mai departe pentru că sunt „copilăroși”. La fel, toate rezervele sale mentale față de Ralea nu l-au împiedicat să-l frecventeze, să ia masa cu el sau cafeaua cu doamna Ralea ori să participe la banchetele lui⁷⁷⁷.

G. Ibrăileanu

Ca director de revistă și critic literar, nici Ibrăileanu nu s-a bucurat din partea lui Sebastian de prea multă simpatie. Așezându-l de la bun început sub „zodia diletantismului și a comodului”⁷⁷⁸, tânărul comentator a afirmat tranșant că Ibrăileanu este, „dintre toți oamenii care scriu în România, cel mai neinspirat”⁷⁷⁹. El l-a socotit responsabil pentru direcția – după el, greșită – a *Vieții românești*, revistă care publică pe oricine și obișnuiește „cele mai strașnice compromisuri”⁷⁸⁰. Pentru Sebastian, Ibrăileanu este „un critic depășit de vremuri, cu un gust literar șubred, cu posibilități de expresie rudimentare”, care a apărat mai ales „cauzele eronate”. Iar

„în procesul de destrămare a revistei *Viața românească* și în istoria gravelor erori critice și culturale ce apasă conștiința și amintirea acestei publicații, partea d-sale este mare”.

Din punctul lui de vedere, Ibrăileanu are destule lucrări pentru a fi profesor universitar, dar nu destule calități pentru a fi și critic literar. Lucrarea din 1909 a lui

Ibrăileanu, *Spiritul critic în cultura românească*, i se pare bună ca „manual obligatoriu în clasa a VII-a de liceu”, dar nimic mai mult. Singura creație a lui Ibrăileanu care i-a scos exclamații de uimire a fost romanul *Adela*, „o mică minune”, în care inclementul, până acum, Sebastian a văzut o „răscumpărare” a „tot ce d. Ibrăileanu avea să i se ierte” din punct de vedere critic, cu observația că „Dumnezeu unul știe că nu e deloc puțin”⁷⁸¹ de iertat.

La fel au fost și cuvintele pe care le-a scris Sebastian în 16 martie 1936, la moartea lui Ibrăileanu: a reamintit că acesta este autorul unor „cărți meticuloase, scrise într-un spirit didactic, de interpretare justă, fără cutezanță, fără flacăra personală”, dar că *Adela* este „un mic fapt miraculos”⁷⁸².

Alte războaie, alte execuții

Începând cu anul 1928, Sebastian, „specializat” în „cazuri” și „triumfuri”: *Cazul Ionel Teodoreanu, Cazul Casa Școalelor, Cazul Mihail Dragomirescu, Demostene Botez sau triumful mediocrității...*, *G. Topârceanu sau triumful veseliei* ș.a., i-a executat fără menajamente și pe alți autori de la *Viața românească*: pe rând, Ionel Teodoreanu (în 14 aprilie 1928), Demostene Botez (7 iunie 1928), G. Topârceanu (21 iunie 1928), Otilia Cazimir, Al. O. Teodoreanu și alții au fost victimele acțiunii lui de „disciplinare” și de „ecarisaj” în viața culturală românească.

Ionel Teodoreanu a fost anulat literar, ca „sfârșit” după prima lui carte, *Ulița copilăriei*⁷⁸³. În 1929, a scris din nou despre el, în *Tiparnița literară*, avertizând din prima propoziție a cronicii că avem de-a face cu o literatură „plană”⁷⁸⁴. A revenit ulterior în *Rampa*, în 1936, scriind de data asta rezonabil, adică favorabil, dar și cu obiecții, despre

*Lorelei*⁷⁸⁵, iar după ce l-a întâlnit în Galați, la un proces unde amândoi apăreau ca avocați⁷⁸⁶, neînduplecatul critic s-a îmbunătățit simțitor, fiind cucerit de prezența fermecătoare a autorul *Medelenilor*; așa cum dovedește *Jurnalul* lui Sebastian, între ei s-a înfiripat, cu ocazia vacanței la Ghilcoș, din 1936, unde s-au întâlnit din întâmplare, o relație cordială, Sebastian fiind adoptat de soția lui Ionel Teodoreanu la ritualul cafelei de dimineață.

Demostene Botez este pentru Sebastian, în 1928, totuna cu „triumful mediocrității”, întrucât e un poet fără scilpire, care pur și simplu „a perseverat ambițios” și „îndărătnic”⁷⁸⁷. Topârceanu, altă victimă a lui Sebastian, a fost executat vesel și fără probleme în 1928, într-un articol scris la persoana întâi, ca și cum ar fi o mărturisire a lui Topârceanu însuși, foarte jenat de gloria disproporționată pe care o are. Articolul, devastator pentru reputația poetului⁷⁸⁸, a fost ocazia cu care Sebastian și-a găsit tonul năvălaș și plin de vervă care i-a devenit timbrul caracteristic.

Tot cu mare vervă l-a executat Sebastian în 1933, *ad personam*, pe Al. O. Teodoreanu, pentru vina de-a face parte din redacția *Vieții românești*:

„răsare, juvenil, jovial și chefliu, cel mai proaspăt și ultimul cavaler al *Vieții românești*, d-l Al. O. Teodoreanu. / Domnul Teodoreanu acesta este un simpatic cunoscător de cozonaci și jupânițe, în care dublă calitate scrie cronici gastronomice și face nuvele porcoase, foarte plăcute la cetit. [...] Un conviv excelent însfârșit, pe care nu te-ai mira să-l întâlnești la Cina, la Colonade sau la Roata lumii, dar care te uluiește când îți taie drumul într-o problemă de critică literară. / Ce caută dumnealui în acest ținut și pentru care motive îl trimite *Viața românească* într-o asemenea expediție? / Foarte greu de ghicit”⁷⁸⁹,

se miră Sebastian. Apoi îl compară cu un fost camarad de armată, care „știa să facă foarte bine «ca cocoșul»”, calitate pe care Sebastian i-o atribuie și lui Păstorel Teodoreanu. Nu e un text critic, e un pamflet, scris desigur cu vervă, cu scopul clar de a discredita atât adversarul, cât și revista de apartenență, *Viața românească*.

G. Călinescu

După apariția *Jurnalului*, care i-a modificat radical statura de scriitor, mai mulți exegeți ai lui Sebastian au considerat drept gravă eroare critică felul în care a scris G. Călinescu despre Sebastian. Mai ales că Sebastian însuși a însemnat, în notele sale zilnice, că pagina din *Istoria literaturii române...* este „cel mai sever lucru ce s-a scris împotriva mea. Niciun talent artistic, nicio aptitudine de scriitor. Cu prima observație începe, cu ultima termină”⁷⁹⁰. Cum nimeni nu s-a ostenit nici să-i recitească lui Sebastian toată opera de publicist, nici să verifice istoria relațiilor lor personale, aproape că s-a încetățenit ideea că Sebastian ar fi, din punct de vedere literar, o victimă a lui Călinescu.

Sebastian a fost inițial în relații cordiale cu G. Călinescu, el aprobându-i în treacăt, ca „în întregime just”, un „delicios articol”, din *Viața literară*⁷⁹¹, despre tânăra generație. În 1932, cei doi autori își comentează reciproc volumele, Sebastian scriind laudativ, în *Cuvântul* și în *România literară* (la aceasta din urmă, Sebastian și Călinescu colaborând amândoi), despre *Viața lui Mihai Eminescu*⁷⁹², iar Călinescu, binevoitor dar nu entuziast, despre „cärticica d-lui Sebastian”⁷⁹³, adică despre volumașul de debut, *Fragmente dintr-un carnet găsit*. În septembrie 1932 însă, Sebastian, pornind de la „problema tinerilor”, îl atacă violent pe G. Călinescu, în *Cuvântul*: trecerea lui

Călinescu dintr-o redacție în alta „ia aspect de trădare”, scrie Sebastian, criticul „a plecat într-un rând de la *Sburătorul* trântind ușile și detracându-l pe maestru, ca să treacă la *Gândirea*, de unde a plecat iar tot trântind ușile și tot detracându-l pe maestru – un alt maestru ce e drept”⁷⁹⁴. G. Călinescu trecuse între timp la *Viața românească*, revista contra căreia Sebastian ducea, la sfârșitul anului 1932 și începutul anului 1933, o adevărată campanie, așa că Sebastian are acum toate motivele subiective să îl hărțuiască pe „trădător”.

„*Viața românească* a recurs pentru noua ei formă la serviciile unui critic, care posedă la maxim «știința acomodărilor». Dar d. G. Călinescu, care este un istoriograf excelent și poate un romancier bun (n-am cetit deocamdată *Cartea nunții*), este spiritul cel mai oscilator, criticul cel mai instabil, politicianul literar cel mai savant. Este probabil singurul intelectual român, care poate fi pus cu succes pe patru coloane, spre a se dovedi că asupra aceluiași lucru gândește mereu altfel, după cum e primăvară, vară, toamnă, iarnă. [...] Am pierdut în d-l Călinescu un critic și l-am pierdut definitiv. Există o moralitate a criticei care nu poate fi călcată de două ori. O singură dată ajunge – iremediabil, fără putință de întoarcere. / Îi va furniza d-l Călinescu *Vieții românești* ideologia astăzi defunctă, îi va reface scutul critic ciuruit de inconsecvențe [...] Nu.”⁷⁹⁵

Peste nicio lună de la această ieșire pamfletară, în care declară decesul criticului Călinescu, Sebastian – aflat atunci pe cai mari, căci *Cuvântul* era ziarul regelui, Nae Ionescu era favoritul regelui (unul dintre ei, firește!), iar Sebastian era favoritul lui Nae – revine:

„d. G. Călinescu. Bun «debater» și polemist prudent [...]. Știam bine că nu ne va rămâne dator și că își va plasa, într-o bună zi, mica d-sale replică. Eram convinși că ne va răspunde. Dar în niciun caz acum și nu în această ordine de idei. Altădată, mai târziu – când nici cu gândul n-am fi gândit – prin surpriză și oarecum *incognito*, d. G. Călinescu ne va întoarce subțirea fiolă de venin, pe care o acumulează acum, trecând-o cu etichetă la dosar. [...] Ne-o va plăti el altădată – că doară nu trec toate zilele într-o zi”⁷⁹⁶,

scrie Sebastian în mai 1933, cu tonul relaxat al insului invulnerabil, căruia nici că-i pasă de ciupiturile pe care i le poate face un personaj insignifiant și imoral, ce poate fi pus pe patru coloane în funcție de anotimp, ca G. Călinescu.

În această perioadă, și Sebastian, și Călinescu aveau pe piață câte o nouă carte: Sebastian, romanul *Femei*, Călinescu, *Cartea nunții*. Cei doi, în ciuda conflictului, își dăduseră unul altuia cărțile și fiecare din ei aștepta ca adversarul să-i comenteze volumul. Primul care a cedat a fost Sebastian: după ce a anunțat în presă (în 23 aprilie) că încă nu a „cetit” *Cartea nunții*, rănindu-l astfel încă o dată pe Călinescu, finalmente a „cetit-o” și a scris despre ea:

„Cetitorul care a luat cunoștință de recente noastre atacuri împotriva revistei *Viața românească* și, în trecere, împotriva dlui G. Călinescu, nu va fi mirat să găsească totuși aici o cronică despre *Cartea nunții*. Noi îndeplinim sub această rubrică un oficiu de judecare și informație, pe care nimic nu-l poate tulbura. Nici ingratitudea oamenilor, nici combinațiile lor strategice, nici loviturile lor piezișe. Și nici măcar resentimentele noastre personale, oricât de justificate. N-am scris niciodată pentru ochii frumoși ai nimănui”⁷⁹⁷,

se fandosește Sebastian, care apoi scrie propriu-zis despre roman, cu numeroase obiecții, dar pe un ton ponderat. A urmat, în numărul din 16-17 iulie 1933 al *Adevărului literar și artistic*, comentariul lui Călinescu la romanul *Femei* de Sebastian; dar n-a fost o cronică, ci, în fapt, o replică polemică a criticului, vizibil ofensat de insinuările și hărțuielile lui Sebastian. Iritat, Călinescu a dat pe față culisele conflictului, acuzându-l pe Sebastian că, prin proastele sale maniere publice, stă la originea lui. Și anume, spune Călinescu, Sebastian nu face critică din vocație, ci, la fel ca alți tineri de vârsta lui, scrie cronici numai pentru a avea acces la revistele literare. Având „mentalitatea legiunii noi din care face parte”, Sebastian este partizan, adică „lansează» și «distruge», se răzbună pe criticii nefavorabili și-și «menajează» o primire îngăduitoare a cărților sale”. Pe deasupra, el și-a însușit față de Călinescu „punctul de vedere ostil al revistei la care colaborează” și crede că critica ar fi „o formă de prietenie sau de inimizitate literară”. Felul cum s-a lăudat în presă că n-a citit *Cartea nunții* a fost, spune Călinescu, o încercare de șantaj, o încercare de a-l forța pe Călinescu să scrie – el întâi, și favorabil – despre romanul *Femei*. Toată escaladarea aceasta a tensiunii dintre ei – narată pe larg de Călinescu, cu fine și plauzibile nuanțe psihologice⁷⁹⁸ – e încununată de ostilitatea lui Sebastian față de *Viața românească*:

„Acest tânăr a avut luni de-a rândul o atitudine absurdă și necuviincioasă față de *Viața românească*”⁷⁹⁹,

amintește Călinescu, care, după aceste dezvăluiri, se abține programatic să comenteze romanul lui Sebastian.

În anii 1931-1933, de grandoare și a *Cuvântului*, și a vieții sale, Sebastian nu suporta să nu aibă ultimul cuvânt,

așa că i-a replicat fulgerător lui Călinescu. După ce în 1929 se supăraseră pe Lovinescu pentru indiscreția de a-i fi divulgat vârsta, acum, în fața asaltului lui Călinescu, Sebastian completează „discret” istoria relațiilor lor, dând în vileag că acesta, odată intrat la *Viața românească*, ar fi încercat să îl mituiască:

„Acum vreo patru luni, într-o dimineață, d-l Călinescu a urcat scările redacției noastre, pentru a-mi cere să colaborez la... *Viața românească*. Pur și simplu”.

Declarându-se „uluit” de propunere, Sebastian îi aplică lui Călinescu o drastică lecție publică de morală:

„Atacasem în repetate ori revista aceasta și conducătorii ei. Scrisesem, și mai de mult și mai de curând, câteva articole, în care contestam orientarea *Vieții românești*, politica ei literară, atitudinile ei critice, valoarea ei artistică. [...] Iar acum mi se cerea să scriu acolo. / Era absurd. Am încercat să-i comunic d-lui Călinescu stupoarea mea. Mi-a dat un răspuns superb. / – Știu tot. Ce-are a face? / Acest «ce-are a face» este admirabil. El explică totul. El afirmă că nimic pe lumea asta «nu are a face», că poți să crezi sau să nu crezi în ceva, să iubești sau să nu iubești [...] fără ca asta să aibe vreo importanță. [...] În felul lui, «ce-are a face?» asta este și el o formulă absolută, poate chiar «ideea de absolut» în persoană, în numele căreia d-l Călinescu ne servește astăzi o lecție de onestitate”.

Sebastian recunoaște că, în urma invitației de colaborare pe care i-a făcut-o Călinescu, „m-am simțit obligat să exprim încă o dată refuzul meu net de

complicitate la această publicație" și că „La acest asalt de seducție am răspuns limpede cu două noi articole, în care refăceam iar și iar procesul cultural al *Vieții românești*". El spune că a știut că G. Călinescu îi va răspunde și, iată, i-a răspuns, dar „pe la spate”; apoi se declară, din nou, „uluit” că „un om de 30 de ani poate fi atât de nesperios, încât să fie chinuit de asemenea suferinți”, dacă cutare a scris sau nu despre cartea sa. Iar articolul lui Călinescu îi dă

„impresia, cetindu-l, că ai pus din greșeală mâna pe o hârtie cleioasă de prins muște”.

Și încheie imperativ:

„Învață să scrii românește, domnule Călinescu”⁸⁰⁰.

Sebastian a mai scris despre Călinescu, și anume în anul 1935, în *Rampa*. De data aceasta, cumițit sau pur și simplu maturizat de peripețiile proprii din 1934, Sebastian a scris ponderat, chiar dacă având și mici împunsături acide: de pildă, le sugerează cititorilor că se „amuză” pe seama „criticii d-lui Călinescu, plină de rezerve mintale și de prudențe tactice”; sau, descriind *Opera lui Mihai Eminescu* și precizând că pentru o asemenea carte se cer „stăruință și aplicație”, nu operații creatoare mai complicate⁸⁰¹, Sebastian îl face pe Călinescu, pe ocolite, prost. În esență este însă o cronică plauzibilă. Iar în 25 septembrie 1935, scriindu-și articolul zilnic din *Rampa* pe tema „De ce nu avem monografii critice?”, îl numește și pe Călinescu, alături de Perpessicius, Șerban Cioculescu, Pompiliu Constantinescu,

Octav Șuluțiu și Vladimir Streinu, în „excelenta echipă de observatori literari”⁸⁰² care există.

Ostilitatea față de Călinescu nu i-a dispărut însă: în 1936, când a intenționat să își facă un volum de critică, a plănuț să pună în el nu doar textele despre Lovinescu și „Sburătorul”, ci și polemicile cu „Călinescu, Al. O. Teodoreanu, Stancu, Pandrea”⁸⁰³.

Ținând cont că pe Sebastian îl interesa „desfrâul [...] intelectual” al lui Călinescu, ținând cont de vrajba lor, exemplificată aici prin câteva din episoadele ei, „fostul critic” G. Călinescu s-a achitat destul de bine, în *Istoria...* sa, de capitolul Sebastian. Putem să ne întrebăm, desigur, dacă insultele și batjocura lui Sebastian au jucat sau nu vreun rol în tonul de gheață al istoricului literar. Recitită fără sentimentalisme și fără indignări preconcepute, pagina despre Sebastian are câteva observații precise și importante. Iar critica literară profesionistă va putea rectifica, oricând va considera de cuviință, judecata de valoare enunțată de G. Călinescu.

⁷⁴⁷ Sebastian, „Deznodământul modernismului”, în *Cuvântul*, anul VII, nr. 2350, 4 nov. 1931.

⁷⁴⁸ Sebastian, „Document, critică și actualitate”, în *Azi*, anul I, nr. 1, mart. 1932, p. 80-81.

⁷⁴⁹ Sebastian, „Între experiență și temperament. Reflexii asupra modernismului român”, în *Cuvântul*, 4 dec. 1927, 8 dec. 1927; v. *Opere*, I, p. 51-57.

⁷⁵⁰ Dorina Grăsoiu, *Mihail Sebastian sau ironia unui destin*, p. 114.

⁷⁵¹ Sebastian, „Substanțialism”, în *Cuvântul*, 12 mai 1928; v. *Opere*, I, p. 162. Semnificativ este și faptul că Sebastian nu s-a atins nici cu o floare de lorga și de sămănătorism, deoarece lorga se afla la mare cinste în ochii lui Nae Ionescu. Dimpotrivă, Sebastian a scris favorabil despre acesta, argumentând într-un articol că lorga nici nu este sămănătorist...

⁷⁵² Sebastian, „Document, critică și actualitate”, mart. 1932, p. 81.

753 Sebastian, „«Revista revistelor»", in *Cuvântul*, 19 dec. 1928; v. *Opere*, I, p. 347.

754 Sebastian, „Alegeri la S.S.R.", in *Cuvântul*, 24 nov. 1928; v. *Opere*, I, p. 297.

755 Sebastian, „Actualități", in *Cuvântul*, anul IX, nr. 2775, 15 ian. 1933, p. 3. Vezi și idem, in *Cuvântul*, 14 dec. 1932.

756 Sebastian, „Cazul «Viața românească»", in *Cuvântul*, anul IX, nr. 2870, 23 apr. 1933.

757 Sebastian, „Puțină gramatică pentru un «marxist»", in *Vremea*, anul VII, nr. 353, 2 sept. 1934, p. 7.

758 Vezi nota *Vieții românești*, transcrisă în Sebastian, *Cum am devenit huligan*, p. 24-26.

759 Nae Ionescu, „Exodul provincial", in *Cuvântul*, anul VI, nr. 1802, 29 apr. 1930.

760 Sebastian, „Iașii și literatura de azi", in *Rampa*, anul 18, nr. 5314, 30 sept. 1935.

761 Cornelia Ștefănescu, „Tabel cronologic", in Sebastian, *Opere*, I, p. LIV.

762 Sebastian, „Substanțialism", 12 mai 1928; v. *Opere*, I, p. 162.

763 *Ibidem*, p. 163.

764 Sebastian, „G. Topârceanu sau triumful veseliei", in *Cuvântul*, 21 iun. 1928; v. *Opere*, I, p. 191.

765 Sebastian, „Triumful suficienței", in *Cuvântul*, anul IV, nr. 1288, 21 nov. 1928; v. *Opere*, I, p. 292.

766 Nae Ionescu, scrisoare către Rădulescu-Motru, primăvara anului 1925, in Nae Ionescu, *Scrisori și memorii*, p. 174.

767 Petru Comarnescu, „Detractorul d-lui Mihail Ralea", in *Ultima oră*, anul 1, nr. 2, 29 dec. 1928, p. 2.

768 Sebastian, „«Revista revistelor»", 19 dec. 1928; v. *Opere*, I, p. 346.

769 Sebastian, „«Polițe revoluționare»", in *Cuvântul*, anul VIII, nr. 2445, 11 febr. 1932.

770 Sebastian, „Cazul «Viața românească»", 23 apr. 1933.

771 Sebastian, „Tot cazul Viața românească. Unde intervine un humorist...", in *Cuvântul*, anul IX, nr. 2884, 8 mai 1933.

772 Sebastian, „Un eseist", in *Revista Fundațiilor Regale*, anul II, nr. 6, 1 iun. 1935, p. 662.

773 Sebastian, *Jurnal*, 1 febr. 1938, p. 151.

774 *Ibidem*, 29 oct. 1939, p. 239.

775 *Ibidem*, 20 iun. 1939, p. 212.

776 *Ibidem*, 17 oct. 1938, p. 188.

777 Vezi *ibidem*, 12 apr. 1938, 18 mai 1939, 2 sept. 1939, 31 mai 1941, p. 157, 205, 227, 339.

778 Sebastian, „Considerații preliminare la o discuție”, in *Cuvântul*, 15 iul. 1928; v. *Opere*, I, p. 198-203.

779 Sebastian, „«Revista revistelor»”, 19 dec. 1928; v. *Opere*, I, p. 346.

780 Sebastian, „Comentarii pe marginea unei reviste”, in *Cuvântul*, anul V, nr. 1348, 20 ian. 1929.

781 Sebastian, „G. Ibrăileanu, Adela”, in *România literară*, anul II, nr. 74, 15 iul. 1933.

782 Sebastian, „Breviarul săptămânii”, in *Rampa*, anul 19, nr. 5452, 16 mart. 1936.

783 Sebastian, „Cazul Ionel Teodoreanu”, in *Cuvântul*, 14 apr. 1928; v. *Opere*, I, p. 150-152.

784 Sebastian, „Turnul Milenei de Ionel Teodoreanu; Plante și animale de Ilarie Voronca”, in *Tiparnița literară*, anul I, nr. 4, febr. 1929, p. 96.

785 Sebastian, „Ionel Teodoreanu: «Lorelei»”, in *Rampa*, 17 ian. 1936; v. *Jurnal de epocă*, p. 414.

786 Sebastian, „Ionel Teodoreanu”, in *Rampa*, 5 febr. 1936; v. *ibidem*, p. 418.

787 Sebastian, „Demostene Botez sau triumful mediocrității...”, in *Cuvântul*, 7 iun. 1928; v. *Opere*, I, p. 176.

788 Sebastian, „G. Topârceanu sau triumful veseliei”, in *Cuvântul*, 21 iun. 1928; v. *Opere*, I, p. 189-191.

789 Sebastian, „Tot cazul Viața românească. Unde intervine un humorist...”, 8 mai 1933. Sebastian mai scrisese despre Al. O. Teodoreanu în martie 1929, în *Tiparnița literară*, recenzând volumul *Hronicul măscăriciului Vălătuc*.

790 Sebastian, *Jurnal*, 17 iul. 1941, p. 358.

791 Vezi Sebastian, „Revista revistelor”, in *Cuvântul*, anul V, nr. 1345, 19 ian. 1929; idem, „Revista revistelor”, in *Cuvântul*, anul V, nr. 1362, 5 febr. 1929.

792 Sebastian, „La o biografie a lui Eminescu”, in *Cuvântul*, anul VIII, nr. 2522, 29 apr. 1932; idem, „G. Călinescu, «Viața lui Mihai Eminescu»”, in *România literară*, nr. 14, 21 mai 1932.

793 G. Călinescu, „[Un cultivator al eului, un solitar prin teorie]”, in *Adevărul literar și artistic*, 19 iul. 1932; v. *Mihail Sebastian interpretat de...*, p. 82-84.

794 Sebastian, „«Problema tinerilor?»”, in *Cuvântul*, anul VIII, nr. 2654, 11 sept. 1932.

795 Sebastian, „Cazul «Viața românească»”, 23 apr. 1933.

796 Sebastian, „Tot cazul Viața românească. Unde intervine un humorist...”, 8 mai 1933.

797 Sebastian, „G. Călinescu, «Cartea nunții»”, in *România literară*, anul II, nr. 67, 27 mai 1933.

798 G. Călinescu, „[Un autor prea puțin însemnat]”, in *Adevărul literar și artistic*, 16-17 iul. 1933; v. *Mihail Sebastian interpretat de...*, p. 101-102.

799 *Ibidem*, p. 103

800 Sebastian, „Răspuns unui fost critic”, in *Cuvântul*, anul IX, nr. 2958, 21 iul. 1933.

801 Sebastian, „G. Călinescu: «Opera lui Mihai Eminescu», vol. II și III”, in *Rampa*, anul 18, nr. 5293, 6 sept. 1935.

802 Sebastian, „De ce nu avem monografiile critice?”, in *Rampa*, anul 18, nr. 5309, 25 sept. 1935.

803 Sebastian, *Jurnal*, 11 iun. 1936, p. 62.

Capitolul 16

Sebastian – Eliade

În 14 august 1927, Sebastian debutează în *Cuvântul* cu un articol polemic, *Sentimentalul Gourmont*, replică la recent apărutul articol al lui Eliade, *Metode gourmontiene* (din 6 aug. 1927). Nici că exista o modalitate mai bună pentru a-i atrage lui Eliade atenția asupra sa. În toamna aceluiași an, imediat după mutarea sa în București și înainte să se fi prezentat la Nae Ionescu și la E. Lovinescu, Sebastian este

condus de „un amic comun”, Miron Grindea⁸⁰⁴, în celebra mansardă eliadescă. Vizita a fost neizbutită:

„Am plecat din strada Melodiei cu sentimentul că nu voi obține niciodată de la noul meu camarad nimic mai mult decât ostilitatea netă, pe care nici nu se ostenea s-o ascundă”⁸⁰⁵.

Deoarece amândoi colaborau la *Cuvântul*, după acest început polemic s-a trecut la o „pace armată”, iar apoi, prin meritul lui Sebastian și prin străduința lui îndelungată, s-a ajuns la un moment dat la prietenie. La una inegală, în care unul – Sebastian – a fost cel care a iubit și și-a adus repetat ofrandele, iar celălalt, Eliade, s-a lăsat iubit și, pe măsura temperamentului și-a caracterului său, a iubit și el. E semnificativ în acest sens că Eliade fixa momentul când s-au cunoscut nu în 1927, ci abia după întoarcerea din India, la sfârșitul anului 1931: „Curând au intrat în birou [e vorba de biroul lui Nae Ionescu, la *Cuvântul*, n.n., M.P.] Gheorghe Racoveanu, Mihail Sebastian și Ion Călugăru. [...] Îi cunoșteam pe toți din scris, dar îi întâlneam acum pentru întâia oară”⁸⁰⁶.

Cei doi s-au împrietenit deci abia după întoarcerea lui Eliade din India. Până atunci însă, Sebastian i-a dat târcoale lui Eliade, făcându-i curte și căutându-i prietenia. Astfel, în 1928, cu ocazia dezbaterii de presă despre *Itinerariul spiritual* și tânăra generație, Sebastian a intrat în bătălie de partea lui Eliade, pe care l-a complimentat ceremonios:

„*Itinerariul spiritual* (pe care nu îl cunoaștem în întregime) al domnului și prietenului nostru Mircea Eliade, pe lângă

foarte sigure precizări de atitudine față de fenomenul cultural de astăzi..."⁸⁰⁷

Deși s-a distanțat de „misticismul domnului Eliade”, Sebastian l-a justificat printr-o flatantă analogie între Eliade și Jacques Rivière (acesta din urmă fiind și mistic, și limpede la gând, iar Eliade de asemenea). Peste mai puțin de o lună, relațiile lor erau încă protocolare: Sebastian i se adresa cu „Dragă Domnule Eliade”, iar în lungile scrisori pe care i le-a trimis în vara anului 1928 de la Brăila s-a autodescris pe îndelete, oferindu-se să fie cunoscut în fibra lui intimă. Iată, de pildă, ce-i scrie în 19 august 1928:

„Am nevoie de o anumită rânduială exterioară, de o anumită ordine cunoscută deja, de o anumită familiaritate a lucrurilor și pereților unei odăi, pentru ca să mă mișc prin ea cu pași firești, pentru ca să mă recunosc pe mine însumi”; „scriindu-ți, penița nu se hotărăște să umble alert pe pagini”; „Pe d-ta – vorbesc de armătura fizică (gest, inflexie de voce, grimasă, surâs) a cuvântului și gândului d-tale – eu nu te știu. Mi-ar trebui să te aflu, pentru ca într-adevăr cunoașterea noastră să fie fecundă”⁸⁰⁸.

Cu alte cuvinte, s-a autoprezentat pentru a se face cunoscut și remarcat, și-a recunoscut interesul pentru celălalt, provocându-l simultan să se dezvăluie, totul în vederea împrietenirii cu Eliade – fapt ce nu s-a întâmplat.

A urmat, în noiembrie 1928, plecarea lui Eliade în India. Rămas acasă, Sebastian a trebuit să se mulțumească numai cu corespondența pe care Eliade o trimitea, de pe drum și din India, la *Cuvântul*; dar, cum ziarul îi era expedit lui Eliade în India, Sebastian, cu ingeniozitatea

dintotdeauna a îndrăgostiților, i s-a adresat acestuia criptic și totodată transparent, scriindu-i chiar în *Cuvântul o Scrisoare despre călători și plecări*: aici, fără să pomenească numele lui Eliade, vorbește despre un călător generic, ce i-ar trimite misive din porturile unde ajunge, epistole pe care Sebastian le primește cu bucurie: „Primesc scurtele d-tale misive dimineața”, și, în funcție de programul propriu, le citește cu dichis, „în căutarea porturilor pe unde treci”, a „pieței mari din Bombay”, refăcându-i, „pasionat și nesigur”⁸⁰⁹, drumul.

În decembrie 1929 Sebastian însuși a plecat la studii, în Franța. De la Paris, tânărul critic a comentat pentru *Cuvântul*, în mai 1930, debutul editorial al lui Eliade – *Isabel și apele diavolului* –, în termeni foarte elogioși și făcându-i din nou romancierului, pe față, avansuri de împrietenire:

„Întâmplarea făcuse să ne cunoaștem în casa *Cuvântului*, unde împărțeam, cu rosturi diferite, același foileton. Sunt oameni în fața cărora te găsești închis, limitat și fără puțința de comunicație, ca în fața unei case fără ferestre. Am trecut pe lângă Mircea Eliade cu regretul pe care îl încerc ori de câte ori trebuie să renunț la cunoașterea unui om: parcă posibilitățile vieții se reduc atunci. Dar îl regăsesc în *Isabel*...”⁸¹⁰

După cum se vede din citatul de mai sus, apropierea de Eliade îl preocupa pe Sebastian ca forțarea intrării într-o monadă. Ocazia favorabilă s-a ivit abia la sfârșitul anului 1931 – începutul anului 1932, când se aflau amândoi în București, iar *Cuvântul* le-a mijlocit întâlnirea (și, din punctul de vedere al lui Eliade, cum am văzut, chiar cunoaștința). Redacția ziarului, asociațiile culturale „Forum” și „Criterion”, cu întâlnirile repetate de organizare, le-au

favorizat apropierea. În jurnalele din epocă, numele lui Sebastian apare mereu imediat după al lui Eliade, semn că erau văzuți adesea împreună și, drept urmare, percepuți ca prieteni. Nici chiar faptul că Nina Mareș, prietenă cu Sebastian, a devenit iubita și apoi soția lui Eliade nu a umbrît prietenia celor doi tineri bărbați. În anii următori, Sebastian a scris în diversele publicații la care colabora – *Cuvântul*, *România literară*, *Rampa*, *Revista Fundațiilor Regale* – despre cărțile lui Eliade, comentând pe rînd: *Solilocvii*, în 1932; din nou *Isabel și apele diavolului*, în 1932; *Maitreyi*, în 1933; *Lumina ce se stinge*, în 1934; de două ori *Ocenografie*, în 1935; *Șantier*, în 1935; *Huliganii*, în 1935; *Domnișoara Christina*, în 1937, și lăudându-l pe autor cu o ingeniozitate pe care numai pasiunea ți-o poate da. „Scrișul său este pentru mine una din cele mai absolvitoare pasiuni intelectuale”⁸¹¹, recunoaște cronicarul. Elogiile sunt superlative, iar cronicarul este uneori, așa cum observă Dorina Grăsoiu, „sufocat de entuziasm”⁸¹²: Eliade este un „remarcabil temperament”, *Solilocvii* este „una din acele cărți în tovărășia cărora ești bucuros să gîndești”, „*Isabel* poate să schimbe soarta romanului la noi, ca gen”, iar autorul este un „miracol” care a scris „o întreagă bibliotecă de manuscrise” și, dacă ar fi fost francez, ar fi luat „neîndoios premiul Goncourt”; *Maitreyi* „este un fapt unic, fără precedent și fără urmare”, depășește orice măsură, inclusiv „îl depășește pe Mircea Eliade însuși”; *Lumina ce se stinge* este o „adevărată revoluție” a genului epic românesc. Ideea – în vogă în epocă, discutată zgomotos de extrema dreaptă, mai în surdină de extrema stîngă – a „omului nou”, care apare în *Oceanografie*, este inocentată de Sebastian (suntem în ianuarie 1935, în preludiul convertirii lui Eliade la extrema dreaptă și în plină dezmeticire a lui Sebastian din extremismul său de dreapta): omul nou la Eliade ar fi „un om viu, un om spontan, un om liber”, despre care „s-ar

putea discuta cu cartea lui Mircea Eliade în mână, zile întregi”⁸¹³. *Summa summarum*, „Mircea Eliade este cea mai răscolitoare apariție a ultimului deceniu de literatură românească”⁸¹⁴, un personaj uluitor, care transformă tot ce atinge în „problemă esențială”, așa că Sebastian îl citează ca autoritate cu orice ocazie și îl comentează cu un entuziasm declarat.

Între timp, și Eliade a scris despre Sebastian, comentându-i favorabil romanul *Femei*⁸¹⁵ (1933), de pildă. Spre cinstea sa, Eliade a intervenit în favoarea prietenului său când acestuia îi era mai greu, și anume în 1934, scriind despre *De două mii de ani*. Comentând romanul și prefața cu scandal, Eliade l-a contrazis pe însuși Nae Ionescu (e drept, cu acordul acestuia!), a polemizat îndelung cu G. Racoveanu și scurt cu I. Ludo⁸¹⁶. Tot din solidaritate cu prietenul său, Eliade s-a supărat pe Zaharia Stancu, în a cărui revistă, *Azi*, au apărut injuriile lui Nicolae Roșu⁸¹⁷ la adresa lui Sebastian.

Eliade nu numai că a apărut, inteligent și pe larg, romanul *De două mii de ani*, ci, supremă îndrăzneală, a pus în evidență un sofism al lui Nae Ionescu – „o translație nejustificată”, aceasta e formula lui Eliade –, acela despre damnarea eternă a evreilor; el a arătat că numai Dumnezeu, dar nu Nae Ionescu, poate stabili cine va fi mântuit și că grația divină poate fi acordată oricui, fie acesta creștin sau nu, după cum poate fi retrasă oricui, inclusiv unui creștin⁸¹⁸. Faptul că Eliade – la fel ca alți colegi de generație: Noica, Ion I. Cantacuzino, Eugen Ionescu, Șuluțiu ș.a. – i-a apărut romanul, îndrăznind chiar să-l critice pe Nae Ionescu (care se autoplasase în postură de Dumnezeu), faptul că Eliade a intrat de dragul lui în polemică cu G. Racoveanu (alias Dronțu din *De două mii de ani*) i-au adus lui Sebastian un sentiment de mulțumire, declarat ca atare, așa cum am

arătat, în scrisori și în dedicația pe volumul *Cum am devenit huligan*.

Sebastian l-a cotate întotdeauna pe Eliade amețitor de sus din punct de vedere valoric și, conform tuturor semnelor, l-a iubit foarte tare. Iar după ce Eliade a intervenit în favoarea lui, și încă în mod repetat, nu e de mirare că în anul următor, 1935, Sebastian îi va întoarce, și el repetat, serviciul. De pildă, Sebastian l-a pus la punct pe Miron Radu Paraschivescu, care, de pe poziții comuniste, îl acuzase pe Eliade, în *Cuvântul liber*⁸¹⁹, de fascism.

„Mircea Eliade scrie un studiu despre *autonomia vieții spirituale*. / După trei zile, cineva, prin *Cuvântul liber*, îl somează să răspundă dacă această «autonomie» este sau nu fascistă. Te întrebi uluit, cât de încurcată trebuie să fie o minte, pentru ca să coboare, imediat, direct, de la o problemă spirituală la o formulă politică. [...] Prevăd o zi în care se va inventa o botanică fascistă și una radicală, o chimie reacționară și una progresistă, o algebră liberală și una conservatoare. Se va stabili să anumite plante sunt burgheze, în timp ce altele sunt marxiste. [...] Omenirea merge cu pași repezi spre o înțelegere polițistă a lumii. [...] inima și mintea umană încapă umilit între dinții acestui clește cu gura căscată: dreapta-stânga”⁸²⁰.

Așa cum din 1929 până în 1933 el însuși înaintase, milimetru cu milimetru, în extrema dreaptă, așa cum în toamna anului 1933 nu voise să părăsească *Cuvântul*, devenit gardist și prohitlerist, și se complăcuse să joace în grandiosul spectacol de extremă dreaptă al lui Nae Ionescu și al *Cuvântului*, la începutul anului 1935 Sebastian nu vrea să vadă semnele tot mai pronunțate ale apropierii lui Eliade de extrema dreaptă. Sau, poate, le vedea, dar știind că el

însuși a fost până nu demult un om de extremă dreaptă, nu a acordat greutate faptului. Apoi, în noiembrie 1935, când cineva îl numește, tot în *Cuvântul liber*, pe Eliade om de dreapta, reacționar, fascist și intelectual ratat, Sebastian își apără din nou prietenul, dar declinându-și competența de a-l judeca pe Eliade din punct de vedere politic („Nu știu, nu cred, n-aș vrea – dar posibil este”) și respingând categoric numai insulta că Eliade ar fi „intelectual ratat”⁸²¹. Peste câteva zile, în notele sale de jurnal, consemnează temerea sa că Eliade are „mereu mai marcate alunecări spre dreapta”⁸²². Dar, legat afectiv de Eliade și de Nina (cu care acesta se însurase în ianuarie 1934), n-a vrut să strice prietenia „pentru atâta lucru”⁸²³, așa că a ales să tacă:

„Dar nu voi lăsa ca asemenea disensiuni să umbrească nici măcar cu o impresie dragostea mea pentru el. Voi încerca pe viitor să evit «controversele politice» cu el”⁸²⁴.

Poate că nu s-a putut despărți de Eliade pentru „atâta lucru” cum este extremismul de dreapta tocmai pentru că el însuși trecuse prin aceeași boală și nădăjduia că, așa cum el însuși se vindecase, va exista vindecare și pentru Eliade. În plus, ei se aflau *înainte* de Holocaust, iar noi le reconstituim relația *după* ce marea tragedie a avut loc. Decis – exact ca în dureroasa lui pasiune pentru Leny Caler, exact ca-n nefericita sa dragoste intelectuală pentru Nae Ionescu – să salveze iubirea, Sebastian s-a purtat cu Eliade ca și cum nimic nu s-ar fi întâmplat. Dintr-o scrisoare din vara anului 1936 rezultă ce strânse erau relațiile dintre cei doi: Nina, pe toată durata absenței soțului ei (plecat în Anglia și Germania), „dejunează zilnic la noi”, iar Sebastian comenta în scrisoare cu prietenul său toate bucureștenismele, inclusiv evenimentele politice (asasinarea lui Stelescu)⁸²⁵, ca

și cum între ei nu ar fi apărut nicio deosebire de alegere. Toamna, la fel, s-au întâlnit repetat, iar Sebastian le-a citit *Jocul de-a vacanța*. În februarie 1937, a comentat, deși *à contre cîr*, *Domnișoara Christina*, recunoscând încă o dată fascinația pe care creativitatea lui Eliade o exercită asupra sa:

„E ceva așa de năvalnic în opera sa”⁸²⁶.

În jurnalul său însă, exclamațiile pe seama lui Eliade și a celorlalți din grupul restrâns de prieteni criterioniști – „Nina, Marieta, Haig, Maryse, Gheorghe, Lilly, Dinu” – se înmulțesc. Sebastian suportă tot mai greu „jocul de duplicitate pe care amicitia noastră îl impune de când cu convertirea lor gardistă”⁸²⁷, faptul că se face tăcere și ei trebuie să schimbe vorba când intră el pe ușă. Legat de acest grup prin prietenie și prin amintirea tinereții, Sebastian nu voia să priceapă că foștii săi prieteni, odată ce își apropiaseră o ideologie nu numai de extremă dreaptă, ci și antisemită, sunt încurcați de prezența lui, de *evreu*, în mijlocul lor.

Așa cum pe Nae l-a numit mereu *naiv* și *copilăros*, Sebastian îi pune și lui Eliade diagnosticul de copilărie și naivitate. Nu putem exclude ipoteza că acesta a fost diagnosticul pe care Sebastian și l-a pus lui însuși pentru articolele din *Cuvântul*, diagnostic pe care acum, într-o mișcare de translație și afectuoasă, și autojustificativă, i-l atribuie lui Eliade.

În același timp, capacitatea de automistificare prin amnezie a lui Sebastian a fost și ea mare. De pildă, în iarna-primăvara anului 1937, Sebastian (care îl apăra, încă din 1935, la tribunal și în presă, pe Geo Bogza, în procesele lui

pentru pornografie) se miră că Eliade „nu e de partea lui Bogza”, ci de partea „tinerilor naționaliști [...] martirizați în pușcării”, adică a legionarilor. Sebastian este scandalizat de cruzimea pe care o dovedește Eliade față de liberalul Gogu Rădulescu:

„În ce-l privește pe Gogu Rădulescu (domnu Gogu, cum spune Mircea ironic), studentul liberal care a fost bătut cu frânghii ude la sediul gardist – foarte bine i s-a făcut. Așa li se cuvine trădătorilor. El – Mircea Eliade – nu s-ar fi mulțumit numai cu atâta, ci i-ar fi scos și ochii”⁸²⁸.

La fel, este scandalizat că Eliade reproduce cuvânt de cuvânt argumentele lui Nae Ionescu:

„Tinerii naționaliști. Da, sunt martirizați în pușcării. Pentru ce? Pentru că i-au dat 25 la cur lui Gogu Rădulescu?... La Oxford și la Cambridge studenții, care au sensibilitate proprie de corp constituit... / N-am mai putut suporta urmarea. Nu numai fiindcă mi se părea stupid să-l aud repetând vorbă cu vorbă cuvintele lui Nae – dar pentru că mă speria platitudinea de gândire în care îl vedeam sucombând”⁸²⁹.

Or, când scrie aceste rânduri, Sebastian uită cu desăvârșire că, până în ianuarie 1934, el însuși a repetat, ca un papagal de presă, ideile și formulările naeionesciene. La fel, uită cu totul că, atunci când Nae Ionescu preconizase, pentru „câteva cucoane iresponsabile... [care] nu se astâmpără”, o „bună corecție”, adică o bătaie la fund: „Ce s-ar întâmpla însă dacă într-o bună zi un subcomisar de poliție ar lua pe una din ele «în cercetare» și i-ar aplica o bună corecție la anumite părți ale corpului?”⁸³⁰, el,

Sebastian, i-a dus metoda mai departe, propunând următorul tratament pentru „fripturiști”: „Ce-ar spune acești găinari cu «sufletul curat» dacă într-o bună zi [...] noi [...] i-am aduce în piața Teatrului Național, le-am da pantalonii jos și le-am trage o strașnică bătaie la organul cu care cugetă?”⁸³¹

Sebastian constată, de asemenea cu dezaprobare, că Eliade este, în politica externă, de partea extremei drepte:

„El este un om de dreapta, până la ultime consecințe. În Abisinia, a fost cu Italia. În Spania, e cu Franco. La noi, e cu Codreanu”⁸³².

Sebastian pare a fi uitat complet că el însuși a justificat fascismul lui Mussolini cu cele mai puerile și mai extravagante argumente, ba pentru că Ducele editează enciclopedii, ba pentru că permite expoziția avangardistă de pălării, ba pentru că protejează păsările de pe insula Capri. La fel, pare a fi uitat definitiv că el, Sebastian, a fost coleg de redacție cu Vasile Marin și de ziar cu Corneliu Zelea Codreanu și că, prin câteva din articolele sale, a făcut jocul de toamnă 1933 al Gărzii de Fier. Firește, Eliade devenise un om de extremă dreaptă, exact cum fusese și Sebastian înainte, dar la nivelul sloganelor de dreapta ale anului 1936. Iar Sebastian se dezmeticise între timp. Problema nu este de a-l scuza pe Eliade pentru evoluția lui, ci de a constata că Sebastian consemnează această tristă evoluție a prietenului său de pe poziția imaculatului, deci fără să sufle o vorbă despre propriul său trecut, prin nimic mai bun decât prezentul lui Eliade.

Putem presupune, în avantajul lui Sebastian, că, pe vremea când voia să-i bată la fund pe oamenii politici sau să-i decapiteze pe funcționari cu ghilotina ghișeului,

cuvintele aveau pentru el o valoare pur nominală, în timp ce acum căpătaseră o valoare reală. Dar, pentru cineva care, în articolele sale, fusese umbra lui Nae și care moralizase și moraliza în continuare până la sașietate pe seama *incompatibilităților* și a *nevoii de etică* în viața publică, Sebastian este, după anul fracturii, uimitor de uituc și de *selectiv* când își scrie *Jurnalul*.

În toamna anului 1937 (când, spune el, Eliade ar fi participat la campania electorală a Gărzii) și la începutul anului 1938, Sebastian a consemnat nu numai totala înregimentare a lui Eliade într-o mișcare politică antisemită, ci – exact ca-n primii pași ai iubirii pentru Leny Caler – a măsurat timpul care s-a scurs fără să-l vadă și fără să-și vorbească la telefon:

„Aproape două luni de când nu l-am mai văzut pe Mircea. Aproape zece zile de când nici nu ne-am mai telefonat”⁸³³.

După ce, în 1935, se plângea în *Jurnal* că „nu voi face niciodată carieră, nu voi avea niciodată bani”⁸³⁴, în 1937, făcându-și bilanțul de sfârșit de an, constata că pierduse cam tot ce avea, „situația”, protecția lui Nae, pe Mircea, cercul de prieteni:

„A pierde o situație – *Cuvântul*; un om față de care mă simțeam responsabil – Nae Ionescu; o serie de prieteni – Ghiță Racoveanu, Haig [Acterian], Marietta [Sadova], Lilly [Popovici], Nina [Mareș] și, în sfârșit, prietenul cel dintâi și cel din urmă, Mircea – a pierde totul, absolut totul...”⁸³⁵

De fapt, nu pierduse încă totul – această experiență radicală i-a fost rezervată pentru anii războiului. Și nici atunci nu a pierdut chiar totul – de exemplu, cum singur recunoaște, el nu a fost, din fericire, deportat, cum au fost evreii din nordul Moldovei sau chiar unii din București⁸³⁶. Dar cu siguranță a pierdut mai mult decât își putea permite, așa că în 1937, la 30 de ani, putea constata „golul” pe care viața îl făcuse în jurul lui. Miracolul de normalitate pe care l-a reprezentat, la sfârșitul anilor 1920 și începutul anilor 1930, un scriitor român evreu la *Cuvântul* (normalitate subliniată de Eliade în 1934 și sancționată tot atunci de o parte a opiniei publice⁸³⁷; situație care însă lui Vulcănescu nu i-a părut normală, ci un „caz trist” al unui evreu care a încercat să se asimileze și a fost trezit la realitate de „pedagogia negativă” a „filosofului structurilor naționale imuabile”⁸³⁸) se spulberase complet în 1937, instalând în jurul lui Sebastian pustiul. Golul însemna pentru el dispariția plăcenteii protectoare a generației sale și, mai ales, absența celor doi, a lui Nae („un om față de care mă simțeam responsabil – Nae Ionescu”) și a lui Eliade („prietenul cel dintâi și cel din urmă, Mircea”). Pentru balanța afectivă a lui Sebastian nu a contat prea mult că, între timp, își câștigase alți prieteni, care îi purtau oarecum de grijă și, în măsura în care puteau, îl protejau și îl ajutau, în primul rând Al. Rosetti, apoi generalul N.M. Condiescu (cărui se pare că îi datora numirea la Fundațiile Regale, în iulie 1936). În afară de Nae Ionescu, de Mircea Eliade și de grupul restrâns al elitei criterioniste, nimeni, oricât i-a fost de binevoitor, nu a contat la fel de mult pentru Sebastian, nici mereu săritorul Camil Baltazar, nici Camil Petrescu, nici Rosetti, nici altcineva. În economia afectivă a lui Sebastian, fidelitatea (adică „compatibilitatea”) față de primele sale iubiri (care sunt și primele sale fixații) a rămas bătută în cuie.

Din această cauză, dezlipirea propriu-zisă de Eliade a fost dureroasă și lungă: începută în toamna lui 1937, desprinderea a tot durat, până când, într-un sfârșit, în primăvara lui 1942, Sebastian a putut pune punct, *în interiorul său*, acestei relații, diagnosticând „infamia morală” a lui Eliade. Între timp însă, Sebastian număra zilele de când nu și-a văzut prietenul, iar când în sfârșit îl întâlnea, se uita la el ca un îndrăgostit respins, „cu mare curiozitate”, recunoscându-i „gesturi pe care le uitasem” ori minunându-se de „volubilitatea lui nervoasă”. „Mi-e greu să nu-mi fie drag”⁸³⁹, recunoștea el, călăuzit de logica inimii.

Autoritatea lui Mircea Eliade asupra sa a fost reală și insidioasă. De pildă, delimitat public de fondul obscur și „mistic” al acestuia, Sebastian respecta prescripțiile lui, în mod ritual, în intimitate:

„din superstiție (Mircea mi-a spus o dată că e bine să începi a lucra de luni), am scris câteva rânduri”; sau: „Sâmbătă n-am vrut să termin [romanul *Accidentul*], fiindcă era în 13”⁸⁴⁰.

Ar fi interesant de pus față în față jurnalul lui Sebastian din 1937-1939 cu acela al lui Eliade din aceeași perioadă, jurnal ce a existat și pe care Eliade l-a ascuns la un anume Gicu⁸⁴¹, de unde, probabil, a fost confiscat de Siguranță. Punctul de vedere al lui Eliade, dacă s-a păstrat, ar trebui să conteze în cântărirea relației celor doi. Deocamdată, numai pe baza mărturiei lui Sebastian, căci *Memoriile* lui Eliade sunt prea sumare și evazive, ne dăm seama că, în 1938, când a început arestarea gardiștilor, Mihail era îngrijorat pentru soarta lui Mircea:

„pentru că umblau tot felul de zvonuri despre arestarea gardiștilor – i-am telefonat lui Mircea și pe urmă m-am dus să-l văd”⁸⁴².

Arestarea lui Nae îl agită și-l „dezolează”⁸⁴³, aceea a lui Eliade, înregistrată în notele sale zilnice cu întârziere de peste o lună, îl afectează:

„Am trecut pe la Marietta, ca să aflu vești despre Mircea. (Telefonul lui nu răspunde.) E la Miercurea-Ciucului de la 1 august”⁸⁴⁴.

Preocupat de soarta celor doi oameni pe care-i iubea și pe care ar fi vrut să-i știe liberi⁸⁴⁵, Sebastian s-a comportat delicat, respectându-i de pildă lui Eliade inclusiv doliul după Corneliu Zelea Codreanu⁸⁴⁶. Fisura interioară se produsese însă, dezlipindu-i pe cei doi ca pe două continente între care se cascadează oceanul. În decembrie 1938, întâlnindu-l întâmplător pe Eliade – acesta abia ieșit din lagăr și din spital – la Fundație, Sebastian este efectiv surprins de semnele lui afectuoase:

„spre surpriza mea, Mircea se ridică în picioare și mă îmbrățișează. / Gest reflex? Amintiri vechi mai puternice decât faptele recente?”⁸⁴⁷.

Cu noduri, prietenia lor a continuat – dar e tot mai greu să o numești prietenie – și în 1939: s-au întâlnit din când în când sau Sebastian a aflat de la prieteni comuni despre reacțiile politice viscereale ale lui Eliade⁸⁴⁸. Fiecare moment politic tensionat, ce putea să atragă arestarea legionarilor, a

fost cumpănit de Sebastian cu atenție, căci se temea pentru Nae și Mircea. Asasinarea prim-ministrului Armand Călinescu (septembrie 1939) îl angustază:

„Ce s-o fi întâmplat cu Nae? Rosetti a întrebat și i s-a spus că «e dispărut de două zile». «Dispărut» ce înseamnă? Fugit? Dus în altă parte și ținut sub pază? Împușcat? / Am telefonat la Mircea, îngrijorat și de soarta lui. Mi-a răspuns chiar el la telefon și i-am vorbit despre corectura unui articol al lui pentru *Revistă*. Dar ce vroiam să aflu, aflasem: trăiește”⁸⁴⁹.

Și, dacă avem în *Jurnalul* lui Sebastian dovada clară a unui evreu îngrijorat pentru soarta a doi legionari (chiar dacă legionari atipici, căci fără „acte în regulă”, cum au fost Nae și Eliade), trebuie să observăm că în *Jurnalul portughez* nu găsim reciprocă. Eliade, pe toată durata 1941-1944, ca om aflat la adăpost, nu a fost nicidecum îngrijorat pentru soarta prietenului său evreu, periclitat de legislația românească antisemită și în principiu amenințat de deportarea evreilor din România. Sebastian apare în jurnalul eliadesc în 20 iunie 1941, ca referință strict literară, apoi în 29 mai 1945, când Eliade îi consemnează moartea. Conform probelor existente până acum, Eliade nu a fost preocupat, de-a lungul războiului, pentru soarta „de câine” a lui Sebastian. În vara anului 1942, când Eliade a venit la București, nu l-a căutat pe Sebastian. Explicațiile sale – din *Memorii*, din diferite scrisori sau interviuri – sunt ambigue și neconvingătoare: sugerează că s-a ferit să-l caute pentru că era el însuși urmărit (de Siguranță? de Gestapo? nu precizează). Iată versiunea din *Memorii*, care de fapt nu explică nimic:

„mi-am dat seama că sunt urmărit. [...] Trebuia [...] să fiu «cât se poate de prudent». De aceea am întâlnit foarte puțini dintre vechii prieteni: Mircea Vulcănescu, Constantin Noica, Dan Botta și alți câțiva. L-am întâlnit doar o singură dată pe profesorul Alexandru Rosetti. Am evitat să-l văd pe Mihail Sebastian, și faptul acesta, care m-a îndurerat, iar pe Sebastian l-a mâhnit profund, va avea grave consecințe mulți ani în urmă”⁸⁵⁰.

O altă explicație se află în corespondența savantului cu Scholem:

„Nu-mi voi ierta niciodată prudența exagerată, dictată de frica de atotputernica poliție secretă. Era ultima oară când mai puteam discuta cu prietenii, de atunci aproape toți morți: ultima oară când puteam să vorbesc cu Sebastian și să-i explic «poziția» mea. Speram însă că, o dată războiul terminat, ne vom relua relațiile”⁸⁵¹.

E o explicație ciudată, căci ce rău – mai mare decât celorlalți prieteni, aceștia, legionari sau pur și simplu cu convingeri de dreapta, cu care s-a văzut – i-ar fi putut provoca lui Sebastian? Prudența lui Eliade privea, probabil, propria sa persoană, nu persoana lui Sebastian. În interviuri declară că nu l-a căutat pe Sebastian ca să nu-l „compromită”, deoarece el însuși era suspect în ochii Gestapoului⁸⁵². Chiar dacă adevăratul motiv pentru care nu și-a căutat fostul prieten rămâne neclar, trebuie să observăm discreția lui Eliade: el știa prea bine că Sebastian a fost unul dintre „elevii antidemocratici” ai lui Nae Ionescu⁸⁵³ și ar fi putut cu ușurință să producă proba, să arate ce anume a scris Sebastian în anii 1929-1933; dar s-a

ferit să îi descrie bizara situație lui Gershom Scholem, deși ea l-ar fi avantajat.

Revenind la întâlnirea ratată a celor doi foști prieteni, e cert că și Nina, de mai multe ori și mai multă vreme prezentă în București, și Mircea îl abandonaseră pe fostul lor prieten. Acesta – regresat, în anii războiului, din *scriitor român* în pur și simplu *evreu* – se simțea mizerabil, iar când îl căuta câte un prieten, se ferea să iasă cu acesta pe stradă, pentru ca el, evreul Sebastian, să nu-l compromită. În 1942, felul cum a fost ocolit de Nina și de Mircea l-a condus la o însemnare de bilanț:

„Nina e de 2-3 săptămâni la București. Evident, nu m-a căutat și n-am văzut-o. Nici nu știu ce i-aș putea spune. Se pare că Mircea va fi numit la Roma. [...] Mi se spune (Rosetti) că ar avea 400.000 lunar. Poate e exagerat, dar nici 200 n-ar fi răi. Să recunosc că am avut un moment de revoltă, de scârbă și de tristă invidie când am aflat toate astea. În timp ce el duce o existență de magnat, în regiuni paradiziace, de viață, de pace, de lux, de confort, de visare – în timp ce el trăiește din plin «ordinea nouă» – eu trag aici după mine o existență mizerabilă de prizonier. / Iar după război – presupunând că voi scăpa și că ne vom întâlni – anilor lui de înflorire eu nu le voi putea opune decât tristeții mei ani de umilință și ratare. / Ratarea nu se scuză niciodată, cu nimic. Izbânzile – chiar când sunt rodul infamiei morale – tot izbânzi rămân”⁹⁵⁴.

Construcția întregului pasaj, prin opoziția Sebastian – Eliade, cu finalul: „chiar când sunt rodul infamiei morale”, arată clar că diagnosticul ultim, de „infamie morală”, este pentru Eliade.

Comparând cele două jurnale – într-o comparație șchioapă, pentru că *Jurnalul portughez* acoperă o perioadă

mai scurtă decât *Jurnalul* lui Sebastian –, ne apropiem de *firea* celor doi autori: Sebastian, o natură pasională, a hiperbolizat, și în bine, și în rău, calitățile și cusururile prietenului său, pentru a cărei aventură legionară era îngrijorat; iar Eliade, o natură egotistă și rece, a reușit, în anii 1941-1944, să pună complet între paranteze existența amenințată a prietenului său evreu, dar a contat neclintit pe iubirea acestuia. Între cei doi a existat, așa cum am mai spus, o iubire: una inegală, în care unul a iubit, celălalt mai ales s-a lăsat iubit. Nu e o judecată morală – dragostea, chiar în forma prieteniei între doi bărbați tineri, amândoi heterosexuali de altfel, scapă, prin iraționalele ei, cântăririi morale; ci e o judecată de existență, o descriere a stării de fapt. Unul dădea, al doilea mai ales primea. Așa că nu e deloc de mirare că, atunci când Eliade a aflat de moartea fostului său prieten, l-a plâns, dar mai puțin pentru viața lui neîmplinită și mai mult pentru ceea ce Sebastian, prin moarte, nu mai putea să îi mai dea:

„Aflu [...] că Mihail Sebastian a murit ieri [...]. Chiar în climaxul meu legionar, l-am simțit aproape. Am câștigat enorm din prietenia lui. Contam pe această prietenie, ca să mă reîntorc în viața și cultura românească. [...] Mă simt și mai singur”⁸⁵⁵.

În continuare, Eliade l-a pomenit pe Sebastian în *Jurnalul* său parizian, i-a citit textele postume și, după cum am arătat în altă parte, l-a proiectat măcar parțial în figura lui Ciru Partenie din *Noaptea de Sânziene*⁸⁵⁶. Nu a fost lipsit nici de surprize prea puțin plăcute: de exemplu, Antoine Bibescu l-a întrebat, în 21 august 1947, dacă este antisemit, pentru că așa aflase el de la Sebastian⁸⁵⁷. La tipărirea piesei *Iphigenia* în volum, în Argentina, ca un fel de ironie

involuntară – căci autorul ei nu cunoștea nici proastele păreri, nici suspiciunile, probabil neîntemeiate, ale lui Sebastian, cum că ar fi vorba de o piesă legionară⁸⁵⁸ –, Eliade le-a dedicat-o lui Sebastian și lui Haig Acterian⁸⁵⁹. Remușcare târzie, și-n acest gest, ca și-n conceperea personajului Partenie măcar în parte după chipul lui Mihail? Tot ce se poate.

Există însă indicii că publicarea jurnalului eliadesc în forma sa *integrală* va modifica imaginea acestei prietenii traumatizate de istorie. Un cititor al jurnalului în varianta lui integrală, Matei Călinescu⁸⁶⁰, precum și doi dintre deținătorii fotocopiei integrale a *Jurnalului* lui Eliade, Mac Linscott Ricketts și Mircea Handoca, au dat în acest sens informații interesante. Astfel, biograful american a menționat, într-un studiu despre cei doi prieteni, faptul că în jurnalul integral și într-un carnețel inedit ale lui Eliade numele lui Sebastian este menționat cu o anume frecvență, că Eliade și-a însemnat mai multe vise cu Sebastian, într-unul dintre ele chiar împăcându-se cu acesta, căci „i-am putut explica atitudinea mea din ultimii ani”⁸⁶¹. Iar Matei Călinescu și Mircea Handoca transcriu o însemnare eliadescă din 1 august 1946:

„Văd deodată venind spre mine pe Mihail Sebastian, neschimbat, într-un costum gris. M-am repezit la el și l-am îmbrățișat. «Mihai – auzisem că ai murit». Eram foarte emoționat. El, rezervat, zâmbea. «Se credea că murisem, pentru că eram mai mult mort decât viu!» Eram fericit că-i pot explica atitudinea mea din ultimii ani. Nu știu ce-i spuneam când el m-a întrerupt: «Și cu Nina e același lucru», mi-a spus. «S-a crezut și despre ea că a murit. Dar e exact ca în cazul meu». Îmi aduc aminte că simțeam o fericire atât de nefirească încât, încet, încet, ca într-o beție, am leșinat”⁸⁶².

În calitatea lui de supraviețuitor vinovat, care nu își ceruse iertare de la Sebastian nici pentru că l-a ocolit în vara anului 1942, când a fost la București, nici pentru alte fapte, Eliade l-a visat, așadar, pe fostul său prieten, „înviindu-l” într-un vis tipic de supraviețuitor – cum este acela prin care Eckermann l-a „înviat” pe Goethe – și vorbindu-i în vis. Altfel spus, departe de-a fi netulburat și închis într-o amoralitate pe care i-am presupus-o pe baza versiunii incomplete a *Jurnalului*, Eliade, dimpotrivă, a avut remușcări fiindcă în trecut, în anii săi de „climax” legionar, și-a rănit prietenul evreu. Așa cum observă Mac Linscott Ricketts, faptul că Eliade a visat că-i dă lui Sebastian explicații pentru trecut sugerează „că recunoaște faptul că el fusese cel care greșise”⁸⁶³.

Presupun că istoria completă a acestei prietenii – în care intră și depresia prelungită de care a suferit Sebastian începând cu 1937, datorată și faptului că „prietenul cel dintâi și cel din urmă, Mircea”, l-a îndepărtat din preajma sa, și remușcările târzii ale lui Eliade – va putea fi clarificată numai după publicarea integrală a *Jurnalului* eliadesc.

⁸⁰⁴ Mac Linscott Ricketts, „Mircea Eliade și Mihail Sebastian: două relatări ale unei prietenii”, în *Timput*, anul VIII, nr. 11 (107), nov. 2007.

⁸⁰⁵ Sebastian, „Cum i-am cunoscut!...”, în *Rampa*, anul 18, nr. 5389, 30 dec. 1935.

⁸⁰⁶ Mircea Eliade, *Memorii*, I, p. 232-233.

⁸⁰⁷ Sebastian, „Considerații preliminare la o discuție”, în *Cuvântul*, 15 iul. 1928; v. *Opere*, I, p. 200.

⁸⁰⁸ Sebastian, scrisoare către Eliade, 19 aug. 1928, în *Mircea Eliade și corespondenții săi*, 4, p. 327; vezi și scrisoarea din 11 sept. 1928, în *ibidem*.

809 Sebastian, „Scrisoare despre călători și plecări”, in *Cuvântul*, anul V, nr. 1350, 24 ian. 1929.

810 Sebastian, „Cartea lui Mircea Eliade”, in *Cuvântul*, anul VI, nr. 1833, 31 mai 1930; v. și idem, *Jurnal de epocă*, p. 284.

811 Sebastian, „Mircea Eliade: «Oceanografie»”, in *Rampa*, anul 18, nr. 5111, 25 ian. 1935.

812 Dorina Grăsoiu, *Mihail Sebastian sau ironia unui destin*, p. 124.

813 Vezi miniantologia articolelor lui Sebastian despre Mircea Eliade, in Sebastian, *Jurnal de epocă*, p. 282-315.

814 Sebastian, „Premiul Tekirghiol-Eforie lui Mircea Eliade”, in *Cuvântul*, anul IX, nr. 2836, 17 mart. 1933.

815 Mircea Eliade, „O carte cu femei”, in *Cuvântul*, anul IX, nr. 2823, 4 mart. 1933.

816 Articolele lui Eliade pentru apărarea lui Sebastian sunt: „Judaism și Antisemitism, preliminarii la o discuție”, in *Vremea*, anul VII, nr. 347, 22 iul. 1934; „Creștinătatea față de Judaism”, in *Vremea*, anul VII, nr. 349, 5 aug. 1934; „O ultimă lămurire”, in *Vremea*, anul VII, nr. 352, 26 aug. 1934; „Ajutați-l pe d-l. Ludol”, in *Vremea*, anul VII, nr. 361, 28 oct. 1934.

817 Vlaicu Bârna, *Între Capșa și Corso*, p. 62.

818 Vezi nota 816.

819 Miron Radu Paraschivescu, „Reabilitarea spiritualității”, in *Cuvântul liber*, nr. 19, 16 mart. 1935, p. 3.

820 Sebastian, „Despre o anumită mentalitate huliganică”, in *Rampa*, anul 18, nr. 5162, 27 mart. 1935.

821 Sebastian, „Pentru un «intellectual ratat»”, in *Rampa*, anul 18, nr. 5356, 18 nov. 1935.

822 Sebastian, *Jurnal*, 27 nov. 1935, p. 41.

823 *Ibidem*, 25 sept. 1936, p. 86.

824 *Ibidem*, 27 nov. 1935, p. 41.

825 Sebastian, scrisoare către Eliade, 25 iul. 1936, in *Eliade și corespondenții săi*, 4, p. 333-334.

826 Sebastian, „Notă la un roman fantastic”, in *Revista Fundațiilor Regale*, febr. 1937; v. *Jurnal de epocă*, p. 313.

827 Sebastian, *Jurnal*, 25 febr. 1937, p. 114.

828 *Ibidem*, 2 mart. 1937, p. 115.

829 *Ibidem*, 4 apr. 1937, p. 123.

830 Nae Ionescu, „Chestiuni de metodă”, in *Cuvântul*, anul VII, nr. 2082, 7 febr. 1931.

831 Sebastian, „Vivat solidarismul social”, in *Cuvântul*, anul VIII, nr. 2588, 7 iul. 1932.

832 Sebastian, *Jurnal*, 25 sept. 1936, p. 85.

833 *Ibidem*, 13 ian. 1938, p. 148.

834 *Ibidem*, 7 sept. 1935, p. 33.

835 *Ibidem*, 19 dec. 1937, p. 134.

836 Într-un interviu (inedit) pe care mi l-a acordat în 1998, Norman Manea afirma: „... dincolo de coșmarul prin care trecea Sebastian în acei ani, până la urmă am putea să spunem că nu i s-a întâmplat ceva teribil. Am avut un sentiment foarte confuz citind cărțile unor evrei bucureșteni despre perioada războiului, despre perioada persecuției la care ei erau supuși. Inclusiv cartea Mariei Banuș, *Sub camuflaj*. [...] Văzând că acolo se pleca la mare, se mergea la restaurant... Sebastian mai mergea și la schi câteodată. [...] Sau scria o piesă. Eu am amintiri mai drastice despre acea perioadă. Eram în «excursie» [deportat în Transnistria]. Comparate cu amintirile mele, chiar și suferința foarte reală a bucureștenilor evrei mie mi s-a părut moderată”.

837 Eliade, „Judaism și Antisemitism, preliminarii la o discuție”, 22 iul. 1934.

838 Mircea Vulcănescu, *Nae Ionescu, așa cum l-am cunoscut*, p. 130.

839 Sebastian, *Jurnal*, 12 apr. 1938, p. 157.

840 *Ibidem*, luni, 8 aug. 1938, p. 170; 15 ian. 1940, p. 256.

841 Mircea Eliade, *Jurnalul portughez*, in *Jurnalul portughez și alte scrieri*, 1, p. 175.

842 Sebastian, *Jurnal*, 19 apr. 1938, p. 159.

843 *Ibidem*, 11 mai 1938, p. 162.

844 *Ibidem*, 22 aug. 1938, p. 173.

845 *Ibidem*, 30 aug. 1938, p. 175.

846 *Ibidem*, 10 dec. 1938, p. 191.

847 *Ibidem*, 16 dec. 1938, p. 192.

848 *Ibidem*, 20 sept. 1939, p. 231-232.

849 *Ibidem*, 23 sept. 1939, p. 234.

850 Eliade, *Memorii*, II, p. 67.

851 Mircea Eliade, scrisoare către Gershom Scholem, 3 iul. 1972, in Mircea Eliade, *Europa, Asia, America*, III, p. 132.

852 Mircea Eliade, intervievat de Mircea Handoca, 1981, în Mircea Handoca, *Convorbiri cu și despre Mircea Eliade*, p. 15.

853 Mircea Eliade, „Profesorul Nae Ionescu”, în *Vremea*, anul IX, nr. 463, 15 nov. 1936. Cu titlul schimbat în „... Și un cuvânt al editorului”, articolul a devenit postfața lui Eliade la volumul Nae Ionescu, *Roza vânturilor* (1937).

854 Sebastian, *Jurnal*, 27 mai 1942, p. 455.

855 Eliade, *Jurnalul portughez*, 29 mai 1945, p. 365-366.

856 Marta Petreu, „Eliade par lui-même”, în *Apostrof*, anul XVIII, nr. 4 (203) și 5 (204), apr.-mai 2007.

857 Informația se află atât în Mac Linscott Ricketts, „Mircea Eliade și Mihail Sebastian: două relatări ale unei prietenii”, cât și în Mircea Handoca, *Jurnalul inedit al lui Mircea Eliade*, p. 21.

858 Vezi Sebastian, *Jurnal*, 12 febr. 1941, 6 mart. 1941, p. 305, 311. „Supărătoare[le] intenții legionare” pe care le simte Sebastian când vede spectacolul pot fi ale montării, nu ale textului, care, la lectură, pare neatins de subtexte politice.

859 Mircea Eliade, scrisoare către Mircea Handoca, 5 iul. 1973, în *Europa, Asia, America*, I, p. 377.

860 Matei Călinescu, *Despre Ioan P. Culianu și Mircea Eliade*, p. 213.

861 Mircea Eliade, [*Jurnal inedit*], 1 aug. [fără an], apud Mac Linscott Ricketts, „Mircea Eliade și Mihail Sebastian: două relatări ale unei prietenii”.

862 Mircea Eliade, [*Jurnal inedit*], 1 aug. 1946, în Matei Călinescu, *Despre Ioan P. Culianu și Mircea Eliade*, p. 213; Mircea Handoca, *Jurnalul inedit al lui Mircea Eliade*, p. 78. Menționez că dețin, la rândul meu, fotocopia acestei pagini a lui Eliade.

863 Mac Linscott Ricketts, „Mircea Eliade și Mihail Sebastian: două relatări ale unei prietenii”, nota 59.

Capitolul 17

Portret de scriitor în depresie prelungită

Sebastian a stat la începutul carierei sale în „casa *Cuvântului*”, iar faptul că a fost acceptat ca evreu în acest loc anume, de către un om pe care îl mitiza, apoi faptul că a fost încurajat să scrie ce voia el i-au dat aripi. Portretul pe care i-l putem reconstitui din textele sale și din însemnările colegilor lui de generație, la sfârșitul anilor 1920 și începutul anilor 1930, ni-l arată pe cât de informat, pe atâta de orgolios și de înțepat. Sprijinindu-se atât pe forța ziarului la care lucra, cât și pe calitățile sale personale, adică pe talent și pe informație, Sebastian a fost agresiv și autoritar până la necuviință. Ideologia „paricidă” a generației sale i-a venit, în prima perioadă (1927-1934), ca o mănăușă. Apartenența la *Cuvântul* și la elita generației '27 i-a dat o superbă, juvenilă siguranță de sine. Drept urmare, el s-a lansat într-o serie de judecăți critice severe – impertinente ca formă, foarte adesea nedrepte în conținut, despre numeroase personalități importante ale vieții culturale –, într-un număr mare de polemici, în care, numindu-și victima „domnule”, îi decreta nemilos nulitatea intelectuală, imoralitatea și chiar decesul literar. Locul unde era plasat – „casa *Cuvântului*” și elita generației '27 (foarte precis, elita restrânsă a Asociației „Criterion”) – i-a atras prin el însuși ostilitatea unor intelectuali de toate vârstele, inclusiv a unei părți din generația '27 (aripa marxistă și avangardistă a generației, centrul democrat etc.). De pe urma amplasării și de pe urma polemicilor proprii – multe partizane, el preluând (cu sau fără intenție, dar foarte zelos) aversiunile ideologice ale lui Nae Ionescu –, Sebastian și-a creat dușmani și, în același timp, și-a câștigat o anumită faimă, de critic important și de polemist redutabil. Sebastian a utilizat adesea premise fabricate de-a gata de locul unde se afla și de strălucitorul dar maleficul său „director de conștiință”. Ostilitatea la adresa lui Lovinescu, Ralea,

Ibrăileanu ș.a. s-a datorat, în cea mai mare parte, partizanatului față de *Cuvântul*.

În cadrul generației '27, Sebastian a fost o figură de vârf; chiar dacă s-a delimitat de „misticismul” generației, și-a compensat rezerva prin dușmănia față de „bătrâni” și prin războiul de uzură pe care l-a dus contra lor. Noua sensibilitate morală, despre care a vorbit de la bun început și pe care a invocat-o obsesiv și cu un aer superior, inclusiv ca problemă a „incompatibilităților”, a rămas și pentru el un deziderat nepus în practică, căci în viața sa reală el însuși a fost compatibil cu incompatibilul însuși. Contaminat de ideile politice ale lui Nae Ionescu așa cum un om care stă în fum se îmbăcsește de miros, Sebastian și-a scris, vreme de cinci ani (1929-1933), toate comentariile politice exact pe linia politică a *Cuvântului* – care a fost tot mai intens de extremă dreaptă. Dacă folosim propriile sale simboluri din *Cum am devenit huligan*, Sebastian a fost un „om în uniformă” – și anume, în uniforma *Cuvântului*, cu toate nuanțele lui succesive, dar niciodată nici în culoarea democrației, nici în a stângii – când lumea mai umbla „în sacou”; și a trebuit să se îmbrace „în sacou” când extremiștii români, inclusiv colegii săi de generație, s-au costumat la repezeală „în uniformă”. Deși ocazional s-a declarat într-un mod vag drept „burghez”, delimitarea sa de idealul burghez este categorică și repetată, așa încât numai printr-o confuzie sau printr-o mistificare îl putem considera pe Sebastian un adept al lumii burgheze și un burghez el însuși. De asemenea, conflictul dintre frisoanele vitaliste și forma carteziană a minții pare a fi fost permanent la el și nu a scăpat comentatorilor săi, de pildă lui Șerban Cioculescu, care l-a formulat exemplar.

Sebastian a avut trei mari iubiri: pe Nae Ionescu, pe Eliade, pe Leny Caler.

El a iubit-o pe Leny Caler și, deoarece comentatorii sunt înclinați s-o devalorizeze, tratând-o ca pe-o femeie ușoară, ce nu ar fi meritat *onoarea* de a fi iubită de un personaj superior ca Sebastian, să precizăm, foarte pe scurt, că Sebastian s-a îndrăgostit de Leny Caler în aprilie 1935⁸⁶⁴ și s-a învățit obsedat în jurul ei vreme de câțiva ani. Suferința pe care această iubire i-a adus-o lui Sebastian pare a avea legătură cu propria lui nehotărâre față de Leny. E semnificativ, în acest sens, faptul că în 16 ianuarie 1939, deci după patru ani de când Sebastian îi dădea târcoale, Leny, ca și cum s-ar fi hotărât să lămurească relația, îl vizitează în noua lui garsonieră și forțează lucrurile: pentru prima dată în istoria lor, se dezbracă. Comentariul lui Sebastian însuși clarifică situația lor reală:

„A fost aici ieri, s-a dezbrăcat și, pe urmă, în fața năruirii mele, s-a purtat de o delicateță, de o simplitate care au făcut să trecem ușor printr-un moment care mi se părea fără ieșire, fără salvare. / E foarte frumoasă”,

scrie el, care, e limpede, o vede goală pentru prima oară. Și continuă, mărturisindu-și clar surpriza primei vederi: „E mult mai frumoasă decât puteam crede după cele mai încrezătoare așteptări”⁸⁶⁵. Așadar, în iubirea pentru Leny, sursa suferinței se afla în primul rând în Sebastian – care a dorit ca Leny să fie, simultan, *și iubita lui platonică, și iubita lui fidelă* –, nu în defectele morale ale partenerei (care au putut să existe, firește, dar nu ele au determinat forma relației lui Sebastian cu ea). În raport cu Leny Caler (care a

început și a sfârșit prin a i se oferi), el nu prea a știut ce să facă, așa că Sebastian s-a purtat conform structurii lui masochiste, situându-se în postura care îi putea aduce *cel mai mare beneficiu de suferință cu putință*: a lungit relația la nesfârșit, într-un mod echivoc, semănând confuzie.

Personalitatea lui Sebastian a fost astfel structurată, încât el să obțină cel mai mare *beneficiu de suferință din orice fel de dragoste*. Așa cum s-a lăsat chinuit de Leny Caler, el s-a ales cu multă durere și de pe urma primelor lui iubiri intelectuale, adică de pe urma lui Nae Ionescu (față de care a avut o declarată supunere masochistă) și de pe aceea a lui Mircea Eliade (care a fost pentru el obiect de fervoare, „prietenul cel dintâi și cel din urmă”). Iubirile intelectuale ale lui Sebastian au avut, în epoca lor de dezamăgire și destrămare, exact aceeași structură ca iubirea erotică pentru Leny: pe de o parte, Sebastian aștepta, numărând chinuit zilele, un semn, își promitea că o s-o rupă, apoi, la primul gest, alerga la Nae sau dădea fuga la Eliade.

Sebastian nu a rupt niciuna din cele trei mari iubiri ale sale, ci a agonizat în fiecare din ele (ca și în altele, mai pasagere). A agonizat cu fiecare din ele în el, până când ele și-au dat duhul de la sine. Cu spiritul său autoanalitic (de Swann, cum singur observă în *Jurnal*), el a fost capabil să se autoanalizeze, dar a fost incapabil să rupă, chiar și când rațiunea intelectuală și rațiunea morală i-au pretins asta.

Biografia sa este tăiată în două de anul 1934, al scandalului cu *De două mii de ani*. Sebastian de dinainte de scandal și Sebastian de după scandal diferă substanțial, încât aproape că poți vorbi de două personalități succesive ale scriitorului. El a avut un formidabil elan și un uluitor tupeu până la începutul anului 1934. Odată cu scandalul cu *De două mii de ani*, care nu l-a distrus, dar care i-a arătat vulnerabilitatea; odată cu pierderea *Cuvântului* și a protecției lui Nae Ionescu; odată cu pierderea lui Eliade și a

celorlalți prieteni din cercul elitist al „Criterionului”; odată cu toate aceste evenimente, Sebastian s-a schimbat și a trebuit să își schimbe relațiile și referințele, adică viața. Între începutul anului 1934 și sfârșitul anului 1937 (datorită evenimentelor tectonice: dispariția *Cuvântului*, angrenarea prietenilor săi în extrema dreaptă, din care el tocmai fusese public expulzat în 1934, ca evreu; apoi, datorită altor scandaluri de presă, de mai mică amploare decât acela din 1934, prin care extrema dreaptă, „vigilentă”, l-a hărțuit mereu⁸⁶⁶), situația lui Sebastian s-a schimbat radical, iar el a trebuit să își facă, la vârsta de 30 de ani împliniți, bilanțul pierderilor:

„În condiții normale de viață, ceea ce mi s-a întâmplat mie în ultimii 3-4 ani ar trebui să fie, nu zic îmbucurător, dar în niciun caz catastrofal. Grav, desigur, dar tocmai prin gravitate util. A pierde o situație – *Cuvântul*; [...] o serie de prieteni – Ghiță Racoveanu, Haig, Marietta, Lilly, Nina și [...] Mircea – a pierde totul, absolut totul, poate fi la 30 de ani nu un dezastru, ci o experiență de maturitate. / [...] Nu ar trebui să înțeleg că termin o etapă (dar o termin total, definitiv) și să încep alta, care mă duce spre alți oameni, spre alte afecțiuni, spre altă iubire poate, și poate spre o nouă singurătate? / Ba da, ba da – dar pentru ca să fie astfel mai lipsește ceva, singurul lucru fără scăpare în destinul meu. / Căci tot restul se poate reface”⁸⁶⁷.

Să observăm că Sebastian nu a „terminat total, definitiv” cu acești foști-actuali prieteni pe care îi enumeră, că s-a dus spre alte afecțiuni și spre alți oameni, inclusiv spre altă iubire, dar fără să înceteze a-și frecventa foștii prieteni și fosta iubire. El pur și simplu nu era omul rupturilor, ci al continuităților, al fidelităților. La fel, să

observăm că, la aproape patru ani de la dispariția *Cuvântului*, Sebastian îl regretă, fără însă să sufle o vorbă de părere de rău pentru ce a scris el acolo.

Ce a urmat după această dată a fost cu mult mai rău.

Ca evreu român, Sebastian a fost nu numai victima antisemitismului public (inclusiv din presă), ci și victima antisemitismului oficial. Introducerea legislației antisemite în România (1938), urmată de pierderea locului de muncă la Fundațiile Regale, amenințarea directă la care a fost supus ca evreu, Războiul Mondial, deportările evreilor (inclusiv deportarea fratelui său) au fost o parte din ofensele, suferințele și persecuțiile pe care le-a îndurat. Pe măsură ce antisemitismul oficial a câștigat teren, iar cercul lui de prieteni l-a expulzat, Sebastian s-a simțit tot mai însingurat. Desigur, relațiile lui s-au restructurat: în loc să se vadă des cu Nina și Mircea Eliade, cu Marietta Sadova și Haig Acterian, cu Vulcănescu etc., s-a văzut și cu Eugen Ionescu, cu Comarnescu, apoi cu Rosetti, Ralea, cu Lena Constante, cu Vișoianu și cu alții. *Jurnalul* său înregistrează, de pildă, cam în aceleași zile, o întrevvedere cu Eliade și o alta cu fosta țintă a pamfletelor sale, cu Ralea, care era ministru⁸⁶⁸.

Sebastian a avut, în această epocă grea, o dorință sfâșietoare de viață banală, normală. Așa cum structural-erotic e plasat în familia lui Kierkegaard, Nietzsche, Kafka, Pavese, „meteodependența” lui l-a plasat printre „opiomanii” de felul lui De Quincey, care, dacă e „Frig, vânt, toamnă”⁸⁶⁹, visează „puțină liniște, o femeie, cărți și o casă curată”⁸⁷⁰; sau, mai amănunțit, „O casă caldă, intimă, în care să citesc și să scriu lângă o femeie iubită – vis irealizabil după care mereu am tânjit, și mai ales în asemenea zi”⁸⁷¹.

Este, firește, o fantasmă de neîmplinit, pentru că datorită aceluși misterios accident de la șaptesprezece ani și jumătate („Câte lucruri mi-a stricat nenorocul meu! Aveam atâtea lucruri în mine, ca să fiu fericit. Aveam o facilitare

extremă, fără complicații, fără drame. Și toate astea rupte groaznic la 17 ani și jumătate. Mi-e silă uneori, mi-e milă de cele mai multe ori. De ce, Doamne, de ce!"; și: „Va trebui să-l văd pe Poldy [fratele său, medic]! Voiajul [în Franța], care mi se părea la început exclus, trebuie să devină posibil. Lucrurile trebuie clarificate. Să fiu cel puțin edificat. Ce comic ar fi să nu fie la mijloc decât o chestiune medicală! / Dar nu. Nu-mi fac prea multe iluzii. Vreau însă să știu"⁸⁷²), accident ale cărui urmări se văd în aproape toate relațiile lui erotice înregistrate de *Jurnal*, Sebastian stă în fața vieții la fel de timorat ca personajul kafkian în fața ușii ce duce în lege.

Forța inițială a lui Sebastian a provenit din scris – a scris de la început foarte bine, fiind nu numai talentat, ci și cultivat –, iar aplombul lui, din apartenența la grupul lui Nae Ionescu, pe care l-a supraapreciat și de care s-a simțit apreciat, încurajat, apărat. El a fost, așa cum observă Alexandru George, „un produs de lux al societății intelectuale românești, dar a prins momentul prin care a ajuns aproape un paria”⁸⁷³. Din momentul în care grupul de apartenență – „casa *Cuvântului*” – l-a expus și l-a expulzat, adică din momentul în care Nae Ionescu a scris prefața la roman, iar Sebastian și-a pierdut apoi pe rând prietenii criterioniști, convertiți nu numai la extrema dreaptă, de care aparținuse însuși Sebastian, ci la extrema dreaptă legionară, deci antisemită, tânărul scriitor a început să se clatine.

Treptat, el a căzut în depresie.

După ce și-a pierdut prietenii (întâi pe Nae Ionescu, apoi și pe Eliade), Sebastian a avut două reacții psihosomatice puternice, pe care *Jurnalul* său le-a consemnat clar: s-a simțit tot mai obosit și a visat tot mai mult.

Începând cu primăvara anului 1938, *Jurnalul* înregistrează lăitmotivul oboselii sau al extenuării. Inițial, astenia lui a avut o cauză imediată: Sebastian pierdea nopțile, bând (simptom de dezechilibrare psihică) prin berării și restaurante:

„sila de a fi treaz, un gust groaznic de a bea, de a dormi, de a uita. Mi se pare că sunt la limită”; „Băusem mult, într-adins. (Aș bea mereu, ca să uit...)”; „Aș bea mereu, ca să uit – și am atâtea de uitat. [...] am sfârșit prin a mă îmbăta groaznic, una din cele mai teribile beții din viața mea. Eram abrutizat, nu mă mai gândeam la nimic, eram fericit”; „Alaltăieri, lungă noapte de beție la d-na T.”; „Duminică, noapte de beție cu Leni și Jenica Cruțescu. Aș bea mereu, n-aș face altceva decât să beau”; „Încă o noapte de beție – dar ultima...”; „Am băut mereu (o zi întreagă, vineri, la Condiescu, o noapte întreagă, sâmbătă, la Siegfried)”⁸⁷⁴,

iar a doua zi era obosit. La început, oboseala ceda la o cură de natură, căci Sebastian, precum Anteu, se refăcea în atingere cu muntele, marea, câmpul, iarba. Apoi oboseala lui s-a instalat temeinic, însoțindu-l ca umbra, până la capăt.

„Nu știu ce am. Sunt mereu obosit. Incapabil de un efort susținut de câteva ore”; „obosit [...] destrămat”; „teribila oboseală fizică”; „Nu sunt trist. Sunt pustiu”; „Obosit, ca în cele mai proaste zile ale mele”; „mă simt obosit, extenuat, covârșit de tot ce se întâmplă”; „rareori am fost mai destrămat, mai ostenit, mai trist”; „lene descurajată, inutilitate”; „Sunt obosit, obosit, obosit”; „Mă simt ostenit, uzat, stors”; „Mă simt gol, pustiu, stupid, sălcu”; „profunda mea oboseală [...] poate că e o deficiență de viață”; „Mă simt

astăzi pe jumătate mort: indiferent, insensibil, fără doruri, fără speranțe, fără așteptări”; „Niciodată n-am fost mai bătrân, mai tern, mai fără elan, mai fără tinerețe”; „Coarde sparte, gesturi inutile, cuvinte șterse”; „Sunt bătrân, trist, veștejit, apatic, pierdut”⁸⁷⁵.

Sebastian a recunoscut că alți oameni, alți evrei pe care îi cunoaște, supuși aceluiași restricții și pericole ca el, *funcționează*, fac față, în timp ce la el epuizarea psihică și organică este inexplicabilă.

În paralel, Sebastian a început să viseze, fie cu ochii deschiși – extraordinară pagina de fantasmare continuă din 27 septembrie 1941 –, fie în somn. Pe măsură ce și-a pierdut reperele de încredere din real, le-a mutat în inconștient, pe măsură ce prietenii i-au întors spatele și el a încercat să se dezbrace de năravul de-a le perturba ședințele de cuib, ei i-au ocupat inconștientul, adică somnul și visele. Cu cât viața sa socială a fost mai redusă, cu atâta activitatea sa onirică a fost mai vie; cu precizarea că visele sale au fost bizare, adevărate coșmaruri. El i-a visat frecvent pe Nae, pe Nina, pe Eliade, până și pe Zelea Codreanu.

După aceste două simptome majore – oboseala și activitatea onirică intensă – se poate induce că, în 1938, Sebastian a intrat într-o depresie serioasă, care l-a dus tot mai afund, până la certitudinea subiectivă a iremediabilului:

„Nu e nicăieri nimeni care să poată face ceva pentru mine, nu e nicăieri nimic care să-mi poată veni în ajutor”⁸⁷⁶.

E semnificativ în acest sens că, după ce și-a pierdut garsoniera și s-a mutat cu părinții, bucuria lui era să întoarcă foaia din calendar, cu satisfacția că „a mai trecut o

zi"⁸⁷⁷, cum notează în 6 mai 1941. Trecuse, într-adevăr, războiul mai avea mult până să se apropie de sfârșit, iar Sebastian însuși mai avea foarte puțin (patru ani și douăzeci și trei de zile) până la propria sa moarte.

Deși relațiile sale sociale nu au încetat – cum am mai spus, la sfârșitul anilor '30 el se întâlnea cu Rosetti, Eugen Ionescu, Camil Petrescu, Vișoianu, Ralea, Comarnescu, Vianu, Teodorescu-Braniște, cu Lena Constante etc. –, în absența vechiului său grup de apartenență, de care s-a simțit trădat, Sebastian a trăit cu sentimentul monadic al solitudinii etanșe: „La 35 de ani [...], nicio prietenie reală”, scrie el, nedreptățindu-l grav măcar pe Rosetti, care i-a fost un foarte bun prieten. Sau, la fel, nedreptățindu-l pe Eugen Ionescu, care îl considerase „dușmanul meu” pe vremea „când era din șleahța lui Eliade”, însă care l-a îndrăgit după ce Sebastian „Se eliberase de năisme și de alte eliadisme”⁸⁷⁸, deci după schimbare. Dar în absența grupului de origine, el simte că:

„Trăim fiecare în singurătatea noastră, ca în niște celule de sticlă. Putem schimba saluturi, zâmbete – asta e tot”⁸⁷⁹.

Din superbia și din impertinența lui de la douăzeci de ani nu i-a mai rămas, în această epocă, nimic. Prăbușit inclusiv în propria sa stimă, scriitorul își găsește, de exemplu, jurnalul plat și „uimitor de neinteresant”, lipsit de „sunet adânc”⁸⁸⁰ – ceea ce, oricum am lua-o (fie că jurnalul este sub nivelul trăirilor lui, fie că autorul pur și simplu se înșală și și-l apreciază greșit), tot un semn de autodesconsiderare și de depresie este. În timpul războiului, ofensat și umilit până la măduvă, Sebastian uneori abia mai avea curajul să iasă pe stradă. Există, în acest jurnal, o pagină uluitoare: nota din 19 octombrie 1941, când marele

meloman s-a dus la concert, la Ateneu, să-l asculte pe Gieseking cântând Schumann, Bach și Beethoven. Întâi, Sebastian a ezitat să meargă și s-a acuzat de „frivolitate” morală că dorește muzică interpretată de un neamț, în condițiile în care evreii sunt în lagăr. După deliberări chinuitoare, și-a luat totuși bilet, dar apoi au început remușcările și noile dileme: să meargă? să nu meargă? S-a dus până la urmă, și s-a simțit mizerabil, căci exclus, stingher, timorat:

„Senzație stranie de a intra în sala Ateneului, unde nu mai călcasem de atâta vreme! Nu-mi puteam învinge timiditatea, rușinea, frica. Aș fi vrut să nu mă vadă nimeni, să nu văd pe nimeni. Mi se părea că sunt un fel de fantomă revenită pentru o clipă la lumină. Ce freamăt de rochii, de mâini albe, de blănuri, de uniforme. Nenumărate fete tinere frumoase. Câteva femei admirabile. Bărbații aproape toți bine îmbrăcați, calmi, respirând siguranță de sine, confort. Pe strapontina mea mă simțeam mizerabil, dizgrațiat, urât, bătrân, trist, jerpelit. Războiul trece numai prin mine? Numai eu îl trăiesc? [...] Jumătate din bucuria concertului mi-a fost luată de obsesiile cu care venisem acolo, fără să pot scăpa de ele nicio secundă”⁸⁸¹.

Jurnalul lui Sebastian surprinde situația paradoxală în care se afla scriitorul. Pe de o parte, el trăia în România antisemită și, în plină legislație antisemită, se învârtea într-un cerc de cunoștințe și prieteni (unii antisemiți) care ținea de trecut: „Din incident în incident, din ramificare în ramificare, plec de la Alice și ajung la Blank, la Leni, la mine, la Lilly, la Zoe, la Maryse, la Marie Ghiolu, la Lupa, la Nae, la Mircea, la Camil – și prin Camil din nou la Alice, unde circuitul se închide, putând însă să reînceapă din nou

în alt sens, cu alt itinerar, antrenând alți oameni, alte aventuri – [...] toate fiind angrenate în același «sistem» de relații sociale”⁸⁸², remarcă el în 14 martie 1939. Pe de altă parte, are relații noi, există oameni care îl ajută, dar care nu au pentru el o declarată importanță afectivă. Rosetti, directorul Fundațiilor Regale, de pildă, care l-a ajutat începând cu toamna anului 1934, publicându-i *Cum am devenit huligan*, cu care colabora la Fundațiile Regale și cu care se întâlnea în timpul războiului, nu pare să fi contat din punct de vedere afectiv pentru Sebastian. Sau, alt ajutor primit de el, în 1944, când o largă „conspirație” (Nora Piacentini, Mircea Șeptilici, Radu Beligan, Nineta Gusti, Marcel Anghelescu, Fifi Harand, Soare Z. Soare și Ștefan Enescu) a făcut să-i fie jucată, în plină funcționare a legilor rasiale, *Steaua fără nume*⁸⁸³, este abia menționat în *Jurnal*, unde nu apare, poate și din prudență, nici măcar data premierei⁸⁸⁴. Fixat de grupul de la *Cuvântul* și „Criterion” – și mai ales de Nae Ionescu și de Eliade, pentru care, așa cum remarcă fratele său, el a avut „tot entuziasmul, toată încrederea oarbă”⁸⁸⁵ –, Sebastian, oricâți prieteni noi are, se simte totuși singur. Pentru el, precum ceva mai târziu pentru Eugen Ionescu⁸⁸⁶, „singurătate” însemna absența *acestor* prieteni, cu care spera că, după război, va avea o reglare de conturi.

*

În această atmosferă apăsătoare, a apărut la un moment dat un personaj straniu, care a adus o notă suprarealistă și binefăcătoare în viața lui Sebastian: prințul Antoine Bibescu, cu care era în relații probabil din 1932⁸⁸⁷. După ce Sebastian a fost invitat la Corcova (prima dată în mai 1939), după ce s-a întrebat, mefient, „ce vrea Antoine Bibescu de la mine”, nu cumva vrea să-l lanseze ca dramaturg pe scenele bucureștene?⁸⁸⁸, în noiembrie 1941

prințul s-a instalat în viața lui Sebastian. Mai exact, Sebastian s-a instalat în viața prințului și în reședința de la Corcova a acestuia. Și, dacă până acum Sebastian, pradă serioasei sale depresii, fugea de lume și se închidea în propria lui suferință, din acest moment Bibescu l-a scos pur și simplu din bârlog și l-a plimbat, într-o excentricitate deplină, prin Bucureștiul monden și aflat sub război. De neuitat este data de 26 septembrie 1942, când Antoine Bibescu l-a dus la două teatre în aceeași seară:

„«A face apariția» e cuvântul indicat. Cred că am avut și într-o parte și într-alta o intrare de mare succes. N-a fost desigur om în sală care să nu întoarcă ochii spre noi”⁸⁸⁹,

scrie satisfăcut Sebastian, povestind cum prințul, în haine albe de doc și în comozi papuci de casă, s-a proțăpit lângă scenă, vorbind tare, iar apoi a părăsit sala și s-a instalat, „foarte confortabil”, cu Sebastian cu tot, „pe piatra grilajului” de la Ateneu.

În octombrie 1941, la râvnitul concert Giesecking, Sebastian nu-și putuse „învinge timiditatea, rușinea, frica” la intrarea în sală; acum, în schimb, sub aripa acestui prinț insolit – care își trata propria țară ca pe-o colonie africană, dar care fusese prieten de tinerețe cu Proust, intrat prin alianțe matrimoniale în înalta aristocrație europeană, deci satisfăcea standardele de vanitate mondenă ale lui Sebastian –, nu numai că s-a simțit în siguranță, dar s-a și amuzat copios. Deși problemele lui de existență erau intacte:

„Dar ce să fac eu cu lumea asta de lux? Eu, care mâine trebuie să plătesc chiria? Eu, care nu știu unde să găsesc cei

100000 lei care mi-ar asigura din nou coșnița casei pe un trimestru?"⁸⁹⁰,

din punct de vedere psihic, Sebastian a fost însă salvat. Prin incursiunile în lumea de lux a acestui aristocrat cultivat și excentric, Sebastian a primit o porție de demnitate, de care avea nevoie pentru a supraviețui. În plin război, Sebastian a stat repetat și îndelung în „Paradisul”⁸⁹¹ de la Corcova („– Voi putea sta o lună aci, nu-i așa?”⁸⁹², l-a întrebat el din start pe prințul Bibescu, care fără îndoială îl îndrăgise), unde s-a întremat fizic și psihic; iar când Bibeștii se aflau în București, Sebastian lua masa cu ei la Mogoșoaia ori la Athénée Palace, având ocazia să constate că evreitatea sa este acceptată ca atare și protejată:

„– *Prince, aimez-vous les juifs?* l-a întrebat [corespondentul Agenției Havas] pe Antoine.

– *Pas de gaffe!* l-a întrerupt A. *Notre ami est juif*”⁸⁹³.

Amiciția cu prințul l-a ajutat deci să facă față, moralmente vorbind, situației lui de evreu român în timpul războiului.

În privința războiului, să observăm că Sebastian (care a urmărit crispat linia fronturilor și discuțiile din târg despre cine va câștiga în final) este foarte dezaprobat în *Jurnal* cu cei care mizau pe Germania hitleristă ori cu aceia care aveau rezerve față de Uniunea Sovietică. Dar el însuși – adversar natural al hitlerismului – nu a mizat, de fapt, pe Uniunea Sovietică. Speranța lui, explicit formulată în *Jurnal*, s-a îndreptat înspre Anglia. Cu alte cuvinte, în vreme ce realitatea oferea o imposibilă alegere între hitlerism și comunism (dilemă care a blocat, din punct de vedere moral,

toată societatea românească), Sebastian s-a îndreptat, printr-un sofism inconștient, înspre a treia cale: liberalismul britanic. Este foarte simptomatic că Sebastian, la întrebarea: cui să-i dorim victoria?, indică mereu Anglia, făcând abstracție că ea este aliata Uniunii Sovietice, dar nefăcând abstracție că Anglia este burghez-liberală, nu colectivistă.

*

Sebastian a participat la actul de la 23 august 1944, făcând servicii de presă lui Pătrășcanu, Zilber et comp. și contribuind la relansarea *României libere*. S-a aflat deci, în condițiile istorice ale celui de-al Doilea Război Mondial, în tabăra comunistă. După mărturia lui Antoine Bibescu, care sublinia că „Nimeni n-a știut să-și iubească prietenii ca [Sebastian]: Kahane, Al. Rosetti, Lucrețiu Pătrășcanu”⁸⁹⁴ etc., scriitorul a avut relații strânse nu numai cu Pătrășcanu, ci și cu un alt comunist, Moses Kahana, pomenit în *Jurnalul sebastianesc* în calitate de medic. Or, așa cum arată Mihai Dim. Sturdza, acesta a fost o figură misterioasă, un activist în România din partea Cominternului⁸⁹⁵. O cercetare amănunțită pe seama acestei colaborări cu comuniștii – și care nu intră în scopurile acestei cărți – ar putea, așadar, aduce, în principiu, informații interesante despre Sebastian în timpul războiului. Asta gândindu-ne și la faptul uimitor că mai mulți dintre colegii de generație ai lui Sebastian au trecut, în anii treizeci, de la o extremă la alta, fie de la comuniști la legionari, fie invers. Cei mai mulți tineri intelectuali din generația '27 au avut apetitul înnoirii României prin revoluție și au pendulat de la o extremă la alta⁸⁹⁶, într-o stare de excitație revoluționară pe care numai extremismul politic o putea satisface. Putem să presupunem că Sebastian, care experimentase între 1929 și 1933 varianta (mai blândă) a extremismului românesc de dreapta,

s-a dus la comuniști numai din cauza situației lui de evreu în România antisemită a lui Antonescu, iar nu din cauza vreunui puseu revoluționar. El s-a retras, de altfel, rapid:

„Mă felicit că experiența mea la *România liberă* s-a terminat repede [...]. Imbecilitatea îndoctrinită e mai greu de suportat decât imbecilitatea pură și simplă”⁸⁹⁷.

După 23 august, la toate ofertele care i-au fost făcute (*România liberă*, Fundațiile Regale, ziarul lui Carandino și Zaharia Stancu, ziarul lui Braniște, Radio, liceu⁸⁹⁸ etc.), Sebastian a răspuns cu *nu*: „Nu pot. Nu mă interesează. Nu vreau”⁸⁹⁹. Idealul lui imediat, clar exprimat în 20 septembrie 1944, a fost pe o linie precaută, individualistă, care evită o nouă angajare politică:

„Nouă ne trebuie libertatea lui Montaigne: o libertate de intelectual care își apără singurătatea”⁹⁰⁰.

În același timp, *Jurnalul* ne lasă să întrevădem care era adevăratul plan pe termen lung al lui Sebastian: un post în străinătate, „ăsta a fost mereu visul”⁹⁰¹. Coroborând acest „vis” cu sârguința de-a învăța limba engleză, cu frecventarea asiduă a unor diplomați străini și cu însemnările sale fugare, că volumele lui ar arăta bine traduse în alte limbi, rezultă că de fapt Sebastian se pregătea de ducă⁹⁰². Cel care se declarase, în 1934-1935, „un evreu, un român și un dunărean” se pregătea acum, uzat de ofensele îndurate în timpul războiului și încărcat de „puțin dezgust pentru eterna Românie”⁹⁰³, s-o părăsească în mod legal. Fantasmelor lui mergeau de altfel în aceeași direcție: „Mă văd cu Nadia la

New York sau în California"⁹⁰⁴. Legătura sa sentimentală cu Nadia Mărculescu, datând din toamna anului 1940, urma să se finalizeze prin plecarea lui Sebastian pe urma Nadiei, în Occident sau în America⁹⁰⁵. (Nu este întâmplător că în *Insula*, piesa de teatru jucată după moartea lui Sebastian, acțiunea se petrece în America de Sud, iar Nadia este un principiu al vieții, al rezistenței; putem spune că, așa cum *De două mii de ani* este „casa” înălțată pentru Nae, așa cum *Jocul de-a vacanța* este expresia iubirii lui pentru Leny Caler, *Insula* este o proiecție a viitorului pe care și-l dorea Sebastian, și anume unul împreună cu Nadia Mărculescu și în afara României.) Dacă n-ar fi fost victima accidentului care i-a curmat viața și dacă ar fi reușit să plece, el ar fi urmat, foarte probabil, modelul colegilor lui de generație, al lui Cioran, Eliade și Eugen Ionescu, și și-ar fi făcut în final o carieră în Occident. Al. Rosetti o spune de altfel fără echivoc, încă în 1945: „În sufletul său rănit încolțise ideea expatrierii”, precizând că preparativele lui Sebastian „pentru ziua de mâine” cuprindeau nu numai engleza, ci și lectura lui Balzac, autor din care „pregătea o teză [...], pe care intenționa să o prezinte la Sorbona”⁹⁰⁶. Cu alte cuvinte, Sebastian dorea să iasă din până nu demult râvnita identitate românească și să-și facă o altă viață, altundeva, ca altceva decât român.

După apariția *Jurnalului*, s-a speculat mult în revistele românești despre colaborarea lui cu Pătrășcanu și cu Zilber, despre legătura strânsă a lui Sebastian cu liderul comunist, cu care la sfârșitul anului 1944 s-a dus să schieze etc., și despre faptul că, dacă n-ar fi murit, ar fi devenit comunist. Felul cum a tăcut Sebastian în *Jurnal* pe seama anilor lui de la *Cuvântul* trebuie să ne facă precauți și în privința atitudinii sale față de comunism. Retragera rapidă, după numai câteva zile, de la *România liberă*, refuzul diverselor oferte de colaborare și de integrare, opțiunea pentru

„libertatea lui Montaigne” arată că Sebastian nu mai putea fi păcălit ca la 20 de ani. Cum am spus, scriitorul era preocupat să obțină o numire în străinătate, într-un post diplomatic, și să se lanseze ca scriitor în Occident. Dacă ar fi trăit și s-ar fi aflat totuși în țară (ceea ce pare puțin probabil, pentru că Sebastian urmărea cu obstinație postul din străinătate, iar Nadia Mărculescu dorea cu dinadinsul să-l scoată din România), Sebastian ar fi fost angrenat în procesul Pătrășcanu, unde numele lui a apărut în interogatorii⁹⁰⁷, și închis. Benu Sebastian face o referire foarte semnificativă la pericolul ce l-ar fi pândit pe fratele său dacă ar mai fi avut norocul să trăiască:

„... în martie 194[8] «Ultima oră», ce se juca din ianuarie 1946 la «Național», a fost scoasă de pe afiș. / Se pregătea deja procesul Pătrășcanu, în care M.S. ar fi apărut, el, necomunistul, dimpotrivă violent anticomunist. Piesa fiind scoasă de pe afiș, numele autorului nemaifiind nicăieri pomenit”⁹⁰⁸.

Iar Belu Zilber credea că „Moartea a scăpat doi oameni de proces și închisoare. Primul este scriitorul Mihail Sebastian, al doilea sociologul Anton Golopenția”, adăugând și că „Niciunul, nici celălalt nu fuseseră comuniști”⁹⁰⁹.

*

În primul val, *Jurnalul* lui Mihail Sebastian a fost receptat mai ales pe dimensiunea lui politică și istorică, comentatorii cărții fiind bulversați de fața concretă a legionarismului și a antisemitismului din România anilor 1935-1944. După prima lectură, cititorul *Jurnalului* rămâne

cu senzația întunecată a unei lumi fără soluție, în care Sebastian nu mai avea ieșire.

Cartea dă însă o imagine mai bogată și mai complexă despre România interbelică decât s-a observat la prima lectură. Ea descrie România legionară și antisemită, dar descrie și cealaltă Românie, nelegionară și neantisemită, antilegionară și anti-antisemită (ca să folosesc un termen cioranian). Chiar dacă Sebastian, nemulțumit de calitatea democrațiilor români, bodogănește permanent pe seama acestei României democrate, chiar dacă este tot timpul nemulțumit de slăbiciunile ei și de oportunismul moral al oamenilor, nu este mai puțin adevărat că i-a înregistrat existența.

Nu toată România a fost legionară și antisemită, dar la un moment dat și pentru o lungă bucată de vreme, aproape toți oamenii din jurul lui Sebastian au fost legionari și antisemiți. Acesta este paradoxul *Jurnalului* și aceasta a fost tragedia autorului. Ba, mai mult, antisemiții din a doua jumătate a anilor '30 printre care se învârtea Sebastian erau chiar foștii lui prieteni, foștii lui complici. Și, în plus, Sebastian însuși a fost, între 1929 și 1933, în extrema dreaptă, și anume în redacția cea mai reacționară din presa românească, la *Cuvântul*, unde a scris, vreme de cinci ani, o cantitate impresionantă de articole politice antidemocratice, de extremă dreaptă, ce nu se abat cu nimic de la linia politică a ziarului său.

Într-o țară în care, după cum spune Sebastian, nu există incompatibilități, Sebastian însuși, așa cum a observat Norman Manea într-o recenzie⁹¹⁰ ce a provocat mare iritare la apariție, nu a cunoscut incompatibilitatea; drept urmare, el a stat, și după 1934, metaforic vorbind, într-un cuib legionar și a suferit că iubiții săi prieteni sunt legionari și antisemiți. Și, din miezul acestui cuib verde, din care camarazii se străduiau din răspuțeri să îl dea afară, el

a descris, ca din Țara lui Oz, România și înverzirea ei progresivă – dar care n-a fost niciodată completă: chiar *Jurnalul* lui depune mărturie de existența unor oameni de valoare, Rosetti, Vianu, Ralea, Vișoianu, Comarnescu, Teodorescu-Braniște etc., care nu au fost nici legionari, nici antisemiți.

Întrebarea este: ce-a căutat Sebastian în acel loc și de ce nu s-a retras mai devreme dintre ei? De ce i-a atacat din start pe aproape toți oamenii cu care avea mai multe compatibilități structurale decât cu Nae Ionescu, Eliade, Marietta Sadova, Haig Acterian, George Racoveanu, Polihroniade ș.a.? Dacă locul lui de scriitor, pe deasupra evreu, era alături de ideologic mai compatibilul Lovinescu, de ce s-a cramponat de *Cuvântul*, de filosoful „structurilor naționale imuabile” și de elita de dreapta a generației '27?

Sunt întrebări legitime, care chestionează o situație.

Acum știm răspunsul.

Om de extremă dreaptă, în varianta ei mai blândă de la sfârșitul anilor '20 și începutul anilor '30, Sebastian a fost legat afectiv de oamenii printre care s-a format. După 1934, adică după ce *a fost obligat* să facă o radicală cotitură politică, Sebastian a continuat să îi iubească și să le fie fidel, deși extremismul lor de dreapta devenise, între timp, antisemit. Dar orientarea lui politică inițială îl făcea înțelegător cu asemenea opțiuni și explică faptul că i-a iubit până la capăt pe foștii lui tovarăși, cu care el era, de fapt, *compatibil*.

Toată speculația pe seama incompatibilității lui Sebastian cu Nae Ionescu, Eliade etc. s-a bazat pe prezumția că Sebastian ar fi fost, la început și întotdeauna, un democrat. Or, această prezumție este falsă. Sebastian a fost de extremă dreaptă, iar fidelitatea lui pentru Nae, Eliade și ceilalți este fidelitatea masochistă a unui fost om de dreapta față de camarazii săi, la care ține foarte mult.

864 Sebastian, *Jurnal*, 18 apr. 1935, p. 25.

865 *Ibidem*, 17 ian. 1939, p. 194.

866 Vezi Mihail Sebastian, „Scriori către Radu Cioculescu” [1937-1939], editate și prefațate de Dumitru Hâncu, în *România literară*, anul XL, nr. 33, 22 aug. 2008, p. 16-17.

867 Sebastian, *Jurnal*, 19 dec. 1937, p. 134.

868 *Ibidem*, 12 apr. 1938, p. 157.

869 *Ibidem*, 12 oct. 1943, p. 528.

870 *Ibidem*, 7 sept. 1935, p. 33.

871 *Ibidem*, 12 oct. 1943, p. 528.

872 *Ibidem*, 18 apr. 1935, 10 iun. 1935, p. 25, 26.

873 Alexandru George, „Suferințele tânărului Hechter” (1997), în *Sebastian sub vremei*, p. 269.

874 Sebastian, *Jurnal*, perioada 18 oct. 1937-30 mai 1938, p. 124, 125, 130, 149, 151, 164. Exemplele sunt însă mai numeroase.

875 *Ibidem*, perioada 16 mart. 1938 – 23 dec. 1943, p. 155-426.

876 *Ibidem*, 24 apr. 1940, p. 271.

877 *Ibidem*, 6 mai 1941, p. 332.

878 Eugen Ionescu, scrisoare către Tudor Vianu, Paris, 19 sept. 1945, în *Scriori către Tudor Vianu*, II, p. 275.

879 Sebastian, *Jurnal*, 20 dec. 1942, p. 488; 27 mai 1943, p. 515.

880 *Ibidem*, 25 sept. 1941, p. 391; 10 apr. 1943, p. 509.

881 *Ibidem*, 19 oct. 1941, p. 403-404.

882 *Ibidem*, 14 mart. 1939, p. 197-198.

883 Dorina Grăsoiu, *Mihail Sebastian sau ironia unui destin*, p. 82-83.

884 *Jurnalul* menționează, în decembrie 1943, entuziasmul ascultătorilor față de primele acte ale piesei încă neterminate. Premiera a avut loc în martie 1944.

885 Benu Sebastian, scrisoare către Mircea Handoca, Paris, 10 iul. 1990, arhiva Mircea Handoca.

886 Matei Călinescu, într-un eseu despre generația '27 („Generația '27. Ideologie și prietenie”, în *Apostrof*, anul XII, nr. 7-8 (134-135), iul.-aug. 2001, p. 40-41), a atras atenția asupra singurătății pe care o resimte Eugen Ionescu după spulberarea generației sale. Matei Călinescu s-a

bazat pe mărturia lui Ionescu însuși: „Tot timpul i-am urât; am luptat contra lor; m-au urât și ei – dar fără ei, dușmanii mei, mă simt singur” (scrisoarea din 19 sept. 1945 către Tudor Vianu, în *Scrisori către Tudor Vianu*, II, p. 275).

887 Anton Bibescu, „Mihail Sebastian la Corcova”, în *Revista Fundațiilor Regale*, serie nouă, anul XII, nr. 3, nov. 1945, p. 551.

888 Sebastian, *Jurnal*, 4 iun. 1939, p. 211.

889 *Ibidem*, 26 sept. 1942, p. 473-474.

890 *Ibidem*, 25 sept. 1942, p. 472.

891 Sebastian, scrisoare către Camil Petrescu, 22 iul. 1943, Corcova, în *Scrisori către Camil Petrescu*, II, p. 251.

892 Anton Bibescu, „Mihail Sebastian la Corcova”, p. 550.

893 Sebastian, *Jurnal*, 13 mai 1943, p. 513.

894 Anton Bibescu, „Mihail Sebastian la Corcova”, 3 nov. 1945, p. 551.

895 Mihai Dim. Sturdza, „Anton Bibescu”, în *Familiile boierești din Moldova și Țara Românească*, I, nota 119, p. 510-511.

896 Marta Petreu, „Generația '27 între Gulag și Holocaust”, I-II, în 22, anul XIV, nr. 676 și 677, 24 febr. și 3 mart. 2003.

897 Sebastian, *Jurnal*, 31 aug. 1944, p. 558.

898 *Ibidem*, 19 nov. 1944, p. 569.

899 *Ibidem*, 30 aug. 1944, p. 557.

900 *Ibidem*, 20 sept. 1944, p. 566.

901 *Ibidem*, 19 nov. 1944, 18 dec. 1944, p. 570, 573-574.

902 Antoine Bibescu dă ca sigură numirea lui Sebastian într-un post diplomatic, grație lui Vișoianu de la Ministerul de Externe. Vezi Anton Bibescu, „Mihail Sebastian la Corcova”, p. 551. Eliade de asemenea pomenește, în scrisoarea către Scholem, din 3 iul. 1972, zvonul, ajuns până la el, că Sebastian fusese numit în diplomație, și anume la Paris.

903 Sebastian, *Jurnal*, 2 oct. 1944, p. 567.

904 *Ibidem*, 27 sept. 1941, p. 392.

905 Paul Bailey, „Nadia și Mihail, o idilă fără sfârșit”, traducere de Marius Chivu, în *Dilemateca*, nr. 10, oct. 2007, p. 53. Paul Bailey a aflat detaliile chiar de la Nadia Mărculescu Lacoste. Vezi în acest sens și nota „Ultima iubire a lui Mihail Sebastian”, în *Minimum*, anul XXII, nr. 26, nov. 2008, p. 23-26. La fel, vezi „Jocul dragostei și-al întâmplării”, articol în care sunt publicate fragmente din șase scrisori ale lui

Sebastian către Nadia Mărculescu, din perioada 18 nov. 1940 – 5 oct. 1941, în *Realitatea evreiască*, nr. 286, 7 nov.-3 dec. 2007, p. VIII.

906 Al. Rosetti, „Mihail Sebastian”, în *Revista Fundațiilor Regale*, serie nouă, anul XII, nr. 1, sept. 1945, p. 60.

907 *Principiul bumerangului*, p. 87, 165, 171, 175, 195, 211, 304, 520.

908 Benu Sebastian, scrisoare către Mircea Handoca, 19-22 mart. 1990, arhiva Mircea Handoca.

909 Belu Zilber, *Actor în procesul Pătrășcanu*, p. 126.

910 Norman Manea, „Incompatibilitățile”, în 22, anul VIII, nr. 23, 9-15 iun. 1998; v. Iordan Chimet, *Dosar Mihail Sebastian*, p. 18-30.

Concluzii

Sebastian, un caz de receptare mistificată

În cultura română, Sebastian a beneficiat până acum de o imagine puternic retușată. Stilul delicat și sentimental al pieselor lui de teatru, precum și atmosfera adolescentină și grațioasă din proza lui au fost extrapolate asupra omului. Antologiile postume de articole – de critică literară, critică teatrală, comentarii politice și tablete de scriitor – au creat, la rândul lor, imaginea unui critic precoc, talentat, cultivat, cu un orizont intelectual larg, un critic obiectiv și fără prihană. După 1990, când s-a deschis cutia Pandorei și am fost cu toții obligați să luăm act de orientarea politică interbelică extremistă a starurilor noastre internaționale, Sebastian, pe baza unei lecturi viciate a volumului *Cum am devenit huligan* și a antologiilor vechi sau noi, a părut un model de echilibru politic. De clarviziune. Și o victimă inocentă. Mi se părea – mie, dar poate aceeași prezumție de

nevinovăție, eronată, au avut-o și alții – că un scriitor român de origine evreiască, unul care a fost, prin prefața la *De două mii de ani*, victima lui Nae Ionescu, s-a aflat la adăpost de orice tentație extremistă și antidemocratică. După apariția *Jurnalului*, în care nu transpare nimic (în realitate, aproape nimic) din trecutul său politic, Sebastian a devenit, la scară națională și pe bază de citate, figura victimei inocente. Cu atât mai cruzi și mai odioși au apărut ceilalți, care, după ce i-au fost prieteni sau cunoștințe, au devenit prigonitorii lui.

În realitate, figura publică a lui Sebastian este una profund mistificată. E vorba despre o mistificare veche și stratificată, pentru care scriitorul n-are nici merit și nici vină. Responsabilitatea o poartă în primul rând istoria – adică lungul experiment comunist și dificultățile ieșirii din punct de vedere mental din el. În al doilea rând, mistificarea a fost favorizată de inexistența unei ediții complete Mihail Sebastian – căci oamenii citesc mai ușor o carte și se duc mai greu la colecțiile de presă dintr-o bibliotecă. În al treilea rând, există și o responsabilitate a noastră, a celor care am scris, într-un fel sau altul, despre Sebastian, fără a ne duce la colecțiile de presă să verificăm ce anume a publicat tânărul ziarist vreme de șapte ani (din august 1927 până în ianuarie 1934) în *Cuvântul* și-n celelalte publicații la care a colaborat. Toți am luat de bun ceea ce ne-a fost dat de-a gata mestecat: adică, toți l-am crezut pe Sebastian pe cuvânt, conform antologiilor și conform *Jurnalului*. Mici indicii care îi puneau sub semnul îndoielii imaginea standard – de pildă, afirmația lui Eliade, din postfața la *Roza vânturilor*, că Sebastian ar fi un antidemocrat; sau ciudățenia unor pagini din *Cum am devenit huligan*; sau ciudățenia unor pagini din *De două mii de ani* – au trecut neobservate.

La începutul anilor treizeci, toată lumea a știut ce culoare are Sebastian. Călinescu i-a indicat apartenența printr-o aluzie: „mentalitatea legiunii noi din care face parte d. Sebastian”. Scandalul din 1934, al romanului *De două mii de ani*, chiar dacă alimentat mai ales de conjunctura politică în care intraseră Nae Ionescu și istoria României, a fost posibil și datorită unui element real din biografia intelectual-morală a lui Sebastian: datorită textelor politice scrise de el în *Cuvântul* și datorită prezenței lui în redacție până în ultima zi de apariție a ziarului. În varii formule și de pe variate poziții politice, mai mulți comentatori ai romanului au semnalat, cu mirare, extremismul de dreapta, românesc, nu evreiesc, al romancierului. Ludo și alți comentatori de la revista evreiască *Adam* au vorbit sarcastic despre „arhanghelul Mihail circumcisisul”, „sfetnic politic cotidian” al lui Nae Ionescu la o „oficină rasistă”. Dr. Th. Löwenstein, de la revista evreiască *Renașterea noastră*, s-a mirat și el de ciudățenia prezenței lui Sebastian „într-o redacție antisemită”, „înrolată” în „legiunile Gărzii de Fier”, și l-a acuzat direct, pe baza romanului *De două mii de ani*, că are „o poziție net antisemită”. Tudor Teodorescu-Braniște i-a semnalat „tinereștile rățoieli de un fascism aproximativ” din *Cuvântul*, dar l-a absolvit pentru simplul motiv că Nae Ionescu, ca țintă polemică, era o pradă mai succulentă. *Viața românească*, la fel, i-a reproșat lecțiile politice din *Cuvântul*.

Și, fapt important, el însuși s-a recunoscut explicit, până în 1933, ca om de dreapta și ca adversar al lumii burgheze și democratice.

Imaginea lui de democrat este, așadar, rezultatul unor mistificări succesive. În 1934, democrații i-au întins o mână de ajutor, creându-i însă și obligații. Al. Rosetti l-a îndemnat să scrie *Cum am devenit huligan*, în care Sebastian a făcut o profesiune neclară – căci prin negații, nu prin afirmații – de credință oarecum democrată. Scrisă cu mare talent polemic

și cu o excepțională inteligență, cartea l-a plasat pe Sebastian printre democrați. Iar în timp, Sebastian s-a împăcat cu adevărat cu tabăra democrată, scriind la reviste pentru a căror dispariție pledase înainte (la *Viața românească*, de pildă) și publicând inclusiv în presa evreiască (în *Adam*, din 1938). Evoluția politică a României la sfârșitul anilor treizeci l-a obligat pe Sebastian să rămână, ca abstinent politic, printre democrați. Cu siguranță el se schimbase față de 1933, dar, cu etalonul lui Nae Ionescu încă viu în minte, șederea printre democrați (pe care îi bodogănește în *Jurnal*, ca pe toți oamenii care l-au ajutat – Rosetti, Ralea, Vișoianu etc.) nu îi făcea mare plăcere. Abia în timpul războiului, când admira modelul englez de țară, îl putem socoti pe Sebastian cu o opțiune neechivoc democrată.

Oricum, după 1934, Sebastian, într-o ediție politică revizuită și îmbunătățită, s-a ținut departe de politică și de presa de extremă dreaptă. Persecuțiile pe care le-a îndurat ca evreu la sfârșitul anilor '30 și în timpul războiului, apoi colaborarea lui cu echipa comunistă în vara anului 1944 i-au creat de asemenea, pentru România confuză de la sfârșitul celui de-al Doilea Război Mondial, o imagine de democrat. Nu-i vorbă, după cum ne putem da seama din *Jurnal*, unii oameni își aminteau trecutul „năist” al lui Sebastian, interpelându-l acuzator: „Voi i-ați adus pe nemți în țară, voi, de la *Cuvântul*”⁹¹¹ sau felicitându-l că „a evoluat”, că „nu mai ești de dreapta”⁹¹².

Pe această imagine-construct s-a suprapus nenorocirea morții timpurii și absurde a scriitorului.

În perioada socialismului real, mistificarea a fost întreținută și îngroșată, perioada de dreapta a lui Sebastian fiind ocultată, de altfel în mod fericit pentru literatura sa, din plin republicată; astfel, imediat după instalarea socialismului real, și anume în 1946, romanul *De două mii*

de ani a fost republicat așa cum își visa în anii 1930 Sebastian, adică fără nicio prefață naeionesciană, la Fundația pentru Literatură și Artă. Piesele lui de teatru au fost antologate și editate repetat, începând cu 1946, iar romanele, de asemenea (mai puțin *De două mii de ani*, cu excepția ediției din 1946). În 1956, începând o ediție Mihail Sebastian, *Opere alese* (din care însă a apărut numai primul volum), editorul și prefațatorul său, Vicu Mândra, sugera, într-o „notă biobibliografică” finală, că Sebastian ar fi avut niscaiva „derute ideologice”:

„Asupra tânărului cinstit și însetat de cultură se exercită, în acest timp, influența nefastă a profesorului Nae Ionescu, directorul *Cuvântului*, filosof abil al «existenței tragice». Când profesorul și ziarul se orientează spre dreapta, în anii 1933-1934, Mihail Sebastian părăsește *Cuvântul*, îndreptându-se către o altă înțelegere a lucrurilor”⁹¹³,

scrie, deloc pe linia adevărului, editorul; căci *Cuvântul* a fost întotdeauna de dreapta, apoi de extremă dreaptă; iar Sebastian, cum știm, nu numai că nu a părăsit *Cuvântul* de extremă dreaptă, ci a scris el însuși texte de extremă dreaptă; iar când ziarul său a fost suspendat, a așteptat un an întreg înainte de a se muta în redacția *Rampeii* (gurile rele spun că în timpul acesta Nae Ionescu i-ar fi plătit, lui, precum și altor câtorva redactori, salariul).

În 1962, Vicu Mândra a publicat o nouă ediție Sebastian, *Opere alese*, de data aceasta în două volume, primul de teatru și cronici dramatice, iar al doilea de proză (în fapt, romanul *Accidentul*) și articole politice. Editorul a ales articole politice în general antiburgheze, în așa fel încât să îi pună lui Sebastian în evidență „înălțimea morală de la care consideră agitațiile și pezevenglăcurile demagogiei

burgheze" și „disprețul său funciar" pentru oamenii politici⁹¹⁴. Articolele de dreapta și de extremă dreaptă ale lui Sebastian contra democrației interbelice au fost în așa fel selectate, iar apoi și cenzurate, încât să fie înghițite, în plin socialism real, drept o merituoasă critică de stânga a lumii interbelice. Înșelătoria, pentru că despre o înșelătorie e vorba, a fost în principiu posibilă tocmai pentru că regimul socialist s-a autolegitimat în mod permanent și prin etalarea „superiorității" sale față de regimurile democrate și față de acelea fasciste. De dragul de a-i publica și câteva fragmente de articole politice, editorul l-a vopsit pe Sebastian din aproape verde în aproape roșu – favorizat și de diabolica situație că, în perioada interbelică, și verzii, și roșii (adică, și fasciștii, și comuniștii) au avut aceeași țintă: lumea democratică. „Gluma" editorului – dacă despre o „glumă" a fost vorba – este într-un fel scuzabilă, căci Sebastian a trecut, la urma urmelor, prin amândouă extremele, chiar dacă după o altă cronologie decât sugerează ambiguu editorul și chiar dacă prin cea roșie ca gâsca prin apă, adică repede și îndreptățit. Iar pentru ca situația să fie și mai hazlie, editorul, alegând articole de-ale lui Sebastian din anii 1932-1933, din *Cuvântul*, le mai și explică în notele de subsol, firave, dar categorice, drept o răfuială a lui Sebastian cu „politicienii veroși și fără scrupule" sau cu „presa de dreapta", „reacționară și conservatoare". Căci în prefața sa, avusese prevederea de a spune, încă o dată, neadevărat, dar mai categoric decât în 1956, formulând foarte abil, deși în limba de lemn a comunismului, că Sebastian a fost un antifascist:

„Nu încape îndoială, și acest lucru trebuie precizat cu toată atenția, că, din momentul înfruntării lucide a pericolului fascist, sensul activității lui M. Sebastian este neconținut ascendent"⁹¹⁵.

Situația aceasta, a unui editor care măsluiește lucrurile de dragul de-a vedea volumele publicate, are tristețea și hazul ei. Și, firește, nu-i bag de vină editorului că a adus lucrurile din condei pentru a-l putea publica pe Sebastian, ci înregistrez pur și simplu o etapă (etapa socialistă) a mistificării imaginii ucenicului lui Nae. (Las la o parte în ce măsură o asemenea mistificare este cât se poate de simptomatică pentru socialismul real însuși, aceasta fiind o altă discuție.)

În plus, prefața lui Nae Ionescu la *De două mii de ani* (prefață mai mult decât neplăcută, dar prin care profesorul i-a făcut discipolului său, prin rău, un bine, în vederea timpurilor antisemite care au urmat, căci l-a obligat să își asume evreitatea și să se despartă de presa naționalistă și antisemită în care se scălda) a funcționat, din 1945 până astăzi, ca un certificat de bună purtare, pe raționamentul (falacios): dacă a fost „desființat” de Nae, înseamnă că e un democrat.

Este interesant să semnalez că fratele scriitorului, Benu Sebastian, a fost destul de mulțumit de felul în care era publicată opera lui Sebastian în România și în țările socialiste în timpul socialismului real românesc. Desigur, avea și anumite reproșuri, legate de nereeditarea romanului *De două mii de ani*. Conform corespondenței pe care a purtat-o cu Mircea Handoca în anii 1987-1990, Benu a fost, în schimb, nemulțumit de Israel și de instituția Yad Vashem, care, scrie el în mod repetat,

„văd în M. Seb. omul lui Nae și Eliade, omul de încredere al bestiiilor de la «Cuvântul», Mihai trădătorul de neam, autorul lui «De două mii de ani», dușmanul Israelului, creat trei ani după ce el murise”; „Cine și-ar fi închipuit, nu eu și nimeni

altcineva, că M.S., om și scrisul său, inclusiv jurnalul intim, va fi mai trist și polițist tratat în Israel decât ar fi făcut-o poate regimul comunist din România?”

După Benu, la Yad Vashem, Sebastian ar fi fost „nu mai puțin disprețuit decât «prietenii» și «inspiratorii» săi Nae Ionescu și Mircea Eliade”; și asta nu numai la ocazii, „ci ieri, azi, mâine, mereu, mereu, dușmănie de neiertat”⁹¹⁶, scrie în mod semnificativ fratele scriitorului, înregistrând astfel suspiciunile israeliților față de fostul discipol al lui Nae Ionescu.

În cazul lui Sebastian deci, cenzura și istoria comunistă au conlucrat perfect cu ignoranța noastră leneșă, creând, ca uriașă mistificare, imaginea unui Sebastian democrat din start, victimă sută la sută a „odiosului defunct Nae Ionescu”.

Mistificarea a fost dusă la bun sfârșit după 1990, prin complicitatea celor care au știut adevărul, dar fie l-au tăcut, fie au scris neadevăruri pioase și conjuncturale. Mi-e greu să cred că Z. Ornea, care știa totul despre interbelic, nu a știut cum stau lucrurile cu Sebastian; în orice caz, situându-se pe linia neadevărului, marele istoric al ideilor i-a certificat lui Sebastian imaginea falsă de democrat „apolitic”, care ar fi rezistat în 1933 lui Nae Ionescu și „contaminării care făcea mereu victime”⁹¹⁷. Mi-e greu să cred că editoarea lui Sebastian, care a început o ediție de *Opere complete* (din păcate, prin dispariția Editurii Minerva, oprită după primul volum), nu a știut nimic când a vorbit despre „perspectiva fundamental democratică a gândirii sale”⁹¹⁸; la fel, mi-e imposibil să înțeleg cum poate editoarea lui să îl numească „antifascist”, când Sebastian a scris, din 1929 până în 1933, articole de justificare istorică a fascismului italian, fiind unul din admiratorii Ducei. Felul cum au fost

alcătuite și după 1990 antologiile selective din publicistica scriitorului, inclusiv masivul *Jurnal de epocă* (adică lăsând pe dinafară textele politic și literar compromițătoare, de la articolele propriu-zis politice la pamfletele contra lui Lovinescu, Ralea, Călinescu, Ibrăileanu, de pildă), este dovada retușării *premeditate* a chipului lui Sebastian.

Unii istorici literari au știut ce a fost cu perioada de la *Cuvântul* și au indicat totuși adevărul printr-o timidă aluzie:

„[Sebastian] a profesat și ziaristica propriu-zisă, semnând articole pe teme curente (politice, sociale, economice, educative etc.) [...]. Conducându-se de principiul rectitudinii morale, el nu a fost scutit de erori, dar a exprimat întotdeauna convingeri autentice”,

scrie Dumitru Micu în articolul pe care i-l consacră scriitorului în *Dicționarul general al literaturii române*²¹⁹, editat de Academie. E posibil ca sintagma „nu a fost scutit de erori” să se refere la conținutul articolelor politice ale lui Sebastian.

Într-un fel, prudența celor care au știut, dar s-au ferit să deschidă problema, este totuși de înțeles. Pe lângă dificultatea de a se atinge de o imagine standard, creată prin straturi succesive de vopsea și sprijinită pe „efectul Sebastian”²²⁰, adică pe forța *Jurnalului* (despre care se uită că acoperă numai perioada a doua din viața și creația lui Sebastian), cultura română postdecembristă a funcționat punitiv cu toți cei care s-au atins, pe bază de documente, de vreuna din imaginile dezirabile și idealizate cu care s-a automăgulit imaginarul cultural colectiv românesc. Cultura română acceptă cu greu adevărul, chiar și când acesta este obținut inductiv și demonstrat cu probe. Cazul lui Mihail Sebastian nu avea de ce să facă excepție de la această

obișnuință. Nici chiar dacă adevărul îl face pe Sebastian mai complex, mai dramatic și mai interesant. Oricum, aceia care au știut au ales să tacă și, uneori, să ne pregătească câte-o antologie *ad usum Delphini* din publicistica lui Sebastian. (O publicistică atât de impregnată de naeionescianism, încât ne putem întreba dacă n-ar fi preferabil să frecventăm originalul, nu imitația... Sau, măcar, să-i citim împreună. Mi se pare limpede că, atunci când admirăm un articol de-al lui Sebastian, există riscul ca ideea, alteori chiar și formularea, să se găsească întâi în publicistica lui Nae Ionescu. La fel, mi se pare evident că ar trebui să le aplicăm amândurora, pentru perioada 1927-1934, aceeași măsură.)

*

Sebastian nu a fost niciun etern om drăguț și delicat, niciun etern democrat, nicio victimă inocentă, cum s-a crezut și s-a scris despre el până de curând.

El a fost în asemenea măsură influențat de Nae Ionescu, încât și-a îndreptat atenția și delicatețea strict spre cercul lui de prieteni și de aliați, pentru adversari arătându-și cealaltă față, obraznică și nedreaptă.

Politic, din 1929 și până în 1934, a fost un antidemocrat de dreapta și de extremă dreaptă, iar după 1934, un abstinent politic.

La sfârșitul anilor '30 și în timpul războiului, spre vinovăția noastră perpetuă, Sebastian a fost victima antisemitismului românesc de stat. Nu a fost o victimă inocentă, ci a fost victima și a foștilor lui complici. Asta nu ne scuză pe noi, pe români, pentru antisemitismul nostru, dar redimensionează mărturia lui Sebastian din *Jurnal*, aducând-o la o dimensiune subiectivă, ce trebuie privită cu precauție. Odată cu corectarea informațiilor despre Mihail Sebastian, cu începerea discuției pornind de la debutul lui, adică de la anul 1927, iar nu de la anul 1934, și figura

morală a lui Sebastian se redimensionează de la sine, devine mai dramatică, încetând însă de a mai putea fi considerată un model. Cred că el nu mai poate fi dat ca model de luciditate politică; dimpotrivă, știindu-i lipsa de luciditate și puterea de autoiluzionare, cunoscându-i îndelungata compatibilitate cu călăii, el este un exemplu pentru revizuirea din mers a atitudinii politice. Și un bun exemplu pentru dreptul fundamental al oricărui om de a se revizui. La fel, este un caz de fidelitate masochistă față de primii și singurii oameni pe care i-a socotit prieteni. Dar mai ales, el este un bun indicator pentru forța mare de atracție pe care a avut-o ideea de revoluție de dreapta asupra intelighenției interbelice din România și pentru marea putere de seducție a lui Nae Ionescu.

*

Sebastian a considerat că el – la fel ca generația sa – a făcut, prin cronicile lui literare, operă de „ecarisaj moral”. Inducem de aici că se considera... hingher, că pe scriitorii români îi socotea câini vagabonzi, iar cultura română, un sat al câinilor fără stăpân. Opinia critică a lui Sebastian, sarcastică, nu e singulară în epocă, ci aliniată la spiritul critic și paricid al generației lui „paricide” și „bombastice”. În alte rânduri, mai modest, a echivalat opera critică cu *a face ordine*. Îndreptată contra adversarilor ideologici ai lui Nae Ionescu și ai *Cuvântului*, critica lui a fost dură, nedreaptă, foarte spectaculoasă în formă și uzând masiv de mijloacele nepermise ale pamfletului: atacul la persoană, insulta, insinuarea, darea în vileag a unor informații private etc. Deși nu îi lipseau nici gustul critic și nici simțul valorilor, până în anul 1934 – când a trăit pe pielea lui insulta și atacul josnic la persoană, devenind el însuși victima acestui mod conjunctural și aleatoriu de-a practica comentariul critic – Sebastian a făcut, așa cum observa și Lovinescu, o

operă critică lipsită de obiectivitate. Asta nu înseamnă, bineînțeles, că în anii 1927-1933 nu găsim bune articole critice de-ale lui Sebastian, bazate pe spiritul critic pur literar și pe criteriile imanente domeniului. Dar în ansamblu, Sebastian, cu spatele apărat de *Cuvântul*, credea că își poate permite orice și că orice i se cuvine. A fost ani la rând necuviincios și brutal cu mari personalități ale literaturii române, fără să pățească nimic serios. Acest mod de-a face „ecarisaj moral” nu este particularitatea lui Sebastian, ci o modă a timpului (poate chiar o particularitate a culturii române, căci, reînviind spectaculos în libertatea postcomunistă, pare a se permanentiza ca trăsătură a culturii noastre naționale).

Cazul real al lui Sebastian – un scriitor român, evreu de origine, rătăcit în labirintul extremei drepte românești – arată nesfârșitele posibilități de înșelare la care ne ademeneste istoria. El, primul din generația '27, s-a lăsat înșelat de ideologia revoluționară a epocii și de farmecul lui Nae Ionescu, precum și de spectacolul extremei drepte europene, în varianta dictaturii italiene; începând cu 1933 și apoi în contratimp cu Sebastian, l-au urmat colegii lui de generație, Racoveanu, Cioran, Eliade, Noica și ceilalți. Evoluția lui pune bine în lumină forța gravitațională de atracție a extremismului din Europa și din România interbelică, dându-ne totodată o sugestie despre puterea persuasivă a modelului Nae Ionescu.

Faptul că Sebastian (un evreu) s-a lăsat influențat de ideile lui Nae Ionescu ne face să înțelegem mai ușor de ce Eliade, Cioran și ceilalți s-au lăsat și ei seduși, după un timp, de ideile, devenite și mai nocive, ale aceluiași mentor și ale epocii. Faptul că Sebastian s-a putut desprinde de aceste idei ar trebui să ne facă mai încrezători și în dezmeticirea, adesea pusă sub semnul îndoielii, a lui Cioran, a lui Eliade, a lui Noica etc. Și să nu uităm că

extremismul românesc a izvorât nu numai din surse interne, ci că a fost și un fenomen de imitație a Europei.

Situația lui Sebastian, de român-evreu rătăcit în abisurile drepte românești, în triste timpuri antisemite, se aseamănă cu aceea a lui Haim Breisacher, personaj cu fler pentru „cele mai recente schimbări de orientare” și pe care Thomas Mann, înțelegător cu amestecul de reacționarism și avangardism ce îl caracterizează, l-a justificat cu formula: „copilul epocii lui”. Ei bine, și Sebastian a fost „copilul epocii sale”, format și deformat de cei șapte ani din „*casa Cuvântului*”, de cei șapte ani de „noroc nemeritat” și de ucenicie pe lângă „stăpânul” său, Nae Ionescu.

911 Sebastian, *Jurnal*, 5 sept. 1944, p. 561; incidentul a fost cu N.D. Cocea.

912 Ultimul incident l-a avut cu un medic grec, care îl considera pe Sebastian un fost om de dreapta din „*Action Française*”; chiar dacă localizarea era greșită, diagnosticul medicului era în mod general corect – și foarte semnificativ pentru renumele de care s-a bucurat Sebastian în prima sa perioadă de creație. Vezi Sebastian, *Jurnal*, 13 oct. 1944, p. 568-569.

913 Vicu Mândra, „Mihail Sebastian, notă biobibliografică”, în Sebastian, *Opere alese*, I, *Teatru*, p. 537.

914 Vicu Mândra, „Însemnări despre Mihail Sebastian”, în Sebastian, *Opere alese*, I-II. Pentru citat, vezi vol. I, p. VI.

915 *Ibidem*, I, p. V.

916 Benu Sebastian, scrisori către Mircea Handoca din 19-22 mart. 1990, 7-8 iun. 1990. Ideea apare și în alte două scrisori, din 1987, respectiv din 5 iun. 1989. Arhiva Mircea Handoca.

917 Z. Ornea, *Anii treizeci*, p. 179, 180, 182.

918 Cornelia Ștefănescu, „Prefață”, în Mihail Sebastian, *Opere*, I, p. XV.

919 Dumitru Micu, „Mihail Sebastian”, în Academia Română, *Dicționarul general al literaturii române*, S/T, p. 152.

920 Formula îi aparține lui Leon Volovici. Vezi dezbaterea „Efectul Sebastian». Întâlnire dedicată *Jurnalului* lui Mihail Sebastian, 17 febr. 1997", in *Întâlniri la Ierusalim*, p. 232.

Abstract

His contemporaries—including one of his mistresses, Maruca Cantacuzino—claimed that Nae Ionescu was the devil himself. Mihail Sebastian, who was Nae Ionescu's apprentice at the periodical *Cuvântul* for a period of seven years, from 1927 to 1934, also ended up stating that the „Professor” was none other than „the devil.” However, before seeing „the devil” in his former „director of conscience” and „master,” for a long time Sebastian was influenced by the man and by his political and philosophical ideas.

Employed by *Cuvântul* in 1927 as a literary columnist, in 1929 Sebastian became a political commentator, circulating ready-made ideas taken from the editorials of his director. Consequently, following the model of the latter, he published pieces directed against democracy, modernization, the ideals of 1848, liberalism, and against Europe itself. The idea of a right-wing revolution, quite fashionable in Europe (a fashion imitated in interwar Romania), found a loyal supporter in M. Sebastian. During this period, Sebastian felt great admiration for „absolute” leaders such as Mussolini, whom he repeatedly praised. Similarly, following in the footsteps of Nae Ionescu, he advocated dictatorship, the autarchy of Romania, the *Anschluss*, and the *numerus clausus*.

In the autumn of 1933, *Cuvântul* ceased to be „the king's paper” and became the „organ of the Legion,”

manifestly legionary, anti-Semitic, and revolutionary-anarchist. Still, Sebastian did not leave the editorial team and, alongside the leaders of the Legion, Vasile Marin and Corneliu Zelea Codreanu, he continued to write articles that reflected the concomitantly ultra-reactionary and ultra-revolutionary agenda of this newspaper.

For Sebastian, disaster struck in 1934, following the publication of his Jewish autobiographical novel *De două mii de ani*, with an anti-Semitic preface written by Nae Ionescu. Although traumatized by the political scandal that accompanied the publication of the book, their relationship, fueled by the charm of the professor and by the masochistic affection of the apprentice, continued until the death of Nae Ionescu. The same can be said about other relations established by Sebastian during the time he spent at *Cuvântul*, such as, for instance, his friendship with Mircea Eliade.

The year 1934 was a moment of fracture in Sebastian's biography. After the great scandal surrounding his *De două mii de ani* and after the shock of receiving an anti-Semitic preface from Nae Ionescu, Sebastian decided to no longer write political articles. From that moment on, he gave up his revolutionary illusions and devoted himself to cultural pieces, turning into a political abstinent who sought shelter among the democratic intellectuals of Romania.

In the late 1930s, following the introduction of anti-Semitic legislation in Romania, the young writer-presently cast out by his old group of friends and experiencing a deep depression-was fortunately helped by Antoine Bibescu, the extravagant prince who became Sebastian's friend and a source of moral support. During the war years, having reached political maturity, Sebastian displayed the beliefs of an authentic democrat.

By presenting Sebastian's far right political adventures of the late 1920s and early 1930s, his gradual conversion after 1934, his brief and circumstantial cooperation with the communist extreme left in the year 1944, as well as his growth into an authentic democrat, during the war years, Marta Petreu's book gives us a complete outline of the political and emotional biography of Sebastian, based on a comprehensive investigation of the interwar press. The investigation also focuses on Sebastian the polemist and the pamphleteer, the man who, during the time spent at *Cuvântul*, was in permanent conflict with E. Lovinescu and with the group centered around *Viața românească*. By presenting his personal relations with Nae Ionescu, Mircea Eliade or Leny Caler, Marta Petreu's book also paints the sentimental portrait of the writer.

Marta Petreu's investigation also looks at the mechanisms of mystification which, during the years of real socialism and also after 1990, turned Sebastian-a supporter of the far right in 1929-1934-into a different person, democratic from the very outset and a model of political and moral clairvoyance.

Based on the comprehensive investigation of the interwar press, starting with the year 1927, and not with 1934, as it has been the case so far, Marta Petreu's book presents us with the dramatic image of a different Sebastian: an apprentice of the „devil,” the first of his generation to be lured by the mirage of revelation and change; a man who made the wrong political choices, foreshadowing the much more serious fallacies of other members of his generation, people like Eliade, Cioran, Noica etc., who also joined the Romanian far right; finally, a man who saw the light and gradually changed his political ideas and convictions. Thus, the dramatic story of Sebastian comes to improve our understanding of the political

evolution of the entire generation of 1927, to which he belonged.

Résumé

Les contemporains de Nae Ionescu, et même l'une de ses bien-aimées, Maruca Cantacuzène, n'hésitaient pas à reconnaître qu'il était le diable. Mihail Sebastian, qui de 1927 à 1934, donc sept années de suite, avait été son apprenti à *Cuvântul*, finit lui aussi par déclarer que « le Professeur » était « le diable ». Avant d'arriver à qualifier de « diable » son « maître et directeur de conscience », Sebastian avait pour une longue période subi son influence, aussi bien sur le plan politique et philosophique.

Arrivé à *Cuvântul* en 1927, en qualité de commentateur littéraire, Sebastian devint en 1927 commentateur politique. Un commentateur qui puisait ses idées dans les éditoriaux de son directeur. À son exemple, il écrivit donc des articles antidémocratiques, antiquarantehuitards, antilibéraux, antieuropéens. L'idée de la révolution de droite, très prisée en Europe (et, par imitation, en Roumanie de l'entre-deux-guerres aussi) trouva en Sebastian l'un des adeptes les plus fidèles. Ses textes dévoilent sans conteste son immense admiration pour les dirigeants « absolus », tel Mussolini, dont il a d'ailleurs à plusieurs reprises exalté les mérites. Dans le sillage de Nae Ionescu, il plaida en faveur de l'autarchie de la Roumanie, de l'Anschluss ou du *numerus clausus*.

À l'automne de 1933, *Cuvântul* se transforma d'un « journal royal » en l'« officieux de la Légion », devenant

manifestement pro-légionnaire, antisémite et révolutionnaire-anarchiste. Sebastian ne quitta toutefois pas la rédaction et, devenu collègue avec les chefs de la Légion, Vasile Marin et Corneliu Zelea Codreanu, il défendit dans ses articles la nouvelle orientation du journal, à la fois ultra-révolutionnaire et ultra-révolutionnaire.

La catastrophe surgit pour Sebastian en 1934, moment où il publia son roman *De două mii de ani* (Depuis deux mille ans) ; d'inspiration autobiographique, ce roman abordait le thème des Juifs, alors que la préface, signée Nae Ionescu, était indéniablement antisémite. Bien que traumatisée par le scandale politique déclenché autour de ce livre, leur relation, nourrie du charme du professeur et de l'amour masochiste de son disciple, continua jusqu'à la mort de Nae Ionescu. Ce fut de même quant aux autres relations que Sebastian entretint pendant la période du *Cuvântul*, dont surtout l'amitié avec Mircea Eliade.

L'année 1934 représenta une fracture dans la biographie de Sebastian. À la suite du grand scandale provoqué par son roman *De două mii de ani* et après avoir encaissé le choc d'une préface antisémite de la part de Nae Ionescu, il renonça définitivement à la presse politique. Il allait dorénavant se consacrer uniquement à la presse culturelle, devenant un abstinant politique réfugié parmi les intellectuels démocrates de Roumanie.

À la fin des années 1930, qui marqua l'introduction de la législation antisémite en Roumanie, le jeune écrivain, expulsé du milieu de ses anciens amis et en proie à une grave dépression, trouva un soutien moral et un ami en la personne de l'extravagant prince Antoine Bibesco. Devenu un homme mûr du point de vue politique, il allait afficher pendant la guerre les convictions d'un démocrate authentique.

Puisant largement dans la presse de l'entre-deux-guerres, le livre de Marta Petreu refait la trajectoire complète de la biographie politique et affective de Sebastian, surprenant l'aventure politique qui le fit côtoyer l'extrême droite, à la fin des années 1920 et au début des années 1930, pour se réveiller progressivement après 1934, tenter une collaboration conjoncturelle avec l'extrême gauche communiste en 1944 et acquérir finalement le profil politique d'un démocrate authentique pendant les années de la guerre. L'auteur réussit également à reconstituer le profil de polémiste et pamphlétaire de Sebastian, à travers surtout sa dispute permanente avec E. Lovinescu et le groupement réuni autour de la revue *Viața românească*, alors que son profil affectif transparaît dans l'analyse de ses relations affectives avec Nae Ionescu, Mircea Eliade ou Leny Caler.

La recherche de Marta Petreu surprend également les mécanismes mystificateurs par lesquels Sebastian, adepte de l'extrême droite dans les années 1929-1934, devient aux yeux de la postérité, tant à l'époque du socialisme réel qu'après 1990, ce qu'il n'a jamais été, soit un démocrate par sa nature et un modèle de clairvoyance politique et morale.

Fruit d'une ample recherche dans la presse de l'entre-deux-guerres, à commencer par celle de 1927, et non par celle de 1934, comme à l'accoutumée, le livre de Marta Petreu nous rend l'image dramatique d'un autre Sebastian : un apprenti du « diable » ; un Sebastian qui est le premier de sa génération à se laisser séduire par le mirage de la révolution et du changement, se tromper de chemin et se ranger du côté de l'extrême droite roumaine, comme vont le faire, un peu plus tard mais de manière plus grave, d'autres collègues de sa génération, tels Eliade, Cioran, Noica etc. ; et finalement un Sebastian qui, une fois conscient de son erreur, change petit à petit ses idées et ses convictions politiques. Le cas dramatique de Sebastian devient ainsi la

clé de voûte pour la compréhension de l'évolution politique de toute la génération '27, dont il est le fils fidèle.

Bibliografie⁹²¹

I. Periodice

Ziare

Adevărul (București), 1933, 1934
Cuvântul (București), 1927-1934
Dimineața (București), 1933
Dreptatea (București), 1932
Facla (București), 1933-1935
Rampa (București), 1934-1936

Reviste

Adam (București), 1933-1935
Apostrof (Cluj), 1994, 2001
Azi (București), 1932-1935
Contimporanul (București), 1927-1931
Criterion (București), 1934, 1935
Cuvântul liber (București), 1933-1936
Cuvântul studentesc (București), 1935
Gândirea (București), 1931

Index (București), 1933-1938
Jurnalul literar (București), serie nouă, 1991, 1992
Manuscriptum (București), 1978, 2006-2007
Realitatea evreiască (București), 1933, 1934, 2007, 2008
Renașterea noastră (București), 1933, 1934
Reporter (București), 1934, 1935
Revista de istorie și teorie literară (București), 1985-1987
Revista Fundațiilor Regale (București), 1934-1937, 1945
România literară (București), 1932-1934
Tiparnița literară (București), 1928-1931
Vremea (București), 1933-1936
Ultima oră (București), 1928, 1929

II. Mihail Sebastian

Volume

Femei. București: Ed. Naționala-Ciornei S.A., 1933.
De două mii de ani. Roman, cu o prefață de Nae Ionescu, coperta de Margareta Sterian. București: Ed. Naționala Ciornei S.A., 1934.
Cum am devenit huligan: Texte, fapte, oameni. București: Ed. Cultura Națională, 1935.
Orașul cu salcâmi. București: Ed. Librăriei Universala Alcalay, 1935.
Accidentul. București: Fundația Regală pentru Literatură și Artă, 1940.
De două mii de ani. Roman. București: Ed. Pentru Literatură și Artă, 1946.

Opere alese. I, Teatru. Ediție îngrijită, cu un studiu introductiv de V. Mândra. București: Ed. de Stat pentru Literatură și Artă, 1956.

Opere alese. I-II. Ediție îngrijită și prefațată de V. Mândra. București: Ed. pentru Literatură, 1962.

Opere. I, Publicistică (1926-1928). Ediție, prefață, tabel cronologic, note și comentarii de Cornelia Ștefănescu. București: Ed. Minerva, 1994.

Jurnal: 1935-1944. Text îngrijit de Gabriela Omăt, prefață și note de Leon Volovici. București: Ed. Humanitas, 1996.

Convorbiri cu... Ediție îngrijită de Geo Șerban. București: Ed. Universal Dalsi, 2002.

Jurnal de epocă. Ediție îngrijită și studiu introductiv de Cornelia Ștefănescu. București: Academia Română, Fundația Națională pentru Știință și Artă, Institutul de Istorie și Teorie Literară „G. Călinescu”, 2002.

Fragmente dintr-un carnet găsit (1932). București: Ed. Humanitas, 2005.

Publicistică

„Strategie modernistă”. In *Cuvântul*, anul IV, nr. 1029, 27 febr. 1928.

„Între bătrâni și tineri”. In *Cuvântul*, anul IV, nr. 1119, 5 iun. 1928.

„Polemica noastră”. In *Cuvântul*, anul IV, nr. 1264, 28 oct. 1928.

„Triumful suficienței”. In *Cuvântul*, anul IV, nr. 1288, 21 nov. 1928.

„Note”. In *Cuvântul*, anul IV, nr. 1295, 28 nov. 1928.

„E. Lovinescu: Istoria literaturii române contemporane, IV, Evoluția prozei literare”. In *Tiparnița literară*, anul I, nr. 2, 30 nov. 1928.

[Răspuns la ancheta] „Noua spiritualitate”. In *Tiparnița literară*, anul I, nr. 2, 30 nov. 1928.

„Scrisoare către un critic”. In *Cuvântul*, anul IV, nr. 1323, 28 dec. 1928.

„Jurnal de roman”. In *Cuvântul*, anul IV [i.e. V], nr. 1329, 3 ian. 1929.

„Jurnal de roman, II”. In *Cuvântul*, anul V, nr. 1334, 8 ian. 1929.

„Ultim răspuns”. In *Cuvântul*, anul V, nr. 1337, 11 ian. 1929.

„Revista revistelor”. In *Cuvântul*, anul V, nr. 1345, 19 ian. 1929.

„Comentarii pe marginea unei reviste”. In *Cuvântul*, anul V, nr. 1348, 20 ian. 1929.

„Scrisoare despre călători și plecări”. In *Cuvântul*, anul V, nr. 1350, 24 ian. 1929.

„Cronica literară...”. In *Tiparnița literară*, anul I, nr. 4, febr. 1929.

„Turnul Milenei de Ionel Teodoreanu; Plante și animale de Ilarie Voronca”. In *Tiparnița literară*, anul I, nr. 4, febr. 1929.

„Revista revistelor”. In *Cuvântul*, anul V, nr. 1362, 5 febr. 1929.

„Facultatea biurocrației”. In *Cuvântul*, anul V, nr. 1384, 27 febr. 1929.

„Al. O. Teodoreanu, Hronicul măscăriciului Vălătuc; Gala Galaction, Caligraful Terțiu”. In *Tiparnița literară*, anul I, nr. 5, mart. 1929.

„Cursuri universitare”. In *Cuvântul*, anul V, nr. 1450, 6 mai 1929.

„Schimbări mărunte”. In *Cuvântul*, anul V, nr. 1451, 7 mai 1929.

„Cazul Mihail Dragomirescu”. In *Cuvântul*, anul V, nr. 1457, 14 mai 1929.

„Debutanți bătrâni”. In *Cuvântul*, anul V, nr. 1458, 15 mai 1929.

„Procedee universitare”. In *Cuvântul*, anul V, nr. 1465, 22 mai 1929.

„Nevoi universitare”. In *Cuvântul*, anul V, nr. 1471, 28 mai 1929.

„Citați, domnilor!...”. In *Cuvântul*, anul V, nr. 1495, 21 iun. 1929.

„Martirii presei”. In *Cuvântul*, anul V, nr. 1510, 6 iul. 1929.

„«Voinicii» în Cameră”. In *Cuvântul*, anul V, nr. 1511, 7 iul. 1929.

„«Reforme școlare»”. In *Cuvântul*, anul V, nr. 1547, 12 aug. 1929.

„Inteligența și politica”. In *Cuvântul*, anul V, nr. 1562, 27 aug. 1929.

„O lichidare cu tâlc”. In *Cuvântul*, anul V, nr. 1565, 30 aug. 1929.

„Gazetăria obligatorie”. In *Cuvântul*, anul V, nr. 1569, 3 sept. 1929.

„Drepturile pasiunii”. In *Cuvântul*, anul V, nr. 1583, 17 sept. 1929.

„Pentru d. decan al Facultății juridice”. In *Cuvântul*, anul V, nr. 1594, 28 sept. 1929.

„Săptămâna suprimată”. In *Cuvântul*, anul V, nr. 1595, 29 sept. 1929.

„Reflexii nepolitice la o temă politică”. In *Cuvântul*, anul V, nr. 1599, 3 oct. 1929.

„8 clase”. In *Cuvântul*, anul V, nr. 1600, 4 oct. 1929.

„Un reformat și un interview”. In *Cuvântul*, anul V, nr. 1602, 6 oct. 1929.

„Un congres internațional”. In *Cuvântul*, anul V, nr. 1604, 8 oct. 1929.

„Un sfârșit”. In *Cuvântul*, anul V, nr. 1605, 9 oct. 1929.

„Un oficiu sentimental”. In *Cuvântul*, anul V, nr. 1612, 16 oct. 1929.

„0,03%”. In *Cuvântul*, anul V, nr. 1614, 18 oct. 1929.

„«Continuitate» artistică sau d. V. Brătianu, om de teatru”. In *Cuvântul*, anul V, nr. 1621, 25 oct. 1929.

„Povestea vorbii”. In *Contemporanul*, anul VIII, nr. 83, 27 oct. 1929.

„Premiul Nobel”. In *Cuvântul*, anul V, nr. 1623, 27 oct. 1929.

„«Marea demonstrație»”. In *Cuvântul*, anul V, nr. 1625, 29 oct. 1929.

„«Revoluție»”. In *Cuvântul*, anul V, nr. 1626, 30 oct. 1929.

„Principesa Bibesco”. In *Cuvântul*, anul V, nr. 1627, 31 oct. 1929.

„Un literat: D.I.G. Duca”. In *Cuvântul*, anul V, nr. 1628, 1 nov. 1929.

„În Rusia”. In *Cuvântul*, anul V, nr. 1629, 2 nov. 1929.

„Între gazetărie și literatură”. In *Contemporanul*, anul VIII, nr. 84, 3 nov. 1929.

„Școlari mediocri”. In *Cuvântul*, anul V, nr. 1631, 4 nov. 1929.

„Scurte comentarii pentru un critic...”. In *Cuvântul*, anul V, nr. 1633, 6 nov. 1929.

„«Autoritatea vârstei»”. In *Cuvântul*, anul V, nr. 1644, 17 nov. 1929.

„Reflexiuni politice pe drum...”. In *Cuvântul*, anul V, nr. 1654, 27 nov. 1929.

„Pentru un minister pierdut...”. In *Cuvântul*, anul V, nr. 1656, 29 nov. 1929.

„Economii culturale”. In *Cuvântul*, anul VI, nr. 1662, 5 dec. 1929.

„Povestea vorbii”. In *Contemporanul*, anul VIII, nr. 88, 8 dec. 1929.

„Manifeste, ligi, congrese...”. In *Cuvântul*, anul VI, nr. 1670, 13 dec. 1929.

„Ministrul Mironescu”. In *Cuvântul*, anul VI, nr. 1672, 15 dec. 1929.

„Brăila, meridian al unei noi Românii”. In *Cuvântul*, anul VI, nr. 1673, 16 dec. 1929.

„Cinste și onoare”. In *Cuvântul*, anul VI, nr. 1681, 24 dec. 1929.

„Breviar de călătorie”. In *Cuvântul*, anul VI, nr. 1702, 17 ian. 1930.

„O seară futuristă la Paris”. In *Cuvântul*, anul VI, nr. 1766, 22 mart. 1930.

„Dicționar de termeni literari”. In *Cuvântul*, anul VI, nr. 1804, 1 mai 1930.

„O dictatură a intelectualilor?”. In *Cuvântul*, anul VI, nr. 1815, 13 mai 1930.

„Cartea lui Mircea Eliade”. In *Cuvântul*, anul VI, nr. 1833, 31 mai 1930.

„Jurnal de vacanță. Prima zi”. In *Cuvântul*, anul VI, nr. 1895, 1 aug. 1930.

„Colmyr la Puya”. In *Cuvântul*, anul VI, nr. 1901, 7 aug. 1930.

„Scrisoare din Geneva”. In *Cuvântul*, anul VI, nr. 1953, 28 sept. 1930.

„Legea avocaților. Preliminarii”. In *Cuvântul*, anul VII, nr. 2094, 19 febr. 1931.

„Legea avocaților. Advocații stagieri”. In *Cuvântul*, anul VII, nr. 2095, 20 febr. 1931.

„Legea avocaților. Tot despre stagieri”. In *Cuvântul*, anul VII, nr. 2100, 25 febr. 1931.

„Este doctoratul în drept o necesitate practică?”. In *Cuvântul*, anul VII, nr. 2101, 26 febr. 1931.

„Legea avocaților. Fals punct de vedere”. In *Cuvântul*, anul VII, nr. 2107, 4 mart. 1931.

„Legea advocaților. Reforma învățământului juridic”. In *Cuvântul*, anul VII, nr. 2108, 5 mart. 1931.

„Francezul, un tip ne-european”. In *Cuvântul*, anul VII, nr. 2169, 7 mai 1931.

„Nimic nou”. In *Cuvântul*, anul VII, nr. 2237, 14 iul. 1931.

„La Expoziția Colonială. Spectacole, oameni și dobitoace”. In *Cuvântul*, anul VII, nr. 2238, 15 iul. 1931.

„Despre delictul de a nu fi bursier”. In *Cuvântul*, anul VII, nr. 2248, 25 iul. 1931.

„Presa de informație și presa de opinie”. In *Cuvântul*, anul VII, nr. 2278, 24 aug. 1931.

„D. Mussolini dramaturg”. In *Cuvântul*, anul VII, nr. 2280, 26 aug. 1931.

„Un regulament la Facultatea de Drept”. In *Cuvântul*, anul VII, nr. 2282, 28 aug. 1931.

„Guzganii din Riker”. In *Cuvântul*, anul VII, nr. 2289, 4 sept. 1931.

„Un apogeu politic”. In *Cuvântul*, anul VII, nr. 2296, 11 sept. 1931.

„Pe marginea «Anschluss-ului înmormântat»”. In *Cuvântul*, anul VII, nr. 2297, 12 sept. 1931.

„Pe frontul democrat”. In *Cuvântul*, anul VII, nr. 2300, 15 sept. 1931.

„Am găsit!...”. In *Cuvântul*, anul VII, nr. 2301, 16 sept. 1931.

„Și arolul și arișca”. In *Cuvântul*, anul VII, nr. 2312, 27 sept. 1931.

„Câteva cuvinte despre «elita creatoare»”. In *Cuvântul*, anul VII, nr. 2329, 14 oct. 1931.

„Adaos la «elita creatoare»”. In *Cuvântul*, anul VII, nr. 2333, 18 oct. 1931.

„Pentru studenții respinși”. In *Cuvântul*, anul VII, nr. 2333, 18 oct. 1931.

„Lăsați-l să treacă!...”. In *Cuvântul*, anul VII, nr. 2334, 19 oct. 1931.

„«Radical-țărănism»”. In *Cuvântul*, anul VII, nr. 2341, 26 oct. 1931.

„Domnul de la ghișeu”. In *Cuvântul*, anul VII, nr. 2342, 27 oct. 1931.

„Cu prilejul unei traduceri”. In *Cuvântul*, anul VII, nr. 2345, 30 oct. 1931.

„Deznodământul modernismului”. In *Cuvântul*, anul VII, nr. 2350, 4 nov. 1931.

„Revoluționari și răzvrățiți”. In *Cuvântul*, anul VIII, nr. 2355, 9 nov. 1931.

„Albă, neagră...”. In *Cuvântul*, anul VIII, nr. 2367, 21 nov. 1931.

„Recitalul dnei Floria Capsali”. In *Cuvântul*, anul VIII, nr. 2374, 28 nov. 1931.

„O măsură bună și un adversar prost”. In *Cuvântul*, anul VIII, nr. 2377, 1 dec. 1931.

„Ca tot românul să fie bine”. In *Cuvântul*, anul VIII, nr. 2384, 8 dec. 1931.

„După treisprezece ani”. In *Cuvântul*, anul VIII, nr. 2386, 10 dec. 1931.

„O carte studentască”. In *Cuvântul*, anul VIII, nr. 2395, 19 dec. 1931.

„O faptă bună”. In *Cuvântul*, anul VIII, nr. 2398, 22 dec. 1931.

„Renegatul”. In *Cuvântul*, anul VIII, nr. 2402, 29 dec. 1931.

„Câteva fotografii”. In *Cuvântul*, anul VIII, nr. 2404, 31 dec. 1931.

„S-a votat totuși...”. In *Cuvântul*, anul VIII, nr. 2405, 1 ian. 1932.

„Advocatul stagiar”. In *Cuvântul*, anul VIII, nr. 2418, 15 ian. 1932.

„Selecția studenților”. In *Cuvântul*, anul VIII, nr. 2429, 26 ian. 1932.

„Domnul Iorga știe?”. In *Cuvântul*, anul VIII, nr. 2434, 31 ian. 1932.

„D. Duca «spaltistul»”. In *Cuvântul*, anul VIII, nr. 2436, 2 febr. 1932.

„«Argumentele» dlui Naumescu”. In *Cuvântul*, anul VIII, nr. 2443, 9 febr. 1932.

„«Polițe revoluționare»”. In *Cuvântul*, anul VIII, nr. 2445, 11 febr. 1932.

„... și eu sunt burghez”. In *Cuvântul*, anul VIII, nr. 2449, 15 febr. 1932.

„Un ultim cuvânt”. In *Cuvântul*, anul VIII, nr. 2453, 19 febr. 1932.

„«Să se bată sănătoși!»”. In *Cuvântul*, anul VIII, nr. 2461, 27 febr. 1932.

„Document, critică și actualitate”. In *Azi*, anul I, nr. 1, mart. 1932.

„«Autist» și «nass-slete»”. In *Cuvântul*, anul VIII, nr. 2474, 11 mart. 1932.

„Două întâmplări”. In *Cuvântul*, anul VIII, nr. 2478, 15 mart. 1932.

„Omul care înghite orice”. In *Cuvântul*, anul VIII, nr. 2483, 20 mart. 1932.

„«Noi», Note pe o carte de A.L. Zissu”. In *Cuvântul*, anul VIII, nr. 2486, 23 mart. 1932.

„Un detaliu tragic dintr-o comedie politică”. In *Cuvântul*, anul VIII, nr. 2487, 24 mart. 1932.

„Modernism artistic și revoluție socială”. In *Azi*, anul I, nr. 2, apr. 1932.

„O poveste”. In *Cuvântul*, anul VIII, nr. 2496, 2 apr. 1932.

„E. Lovinescu: «Memorii» II, 1916-1932”, I-II. In *România literară*, nr. 8 și 9, 9 și 16 apr. 1932.

„Croisade pour l'anémone”. In *Cuvântul*, anul VIII, nr. 2504, 10 apr. 1932.

„Un Kronprinz cu idei”. In *Cuvântul*, anul VIII, nr. 2504, 10 apr. 1932.

„Cuvinte la o trădare”. In *Cuvântul*, anul VIII, nr. 2507, 13 apr. 1932.

„Exerciții de pace camuflată”. In *Cuvântul*, anul VIII, nr. 2508, 14 apr. 1932.

„Mari evenimente care nu prea sunt...”. In *Cuvântul*, anul VIII, nr. 2509, 15 apr. 1932.

„Templul național-liberal”. In *Cuvântul*, anul VIII, nr. 2510, 16 apr. 1932.

„Duminică, 17 aprilie, orele 11...”. In *Cuvântul*, anul VIII, nr. 2513, 19 apr. 1932.

„Pe marginea unei cărți de anecdote”. In *Cuvântul*, anul VIII, nr. 2514, 20 apr. 1932.

„Fără profesii”. In *Cuvântul*, anul VIII, nr. 2516, 22 apr. 1932.

„Heinrich-Gerhard Gruber”. In *Cuvântul*, anul VIII, nr. 2519, 26 apr. 1932.

„La o biografie a lui Eminescu”. In *Cuvântul*, anul VIII, nr. 2522, 29 apr. 1932.

„Șase cărți și șase vapoare”. In *Cuvântul*, anul VIII, nr. 2527, 6 mai 1932.

„Psiholog și portretist, nu e tot una”. In *România literară*, nr. 12, 7 mai 1932.

„«Azi»”. In *Cuvântul*, anul VIII, nr. 2530, 9 mai 1932.

„Conferința dezarmării”. In *Cuvântul*, anul VIII, nr. 2540, 19 mai 1932.

„G. Călinescu, «Viața lui Mihai Eminescu»”. In *România literară*, nr. 14, 21 mai 1932.

„«Fișe» pentru o carte necitită”. In *Cuvântul*, anul VIII, nr. 2546, 25 mai 1932.

„Partide de idei”. In *Cuvântul*, anul VIII, nr. 2549, 28 mai 1932.

„Despre altă carte necitită”. In *Cuvântul*, anul VIII, nr. 2553, 1 iun. 1932.

„La Balinț...”. In *Cuvântul*, anul VIII, nr. 2554, 2 iun. 1932.

„Care au mai guvernat...”. In *Cuvântul*, anul VIII, nr. 2558, 6 iun. 1932.

„Ce vrea țara”. In *Cuvântul*, anul VIII, nr. 2564, 13 iun. 1932.

„Explicația fripturismului”. In *Cuvântul*, anul VIII, nr. 2568, 17 iun. 1932.

„Despre un manuscris”. In *Cuvântul*, anul VIII, nr. 2573, 22 iun. 1932.

„Se ceartă cucoanele”. In *Cuvântul*, anul VIII, nr. 2578, 27 iun. 1932.

„Vivat solidarismul social”. In *Cuvântul*, anul VIII, nr. 2588, 7 iul. 1932.

„Automobilele sburdă”. In *Cuvântul*, anul VIII, nr. 2590, 9 iul. 1932.

„La Buzău!”. In *Cuvântul*, anul VIII, nr. 2591, 10 iul. 1932.

„A semnat? N-a semnat”. In *Cuvântul*, anul VIII, nr. 2596, 15 iul. 1932.

„Cu moartea în sân”. In *Cuvântul*, anul VIII, nr. 2598, 17 iul. 1932.

„Au și ei experții lor”. In *Cuvântul*, anul VIII, nr. 2603, 22 iul. 1932.

„50% mai puțini studenți”. In *Cuvântul*, anul VIII, nr. 2610, 29 iul. 1932.

„Doctorul Voronof și regimul parlamentar”. In *Cuvântul*, anul VIII, nr. 2613, 1 aug. 1932.

„Un alt profil al lui Mussolini”. In *Cuvântul*, anul VIII, nr. 2617, 5 aug. 1932.

„Eliade: Isabel și apele diavolului”. In *România literară*, nr. 25, 6 aug. 1932.

„Note despre literatură și istorie”. In *Cuvântul*, anul VIII, nr. 2622, 10 aug. 1932.

„Hitler și nudismul”. In *Cuvântul*, anul VIII, nr. 2630, 18 aug. 1932.

„Se schimbă iar liceul”. In *Cuvântul*, anul VIII, nr. 2632, 20 aug. 1932.

„De ce se abrogă lichidarea judiciară”. In *Cuvântul*, anul VIII, nr. 2638, 26 aug. 1932.

„Ludovic Dauș, «Asfințit de oameni»”. In *România literară*, nr. 30, 10 sept. 1932.

„Pești cu număr de ordine”. In *Cuvântul*, anul VIII, nr. 2653, 10 sept. 1932.

„«Problema tinerilor?»”. In *Cuvântul*, anul VIII, nr. 2654, 11 sept. 1932.

„Post scriptum la o cronică”. In *România literară*, nr. 33, 1 oct. 1932.

„Un cântec vechi la Operă”. In *Cuvântul*, anul VIII, nr. 2674, 1 oct. 1932.

„Selecția fiscală în școală”. In *Cuvântul*, anul VIII, nr. 2686, 13 oct. 1932.

„Idoli» și prezentări”. In *România literară*, nr. 35, 15 oct. 1932.

„O seară agitată la Fundație”. In *Cuvântul*, anul VIII, nr. 2694, 21 oct. 1932.

„Studentii clujeni în grevă”. In *Cuvântul*, anul VIII, nr. 2697, 24 oct. 1932.

„Stăpâni ai opiniei publice»”. In *Cuvântul*, anul VIII, nr. 2700, 27 oct. 1932.

„Jurnal de roman”. In *Azi*, anul I, nr. 5, nov. 1932.

„Cu fața spre moarte...”. In *Cuvântul*, anul VIII, nr. 2709, 5 nov. 1932.

„E. Lovinescu: «Bizu»”. In *România literară*, nr. 38, 5 nov. 1932.

„Un politician între intelectuali”. In *Cuvântul*, anul VIII, nr. 2711, 7 nov. 1932.

„Literații în Cameră”. In *Cuvântul*, anul VIII, nr. 2730, 26 nov. 1932.

„Adolf Hitler – mongol”. In *Cuvântul*, anul VIII, nr. 2736, 2 dec. 1932.

„Păsările zboară spre Capri...”. In *Cuvântul*, anul VIII, nr. 2758, 24 dec. 1932.

„Pentru popor”. In *Cuvântul*, anul IX, nr. 2765, 4 ian. 1933.

„O generație încă tânără”. In *Cuvântul*, anul IX, nr. 2767, 6 ian. 1933.

„În Spania”. In *Cuvântul*, anul IX, nr. 2773, 13 ian. 1933.

„Meditație la iarnă”. In *Cuvântul*, anul IX, nr. 2774, 14 ian. 1933.

„Actualități”. In *Cuvântul*, anul IX, nr. 2775, 15 ian. 1933.

„Adolf și Marcu”. In *Cuvântul*, anul IX, nr. 2783, 23 ian. 1933.

„Expoziția «Criterion»”. In *Cuvântul*, anul IX, nr. 2800, 9 febr. 1933.

„Revizuirea trece și prin Fiume?”. In *Cuvântul*, anul IX, nr. 2807, 16 febr. 1933.

„Heinrich Mann dat afară”. In *Cuvântul*, anul IX, nr. 2820, 1 mart. 1933.

„Negru-alb-roșu”. In *Cuvântul*, anul IX, nr. 2832, 13 mart. 1933.

„Premiul Tekirghiol-Eforie lui Mircea Eliade”. In *Cuvântul*, anul IX, nr. 2836, 17 mart. 1933.

„Un «De profundis» vesel”. In *Cuvântul*, anul IX, nr. 2842, 23 mart. 1933.

„Sinucideri din plictiseală”. In *Cuvântul*, anul IX, nr. 2844, 25 mart. 1933.

„Un observator lucid”. In *România literară*, anul II, nr. 58, 25 mart. 1933.

„Einstein la Madrid”. In *Cuvântul*, anul IX, nr. 2863, 13 apr. 1933.

„Niște șomeuri care vor avea de lucru”. In *Cuvântul*, anul IX, nr. 2864, 14 apr. 1933.

„«O națiune europeană»”. In *Cuvântul*, anul IX, nr. 2866, 16 apr. 1933.

„Cazul «Viața românească»”. In *Cuvântul*, anul IX, nr. 2870, 23 apr. 1933.

„Enciclopedia italiană”. In *Cuvântul*, anul IX, nr. 2882, 6 mai 1933.

„Mircea Eliade: «Maitreyi»”. In *România literară*, anul II, nr. 64, 6 mai 1933.

„Tot cazul Viața românească. Unde intervine un humorist...”. In *Cuvântul*, anul IX, nr. 2884, 8 mai 1933.

„G. Călinescu, «Cartea nunții»”. In *România literară*, anul II, nr. 67, 27 mai 1933.

„Un coleg francez al lui Seletzky”. In *Cuvântul*, anul IX, nr. 2909, 2 iun. 1933.

„Propagandă cu clopoței”. In *Cuvântul*, anul IX, nr. 2910, 3 iun. 1933.

„Chiar în caz de război...”. In *Cuvântul*, anul IX, nr. 2914, 7 iun. 1933.

„1900 în mondenitate și politică”. In *Cuvântul*, anul IX, nr. 2916, 9 iun. 1933.

„Principesa Martha Bibescu: Destinul lordului Thomson of Cardington”. In *România literară*, anul II, nr. 69, 10 iun. 1933.

„Puterea de a fi ridicol”. In *Cuvântul*, anul IX, nr. 2928, 21 iun. 1933.

„Paranteza Dollfuss”. In *Cuvântul*, anul IX, nr. 2930, 23 iun. 1933.

„D. Duca, mai tare ca oricând”. In *Cuvântul*, anul IX, nr. 2945, 8 iul. 1933.

„Chiar dacă nu sunt hitleriști...”. In *Cuvântul*, anul IX, nr. 2947, 10 iul. 1933.

„G. Ibrăileanu, Adela”. In *România literară*, anul II, nr. 74, 15 iul. 1933.

„Cronica externă”. In *Index*, anul I, nr. 3, 16 iul. 1933.

„Vin și aur”. In *Cuvântul*, anul IX, nr. 2954, 17 iul. 1933.

„Wilhelm Tell și salutul roman”. In *Cuvântul*, anul IX, nr. 2956, 19 iul. 1933.

„Psihologia socialismului francez”. In *Cuvântul*, anul IX, nr. 2957, 20 iul. 1933.

„Răspuns unui fost critic”. In *Cuvântul*, anul IX, nr. 2958, 21 iul. 1933.

„Cronica externă”. In *Index*, anul I, nr. 4, 23 iul. 1933.

„Destindere între Roma și Paris”. In *Cuvântul*, anul IX, nr. 2960, 23 iul. 1933.

„D. Madgearu contra d-lui Madgearu”. In *Cuvântul*, anul IX, nr. 2964, 27 iul. 1933.

„Sterilizarea higienică”. In *Cuvântul*, anul IX, nr. 2966, 29 iul. 1933.

„Noi și răposata conferință”. In *Cuvântul*, anul IX, nr. 2967, 30 iul. 1933.

„Program liberal-radical”. In *Cuvântul*, anul IX, nr. 2968, 31 iul. 1933.

„Politică administrativă?”. In *Cuvântul*, anul IX, nr. 2971, 3 aug. 1933.

„«Dușmanii civilizației»”. In *Cuvântul*, anul IX, nr. 2973, 5 aug. 1933.

„Cronica externă”. In *Index*, anul I, nr. 6, 6 aug. 1933.

„Sciziunea Blum-Renaudel”. In *Cuvântul*, anul IX, nr. 2977, 9 aug. 1933.

„Șomajul intelectual”. In *Cuvântul*, anul IX, nr. 2978, 10 aug. 1933.

„Comentarii locale pe un text străin”. In *Cuvântul*, anul IX, nr. 2993, 25 aug. 1933.

„Diplomație între Roma și Moscova”. In *Cuvântul*, anul IX, nr. 3002, 3 sept. 1933.

„Comedia dezarmării”. In *Cuvântul*, anul IX, nr. 3008, 9 sept. 1933.

„Problema austriacă”. In *Cuvântul*, anul IX, nr. 3010, 11 sept. 1933.

„Sinaia solemnă și mondenă”. In *Cuvântul*, anul IX, nr. 3025, 26 sept. 1933.

„Prima zi a Serbărilor Peșelui”. In *Cuvântul*, anul IX, nr. 3026, 27 sept. 1933.

„După serbări...”. In *Cuvântul*, anul IX, nr. 3028, 29 sept. 1933.

„Atentatul de la Viena”. In *Cuvântul*, anul IX, nr. 3036, 7 oct. 1933.

„Criză de guvern în Spania”. In *Cuvântul*, anul IX, nr. 3037, 8 oct. 1933.

„Daladier”. In *Cuvântul*, anul IX, nr. 3043, 14 oct. 1933.

„Părăsim politica – și reintrăm în geografie”. In *Cuvântul*, anul IX, nr. 3044, 15 oct. 1933.

„Socialiștii vienezi fac grevă”. In *Cuvântul*, anul IX, nr. 3047, 18 oct. 1933.

„Un minister cu porțile deschise”. In *Cuvântul*, anul IX, nr. 3064, 4 nov. 1933.

„«Cuvântul», de la 4 noiembrie 1924 până astăzi”. In *Cuvântul*, anul X, nr. 3066, 6 nov. 1933.

„Reacțiune la reacțiune”. In *Cuvântul*, anul X, nr. 3067, 8 nov. 1933.

„«Voi care intrați aici!...»". In *Cuvântul*, anul X, nr. 3068, 9 nov. 1933.

„Meditație despre criză și automobile". In *Cuvântul*, anul X, nr. 3071, 12 nov. 1933.

„«Chestia închisă»". In *Cuvântul*, anul X, nr. 3076, 17 nov. 1933.

„Ion Trivale". In *Cuvântul*, anul X, nr. 3082, 23 nov. 1933.

„Alegeri în Spania". In *Cuvântul*, anul X, nr. 3083, 24 nov. 1933.

„Guvernul dreptului cambial". In *Cuvântul*, anul X, nr. 3084, 25 nov. 1933.

„«Democrat» și «conservator»". In *Cuvântul*, anul X, nr. 3086, 27 nov. 1933.

„Liberalii n-au vină". In *Cuvântul*, anul X, nr. 3090, 1 dec. 1933.

„Primul ministru la microfon". In *Cuvântul*, anul X, nr. 3098, 9 dec. 1933.

„Minoritățile în alegeri". In *Cuvântul*, anul X, nr. 3099, 10 dec. 1933.

„Ce sancționează d. Duca?". In *Cuvântul*, anul X, nr. 3104, 15 dec. 1933.

„Omul cu revolverul". In *Cuvântul*, anul X, nr. 3104, 15 dec. 1933.

„«Să ne premieze și pe noi!»". In *Cuvântul*, anul X, nr. 3107, 18 dec. 1933.

„Cei care nu votează!". In *Cuvântul*, anul X, nr. 3110, 21 dec. 1933.

„Cu sânge sau nu, tot una e". In *Cuvântul*, anul X, nr. 3113, 24 dec. 1933.

„Macia". In *Cuvântul*, anul X, nr. 3117, 30 dec. 1933.

„Matila C. Ghyka: Pluie d'étoiles". In *Cuvântul*, anul XI, nr. 3119, 1 ian. 1934.

„Unde literatura răspunde în politică”. In *Cuvântul*, anul XI, nr. 3119, 1 ian. 1934.

„Lumina ce se stinge”. In *Revista Fundațiilor Regale*, anul I, nr. 8, 1 aug. 1934.

„Un autor lucid: Sergiu Dan”. In *Revista Fundațiilor Regale*, anul I, nr. 9, sept. 1934.

„Puțină gramatică pentru un «marxist»”. In *Vremea*, anul VII, nr. 353, 2 sept. 1934.

„Emil Gulian: Duh de basm”. In *Azi*, anul III, nr. 4, oct. 1934.

„[Scriu aceste rânduri...]”. In *Facla*, anul XIV, nr. 1106, 7 oct. 1934.

„Paul Zarifopol și «tinerele generații»”. In *Revista Fundațiilor Regale*, anul I, nr. 11, 1 nov. 1934.

„Louis Barthou”. In *Revista Fundațiilor Regale*, anul I, nr. 12, 1 dec. 1934.

„Notă la un roman englez”. In *Revista Fundațiilor Regale*, anul II, nr. 1, 1 ian. 1935.

„Literatura în anul 1934”. In *Rampa*, anul 18, nr. 5092, 2 ian. 1935.

„Pentru o nouă editură”. In *Rampa*, anul 18, nr. 5096, 7 ian. 1935.

„«Te distrug!»”. In *Rampa*, anul 18, nr. 5098, 10 ian. 1935.

„Pentru eseu și critică”. In *Rampa*, anul 18, nr. 5103, 16 ian. 1935.

„Artă și revoluție”. In *Rampa*, anul 18, nr. 5106, 20 ian. 1935.

„Cum mor cuvintele”. In *Rampa*, anul 18, nr. 5110, 24 ian. 1935.

„Mircea Eliade: «Oceanografie»”. In *Rampa*, anul 18, nr. 5111, 25 ian. 1935.

„Procesul Bogza”. In *Rampa*, anul 18, nr. 5112, 27 ian. 1935.

„Panait Istrati, ideolog politic”. In *Rampa*, anul 18, nr. 5114, 30 ian. 1935.

„«Revista burgheză»”. In *Rampa*, anul 18, nr. 5117, 2 febr. 1935.

„Politică și desen”. In *Rampa*, anul 18, nr. 5120, 6 febr. 1935.

„6 Februarie”. In *Rampa*, anul 18, nr. 5121, 7 febr. 1935.

„Cronica literară. I. Peltz: Foc la hanul cu tei”. In *Rampa*, anul 18, nr. 5122, 8 febr. 1935.

„Anestin”. In *Rampa*, anul 18, nr. 5123, 9 febr. 1935.

„De vorbă cu Istrate Micescu, interviu”. In *Rampa*, anul 18, nr. 5125, 11 febr. 1935.

„Despre arta de a fi nedrept”. In *Rampa*, anul 18, nr. 5126, 13 febr. 1935.

„E. Lovinescu, «Mite»”. In *Rampa*, anul 18, nr. 5128, 15 febr. 1935.

„Meditație despre public”. In *Rampa*, anul 18, nr. 5131, 18 febr. 1935.

„De ce nu scrieți teatru?”. In *Rampa*, anul 18, nr. 5135, 23 febr. 1935.

„«Contemporanul»”. In *Rampa*, anul 18, nr. 5136, 24 febr. 1935.

„«Vremea»”. In *Rampa*, anul 18, nr. 5138, 27 febr. 1935.

„«Totul e în regulă»”. In *Rampa*, anul 18, nr. 5149, 11 mart. 1935.

„Decor 1937”. In *Rampa*, anul 18, nr. 5155, 18 mart. 1935.

„«Familia»”. In *Rampa*, anul 18, nr. 5156, 20 mart. 1935.

„Dintr-un carnet de critic. Conversație și discuție”. In *Rampa*, anul 18, nr. 5157, 21 mart. 1935.

„Seară la «Institutul Francez»”. In *Rampa*, anul 18, nr. 5161, 25 mart. 1935.

„Despre o anumită mentalitate huliganică”. In *Rampa*, anul 18, nr. 5162, 27 mart. 1935.

„Despre niște diplome false”. In *Rampa*, anul 18, nr. 5165, 30 mart. 1935.

„Un scrutin academic”. In *Rampa*, anul 18, nr. 5166, 31 mart. 1935.

„Despre un artist militant”. In *Rampa*, anul 18, nr. 5214, 1 iun. 1935.

„Un eseist”. In *Revista Fundațiilor Regale*, anul II, nr. 6, 1 iun. 1935.

„Brăila și alte agonii”. In *Rampa*, anul 18, nr. 5218, 6 iun. 1935.

„Un cuvânt la o polemică”. In *Rampa*, anul 18, nr. 5221, 12 iun. 1935.

„Soluții universitare”. In *Rampa*, anul 18, nr. 5224, 15 iun. 1935.

„Critica, funcțiune publică”. In *Rampa*, anul 18, nr. 5226, 17 iun. 1935.

„Querido Verlag”. In *Rampa*, anul 18, nr. 5231, 23 iun. 1935.

„«Blestemul» de a scrie”. In *Rampa*, anul 18, nr. 5234, 27 iun. 1935.

„«Literatura este o muncă organizată»”. In *Facla*, anul XV, nr. 1323, 30 iun. 1935.

„Mesajul lui Gide”. In *Rampa*, anul 18, nr. 5245, 11 iul. 1935.

„Respinși 1777”. In *Rampa*, anul 18, nr. 5247, 13 iul. 1935.

„Camusso salvează Abisinia!”. In *Rampa*, anul 18, nr. 5250, 17 iul. 1935.

„Un film cu găini albe”. In *Rampa*, anul 18, nr. 5251, 18 iul. 1935.

„Polemici de la 348 kilometri”. In *Rampa*, anul 18, nr. 5279, 21 aug. 1935.

„Le Feu”. In *Rampa*, anul 18, nr. 5291, 4 sept. 1935.

„G. Călinescu: «Opera lui Mihai Eminescu», vol. II și III”. In *Rampa*, anul 18, nr. 5293, 6 sept. 1935.

„«Banca H» sau despre o atitudine critică în teatru”, I-IV. In *Rampa*, anul 18, nr. 5294-5297, 7-11 sept. 1935.

„Arta la Nürnberg”. In *Rampa*, anul 18, nr. 5300, 14 sept. 1935.

„O «uniune pentru adevăr» la București”. In *Rampa*, anul 18, nr. 5301, 15 sept. 1935.

„Princesse Bibesco: Egalité, roman, (Ed. Grasset)”. In *Vremea*, anul VIII, nr. 406, 22 sept. 1935.

„De la Sacco la Vanzetti... la Abisinia”. In *Rampa*, anul 18, nr. 5308, 23 sept. 1935.

„De ce nu avem monografiile critice?”. In *Rampa*, anul 18, nr. 5309, 25 sept. 1935.

„Constantin Noica: Mathesis sau bucuriile simple”. In *Rampa*, anul 18, nr. 5311, 27 sept. 1935.

„Reflexii numai aparent politice”. In *Rampa*, anul 18, nr. 5312, 28 sept. 1935.

„Julien Benda: Délice d'Eleuthère (Gallimard)”. In *Vremea*, anul VIII, nr. 407, 29 sept. 1935.

„Iașii și literatura de azi”. In *Rampa*, anul 18, nr. 5314, 30 sept. 1935.

„Cu sau fără...”. In *Rampa*, anul 18, nr. 5324, 11 [i.e. 12] oct. 1935.

„Jazzul subversiv”. In *Rampa*, anul 18, nr. 5328, 17 oct. 1935.

„Internaționala anecdotei”. In *Rampa*, anul 18, nr. 5334, 24 oct. 1935.

„Breviar”. In *Rampa*, anul 18, nr. 5337, 27 oct. 1935.

„Când editorii polemizează...”. In *Rampa*, anul 18, nr. 5345, 6 nov. 1935.

„A.L. Zissu, Calea Calvarului, roman, Ed. Adam”. In *Rampa*, anul 18, nr. 5347, 8 nov. 1935.

„P.E.N. Clubul și pacea”. In *Rampa*, anul 18, nr. 5348, 10 nov. 1935.

„Precizare dincolo de problema africană”. In *Rampa*, anul 18, nr. 5351, 13 nov. 1935.

„Pentru un «intelectual ratat»”. In *Rampa*, anul 18, nr. 5356, 18 nov. 1935.

„Breviar”. In *Rampa*, anul 18, nr. 5357, 20 nov. 1935.

„Tot despre polemici și polemisti”. In *Rampa*, anul 18, nr. 5358, 21 nov. 1935.

„Cuvântul, muzica și culoarea prohibite”. In *Rampa*, anul 18, nr. 5367, 1 dec. 1935.

„Cu Liviu Rebreanu despre trecut și puțin despre viitor”. In *Rampa*, anul 18, nr. 5368, 2 dec. 1935.

„Despre stilul catastrofic”. In *Rampa*, anul 18, nr. 5374, 7 dec. 1935.

„Henry de Montherlant: Service inutile”. In *Vremea*, anul VIII, nr. 417, 8 dec. 1935.

„«Dichter helfen»”. In *Rampa*, anul 18, nr. 5376, 12 dec. 1935.

„E. Lovinescu. «Bălăuca»”. In *Rampa*, anul 18, nr. 5377, 13 dec. 1935.

„Când vorbește un om tăcut”. In *Rampa*, anul 18, nr. 5378, 14 dec. 1935.

„Cervella frita dei Sanzionisti”. In *Rampa*, anul 18, nr. 5381, 18 dec. 1935.

„Mircea Eliade: «Huliganii»”. In *Rampa*, anul 18, nr. 5384, 21 dec. 1935.

„De vorbă cu Leny Caler”. In *Rampa*, anul 18, nr. 5387, 25 dec. 1935.

„Cum i-am cunoscut!...”. In *Rampa*, anul 18, nr. 5389, 30 dec. 1935.

„Cronica externă. Pactul franco-sovietic”. In *Index*, anul II, nr. 2, 13 febr. 1936.

„Reversul criticii”. In *Rampa*, anul 19, nr. 5427, 16 febr. 1936.

„«Năpasta» sau despre un sămănătorism fără voie”. In *Rampa*, anul 19, nr. 5435, 26 febr. 1936.

„Molière politic”. In *Rampa*, anul 19, nr. 5438, 29 febr. 1936.

„1 martie”. In *Rampa*, anul 19, nr. 5440, 2 mart. 1936.

„Breviarul săptămânii”. In *Rampa*, anul 19, nr. 5452, 16 mart. 1936.

„Remilitarizarea Renaniei”. In *Index*, anul II, nr. 6, 19 mart. 1936.

„«Căderea dlui Lovinescu»”. In *Rampa*, anul 19, nr. 5513, 1 iun. 1936.

„O apreciazabilă anticipare”. In *Revista Fundațiilor Regale*, anul VII, nr. 7, iul. 1940.

„Specificul național”. Conferință, 21 mart. 1935. Text publicat și prefătat de Leon Volovici. In *Apostrof*, anul XII, nr. 5 (132), mai 2001.

Correspondență

[Scrisoare către I. Ludo, 1934]. In I. Ludo, „Un ovrei cumsecade în ghiarele moralei judaice”. In *Adam*, anul V, nr. 68, 1 mart. 1934.

[Scrisori către Camil Baltazar, 1927-1930]. In *Scrisori către Camil Baltazar*. București: Ed. pentru Literatură, col. „Studii și documente”, 1965.

„... cred încă în demnitatea noțiunii de om”. Scrisori către Petru Comarnescu, 1936-1939. Text îngrijit de Traian Filip. In *Manuscriptum*, anul IX, nr. 4, 1978.

[Scrisori către Camil Petrescu, 1929-1943]. In *Scrisori către Camil Petrescu*. II. Ediție îngrijită, prefată, note și indici de Florica Ichim. București: Ed. Minerva, col. „Documente literare”, 1981.

[Scrisori către Mircea Eliade, 1934]. Text îngrijit de Mircea Handoca. In *Orizont*, anul XL, nr. 2 (1141), 13 ian. 1989, p. 8.

[Scrisori către Octav Șuluțiu, 1935-1936]. In *Jurnalul literar*, serie nouă, anul II, nr. 43-46, nov.-dec. 1991.

[Scrisori către Mircea Eliade, 1928-1937]. In *Mircea Eliade și corespondenții săi*. 4, R-S. Ediție, note și indici de Mircea Handoca. S.I. [București]: Ed. Criterion Publishing, 2006.

„Jocul dragostei și-al întâmplării. Epistolar pentru Nadia, 1940-1941”. In *Realitatea evreiască*, nr. 286, 7 nov.-3 dec. 2007.

„Scrisori către Radu Cioculescu” [1937-1939]. Editate și prefățate de Dumitru Hâncu. In *România literară*, anul XL, nr. 33, 22 aug. 2008.

III. Nae Ionescu

Volume

Roza vânturilor, 1926-1933. Culegere îngrijită de Mircea Eliade. București: Ed. Cultura Națională, s.a. [1937].

Neliniștea metafizică. Ediție și note de Marin Diaconu. București: Ed. Fundației Culturale Române, 1993.

Suferința rasei albe: articole publicate în Ideea Europeană, Est-Vest, Predania. Ediție îngrijită de Dan Ciachir. Iași: Ed. Timpul, 1994.

Între ziaristică și filosofie: texte publicate în ziarul Cuvântul (15 august 1926-26 martie 1938). Iași: Ed. Timpul, 1996.

Opere. VI, Publicistică. 1, 1909-1923. Ediție îngrijită de Marin Diaconu și Dora Mezdrea. București: Ed. Crater, 1999.

Scrisori și memorii. Ediție îngrijită de Dora Mezdrea și Marin Diaconu. București: Ed. Muzeul Literaturii Române, Ed. Roza Vânturilor, 2006.

Ionescu, Nae și Ionescu, Elena-Margareta. *Correspondența de dragoste (1911-1935).* Vol. 1-2. Ediție de Dora Mezdrea, traducere de Anca-Irina Ionescu. București: Ed. Anastasia, 1997.

Publicistică

„Spre o nouă politică studențească”. In *Cuvântul*, anul IV, nr. 978, 7 ian. 1928.

„Ce gândește tinereimea”. In *Cuvântul*, anul IV, nr. 1087, 4 mai 1928.

„Între generații”. In *Cuvântul*, anul IV, nr. 1092, 9 mai 1928.

„Între generații”. In *Cuvântul*, anul IV, nr. 1247, 11 oct. 1928.

„Umilințele împrumutului”. In *Cuvântul*, anul V, nr. 1342, 16 ian. 1929.

„Dar autoritatea?”. In *Cuvântul*, anul V, nr. 1360, 3 febr. 1929.

„Între abstracțiuni și realități”. In *Cuvântul*, anul V, nr. 1421, 7 apr. 1929.

„Iarăși minoritățile”. In *Cuvântul*, anul V, nr. 1434, 20 apr. 1929.

„Voinicii”. In *Cuvântul*, anul V, nr. 1447, 3 mai 1929.

„Ordinea gărzilor țării”. In *Cuvântul*, anul V, nr. 1451, 7 mai 1929.

„Deosebiri”. In *Cuvântul*, anul V, nr. 1453, 9 mai 1929.

„Atribuții constituționale”. In *Cuvântul*, anul V, nr. 1466, 23 mai 1929.

„Perspective”. In *Cuvântul*, anul V, nr. 1471, 28 mai 1929.

„Știi d-ta cu cine vorbești?” In *Cuvântul*, anul V, nr. 1472, 29 mai 1929.

„Ce nu știu anti-regionaliștii”. In *Cuvântul*, anul V, nr. 1473, 30 mai 1929.

„Dictatura?”. In *Cuvântul*, anul V, nr. 1497, 23 iun. 1929.

„Dictatura cu paravan?”. In *Cuvântul*, anul V, nr. 1501, 27 iun. 1929.

„Între rege și voinici”. In *Cuvântul*, anul V, nr. 1502, 28 iun. 1929.

„Numai jertfe?”. In *Cuvântul*, anul V, nr. 1513, 9 iul. 1929.

„Unde sunt cugetătorii?”. In *Cuvântul*, anul V, nr. 1523, 19 iul. 1929.

„Descentralizare sau federalism?”. In *Cuvântul*, anul V, nr. 1525, 21 iul. 1929.

„După închiderea parlamentului”. In *Cuvântul*, anul V, nr. 1535, 31 iul. 1929.

„Dumineca”. In *Cuvântul*, anul V, nr. 1596, 30 sept. 1929.

„Cine a alungat pe Principele Carol?”. In *Cuvântul*, anul V, nr. 1605, 9 oct. 1929.

„Vechea ierarhie”. In *Cuvântul*, anul V, nr. 1616, 20 oct. 1929.

„Între imperialism și democrația țărănească”. In *Cuvântul*, anul V, nr. 1628, 1 nov. 1929.

„De unde isvorăște autoritatea”. In *Cuvântul*, anul V, nr. 1633, 6 nov. 1929.

„Directoratul ministerial Galați”. In *Cuvântul*, anul V, nr. 1640, 13 nov. 1929.

„Tactica basmului cu cocoșul roșu”. In *Cuvântul*, anul V, nr. 1642, 15 nov. 1929.

„Istoria – pe dos”. In *Cuvântul*, anul V, nr. 1656, 29 nov. 1929.

„Nemulțumire generală”. In *Cuvântul*, anul V, nr. 1658, 1 dec. 1929.

„O evreică s-a botezat”. In *Cuvântul*, anul V, nr. 1660, 3 dec. 1929.

„Sarea pământului”. In *Cuvântul*, anul VI, nr. 1679, 22 dec. 1929.

„Fuga în Egipt (Articol cu tâlc, care ocolește noul proiect de lege al Presei)”. In *Cuvântul*, anul VI, nr. 1682, 25 dec. 1929.

„Ce e un gazetar, sau originea disensiunii”. In *Cuvântul*, anul VI, nr. 1700, 15 ian. 1930.

„Politica omului excepțional”. In *Cuvântul*, anul VI, nr. 1759, 15 mart. 1930.

„Partid și federație”. In *Cuvântul*, anul VI, nr. 1767, 23 mart. 1930.

„Cazul Stere și partidele politice. Intelectualii în politică”. In *Cuvântul*, anul VI, nr. 1791, 16 apr. 1930.

„Vânătoarea”. In *Cuvântul*, anul VI, nr. 1799, 26 apr. 1930.

„Exodul provincial”. In *Cuvântul*, anul VI, nr. 1802, 29 apr. 1930.

„«Anticarliști», mâna sus!”. In *Cuvântul*, anul VI, nr. 1813, 10 mai 1930.

„«Revoluția» românească”. In *Cuvântul*, anul VI, nr. 1890, 27 iul. 1930.

„Criza partidelor politice”. In *Cuvântul*, anul VI, nr. 1893, 30 iul. 1930.

„Statul partidelor politice”. In *Cuvântul*, anul VI, nr. 1903, 9 aug. 1930.

„De la «Sămănătorul» la noul stat românesc”. In *Cuvântul*, anul VI, nr. 1907, 13 aug. 1930.

„Hotarul jertfei”. In *Cuvântul*, anul VI, nr. 1912, 18 aug. 1930.

„Și despre «dictatura»... noastră”. In *Cuvântul*, anul VI, nr. 1916, 22 aug. 1930.

„A fi «bun român»”. In *Cuvântul*, anul VI, nr. 1987, 1 nov. 1930.

„Noi și Catolicismul”. In *Cuvântul*, anul VI, nr. 1988, 2 nov. 1930.

„A fi «bun român». Sortii de izbândă a noiei ofensive catolice”. In *Cuvântul*, anul VI, nr. 1991, 5 nov. 1930.

„Iluziile catolicizanților”. In *Cuvântul*, anul VII, nr. 1995, 9 nov. 1930.

„La închiderea unei discuții. Între catolicism și ortodoxie”. In *Cuvântul*, anul VII, nr. 2033, 17 dec. 1930.

„«Internaționala» sub glugă”. In *Cuvântul*, anul VII, nr. 2034, 18 dec. 1930.

„Chestiuni de metodă”. In *Cuvântul*, anul VII, nr. 2082, 7 febr. 1931.

„Lichidarea romantismului 48-ist”. In *Cuvântul*, anul VII, nr. 2212, 19 iun. 1931.

„Noi și Europa în fața crizei”. In *Cuvântul*, anul VII, nr. 2246, 23 iul. 1931.

„«Vine revoluția»”. In *Cuvântul*, anul VII, nr. 2280, 26 aug. 1931.

„Tot despre «revoluție»”. In *Cuvântul*, anul VII, nr. 2285, 31 aug. 1931.

„În zodia autarhiilor”. In *Cuvântul*, anul VII, nr. 2308, 23 sept. 1931.

„«Prin noi înșine». Autarhismul rumânesc și partidul liberal”. In *Cuvântul*, anul VII, nr. 2310, 25 sept. 1931.

„Eroarea filantropică”. In *Cuvântul*, anul VII, nr. 2330, 15 oct. 1931.

„Pentru ce guvern de partid?”. In *Cuvântul*, anul VIII, nr. 2384, 8 dec. 1931.

„Hitler sau saltul în gol”. In *Cuvântul*, anul VIII, nr. 2419, 16 ian. 1932.

„Problema politicii noastre de stat”. In *Cuvântul*, anul VIII, nr. 2430, 27 ian. 1932.

„Despre idei cari nu mai sunt absurde”. In *Cuvântul*, anul VIII, nr. 2496, 2 apr. 1932.

„Erezii de «nobilă formație apuseană»”. In *Cuvântul*, anul VIII, nr. 2497, 3 apr. 1932.

„«Hai tată, să-ți arăt moșia!» – sau: cum se face doctrina țărănismului”. In *Cuvântul*, anul VIII, nr. 2501, 7 apr. 1932.

„Țărănismul și materialismul istoric”. In *Cuvântul*, anul VIII, nr. 2504, 10 apr. 1932.

„La potecă”. In *Cuvântul*, anul VIII, nr. 2554, 2 iun. 1932.

„Sub interdicție”. In *Cuvântul*, anul VIII, nr. 2577, 26 iun. 1932.

„Lovitura de la Berlin”. In *Cuvântul*, anul VIII, nr. 2604, 23 iul. 1932.

„Noi ne judecăm singuri!”. In *Cuvântul*, anul IX, nr. 2793, 2 febr. 1933.

„Perspectiva istorică și cealaltă perspectivă”. In *Cuvântul*, anul IX, nr. 2894, 18 mai 1933.

„Momentul Hitler”. In *Cuvântul*, anul IX, nr. 2896, 20 mai 1933.

„Asalturi pripite”. In *Cuvântul*, anul IX, nr. 2904, 28 mai 1933.

„Lămuririle de la Praga”. In *Cuvântul*, anul IX, nr. 2910, 3 iun. 1933.

„Autarhia regională a... Țărilor Agricole”. In *Cuvântul*, anul IX, nr. 2916, 9 iun. 1933.

„«Radicalism de dreapta sau de stânga?»”. In *Cuvântul*, anul IX, nr. 2929, 22 iun. 1933.

„Tot despre «dreapta» și «stânga»". In *Cuvântul*, anul IX, nr. 2932, 25 iun. 1933.

„«Se reface Europa»". In *Cuvântul*, anul IX, nr. 3007, 8 sept. 1933.

„Problema austriacă". In *Cuvântul*, anul IX, nr. 3010, 11 sept. 1933.

„Criză de guvern?". In *Cuvântul*, anul IX, nr. 3015, 16 sept. 1933.

„Prietenia italo-germană a fost denunțată". In *Cuvântul*, anul IX, nr. 3016, 17 sept. 1933.

„Ce avem noi cu revoluția germană?". In *Cuvântul*, anul IX, nr. 3021, 23 sept. 1933.

„D. Gr. Iunian și parlamentarismul". In *Cuvântul*, anul IX, nr. 3027, 28 sept. 1933.

„Ce nu știm încă". In *Cuvântul*, anul IX, nr. 3044, 15 oct. 1933.

„La zece ani". In *Cuvântul*, anul X, nr. 3066, 6 nov. 1933.

„Despre «necesitatea obiectivă» a unui guvern Duca". In *Cuvântul*, anul X, nr. 3072, 13 nov. 1933.

„... Și un cuvânt de pace". In *Cuvântul*, anul X, nr. 3076, 17 nov. 1933.

„Român și Rumân – Abdicările liberalismului românesc". In *Cuvântul*, anul X, nr. 3078, 19 nov. 1933.

„Pentru risipirea oricăror nedumeriri". In *Cuvântul*, anul X, nr. 3082, 23 nov. 1933.

„Când ne vom desmeteci?". In *Cuvântul*, anul X, nr. 3084, 25 nov. 1933.

„Între «agresivitate» antisemită și «pasivitate» filosemită". In *Cuvântul*, anul X, nr. 3085, 26 nov. 1933.

„«Transcendentalism» și politică". In *Cuvântul*, anul X, nr. 3088, 29 nov. 1933.

„«Liniștea domnește la Warșovia!»". In *Cuvântul*, anul X, nr. 3092, 3 dec. 1933.

„Zdrobitoarea majoritate» a evreilor naționali”. In *Cuvântul*, anul X, nr. 3099, 10 dec. 1933.

„Contribuții la teoria actului de guvernământ”. In *Cuvântul*, anul X, nr. 3102, 13 dec. 1933.

„Roluri blestemate”. In *Cuvântul*, anul X, nr. 3103, 14 dec. 1933.

„Cum moare un regim”. In *Cuvântul*, anul X, nr. 3105, 16 dec. 1933.

„Ce e de făcut – și ce nu se va face”. In *Cuvântul*, anul X, nr. 3106, 17 dec. 1933.

„De ce alegerile acestea nu însemnează nimic”. In *Cuvântul*, anul X, nr. 3112, 23 dec. 1933.

„Măcelul”. In *Cuvântul*, anul X, nr. 3114, 25 dec. 1933.

„Legea pentru apărarea statului”. In *Cuvântul*, anul X, nr. 3118, 31 dec. 1933.

„1933-1934”. In *Cuvântul*, anul XI, nr. 3119, 1 ian. 1934.

IV. Volume

Academia Română. *Dicționarul general al literaturii române. S/T*. București: Ed. Univers Enciclopedic, 2007.

Acterian, Arșavir. *Jurnalul unui pseudo-filosof*. București: Ed. Cartea Românească, 1992.

Acterian, Arșavir. *Portrete și trei amintiri de pușcăriaș*. București: Ed. Ararat, 1996.

Arendt, Hannah. *Originile totalitarismului*. Traducere din engleză de Ion Dur și Mircea Ivănescu. București: Ed. Humanitas, 2006.

Bărbulescu, Mihai; Deletant, Dennis; Hitchins, Keith; Papacostea, Șerban; Teodor, Pompiliu. *Istoria României*. Ediție revăzută și adăugită. București: Ed. Corint, 2003.

Bârna, Vlaicu. *Între Capșa și Corso*. București: Ed. Albatros, 2005.

Caler, Leny. *Artistul și oglinda*. Cuvânt-înainte de B. Elvin. București: Ed. Universal Dalsi, 2002.

Cantacuzino-Enescu, Maruca. *Umbre și lumini: Amintirile unei prințese moldave*. Traducere din limba franceză de Elena Bulai, ediție, prefață, note, tabel cronologic și indice de C. Th. Ciobanu. Onești: Ed. Aristarc, 2005.

Carandino, N. *Noți albe și zile negre: memorii*. București: Ed. Eminescu, 1992.

Carol II. *Între datorie și pasiune: Însemnări zilnice*. Vol. I-II, 1904-1939, 1939-1940. Ediție de Marcel-Dumitru Ciucă și Narcis Dorin Ion. București: Ed. Silex, 1995; Casa de Editură „Șansa” S.R.L., 1996.

Carol al II-lea al României. *Însemnări zilnice*. 1937-1951. Vol. III, 15 sept. 1939-7 sept. 1940, caietele 11-11A. Ediție îngrijită, note, glosar și indice de Nicolae Rauș, studiu introductiv de Ioan Scurtu. București: Ed. Scripta, 1998.

Călinescu, Armand. *Însemnări politice, 1916-1939*. Ediție îngrijită de Dr. Al. Gh. Savu. București: Ed. Humanitas, 1990.

Călinescu, G. *Istoria literaturii române de la origini până în prezent*. București: Fundația pentru Literatură și Artă, 1941.

Călinescu, Matei. *Despre Ioan P. Culianu și Mircea Eliade: Amintiri, lecturi, reflecții*. Ediția a doua, revăzută și adăugită, traducere din limba engleză de Mona Antohi. Iași: Ed. Polirom, 2002.

Chimet, Iordan. *Dosar Mihail Sebastian*. București: Ed. Universal Dalsi, 2001.

Cioran, Emil. *Scrisori către cei de-acasă*. Stabilirea și transcrierea textelor de Gabriel Liiceanu și Theodor Enescu,

traduceri din franceză de Tania Radu, ediție de Dan C. Mihăilescu. București: Ed. Humanitas, 1995.

Cocea, N.D. *Nea Nae*, roman. București: Ed. Librăriei Universala Alcalay, 1935.

Comarnescu, Petru. *Pagini de jurnal*. I, 1923-1947. Ediție îngrijită de Traian Filip, Mircea Filip și Adrian Munțiu. București: Ed. Noul Orfeu, 2003.

Comarnescu, Petru. *Un călător al solitudinii*. Antologie de texte critice, culegere de texte, studii, profil spiritual, tabel cronologic și bibliografie îngrijite de Mihaela Cristea. București: Ed. Eminescu, 2003.

Constantinescu, Pompiliu. *Scrieri*. 4. Ediție îngrijită de Constanța Constantinescu. București: Ed. Minerva, 1970.

Constantiniu, Florin. *O istorie sinceră a poporului român*. Ediția a 2-a, revăzută și adăugită. București: Ed. Univers Enciclopedic, 1999.

Crainic, Nichifor. *Zile albe, zile negre: memorii*. I. Ediție îngrijită de Nedic Lemnaru. București: Casa editorială „Gândirea”, 1991.

Crohmălniceanu, Ov. S. *Literatura română între cele două războaie mondiale*. Vol. III, *Dramaturgia și critica literară*. București: Ed. Minerva, 1975.

„Dosarul” Mircea Eliade. II, 1928-1944: *Cu cărțile pe masă*. Cuvânt-înainte și culegere de texte de Mircea Handoca. București: Ed. Curtea Veche, 1999.

Dreptul la memorie în lectura lui Iordan Chimet. IV. Cluj-Napoca: Ed. Dacia, 1993.

Eliade, Mircea. *Memorii, 1907-1960*. I. Ediție de Mircea Handoca. București: Ed. Humanitas, 1991.

Eliade, Mircea. *Memorii*. II, *Recoltele solstițiului, 1937-1960*. Ediție de Mircea Handoca. București: Ed. Humanitas, 1991.

Eliade, Mircea. *Europa, Asia, America: Corespondență*. Vol. I-III. Cuvânt-înainte și ediție îngrijită de Mircea Handoca. București: Ed. Humanitas, 1999-2004.

Eliade, Mircea. *Jurnalul portughez și alte scrieri*. 1. Prefață și îngrijire de Sorin Alexandrescu, studii introductive, note și traduceri de Sorin Alexandrescu, Florin Țurcanu și Mihai Zamfir, traduceri din portugheză și glosar de nume de Mihai Zamfir. București: Ed. Humanitas, 2006.

Gafencu, Grigore. *Însemnări politice, 1929-1939*. Ediție de Stelian Neagoe. București: Ed. Humanitas, 1991.

Giurescu, Dinu C., coordonator. *Istoria României în date*. Elaborată de Dinu C. Giurescu, Horia C. Matei, Nicolae C. Nicolescu, Marcel D. Popa, Gheorghe Rădulescu, Alexandru Stănciulescu. București: Ed. Enciclopedică, 2003.

Grăsoiu, Dorina. *Mihail Sebastian sau ironia unui destin*. București: Ed. Minerva, 1986.

Handoca, Mircea. *Convorbiri cu și despre Mircea Eliade*. București: Ed. Humanitas, 1998.

Handoca, Mircea. *Jurnalul inedit al lui Mircea Eliade*. Oradea: Ed. Grafnet, 2005.

Hechter, Michèle. *M&M*. Paris: Gallimard, 2000.

Heinen, Armin. *Legiunea „Arhanghelul Mihail” – mișcare socială și organizație politică: O contribuție la problema fascismului internațional*. Traducere de Cornelia și Delia Eșianu. București: Ed. Humanitas, 1999.

Hitchins, Keith. *România, 1866-1947*. Ediția a 3-a, revăzută și adăugită. Traducere din engleză de George G. Potra și Delia Răzdolescu. București: Ed. Humanitas, 2004.

Ilovici, Mihail. *Negativismul tinerei generații*. București: Ed. „Gruparea intelectuală litere”, 1934.

Ionescu, Eugen. *Război cu toată lumea*. I-II. Ediție îngrijită și bibliografie de Mariana Vartic și Aurel Sasu. București: Ed. Humanitas, 1992.

Întâlniri la Ierusalim. Organizate și consemnate de Costel Safirman și Leon Volovici. București: Ed. Fundației Culturale Române, 2001.

Johnson, Paul. *O istorie a evreilor.* Traducere de Irina Horea. București: Ed. Hasefer, 1999.

Lazare, Bernard. *L'Antisémitisme, son histoire et ses causes* [1894]. Paris: Documents et Témoignages, 1969.

Lovinescu, E. *Istoria civilizației române moderne.* Vol. I-III. București: Ed. Ancora, 1924-1925.

Lovinescu, E. *Istoria literaturii române contemporane.* VI, *Mutația valorilor estetice. Concluzii.* București: Ed. Ancora, 1929.

Lovinescu, E. *Istoria literaturii române contemporane, 1900-1937.* București: Ed. Librăriei Soccec et Co., S.A., 1937.

Lovinescu, E. *Scrieri. 2, Memorii.* Ediție de Eugen Simion. București: Ed. Minerva, 1970.

Lovinescu, E. *Sburătorul: Agende literare.* II. Ediție de Monica Lovinescu și Gabriela Omăt, note de Alexandru George și Gabriela Omăt. București: Ed. Minerva, 1996.

Lovinescu, E. *Sburătorul: Agende literare.* III. Ediție de Monica Lovinescu și Gabriela Omăt, note de Alexandru George, Margareta Feraru și Gabriela Omăt. București: Ed. Minerva, 1999.

Lovinescu, E. *Sburătorul: Agende literare.* IV. Ediție de Monica Lovinescu și Gabriela Omăt, note de Alexandru George, Margareta Feraru și Gabriela Omăt. București: Ed. Minerva, 2000.

Lovinescu, E. *Sburătorul: Agende literare.* V. Ediție de Monica Lovinescu și Gabriela Omăt, note de Alexandru George, Margareta Feraru și Gabriela Omăt. București: Fundația Națională pentru Literatură și Artă, Academia Română, Institutul de Istorie și Teorie Literară „G. Călinescu”, Ed. C.N.I. „Coresi” S.A., 2001.

Lovinescu, E. *Sburătorul: Agende literare*. VI. Ediție de Monica Lovinescu și Gabriela Omăt, note de Alexandru George, Margareta Feraru și Gabriela Omăt. București: Academia Română, Fundația Națională pentru Știință și Artă, Institutul de Istorie și Teorie Literară „G. Călinescu”, 2002.

Ludo, I. *Domnul Nae Ionescu apără pe Ebrei împotriva jidanilor*. S.I. [București]: Ed. Adam, 1934.

Ludo, I. *Iuda trebuie să sufere pentru că e suferind*. București: Ed. Adam, 1934.

Maiorescu, T. *Discursuri parlamentare*, II. 1876-1881. Ediție îngrijită de Constantin Schifirneț. București: Ed. Albatros, 2003.

Manoilescu, Mihail. *Memorii*. I-II. Ediție îngrijită de Valeriu Dinu. București: Ed. Enciclopedică, 1993.

Marin, Vasile. *Crez de generație*. „Cuvânt înainte” de Corneliu Zelea Codreanu. „Prefață” de Nae Ionescu. „Biografia lui Vasile Marin” de Mihail Polihroniade. Ediție îngrijită și postfață de Radu-Dan Vlad. București: Ed. Majadahonda, 1997.

Mezdrea, Dora. *Nae Ionescu: Biografia*. III. București: Ed. Universal Dalsi, Muzeul Brăilei, Ed. Istros, 2003.

Mezdrea, Dora. *Bibliografie Nae Ionescu*. Brăila: Muzeul Brăilei, Ed. Istros, 2007.

Mihail Sebastian interpretat de... Antologie, prefață, tabel cronologic și bibliografie de Anatol Ghermanschi. București: Ed. Eminescu, 1981.

Mircea Eliade și corespondenții săi. 4, R-S. Ediție, note și indici de Mircea Handoca. S.I. [București]: Ed. Criterion Publishing, 2006.

Morgan, Charles. *Sparkenbroke*. Traducere de Ana Costin. București: Ed. Naționala-Ciornei, s.a.

Munteano, B. *Panorama de la littérature roumaine contemporaine*. Paris: Éd. du Sagittaire, 1938.

Negoîțescu, I. *Istoria literaturii române*. Vol. I (1800-1945). București: Ed. Minerva, 1991.

Noica, Constantin. *Semnele Minervei: Publicistică*. I, 1927-1929. Ediție îngrijită de Marin Diaconu. București: Ed. Humanitas, 1994.

Noica, Constantin. *Între suflet și spirit: Publicistică*. II, 1930 – iunie 1934. Ediție îngrijită de Marin Diaconu. București: Ed. Humanitas, 1996.

Noica, Constantin. *Moartea omului de mâine: Publicistică*. III, iulie 1934 – iunie 1937. Ediție îngrijită de Marin Diaconu. București: Ed. Humanitas, 2004.

Ornea, Z. *Tradiționalism și modernitate în deceniul al treilea*. București: Ed. Eminescu, 1980.

Ornea, Z. *Anii treizeci: Extrema dreaptă românească*. București: Ed. Fundației Culturale Române, 1995.

Pandrea, Petre. *Germania hitleristă, trei luni la Berlin, documente, idei, oameni*. București: Ed. Adevarul, 1933.

Petrescu, Camil. *Note zilnice (1927-1940)*. Text stabilit, note și indice de Mircea Zăciu. București: Ed. Cartea Românească, s.a. [1975].

Petreu, Marta. *Ionescu în țara tatălui*. Ediția a 2-a. Cluj: Ed. Biblioteca Apostrof, 2001.

Petreu, Marta. *Un trecut deocheat sau „Schimbarea la față a României”*. Ediția a 2-a. București: Ed. Institutului Cultural Român, 2004.

Principiul bumerangului: Documente ale procesului Lucrețiu Pătrășcanu. Ediție îngrijită de Mihai Giugariu. București: Ed. Vremea, 1996.

Protopopescu, Dragoș. *Fenomenul englez: studii și interpretări*. București: Fundația Regală pentru Literatură și Artă „Regele Carol II”, 1936.

Protopopescu, Dragoș. *Fortul 13, roman*. București: Ed. Cugetarea, s.a. [1936].

Protopopescu, Dragoș. *Tigrii*. I-II. Cu o prefață de autor și de Paul Zarifopol. București: Ed. Cugetarea, 1937.

Rădulescu-Motru, Constantin. *Încotro merge Germania de azi? Scrisori dintr-o țară învinsă*. București: Ed. „Cinci lei” – Cartea Românească, 1922.

Romanul românesc în interviuri, o istorie autobiografică. Antologie, text îngrijit, sinteze bibliografice și indici de Aurel Sasu și Mariana Vartic. Vol. I, partea I, partea II; vol. II, partea I, partea II; vol. III, partea II; vol. IV, partea II. București: Ed. Minerva, 1985-1991.

Rosetti, Al. *Cartea albă*. București: Ed. pentru Literatură, 1968.

Roșu, Nicolae. *Orientări în veac*. București: Ed. Cugetarea, s.a. [1937].

Scrisori către Camil Baltazar. București: Ed. pentru Literatură, col. „Studii și documente”, 1965.

Scrisori către Camil Petrescu. I-II. Ediție îngrijită, prefață, note și indici de Florica Ichim. București: Ed. Minerva, col. „Documente literare”, 1981.

Scrisori către Tudor Vianu, 1936-1949. II. Ediție îngrijită de Maria Alexandrescu Vianu și Vlad Alexandrescu. București: Ed. Minerva, 1994.

Sebastian sub vremi: Singurătatea și vulnerabilitatea matorului. [Coordonator: Geo Șerban.] București: Ed. Universal Dalsi, s.a.

Steiner, George. *Maeștri și discipoli: Prelegerile „Charles Eliot Norton” 2001-2002*. Traducere de Virgil Stanciu. București: Ed. Compania, 2005.

Sturdza, Mihai Dim., coordonator. *Familiiile boierești din Moldova și Țara Românească: Enciclopedie istorică, genealogică și biografică*. Vol. I. București: Ed. Simeria, 2004.

Șerbu, Ieronim. *Vitrina cu amintiri*. București: Ed. Cartea Românească, 1973.

Șuluțiu, Octav. *Jurnal*. Ediție îngrijită, prefațată și adnotată de Nicolae Florescu. Cluj-Napoca: Ed. Dacia, 1975.

Tismăneanu, Vladimir. *Spectrele Europei Centrale*. Volum coordonat de Daciana Branea. „Prefață” de Livius Ciocârlie. Iași: Ed. Polirom, 2001.

Un om, o viață, un destin: Ionel Jianu și opera lui. București: Ed. Roza Vânturilor, 1991.

Volovici, Leon, coordonator. *Mihail Sebastian: Dilemele identității*. Cluj-Napoca: Ed. Biblioteca Apostrof, 2009.

Vulcănescu, Mircea. *Nae Ionescu, așa cum l-am cunoscut*. Ediție îngrijită de Alexandru Badea. București: Ed. Humanitas, 1992.

Vulcănescu, Mircea. *Chipuri spirituale*. 2. Selecția textelor, note și comentarii de Marin Diaconu și Zaharia Balica. București: Ed. Eminescu, 1996.

Vulcănescu, Mircea. *De la Nae Ionescu la „Criterion”*. Ediție îngrijită de Marin Diaconu. București: Ed. Humanitas, 2003.

Werfel, Franz. *Cazul judecătorului Sebastian*. Traducere din limba germană de Camil Baltazar. București: Ed. Cultura Națională, s.a.

Zeletin, Șt. *Burghezia română: Origina și rolul ei istoric*. București: Ed. Cultura Națională, 1925.

Zilber, Belu. *Actor în procesul Pătrășcanu, prima versiune a memoriilor*. Ediție îngrijită de G. Brătescu. București: Ed. Humanitas, 1997.

V. Publicistică

Aderca, Felix. „Secretul lui Mihail Sebastian”. In *Revista Fundațiilor Regale*, serie nouă, anul XII, nr. 4, dec. 1945.

Averescu, Al. „Un apel către intelectuali pentru schimbarea sistemului politic și cadrului legal al vieții publice”. In *Cuvântul*, anul VI, nr. 1782, 7 apr. 1930.

Bailey, Paul. „Nadia și Mihail, o idilă fără sfârșit”. Traducere de Marius Chivu. In *Dilemateca*, nr. 10, oct. 2007.

Baltazar, Camil. „Mihail Sebastian: Femei. De vorbă cu autorul cărții ce apare în Editura «Naționala-Ciornei» la 25 februarie”. In *România literară*, anul II, nr. 54, 25 febr. 1933.

Baltazar, Camil. „De vorbă cu Mihail Sebastian”. Interviu. In *Reporter*, anul II, nr. 28, 27 iun. 1934.

Batzaria, N. „Abțineri de la vot”. In *Dimineața*, anul 29, nr. 9581, 9 dec. 1933.

Băldăbâc, Sache. „D. Naie și d. Zissu”. In *Cuvântul liber*, nr. 4, 2 dec. 1933.

Bibescu, Anton. „Mihail Sebastian la Corcova”. In *Revista Fundațiilor Regale*, serie nouă, anul XII, nr. 3, nov. 1945.

Brănișteanu, B. „Revoluție națională?”. In *Adevărul*, anul 47, nr. 15322, 15 dec. 1933.

Brănișteanu, B. „Protestul opoziției”. In *Adevărul*, anul 47, nr. 15323, 16 dec. 1933.

Brezianu, Barbu. „Interdicția raiului”. In *Rampa*, anul 17, nr. 4989, 31 aug. 1934.

Bucuța, Emanoil. „[Despre Nae Ionescu. Fragmente din jurnal]”. Text publicat și prefătat de Marta Petreu. In *Apostrof*, anul V, nr. 5-6-7 (48-50), mai-iulie, 1994.

Cantacuzino, Ion. I. „De două mii de ani, roman de Mihail Sebastian”. In *Criterion*, anul I, nr. 1, 15 oct. 1934.

Carandino, N. „Mihail Sebastian, De două mii de ani”. In *Facla*, anul XII, nr. 1056, 10 aug. 1934.

Călinescu, Matei. „Generația '27. Ideologie și prietenie”. In *Apostrof*, anul XII, nr. 7-8 (134-135), iul.-aug. 2001.

Călugăru, Ion. „Adolf Hitler, omul lumpenproletariatului”. In *Vremea*, anul VI, nr. 310, 22 oct. 1933.

„Ciclul «Explicația timpului nostru». Conferința Dlui Mihail Sebastian despre «individ și colectivitate»”. In *Cuvântul*, anul VIII, nr. 2441, 7 febr. 1932 [articol nesemnât].

Cioculescu, Șerban. „Mihail Sebastian: De două mii de ani, roman”. In *Adevărul*, anul 48, nr. 15487, 12 iul. 1934.

Cioculescu, Șerban. „Aspecte epice contemporane”. In *Revista Fundațiilor Regale*, anul I, nr. 10, oct. 1934.

Comarnescu, Petru. „Detractorul d-lui Mihail Ralea”. In *Ultima oră*, anul I, nr. 2, 29 dec. 1928.

Comarnescu, Petru. „Observații provizorii asupra mentalității tinerei generații”. In *Azi*, anul I, nr. 2, apr. 1932.

Crainic, Nichifor. „Stat și cultură. Apel către elita creatoare a României”. In *Gândirea*, anul XI, nr. 9, sept. 1931.

„D. Forțu, autorul unui incident foarte ciudat”. In *Cuvântul*, anul IX, nr. 3039, 10 oct. 1933.

Dan, Sergiu. „De două mii de ani”. In *Revista Fundațiilor Regale*, anul I, nr. 10, oct. 1934.

Dauș, Ludovic. „Simplă punere la punct, Răspuns dlui Mihail Sebastian”. In *România literară*, nr. 33, 1 oct. 1932.

Eliade, Mircea. „Roma dlui Porn”. In *Cuvântul*, anul IV, nr. 753, 7 mai 1927.

Eliade, Mircea. „Propaganda dlui Porn”. In *Cuvântul*, anul IV, nr. 763, 20 mai 1927.

Eliade, Mircea. „O carte cu femei”. In *Cuvântul*, anul IX, nr. 2823, 4 mart. 1933.

Eliade, Mircea. „Mi-e foame!”. In *Cuvântul*, anul IX, nr. 2978, 10 aug. 1933.

Eliade, Mircea. „Judaism și Antisemitism, preliminarii la o discuție”. In *Vremea*, anul VII, nr. 347, 22 iul. 1934.

Eliade, Mircea. „Creștinătatea față de Judaism”. In *Vremea*, anul VII, nr. 349, 5 aug. 1934.

Eliade, Mircea. „O ultimă lămurire”. In *Vremea*, anul VII, nr. 352, 26 aug. 1934.

Eliade, Mircea. „Ajutați-l pe d-l. Ludo!”. In *Vremea*, anul VII, nr. 361, 28 oct. 1934.

Eliade, Mircea. „Profesorul Nae Ionescu”. In *Vremea*, anul IX, nr. 463, 15 nov. 1936.

Facla. „Agresiunea bandiților cuzziști”. In *Facla*, anul XIV, nr. 1105, 6 oct. 1934.

Frollo, Iosif. „Cum s-ar putea defini noțiunea de român”. In *Cuvântul*, anul VII, nr. 2005, 19 nov. 1930.

Goga, Octavian. „Jurnal politic, 1931”. Text stabilit de Ioan Șerb. In *Revista de istorie și teorie literară*, anii XXXIII, XXXIV, XXXV, 1985-1987.

„Iașii sub teroare. Gardiștii de Fier au devastat orașul”. In *Facla*, anul XII, nr. 854, 29 nov. 1933.

Iulian, Grigore. „Politica și d. Nae”. In *Cuvântul liber*, nr. 3, nov. 1933.

Jianu, Ionel. „Parvenitism intelectual”. In *Ultima oră*, anul I, nr. 14, 13 ian. 1929.

Lemnaru, Oscar. „Spiritualitate și cultură. [În jurul Criterionului]”. In *Facla*, anul XIV, nr. 1127, 1 nov. 1934.

Löwenstein, Dr. Th. „Mihail Sebastian: De două mii de ani”. I-II. In *Renașterea noastră*, anul X, nr. 458, 9 sept. 1934; nr. 460, 26 sept. 1934.

Ludo, I. „Umor filosofic”. In *Adam*, anul V, [nr. 60], 1 iun. 1933.

Ludo, I. „Revoluție sau pogrom”. In *Adam*, anul V, nr. 61, 15 iun. 1933.

Ludo, I. „Si vis pacem – sparge geamuri ori Nae, Nae și iar Nae”. In *Adam*, anul V, nr. 66, 1 dec. 1933.

Ludo, I. „Un ovrei cumsecade în ghiarele moralei judaice”. In *Adam*, anul V, nr. 68, 1 mart. 1934.

Ludo, I. „Însemnări”. In *Adam*, anul VI, nr. 72, 1 iul. 1934.

Ludo, I. „Psychanaliza unei liniuțe”. In *Adam*, anul VI, nr. 73, 15 aug. 1934.

Manea, Norman. „Incompatibilitățile”. In 22, anul VIII, nr. 23, 9-15 iun. 1998.

Marcu [Pandrea], Petre. „Țara și coroana”. In *Dreptatea*, anul VI, nr. 1352, 4 apr. 1932.

Marcu [Pandrea], Petre. „Epilog la «teoria Stăpânului»”. In *Dreptatea*, anul VI, nr. 1357, 10 apr. 1932.

Marin, Vasile. „Abdicările statului democrat”. In *Cuvântul*, anul X, nr. 3088, 29 nov. 1933.

Paraschivescu, Miron Radu. „Reabilitarea spiritualității”. In *Cuvântul liber*, nr. 19, 16 mart. 1935.

Paraschivescu, Miron Radu. „Responsabilitatea unei generații”. In *Cuvântul liber*, anul II, nr. 33, 22 iun. 1935.

„Partidul liberal ducist și alegerile”. In *Cuvântul*, anul X, nr. 3077, 18 nov. 1933.

Pas, Ion. „După atentatul de la Viena”. In *Facla*, anul XII, nr. 808, 6 oct. 1933.

Pas, Ion. „Un înger a vorbit: D. Ion Inculeț”. In *Facla*, anul XII, nr. 846, 19 nov. 1933.

Păun, Paul. „Polemică ortodoxă”. In *Facla*, anul XIV, nr. 1122, 26 oct. 1934.

Petreu, Marta. „Generația '27 între Gulag și Holocaust”. I-II. In 22, anul XIV, nr. 676 și 677, 24 febr. și 3 mart. 2003.

Petreu, Marta. „Eliade par lui-même”. In *Apostrof*, anul XVIII, nr. 4 (203) și 5 (204), apr.-mai 2007.

Racoveanu, G. „Asasinarea lui Barbu Catargiu”. In *Cuvântul*, anul X, nr. 3102, 13 dec. 1933.

Ricketts, Mac Linscott. „Mircea Eliade și Mihail Sebastian: două relatări ale unei prietenii”. Text revizuit [în] octombrie 2007. În românește de Francisc Dworschak. In *Timpul*, anul VIII, nr. 11 (107), nov. 2007.

Robot, Al. „D. Mihail Sebastian între polemici. D. Mircea Eliade și mântuirea evreilor. Desilusia preotului Chiricuță”. In *Rampa*, anul 17, nr. 4985, 26 aug. 1934.

Rosetti, Al. „Mihail Sebastian”. In *Revista Fundațiilor Regale*, serie nouă, anul XII, nr. 1, sept. 1945.

Roșu, Nicolae. „Iosif Hechter în cultura românească”. In *Azi*, anul III, nr. 5, nov. 1934.

Roșu, Nicolae. „Pentru d. Mihail Sebastian”. In *Azi*, anul IV, nr. 1, ian.-apr. 1935.

„Rotonda 13. Mihail Sebastian, 13 mai 1975”. [Dezbateri, participă: Șerban Cioculescu, Cella Serghi, Camil Baltazar, Vicu Mândra, Ioana Postelnicu, Mircea Șeptilici, D.I. Suchianu și Dinu Ianculescu.] In *Manuscriptum*, anul XXXVII, nr. 1-4, 2006-2007.

„Senzaționalele declarații politice ale d-lui Gh. Brătianu”. In *Facla*, anul XII, nr. 843, 16 nov. 1933.

Sevastos, M. „Contra curentelor extremiste”. In *Adevărul*, anul 47, nr. 15312, 3 dec. 1933.

Sevastos, M. „Moda revolverului”. In *Dimineața*, anul 29, nr. 9691, 19 dec. 1933.

Solomon, Mihail. „A cui e vina?”. In *Adam*, anul VI, nr. 75, 15 nov. 1934.

Sterian, Margareta. „[Viața lui a fost doar un început]”. In *Revista Fundațiilor Regale*, anul XII, nr. 8, aug. 1945.

Șerbu, Ieronim. „Cazul Mihail Sebastian”. In *Vremea*, anul VII, nr. 360, 21 oct. 1934.

Șerbu, Ieronim. „Profiluri critice: Mihail Sebastian”. In *Revista Fundațiilor Regale*, anul XII, nr. 5, mai 1945.

„Și un editor care vrea să lanseze tineri”. Interviu cu Ciornei realizat de „b”. In *Facla*, anul XIII, nr. 984, 16 mai 1934.

Șuluțiu, Octav. „Mihail Sebastian: De două mii de ani”. In *Reporter*, anul II, nr. 33, 8 aug. 1934.

Teodorescu-Braniște, Tudor. „După asasinarea lui Duca”. In *Cuvântul liber*, nr. 9, 6 ian. 1934.

Teodorescu-Braniște, Tudor. „Triunghiul morții”. In *Cuvântul liber*, nr. 14, 10 febr. 1934.

Teodorescu-Braniște, Tudor. „Jidanul» Iosef Hechter și «rumânul» Nae Ionescu”. In *Cuvântul liber*, nr. 36, 14 iul. 1934.

Teodorescu-Braniște, Tudor. „D. Nae Ionescu se contrazice...”. In *Cuvântul liber*, nr. 38, 28 iul. 1934.

Teodorescu-Braniște, Tudor. „Iuda suferă?”. In *Cuvântul liber*, nr. 40, 11 aug. 1934.

Teodorescu-Braniște, Tudor. „Dnii Iosef Hechter, Nae Ionescu, Mircea Eliade și harul divin”. In *Cuvântul liber*, nr. 44, 9 sept. 1934.

Teodorescu-Braniște, Tudor. „Lămuriri”. In *Cuvântul liber*, anul II, nr. 35, 6 iul. 1935.

Teodorescu-Braniște, Tudor. „Doctrina bătei”. In *Cuvântul liber*, anul II, nr. 11, 18 ian. 1936.

Theodorescu, Dem. „Atentatul contra Crăciunului”. In *Cuvântul*, anul X, nr. 3114, 25 dec. 1933.

Trei. „Bazar”. In *Facla*, anul XII, nr. 1025, 5 iul. 1934.

„Ultima iubire a lui Mihail Sebastian”. In *Minimum*, anul XXII, nr. 26, nov. 2008.

Vinea, Ion. „Anul politic”. In *Facla*, anul XII, nr. 881, 1 ian. 1933.

Vinea, Ion. „Neputință și fățarnicie”. In *Facla*, anul XII, nr. 854, 29 nov. 1933.

Vinea, Ion [semnat Dr. Caligari]. „Guvernele și gărzile”. In *Facla*, anul XII, nr. 857, 2 dec. 1933.

Vinea, Ion. „Săptămâna sângeroasă”. In *Facla*, anul XII, nr. 859, 4 dec. 1933.

Vinea, Ion. „Afară din lege”. In *Facla*, anul XII, nr. 865, 11 dec. 1933.

Vinea, Ion. „Domnul Pistol”. In *Facla*, anul XII, nr. 867, 14 dec. 1933.

Vinea, Ion. „Revolta micii burghezii”. In *Facla*, anul XII, nr. 872, 20 dec. 1933.

Vinea, Ion. „Legea pentru apărarea guvernului Duca”. In *Facla*, anul XII, nr. 879, 30 dec. 1933.

Vinea, Ion. „Asasinatul politic de la Sinaia”. In *Facla*, anul XII, nr. 880, 31 dec. 1933.

Vlad, Traian. „Abținerile”. In *Adevărul*, anul 47, nr. 15329, 23 dec. 1933.

Vulcănescu, Mircea. „Spiritualitate”. In *Criterion*, anul I, nr. 2, 1 nov. 1934.

Zelea Codreanu, Corneliu. „«Garda de fier» și alegerile viitoare. La violență se răspunde cu violență”. In *Cuvântul*, anul X, nr. 3076, 17 nov. 1933.

Zelea Codreanu, Corneliu. „D. Corneliu Zelea Codreanu și legionarii uciși”. In *Cuvântul*, anul X, nr. 3091, 2 dec. 1933.

Zelea Codreanu, Corneliu. „Un cuvânt în chestiunea dizolvării Gărzii de Fier”. In *Cuvântul*, anul X, nr. 3113, 24 dec. 1933.

VI. Corespondență & inedite

Eliade, Mircea. *Jurnal inedit*. Arhiva Mircea Handoca.

Sebastian, Benu. Șase scrisori către Mircea Handoca, 1987-1990. Arhiva Mircea Handoca.

921 Bibliografia este selectivă. Articolele din presă pe care le-am inclus aici reprezintă aproximativ 35-40% din totalul celor pe care le-am citit și constatat efectiv.

Indice de nume⁹²²

A

Acterian, Arșavir, 14, 78, 79
Acterian, Haig, 237, 239, 245, 250, 251, 261
Aderca, Felix, 25, 36, 74
Amiel, Henri-Frédéric, 78
Anestin, Victor, 181
Angelescu, Constantin I., 31
Anghelescu, Marcel, 255
Antonescu, Ion, 258
Archip, Ticu, 205
Arendt, Hannah, 107, 113, 150, 154, 156
Argetoianu, Constantin, 62, 111, 185
Arghezi, Tudor, 74, 81, 185
Aristotel, 14, 195
Averescu, Alexandru, 32, 40, 48, 63, 64, 69

B

Bach, Johann Sebastian, 192, 254
Bacon, Francis, 107
Bailey, Paul, 259n. 42
Baltazar, Camil, 9, 10, 51, 78, 137-139, 152, 163, 202-204n. 16, 209, 240
Balzac, Honoré de, 128, 259
Banuș, Maria, 239n. 33
Barbu, Ion, 39
Barthou, Louis, 167
Băncilă, Vasile, 187

Bedel, Maurice, 36
Beethoven, Ludwig van, 254
Beligan, Radu, 255
Benda, Julien, 84, 103, 104, 184
Bibescu, Antoine (Anton), 245, 256, 257, 259n. 39
Bibescu (Bibesco), Martha, 29, 81
Bibestii, 257
Blaga, Lucian, 21, 22
Blank, Aristide, 96, 191, 255
Blidaru, Ghiță (Nae Ionescu), 74n. 68, 94, 101, 139-
143, 152, 153, 155, 161
Bogza, Geo, 78, 213, 237
Botez, Demostene, 25, 224
Botta, Dan, 80, 242
Boz, Lucian, 78, 151
Brauner, Victor, 218
Brăescu, Gheorghe, 204
Brănișteanu, B., 122
Brătianu, Gheorghe (George) I., 111, 122
Brătianu, Ion C., 145, 156
Brătianu, Vintilă, 31
Brătienii, 63
Brâncuși, Constantin, 218
Brezianu, Barbu, 163
Bucuța, Emanoil, 197

C

Caler, Leny (Leni), 77, 185, 187, 191, 236, 239, 248,
249, 252, 255, 259
Cantacuzino, Ion I., 80, 163, 235
Cantacuzino-Enescu, Maruca, 14, 107, 195
Cantacuzino-Grănicerul, Gheorghe, 120
Capsali, Floria, 29, 51, 70, 74, 81, 97

Caragiale, I.L., 16, 17, 64, 185, 204
Caragiale, Mateiu I., 81
Carandino, N., 163, 168, 177n. 10, 194, 258
Carducci, Giosuè, 204
Carol al II-lea, 33, 42, 49, 51, 52, 66, 74, 95, 96, 105-109, 111, 112, 115, 118, 125, 129, 131, 133, 134, 147, 148, 151, 157, 160-162, 169, 193, 197, 198, 227
Carp, P.P. 113n. 15
Carroll, Lewis, 49
Catargiu, Barbu, 131
Cazimir, Otilia, 224
Călinescu, Armand, 106, 113, 242
Călinescu, G., 21, 22, 25, 53, 79, 81, 154, 176, 177, 179, 185, 208, 209, 215, 218, 225-230, 264, 268
Călinescu, Matei, 195, 245, 255n. 23
Călugăru, Ion, 60, 103n. 90, 231
Chateaubriand, François-René de, 20n. 36
Cioculescu, Șerban, 26, 79, 80, 139, 150, 163, 172n. 9, 185, 230, 248
Cioran, Emil, 13, 37, 39, 57, 78, 100, 101, 104, 113n. 15, 127, 131, 133, 139, 193, 196, 198, 259, 271
Ciornei, S., 138
Claudel, Paul, 14
Clemenceau, Georges, 127
Cocea, N.D., 196, 265n. 1
Cohn (Cohes), Isive, 120
Comarnescu, Petru, 24, 55, 57, 75-77, 80, 89, 140, 150, 221, 251, 253, 261
Condiescu, N.M., 21, 222, 240, 252
Constante, Lena, 251, 253
Constantinescu, Mac, 97
Constantinescu, Pompiliu, 79, 80, 155, 163, 185, 230
Cosma, Mihail (Claude Sernet), 218
Crainic, Nichifor, 21, 25, 52, 53, 119, 217

Cristea, Miron, 195
Crohmălniceanu, Ov. S., 139
Cruțescu, Jenica, 252
Curtius, Ernst Robert, 128
Cuza, A.C., 21, 68, 215, 222

D

Dan, Sergiu, 163, 167
Dante Alighieri, 84
Dauș, Ludovic, 73
Davidescu, N., 21, 40
De Quincey, Thomas, 251
Descartes, René, 16, 26, 47, 107
Devechi, Titu, 108
Dollfuss, Engelbert, 100, 101
Donescu, frații, 179
Dragomirescu, Mihail, 30, 51, 224
Dreyfus, afacerea, 127
Dronțu, Marin, 137, 139, 151, 235. *Vezi și* Racoveanu,

G.

Duca, I.G., 31, 48, 62, 63, 69, 88, 96, 111-116, 118-123, 125, 127, 128, 131, 132, 134, 158
Dumitrescu, Puiu, 193

E

Eckermann, Johann Peter, 246
Eliade, Mircea, 5, 7, 10, 11, 13, 16, 22, 25, 26, 39, 60, 76, 78, 80, 81, 90, 95, 104, 105, 108, 112, 113n. 15, 118, 133, 134, 139, 150, 151, 153, 156, 159, 162-164, 166n. 87, 167, 177, 179, 187, 193, 194, 197, 198, 206, 215, 231-246, 248-253, 255, 259, 261, 262, 264, 267, 271

Eminescu, Mihai, 16, 39, 78, 96
Enacovici, Titus, 11n. 9, 92, 94
Enescu, Ștefan, 255
Ewers, Franz Heinz, 180

F

Forțu, Grigore, 121n. 44
France, Anatole, 140
Franco Bahamonde, Francisco, 50, 238
Franco Bahamonde, Ramón, 50, 87, 97, 100, 128
Froda, Scarlat, 175, 211
Frollo, Iosif, 18n. 28

G

Gafencu, Grigore, 95, 96
George, Alexandru, 206, 251
George, Ștefan, 187
Ghiolu, Marie, 255
Ghyka, Matila C., 128
Gicu, 241
Gide, André, 14, 78, 139, 180
Giesecking, Walter, 254, 256
Goethe, Johann Wolfgang von, 246
Goga, Octavian, 21, 107n. 103, 112, 115, 120, 125, 215, 222
Golopenția, Anton, 260
Gongopol, C., 30
Grăsoiu, Dorina, 20, 24, 81, 204n. 16, 234
Grimm, Friedrich Melchior, 107
Grindea, Miron, 214, 231
Gulian, Emil, 162n. 77, 167

Gusti, Nineta, 255

H

Haim, S.T., 139. *Vezi și* Zilber, Belu

Handoca, Mircea, 7, 166n. 87, 191, 245, 267

Harand, Fifi, 255

Hechter, Clara (mama lui Mihail Sebastian), 138n. 12

Hechter, M. Iosef (Josef) (Mihail Sebastian), 10, 13, 139, 153, 157, 161, 162, 164

Hechter, Michèle, 142

Hechter, Mikaela, 142

Hegel, Georg Wilhelm Friedrich, 199

Herșcovici, Samy, 196

Hitler, Adolf, 50, 71, 72, 85-87, 97, 100, 102, 103, 111, 112, 127, 147, 180-182

Holban, Anton, 79

I

Ibrăileanu, G., 21, 25, 53, 176, 203, 220, 223, 224, 247, 268

Ilovici, Mihail, 80

Ionescu, Eugen, 57n. 6, 77, 78, 80, 163, 178n. 13, 193, 194, 211, 214, 215, 235, 251, 253, 255, 259

Ionescu, Gelu, 154

Ionescu, Nae, *passim*

Ionescu, Răzvan, 189

Iorga, Nicolae, 18, 21, 22, 25, 44, 62, 79, 132, 218n. 5

Iovescu, Ion, 212

Istrati, Panait, 180

Iunian, Grigore, 111, 117

J

Jianu, Ionel, 24, 75

K

Kafka, Franz, 251

Kahana (Kahane), Moses, 257, 258

Kierkegaard, Soren, 251

Kirițescu, Alexandru, 21

L

Lazare, Bernard, 149

Leibniz, Gottfried Wilhelm, 107

Lovinescu, E., 10, 11, 17, 18, 21, 25, 29, 52, 53, 81, 160, 165, 169, 176, 201-215, 217, 228, 230, 231, 247, 261, 268, 270

Löwenstein, Dr. Th., 154, 162, 264

Ludo, I., 86, 117, 128, 129, 133, 136-138, 162, 171, 188, 234, 264

Ludwig, Emil, 72

Lupescu, Elena, 96, 106, 108, 113, 115, 119, 123, 147, 148

Lupu, Nicolae, 48, 111

M

Macià i Llussà, Francesc, 97, 100, 128

Madgearu, Virgil, 60, 88, 106

Mailer, Norman, 195

Maiorescu, Titu, 18, 171

Manea, Norman, 133, 239n. 33, 261

Maniu, Iuliu, 29, 32-35, 38, 48, 63, 92, 111, 156
Mann, Heinrich, 85
Mann, Klaus, 195
Mann, Thomas, 195, 271
Manoilescu, Mihail, 70n. 51
Marcu, Petre. *Vezi* Pandrea, Petre
Marcu-Balș Pandrea, Petre. *Vezi* Pandrea, Petre
Mareș, Nina, 194, 233, 236, 237, 239, 243, 245, 250,
251, 253
Marin, Vasile, 18, 114, 120, 133, 172, 238
Marinetti, Filippo Tommaso, 39, 87
Masereel, Franz (Frans), 180
Maurras, Charles, 20n. 36
Mărculescu Lacoste, Nadia, 259, 260
Mehedinți, Simion, 21
Micescu, Istrate, 185
Micu, Dumitru, 154, 155, 268
Micu, Samuel (Samuil), 145, 156
Mihalache, Ion, 59
Mihăescu, Gib I., 79, 178
Minulescu, Ion, 25
Mironescu, G.G., 38, 43
Mândra, Vicu, 265-267
Montaigne, Michel de, 258, 260
Morgan, Charles, 190n. 9
Moța Ion, 120
Munteanu (Munteano), Basil, 21
Munthe, Axel, 73
Mussolini, Benito, 28, 35-37, 42, 47, 70n. 51, 72, 73,
85-87, 97, 100, 102, 147, 182, 238, 268

N

Naumescu, C.N., 44

Negoîţescu, I., 171
Nenişor, Gheorghe, 237
Nenişor, Maryse, 237, 255
Nicholson, Harold, 188
Nietzsche, Friedrich, 251
Noica, Constantin, 13, 24, 37, 75, 79, 80, 133, 163,
193, 235, 237, 242, 271
Novalis, 78

O

Omăt, Gabriela, 135n. 2, 206, 212
Onicescu, Octav, 108
Ornea, Z., 18, 114, 268
Ortega y Gasset, José, 83

P

Pandrea, Petre, 58-61, 151, 168, 187, 208, 230
Papadat-Bengescu, Hortensia, 39, 79, 81, 213
Papillian (Papilian), Victor, 194
Paraschivescu, Miron Radu, 93, 179, 235
Partenie, Ciru, 244, 245
Pascin, Jules, 43
Pavel, Sorin, 187
Pavese, Cesare, 251
Pătrăşcanu, Lucreţiu, 257, 259, 260
Pârlea, Ştefan D., 139. *Vezi şi* Cioran, Emil; Eliade,
Mircea
Péguy, Charles, 14
Perpessicius, 21, 79, 185, 230
Petrescu, Camil, 21, 38, 39n. 1, 43, 79-81, 138, 139,
153, 178, 197, 198n. 40, 206, 210, 211, 213, 240, 253, 255

Petrovici, Ion, 23
Piacentini, Nora, 255
Piłsudski, Józef, 36, 100
Pippidi, Dionisie, 194
Polihroniade, Mihail (Mișu), 120, 150, 261
Popovici, Aurel C., 68
Popovici, Lilly, 237, 239, 250, 255
Popovici-Lupa, Lucia, 255
Procopius din Caesarea, 6
Protopopescu, Dragoș, 119, 130n. 72, 191
Proust, Marcel, 75, 256

R

Racoveanu, G. (Gheorghe), 60, 131n. 74, 134, 139, 151, 162, 163, 198, 231, 234, 235, 239, 250, 261, 271
Radian, Alexandru, 69
Ralea, Mihai(I), 21, 25, 53, 75, 76, 81, 179, 193, 194, 220-223, 247, 251, 253, 261, 265, 268
Rădulescu, Gogu, 237
Rădulescu-Motru, Constantin, 16, 17, 21, 28, 201
Rebreanu, Liviu, 55, 73, 81, 178, 185
Ricci, Zoe, 245, 246
Ricketts, Mac Linscott, 255
Rivière, Jacques, 232
Robot, Al., 139, 163
Roll, Stéphane (Ștefan), 218
Rosetti, Al. (Alexandru), 170, 206, 240, 242, 243, 253, 255, 257, 259, 261, 264, 265
Rosetti, Radu D., 185
Roșca, D.D., 22
Roșu, Nicolae, 114, 149, 162, 167, 171, 177, 235
Rousseau, Jean-Jacques, 107

S

- Sadova, Mariettta, 237, 239, 241, 250, 251, 261
- Schafferman, Bazil, 132n. 12
- Scholem, Gershom, 197, 243, 259n. 39
- Schopenhauer, Arthur, 149
- Schumann, Robert, 254
- Schwartz, Șmil, 120
- Sebastian, Benu (fratele lui Mihail Sebastian), 7, 138n.
12, 191n. 13, 250, 255, 260, 267
- Sebastian, Mihail, *passim*
- Sebastian, Pierre (Poldy) (fratele lui Mihail Sebastian),
251
- Sevastos, Mihail, 122
- Soare, Z. Soare, 255
- Socrate, 78
- Solomon, Mihail, 108, 162
- Soreanu, Henri, 194
- Spengler, Oswald, 15, 16, 18, 45, 144, 145, 192
- Stalin, Iosif Vissarionovici, 181
- Stancu, Zaharia, 55, 56, 194, 230, 235, 258
- Steinberg, Rebeca, 144
- Steiner, George, 20
- Stelescu, Alex, 86
- Stelescu, Mihail, 120, 236
- Stendhal, 78
- Stere, Constantin, 131n. 72, 171, 185
- Sterian, Margareta, 74, 97
- Sterian, Paul, 60, 86
- Streinu, Vladimir, 177, 185, 230
- Sturdza, Mihai Dim., 257

Ș

Șeicaru, Pamfil, 52

Șeptilici, Mircea, 255

Șerbu, Ieronim, 78, 163

Ștefănescu, Cornelia, 55n. 1, 268

Șuluțiu, Octav, 77, 150, 154, 163, 185, 186, 192, 230,

235

T

Teodoreanu, Al. O. (Păstorel), 25, 224, 225, 230

Teodoreanu, frații, 176

Teodoreanu, Ionel, 25, 224

Teodorescu, Virgil, 118

Teodorescu-Braniște, Tudor, 113n. 14, 139, 151, 161,
253, 258, 261, 264

Theodorescu, Dem., 130

Theodorian, Alice, 255

Tismăneanu, Vladimir, 113

Titulescu, Nicolae, 96, 119

Topârceanu, George, 25, 220, 224, 225

Trivale, Ion, 114, 117

Ț

Țopa, Sorana, 210

U

Ucicov, Ambrozie, 120

V

- Vaida-Voievod, Alexandru, 112
Valéry, Paul, 71
Vartic, Ion, 73, 154
Văitoianu, Arthur, 213
Vianu, Tudor, 80, 177, 178n. 13, 194, 208, 253, 261
Vieru, Mircea, 139, 148, 153. *Vezi și* Petrescu, Camil
Vinea, Ion, 21, 30, 121-123
Vișoianu, Constantin, 193, 222, 253, 259n. 39, 261, 265
Voltaire, 107
Voronca, Ilarie, 29, 218
Vulcănescu, Mircea, 13, 60, 76, 80, 107, 131, 150, 156, 157, 163-165, 188, 195, 198, 240, 242, 251

W

- Weill, Julien, 143
Werfel, Franz, 51

Z

- Zamiatin, Evgheni, 71
Zarifopol, Paul, 167, 207
Zelea Codreanu, Corneliu, 111, 116, 119-121, 123, 127, 129-131, 133, 172, 238, 241, 253
Zeletin, Ștefan, 21
Zilber, Belu, 56, 58, 139, 151, 208, 257, 259, 260
Zissu, A.L., 81, 137, 148

